

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

O'z.KTI

№2 - 2026 (7) ISSN: 3060-5024

KRIMINOLOGIK
FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

№2 / 2026 (7)

ISSN: 3060-5024

MUASSIS: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI

Tahrir hay'ati raisi

Berdialiyev Baxtiyor Erkinovich
Institut boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa
doktori

Tahrir hay'ati a'zolari

Niyazmetov Ikrom Masharipovich
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
mas'ul xodimi, tahrir hay'ati raisi o'rinbosari

Azim Shuhrat Obid o'g'li
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Nigmatov Ruftullo Olimdjonovich
falsafa doktori, professor

Sharafutdinov Alisher Ozodovich
O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan
yurist, dotsent

Ismailov Isamiddin
yuridik fanlar doktori, professor

Turg'unov Murod Tursunbayevich
yuridik fanlar doktori, professor

Niyozova Salomat Saparovna
yuridik fanlar doktori, professor

Zakirova Adina Gulyamovna
yuridik fanlar doktori, professor

Ziyodullayev Muzaffar Ziyodullayevich
yuridik fanlar doktori, professor

Otajonov Abrorjon Anvarovich
yuridik fanlar doktori, professor

Ganiyev Sherzod Alisherovich
yuridik fanlar doktori, professor

Xujakulov Siyovush Baxtiyorovich
yuridik fanlar doktori, professor

Toshpulatov Akrom Ikromovich
yuridik fanlar doktori, dotsent

Maxsadov Maqsatullo Ismatovich
yuridik fanlar doktori, dotsent

Nurullayev Umid Kupalovich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Ollamov Yarash Yo'ldoshevich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Nurumbetova Sadoqat Allayarovna
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mirzayev Jahongir Umirzakovich
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

Matchanov Ruslanbek Azatovich
pedagogika fanlari doktori, dotsent

Yernazarov Solijon Yerkinovich
iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori

Yarov Bekmamat Alikulovich
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, bosh
muharir

MUNDARIJA

KRIMINOLOGIK TAHLIL VA NAZARIY-METODOLOGIK YONDASHUV

Berdialiyev B.E.
Ijtimoiy profilaktika samaradorligini baholashning kriminologik mezonlari 3

Якубов А.С., Азим Ш.О.
Первый уголовный кодекс независимого Узбекистана: тридцать лет
функционирования (I часть) 8

Adilkariyev X.T., Umirzakov B.A.
Kriminologik prognozlashning mahalladagi jinoyatlarni barvaqt oldini
olish mexanizmidagi o'rni 15

Berdialiyev B.E., Ollamov Ya.Y.
Ichki ishlar organlari va ular xodimlarining imijini oshirish: nazariy-
metodologik yondashuvlar 20

Murodov B.B., Abdullaev A.Y.
So'roq qilishdagi protsessual bo'shliqlarning jinoyat ishi bo'yicha
haqiqatni aniqlashga ta'siri: muammo va yechimlar 29

Bobomurodov F.B.
Kiberjinoyatchilikning oldini olishda tezkor-qidiruv tadbirlarini huquqiy
tartibga solish: kriminologik tahlil 36

Payziyev D.Yu., Rasulev A.A.
Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalarni yoki ularning analoglarini
qonunga xilof ravishda tayyorlash, ishlab chiqarish va qayta ishlash
tushunchalarining o'zaro munosabati 44

To'rayev I.E.
Giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashishda ilmiy
tadqiqotlarning ahamiyati 49

Mirzayev J.U., Abduxamidov G.Z.
Ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirishning ahamiyati 55

Исаев С.А.
Криминологическая характеристика личности преступника
совершающего преступления, связанные с незаконным оборотом
огнестрельного оружия 60

Nazarova L.G.
Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi: holati,
tendensiyalari va profilaktik ahamiyati 67

Boliyev U.U.
Mahallalarda jamoat tartibini ta'minlashning huquqiy asoslari:
tizimli-kriminologik tahlil 71

XORIJIY TAJRIBA

Nigmatov R.O.
Buyuk Britaniya mahalliy tuzilmalarining jinoyatlarni oldini olish
tizimidagi o'rni va O'zbekiston amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlari 76

Tahririyat manzili:
100187, Toshkent shahri
Mirzo Ulug'bek tumani
Buyuk ipak yo'li ko'chasi, 243
Tel.: +998 (71) 231-39-77
Elektron pochta: kti@iiv.uz
Website: kti.iiv.uz

© O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
Jurnal 2024-yil 21-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi tomonidan C-5669658 raqami bilan ro'yxatga olingan.
O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2025-yil 12-fevraldagi
367/5-son qarori bilan yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy
darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya
etilgan jurnallar ro'yxatiga kiritilgan.

Muminova Gulnora Taxirovna

Katta muharrir, dizayn

Fayziyev Abdujabbor

Texnik muharrir

Original-maket O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti Tahririy-noshirlik markazida tayyorlandi.

Maqolalar har qanday usulda to'liq yoki qisman ko'chirilib bosilganida «O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutining «Kriminologik faoliyat» ilmiy-amaliy jurnali»dan olinganligi ko'rsatilishi shart.

Materiallarda keltirilgan fakt va raqamlar, ko'chirmalar, iqtisodiy statistik ma'lumotlar rostligi va aniqligi uchun muallif javob beradi.

Muallif fikri tahririyat nuqtai nazaridan farq qilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozma taqriz qilinmaydi va qaytarilmaydi.

Tahririyat xatlar mualliflari bilan yozishmaydi.

Bichimi 60x40 1/8.

Bosma tabag'i 11,0.

Adadi 50 nusxa.

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti Tahririy-noshirlik markazida chop etilgan.

Bosishga ruxsat etildi 30.06.2026.

Buyurtma № 26/39.

MUNDARIJA

Saidov B.Yo.

Kiberjinoiyatlar bo'yicha xalqaro standartlar va xorijiy davlatlar tajribasida kiberog'rilik jinoyatlari kvalifikatsiyasi 86

Maxsadorov M.I.

Koreya Respublikasi va O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-huquqbuzarliklar to'g'risidagi qonunchiligini qiyosiy-huquqiy tahlili: milliy ma'muriy qonunchilikni modernizatsiya qilish yo'llari 91

Aripov A.X.

O'zbekistonda yoshlar huquqbuzarliklari profilaktikasi: milliy qonunchilik tahlili, statistik tendensiyalar va ilg'or xorijiy tajriba 99

XALQARO HAMKORLIK

Kaxarova M., R. Kalesnikas

Female criminality: socio-psychological deformation and victimological determinants 104

Gábor Kovács, Alokxonov M.A.

Issues of improving the quality of national criminological research on the basis of modern scientific standards 110

Тазетдинов Р.Р., Агафонов М.В.

Международно-правовые и национальные подходы к противодействию киберпреступности 122

TADQIQOTCHI MINBARI

Turayev A.P.

Jinoyatlarning sabab va sharoitlarini aniqlashda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning kriminologik asoslari 127

Kutbitdinov G'.X.

O'zbekiston respublikasida prekursorlarustidan davlat nazorati: muammolar va yechimlar 124

Murzajanov Sh.G.

Murojaatlar bilan ishlash orqali huquqbuzarliklar va jinoyatchilikka qarshi kurashish: huquqiy mexanizmlar va samaradorlik 134

Davranov X.B.

Korrupsiyaviy jinoyat sodir etgan ichki ishlar organlari xodimi shaxsining kriminologik tavsifi 143

Rixsimov K.A.

O'zbekistonda raqamli kriminologiyani rivojlantirish: "Criminology AI" texnologiyasi misolida milliy model 148

Isayev E.E.

Voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari profilaktikasining institutsional-huquqiy mexanizmini takomillashtirish strategiyalari 152

Maxmudov J.X.

Jamoat tartibini muhofaza qilishda milliy gvardiya kabi tuzilmalarning o'ziga xos jihatlari: xorijiy tajriba 160

Muhamadov U.U.

Huquqni muhofaza qilish faoliyatida maxsus xizmat vazifalarini bajarish layoqatini huquqiy ta'minlash: xorijiy strategiyalar va innovatsion yondashuvlar 166

Aynidinov S.I.

Narkojinoyatlarga qarshi kurashda xorijiy davlatlar tajribasi 173

IJTIMOY PROFILAKTIKA SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING KRIMINOLOGIK MEZONLARI

**BERDIALIYEV
Baxtiyor Erkinovich**

O'zbekiston Respublikasi

Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada jinoyatchilikning oldini olish tizimida ijtimoiy profilaktika samaradorligini kriminologik baholashning nazariy-huquqiy va metodologik muammolari tahlil qilingan. Muallif tomonidan an'anaviy statistik baholash tizimining kamchiliklari ochib berilib, kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish va kriminologik xavfsizlikni ta'minlash darajasini aniqlashning yangi ilmiy mezonlari (kriteriyalari) taklif etilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy profilaktika, kriminogen vaziyat, samaradorlik mezonlari, kriminologik xavfsizlik, determinatsiya, viktimologik indikatorlar, deviant xulq-atvor.

Аннотация. В статье анализируются теоретико-правовые и методологические проблемы криминологической оценки эффективности социальной профилактики в системе предупреждения преступности. Автор раскрывает недостатки традиционной статистической системы оценки и предлагает новые научные критерии для определения уровня стабилизации криминогенной ситуации и обеспечения криминологической безопасности.

Ключевые слова: социальная профилактика, криминогенная ситуация, критерии эффективности, криминологическая безопасность, детерминация, виктимологические индикаторы, девиантное поведение.

Abstract. The article analyzes the theoretical, legal, and methodological problems of criminological evaluation of social prevention effectiveness within the crime prevention system. The author exposes the shortcomings of the traditional statistical evaluation system and proposes novel scientific criteria for determining the level of stabilization of the criminogenic situation and ensuring criminological security.

Keywords: social prevention, criminogenic situation, effectiveness criteria, criminological security, determination, victimological indicators, deviant behavior.

Zamonaviy kriminologiya ilmi oldida turgan eng murakkab fundamental muammolardan biri – jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarning real natijadorligini xolis, tizimli va ilmiy asoslangan tarzda baholash metodologiyasini yaratish hisoblanadi. Uzoq yillar davomida ijtimoiy profilaktika subyektlari faoliyati sof miqdoriy va idoraviy ko'rsatkichlar, ya'ni qayd etilgan jinoyatlar sonining mexanik tarzda kamayishi yoki ko'payishi hamda o'tkazilgan targ'ibot tadbirlarining soni asosida baholab kelindi. Biroq, jinoyatchilikning yashirinlik darajasi yuqori bo'lgan, globallashtirish

shiddatli tus olgan zamonaviy sharoitda, bunday sof statistik va an'anaviy yondashuv kriminogen voqelikning real manzarasini aks ettira olmaydi. Mazkur muammo nafaqat milliy kriminologiya doktrinasida, balki Birlashgan Millatlar Tashkilotining jinoyatchilikka qarshi kurash va uning oldini olishga qaratilgan global strategik hujjatlarida ham o'z aksini topgan. Xususan, BMTning Jinoyatchilikning oldini olish va jinoyat odil sudlov bo'yicha X Kongressida qabul qilingan Vena deklaratsiyasi [1] hamda XII Kongress tomonidan e'lon qilingan Salvador deklaratsiyasi [2] kabi xalqaro standartlarda preventiv faoliyat samaradorligini baholashda sof

idoraviy raqamlardan voz kechish lozimligi uqtiriladi. Ushbu xalqaro hujjatlar davlatlar zimmasiga jinoyatchilikning oldini olish siyosatini shakllantirishda jamiyatning real viktimizatsiya darajasini, aholining kriminologik xavfsizlik hissini hamda jinoiy xulq-atvorni shakllantiruvchi chuqur ijtimoiy determinantlarni tizimli o'rganish va baholash majburiyatini yuklaydi.

Bundan tashqari, BMT Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi (ECOSOC) tomonidan tasdiqlangan "Jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha rahbariy prinsiplar"da [3] ham ijtimoiy profilaktikaning natijadorligini faqatgina qayd etilgan jinoyatlar soni bilan emas, balki aholining ijtimoiy himoyalanganligi va preventiv choralarning manzilliligi bilan baholash zarurligi konseptual jihatdan mustahkamlangan. Ushbu prinsiplarning mantiqiy davomi va milliy qonunchilik tizimiga implementatsiya qilinishi o'laroq, O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonuni [4] huquqni qo'llash amaliyoti oldiga ijtimoiy profilaktikani sof ma'muriy ta'sir va repressiv choralar majmuidan tizimli ijtimoiy-huquqiy mexanizmga aylantirish vazifasini qo'ydi. Bu yo'nalishdagi konseptual buriish va davlat preventiv siyosatining strategik ustuvorliklari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni [5] hamda ushbu Farmon bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasida Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi"da [6] o'z aksini topdi.

Mazkur oliy darajadagi normativ-huquqiy hujjatlar jinoyatchilikni jilovlashda davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini an'anaviy "ijro intizomi va quruq hisobotbozlik" mezonlari asosida emas, balki aynan "hududlarning kriminogen vaziyati barqarorligini ta'minlash hamda aholining real kriminologik xavfsizligi darajasi" ko'rsatkichlari asosida baholashning mutlaqo yangi konseptual tizimiga o'tishni qonuniy mustahkamladi. Bu esa, o'z navbatida, milliy kriminologiya fani oldiga ijtimoiy profilaktika samaradorligini baholashning idoraviy manfaatlardan xoli bo'lgan ilmiy mezonlarini doktrinal darajada ishlab chiqish majburiyatini yuklaydi.

Institutsional darajada ijtimoiy profilaktika samaradorligini baholashning eng muhim mezon

sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentning "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [7] qarori va keyingi yillarda mahallabay ishlash tizimini rivojlantirishga doir qabul qilingan qonunchilik hujjatlariga muvofiq, idoralararo integratsiyalashuv darajasini olish mumkin. Bunda baholash mezonlari sifatida qaysidir idoraning alohida hisoboti emas, balki mahalla, oila, ta'lim muassasalari, bandlik va sog'liqni saqlash organlarining "xavf guruhi"ga mansub shaxslar bilan olib borayotgan ijtimoiy-reabilitatsion ishlarining kompleks mazmuni va ushbu shaxslar tomonidan qayta jinoyat sodir etilishining oldi olinganligi asosiy ko'rsatkich bo'lishi kerak.

Bundan tashqari, ijtimoiy profilaktikaning ta'sirchanligini baholashda ijtimoiy-deviantologik va viktimologik indikatorlarni ishlab chiqish taqozo etiladi. Davlatimiz rahbari tomonidan sohani raqamlashtirish va "xavfsiz mahalla" tamoyilini joriy etish bo'yicha berilgan topshiriqlar, shuningdek, ichki ishlar organlari faoliyatiga oid normativ hujjatlar zamirida sof statistik pasayish ortidan quvish emas, balki aholi orasida ichkilikbozlik, kiberjinoyatchilik, giyohvandlik, oilaviy-maishiy nizolar darajasining qay darajada pasayganligini hamda fuqarolarning o'z yashash hududidagi kriminologik xavfsizlik muhitidan qoniqish darajasini anonim ijtimoiy so'rovlar orqali aniqlash mezonlari turibdi. Zotan, jinoyat sodir etilishi uchun sharoit yaratuvchi ijtimoiy-iqtisodiy determinantlarni bartaraf etmay turib, sof ma'muriy tadbirlar bilan kriminogen vaziyatni barqarorlashtirib bo'lmazligi bugungi kunda ilmiy isbotini topgan haqiqatdir.

Mazkur tadqiqot jarayonida ijtimoiy profilaktika va kriminogen vaziyat o'rtasidagi dialektik aloqadorlikni ilmiy asoslash maqsadida tizimlilik, qiyosiy-huquqiy, kriminologik prognozlash, deviantologik forsait va fenomenologik yondashuv metodlaridan kompleks ravishda foydalanildi. Profilaktik faoliyat samaradorligini nazariy va amaliy baholash muammolari uzoq yillardan buyon kriminologiya fanlar doktrinasining diqqat markazida bo'lib, ushbu yo'nalishda xorijlik va milliy olimlar tomonidan turlicha, ko'pincha bir-birini inkor etuvchi yoki to'ldiruvchi konseptual qarashlar ilgari surilgan.

Xususan, taniqli xorijlik kriminolog olim G.A. Avanesov profilaktika samaradorligini baholashda

ko'proq tizimli-funksional yondashuvga urg'u berib, prevensiyaning natijadorligini davlat idoralari va jamoatchilik tuzilmalari o'rtasidagi ijtimoiy nazorat zanjirining nechog'li to'g'ri tashkil etilganligi bilan o'lchashni taklif etadi [8]. Undan farqli o'laroq, professor Yu.M. Antonyan o'zining fundamental tadqiqotlarida sof tashkiliy choralardan ko'ra, jinoiy xulq-atvorning psixologik va viktimologik jihatlarini ustuvor deb biladi. Yu.M. Antonyanning konsepsiyasiga ko'ra, ijtimoiy profilaktikaning haqiqiy bahosi muayyan hududdagi shaxslarning destruktiv va deviant xulq-atvor darajasining pasayishi hamda aholining ong ostidagi jinoyat qurboni bo'lish qo'rquvini neytrallashtirish bilan belgilanishi lozim [9]. Jinoyatchilik determinatsiyasi nazariyasining asoschilaridan biri V.N. Kudryavsev esa ushbu masalaga sof gnoseologik yondashib, profilaktika samaradorligini baholashni bevosita jinoyatchilikning ijtimoiy-iqtisodiy sabablari va shart-sharoitlari koeffitsiyentining o'zgarishiga bog'laydi hamda determinantlar zanjiri uzilmaguncha ma'muriy tadbirlar kutilgan preventiv natija bermasligini ilmiy isbotlaydi [10].

Mazkur nazariy qarashlar transformatsiyasi milliy kriminologiya maktabi vakillarining asarlarida mahalliy ijtimoiy-siyosiy sharoit va milliy mentalitet kontekstida yanada rivojlantirildi. Professor M.X. Rustambayev profilaktika samaradorligining huquqiy kafolatlari va institutsional tizimini takomillashtirish masalasiga e'tibor qaratib, baholash mezonlarini to'g'ridan-to'g'ri normativ-huquqiy hujjatlarning ijro etilish sifati va jinoyat qonunchiligidan umumiy hamda maxsus prevensiya funksiyalarining real hayotdagi ta'sirchanligi orqali baholashni ilgari suradi [11]. Ushbu doktrinaga nisbatan biroz boshqacharoq, ya'ni sof tizimli-amaliy yondashuvni ishlab chiqqan olim I. Ismailov profilaktika subyektlari faoliyatini baholashning ichki idoraviy tizimini tanqid qiladi. I. Ismailov o'z izlanishlarida ijtimoiy prevensiya samaradorligini o'lchashda sof statistik kamayish paradoksidan voz kechib, idoralararo hamkorlikning sifati va aholining huquqni muhofaza qiluvchi organlarga bo'lgan real ishonch darajasini bosh mezon sifatida olishni asoslab bergan [12].

Shu bilan bir qatorda, milliy kriminologiyada viktimologik va deviantologik yo'nalishlarning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan olim Q.R.

Abdurasulova profilaktik samaradorlikni shaxs deviantligining shakllanish omillari bilan bog'laydi va baholash indikatorlari tizimiga jamiyatdagi axloqiy-huquqiy muhit indikatorlarini olib kirishni taklif etadi [13]. O'z navbatida, G.A. Axmedov profilaktika muammolarini bevosita mikroijtimoiy muhit va mahalla institutining salohiyati orqali tahlil qilib, prevensiyaning natijadorligini mahalliy darajadagi ijtimoiy nizolar va oilaviy-maishiy muhitdagi kelishmovchiliklarning barvaqt hal etilish koeffitsiyenti bilan o'lchash lozimligini ta'kidlaydi [14].

Olimlarning yuqorida keltirilgan ilmiy qarashlari va konseptual yondashuvlari ijtimoiy profilaktikaning nazariy poydevorini yaratishda beqiyos ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularning aksariyati an'anaviy jinoyatchilik modellari ustuvor bo'lgan davrda shakllantirilgan. Bugungi kunda esa ijtimoiy profilaktikaning transformatsiyalashib borayotgan kriminogen vaziyatga, ayniqsa, raqamli makonga ko'chgan kriminal tahdidlar: kiberjinoyatchilik, fishing, kripto-aktivlar bilan bog'liq firibgarliklar va globallashuv ta'sirida yuzaga kelayotgan yangi deviant xulq-atvor shakllari: raqamli marginalashuv, virtual destruktiv submadaniyatlar rivojlangan sharoitdagi ta'sirini baholovchi kompleks kriminologik mezonlar tizimi nazariy jihatdan ham, amaliy-huquqiy jihatdan ham hali to'laqonli shakllantirilmagan. Bu esa raqamli kriminogen voqelikning o'ziga xos xususiyatlarini, uning yashirinlik darajasi nihoyatda yuqoriligini va an'anaviy hududiy chegaralarga ega emasligini inobatga olgan holda, ijtimoiy profilaktika samaradorligini baholashning mutlaqo yangi, sof kriminologik va prognostik mezonlarini doktrinal darajada ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Ijtimoiy profilaktika samaradorligi – bu tizimli chora-tadbirlar natijasida kriminogen omillarning neytrallashtirilishi, aholining huquqiy himoyalanganlik darajasining oshishi va jamiyatda barqaror kriminologik xavfsizlik muhitining qaror topishi.

Bugungi kunda ushbu tizimni baholashda quyidagi ikkita doktrinal ziddiyat mavjud:

"Statistik paradoks": Ma'lum bir hududda qayd etilgan jinoyatlar sonining kamayishi profilaktikaning kuchayganini emas, balki huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyatlarni yashirishga bo'lgan intilishini yoki aholining ushbu organlarga bo'lgan ishonchi pasayganligini ko'rsatishi mumkin.

Ijtimoiy determinantlarning unutilishi. Jinoyatchilikning o'sishi yoki kamayishiga faqatgina profilaktika organlari emas, balki makroiqtisodiy omillar, ishsizlik darajasi, migratsiya va aholining ijtimoiy tabaqalanishi bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, baholash tizimiga faqat huquqiy emas, balki ijtimoiy-kriminologik indikatlarni ham kiritish shart.

Ijtimoiy profilaktikaning transformatsiyalashib borayotgan zamonaviy jinoyatchilik sharoitidagi real natijadorligini o'lchash uchun an'anaviy va sof idoraviy statistik yondashuvlardan voz kechib, tizimli kriminologik baholash modellarini amaliyotga tatbiq etish lozim.

Birinchidan, institutsional-funksional mezonlar, ya'ni protsessual baholash tizimi orqali preventiv faoliyatning tashkiliy-huquqiy tuzilmasi va subyektlarning funksional imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bunda eng asosiy ko'rsatkich sifatida profilaktika subyektlari, xususan, mahalla instituti, ta'lim muassasalari, bandlik va sog'liqni saqlash organlari hamda huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar o'rtasidagi idoralararo vertikal va gorizontol integratsiyalashuvning sifati olinadi. Ushbu mezon doirasida quruq rasmiy hisobotlar va o'tkazilgan tadbirlar soni emas, balki "xavf guruhi"ga mansub shaxslar, ya'ni muqaddam sudlanganlar, probatsiya nazoratidagilar hamda deviant xulq-atvorli voyaga yetmaganlar bilan olib boriladigan individual-profilaktik ishlarning manzilliligi, ularning ijtimoiylashuvi va reabilitatsiyasi darajasi baholanadi. Mazkur protsessual yondashuvning yakuniy kriminologik natijasi muayyan hududda retsidiv jinoyatchilikning real jilovlanishi va shaxsning kriminal muhitdan butunlay uzilishi koeffitsiyenti bilan o'lchanishi lozim.

Ikkinchidan, sotsial-viktimologik mezonlar, ya'ni obyektiv-subyektiv baholash tizimi profilaktik choralarning jamiyat hayotidagi real aks-sadosini va ijtimoiy muhitning barqarorligini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu bosqichda aholining kriminologik xavfsizlik hissi, ya'ni muayyan hududda yashovchi fuqarolarning kunduzi va tungi vaqtda ko'chalarda, jamoat joylarida o'zlarini, oila a'zolarini hamda o'z mulklarini qanchalik xavfsiz his qilishlari bosh mezon sifatida olinadi. Mazkur ko'rsatkich idoraviy statistik raqamlardan mustaqil ravishda, sof anonim ijtimoiy-kriminologik so'rov-

nomalar orqali aniqlanib, davlatning preventiv siyosatiga jamiyat tomonidan berilgan xolis baho hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda, ushbu mezon doirasida jamiyatning real viktimalizatsiya darajasi, ya'ni aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari, xotin-qizlar va yoshlarning ijtimoiy destruktiv omillar oqibatida jinoyat qurboniga aylanishga bo'lgan moyilligining qay darajada pasayganligi kompleks tahlil etiladi.

Uchinchidan, prognostik-modellashtirish mezonlari, ya'ni strategik baholash tizimi ijtimoiy profilaktikaning istiqboldagi tahdidlarni bartaraf etish borasidagi intellektual va texnologik salohiyatini belgilab beradi. Bunda profilaktika tizimining kriminogen vaziyat rivojlanishini va jinoyatchilik transformatsiyasini oldindan to'g'ri prognoz qila olish, mavjud kuch va vositalarni jinoiy xavf yuqori bo'lgan nuqtalarga, ya'ni "kriminogen o'choqlarga" oldindan mutanosib ravishda safarbar eta olish qobiliyati baholanadi. Strategik darajada ushbu mezon muayyan hududda mavjud bo'lgan sof ijtimoiy muammolarning, xususan, ishsizlik, oilaviy ajrimlar, ichki va tashqi migratsiya jarayonlari hamda ijtimoiy tabaqalanishning real jinoyatchilik dinamikasiga o'tish koeffitsiyentining pasayishini nazorat qilishni anglatadi. Oqibatda, davlatning ijtimoiy asoslari: bandlik dasturlari, ijtimoiy yordam, madaniy-ma'rifiy loyihalar orqali kriminogen determinantlarning zanjiri barvaqt uzilib, jinoyat sodir etilishiga zamin yaratuvchi sabab va shart-sharoitlarni tizimli ravishda yo'qotishga erishiladi.

Ijtimoiy profilaktika samaradorligini baholashning kriminologik mezonlarini nazariy va qonunchilik darajasida takomillashtirish – davlatning jinoyatchilikka qarshi kurash siyosatini an'anaviy jazolashdan barvaqt oldini olish va determinantlarni neytrallashtirishga o'tkazishning bosh strategik sharti hisoblanadi. Olib borilgan kompleks tadqiqot natijasi o'laroq, milliy kriminologiya doktrinasini boyitish va huquqni qo'llash amaliyotini tubdan modernizatsiya qilishga qaratilgan bir qator fundamental takliflar ilgari suriladi.

Birinchidan, jamiyatda jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy determinantlarga qarshi kurashishning tarqoq huquqiy bazasini tizimlashtirish maqsadida mutlaqo yangi va yaxlit O'zbekiston Respublikasining "Jinoyatchilikning ijtimoiy profilaktikasi to'g'risida"gi qonuni loyihasini ishlab

chiqish va qabul qilish lozim. Amaldagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonun ko'proq huquqni muhofaza qiluvchi organlarning ma'muriy-huquqiy ta'sir choralariga asoslangani sababli, yangi taklif etilayotgan qonun hujjatida ijtimoiy prevensiyaning sof kriminologik choralari, ya'ni kambag'allikni qisqartirish, bandlikni ta'minlash, deviant xulq-atvor va marginal qatlamlarning kriminalizatsiyalashuviga qarshi kurashishda "mahalla yettiligi" a'zolari hamda nohuquqiy, ya'ni ijtimoiy, iqtisodiy, tibbiy, psixologik subyektlarning majburiyatlari va javobgarlik chegaralari aniq mustahkamlanish shart.

Ikkinchidan, ushbu yangi konseptual qonunchilik doirasidagi idoraviy statistik baholash tizimidan butunlay voz kechgan holda, "Hududlarning kriminologik xavfsizlik milliy indeksi" doktrinal tushunchasini normativ darajada joriy etish va uni preventiv faoliyat natijadorligini o'lchovchi bosh mezon sifatida mustahkamlash taqozo etiladi. Mazkur indeks shunchaki ro'yxatga olingan jinoyatlar sonini emas, balki ijtimoiy profilaktikani ishlaganligi, muayyan ma'muriy-hududiy birlikdagi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik, aholining turmush darajasi, oilaviy-maishiy nizolar dinamikasi va jamiyatning huquqiy himoyalan-

ganlik holatini kompleks aks ettiruvchi integrallashgan ilmiy ko'rsatkich bo'lib xizmat qilishi kerak.

Uchinchidan, preventiv tizim ta'sirchanligini baholashda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning o'z faoliyatiga o'zlari baho beradigan sof ichki idoraviy hisobotlari ustuvorligiga chek qo'yish kerak. Buning o'rniga, davlat idoralari va jamoatchilik tuzilmalarining real mehnat mahsulini xolis baholash uchun mustaqil ilmiy-tadqiqot institutlari, oliy ta'lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan muntazam ravishda o'tkaziladigan anonim sotsiologik va viktimologik so'rovlar natijalariga qonuniy ustuvorlik berish tizimini yaratish lozim. Faqatgina fuqarolarning o'z yashash muhitidagi kriminologik xavfsizlik darajasidan subyektiv qoniqish ko'rsatkichi hamda jamiyatning real viktimizatsiya darajasi ijtimoiy profilaktika samaradorligini o'lchovchi eng xolis nazorat va baholash mexanizmi bo'la oladi.

Xulosa qilib aytganda, taklif etilayotgan mazkur doktrinal modellarning amaliyotga tatbiq etilishi, O'zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta'minlash va kriminogen vaziyat barqarorligini ilmiy asoslangan indikatorlar (KPI) vositasida boshqarishning mutlaqo yangi va zamonaviy bosqichini boshlab beradi.

Foydalanilgan manbalar

1. Vienna Declaration on Crime and Justice: Meeting the Challenges of the Twenty-first Century. General Assembly resolution 55/59. URL: <https://www.unodc.org>.
2. Salvador Declaration on Comprehensive Strategies for Global Challenges: Crime Prevention and Criminal Justice Systems and Their Development in a Changing World. General Assembly resolution 65/230. URL: <https://www.unodc.org>.
3. Guidelines for the Prevention of Crime. ECOSOC Resolution 2002/13. URL: <https://www.unodc.org>.
4. O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida" 2014.14.05dagi O'RQ-371-son qonuni. URL: <https://lex.uz>.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021.29.11dagi PF-27-son farmoni. URL: <https://lex.uz>.
6. O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son farmoniga 1-ilova). URL: <https://lex.uz>.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017.14.03dagi PQ-2833-son qarori. <https://lex.uz>.
8. Аванесов Г.И. Теория превенции преступности и социальный контроль // Вестник Академии МВД. – М., 2015. – №2. – С. 45–52.
9. Антонян Ю. Личность преступника и превентивная психология: Криминологический анализ. – М.: Норма, 2019. – С. 112–118.
10. Кудрявцев В.Н. Борьба мотивов в преступном поведении и превентивное воздействие. – М.: Юрид. лит., 2009. – С. 84.
11. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasining jinoyat siyosati va huquqbuzarliklar profilaktikasining doktrinal asoslari: Darslik. – T.: IIV Akademiyasi, 2020. – B. 142–150.
12. Ismailov I. Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimi samaradorligini kriminologik baholash metodologiyasi // Huquq va burch. – T., 2017. – №6. – B. 14–21.
13. Abdurasulova Q.R. Deviant xulq-atvor kriminologiyasi va voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi prevensiyasi muammolari. – T.: TDYUU, 2016. – B. 98–105.
14. Axmedov G.A. Mahalla tizimida ijtimoiy profilaktikani tashkil etishning tashkiliy-huquqiy va kriminologik jihatlari: Monografiya. – T.: Yangi asr avlodi, 2022. – B. 76.

ПЕРВЫЙ УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС НЕЗАВИСИМОГО УЗБЕКИСТАНА: ТРИДЦАТЬ ЛЕТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ (I часть)

ЯКУБОВ
Александр Санджарович
Заслуженный юрист Республики Узбекистан,
профессор, доктор юридических наук

АЗИМ ШУХРАТ
Заместитель начальника
Исследовательского института криминологии,
доктор философии по юридическим наукам (PhD)

Аннотация. В статье анализируются концептуальные основы и итоги тридцатилетнего функционирования первого Уголовного кодекса независимого Узбекистана. Рассматриваются основные направления уголовно-правовой реформы начала 1990-х годов, принципы формирования нового уголовного законодательства, его соответствие Конституции и международным стандартам, а также значение Кодекса в становлении национальной уголовной политики. Особое внимание уделяется преемственности реформ, проблемам совершенствования уголовного законодательства и реализации концепций его развития в условиях современных вызовов.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Республики Узбекистан, уголовно-правовая реформа, криминализация, декриминализация, уголовное законодательство, независимый Узбекистан, правовая реформа, концепция развития законодательства.

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqil O'zbekistonning birinchi Jinoyat kodeksining o'ttiz yillik faoliyatining kontseptual asoslari va natijalari tahlil qilinadi. Unda 1990-yillarning boshlarida jinoyat qonunchiligini isloh qilishning asosiy yo'nalishlari, yangi jinoyat qonunchiligini ishlab chiqish tamoyillari, uning Konstitutsiya va xalqaro standartlarga muvofiqligi va milliy jinoyat siyosatini rivojlantirishdagi Kodeksning ahamiyati o'rganiladi. Islohotlarning uzluksizligiga, jinoyat qonunchiligini takomillashtirishdagi qiyinchiliklarga va zamonaviy qiyinchiliklarga qaramay, uni rivojlantirish konsepsiyalarini amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, jinoyat qonunchiligini isloh qilish, kriminallashtirish, dekriminallashtirish, jinoyat qonunchiligi, mustaqil O'zbekiston, huquqiy islohot, qonunchilikni rivojlantirish konsepsiyasi.

Abstract. The article examines the conceptual foundations and the thirty-year development of the first Criminal Code of independent Uzbekistan. It analyzes the key directions of the criminal law reform launched in the early 1990s, the principles underlying the formation of new criminal legislation, its compliance with the Constitution and international standards, and its role in shaping the national criminal policy. Particular attention is paid to the continuity of legal reforms, the challenges of improving criminal legislation, and the implementation of legislative development concepts in the context of contemporary challenges.

Keywords: Criminal Code of the Republic of Uzbekistan criminal law reform, criminalization, decriminalization, criminal legislation, legal reform, independent Uzbekistan, concept of legislative development.

Обретение Республикой Узбекистан независимости и начавшиеся в связи с этим процессы реформирования обусловили необходимость формирования новой правовой основы государственной и общественной жизни, неуклонного соблюдения прав и свобод граждан, правопорядка в целом.

Формирование независимой уголовной политики обусловило разработку концепции развития уголовного законодательства с комплексом научно обоснованных основных идей, задач и положений, теоретически подкрепляющих их целесообразность, законность и справедливость.

Создание уголовно-правовой основы борьбы с преступностью являлось первоочередной задачей для последующей разработки всего правового комплекса законодательства в сферах процедурного права, (уголовно-процессуального), исполнительного права, криминалистики, оперативно-розыскного права, а также ведомственного нормотворчества по направлениям в криминологии, в особенности предупредительно-профилактического характера. Реализация всех направлений и форм уголовной политики возможна лишь при наличии базовой доминанты, в качестве которой и выступает уголовное право как наука и Уголовный кодекс как законодательное закрепление теоретических положений и их внедрение в правоприменительную практику.

Реформирование уголовного законодательства как одна из проблем, вставшая на повестку дня в связи с обретением Узбекистаном независимости, избранием курса на построение демократического, правового, светского государства и гражданского общества, признанием приоритетными общепризнанных международным сообществом прав и свобод личности, требовало решения дилеммы: ограничиться усовершенствованием действующего законодательства либо созданием и формированием нового законодательства.

Подобная дилемма отнюдь не была надумана. В условиях переходного периода, во время которого необходимо было реализовать политическую волю построения новой государственности посредством создания современ-

ной правовой основы, а самое главное – изжить из сознания людей стереотипы тоталитарной системы, усовершенствование законодательства выглядело предпочтительнее, поскольку позволило бы избежать прогнозных ошибок в развитии общественных отношений в новых условиях и необходимости их уголовно-правовой охраны. Вместе с тем, такой подход был дискредитирован в период функционирования «социалистического» уголовного права, о чем более детально изложено в настоящей работе, что и обусловило отказ от этого направления в законодательстве.

Уголовно-правовая реформа предусматривала создание законодательства о преступлениях и наказаниях, соответствующего Конституции Республики Узбекистан, принятой в декабре 1992 года, законодательства, которое позволило бы повысить эффективность уголовно-правовых средств в борьбе с преступностью, что обеспечило бы реализацию непосредственной цели – неотвратимости применения закона за каждое преступление и к любому лицу, допустившему нарушение предписаний и запретов уголовно-правовых норм, и служило бы правовой основой для решения перспективной цели уголовной политики – минимизации и снижения преступности.

Приоритетные задачи, требующие своего разрешения в процессе уголовно-правовой реформы, определялись необходимостью:

- отражения системы ценностей, закрепленных в Конституции Узбекистана и нормах международного права;
- адекватного отображения сложившейся политической, социально-экономической, этнокультурной, конфессиональной и духовно-нравственной обстановки в государстве и центральноазиатском регионе;
- учета перспектив процесса развития государственности и общественных отношений, социальной и криминологической обусловленности их уголовно-правовой охраны;
- установления разумного и достаточного предела уголовно-правового контроля за деятельностью юридических и физических лиц;
- учета накопленного опыта правового регулирования общественных отношений и обеспе-

чения преемственности достоинств предшествовавшего законодательства и практики его применения;

- отражения основных тенденций в динамике и структуре преступности и позитивных изменений важнейших начал современной уголовной политики, направленных на обеспечение необратимости демократических, экономических и социальных преобразований;
- учета общественного мнения, уровня правосознания и законопослушания, состояния правовой культуры;
- наиболее полного восприятия научно-теоретических разработок и рекомендаций;
- восприятия допустимого, с учетом традиций и ментальности нашего народа, международного опыта законотворчества и общепризнанных правовых норм международного уголовного права;
- учета реальных социально-регулятивных возможностей уголовной репрессии;
- определения реально осуществимых задач уголовного законодательства;
- максимальной формализации норм уголовного права, для исключения возможности неадекватного толкования в правоприменении;
- четкого определения принципов уголовного законодательства.

Осуществить отмеченные выше цели и задачи уголовно-правового реформирования возможно было посредством:

- конструирования всех институтов и норм с их четкой направленностью на достижение задач уголовного законодательства;
- максимального воплощения и конкретизации принципов уголовного права в нормах, главах и разделах закона;
- учета оснований криминализации и декриминализации;
- комплексного и системного применения принципов криминализации;
- установления социально и криминологически обоснованной ответственности, дифференцированной с учетом общественной опасности, как деяния, так и деятеля;
- сохранения строгих мер уголовно-правового воздействия к лицам, посягающим на наиболее важные и ценные для государства и

всего народа общественные отношения и допускающим криминальный рецидив;

- обеспечения адекватного соотношения между понятиями институтов и составов преступления, употребляемых в законе, с политической и социальной сущностью уголовного права;
- учета предписаний и запретов, содержащихся в уже принятых законах Республики Узбекистан, регулирующих общественные отношения в различных сферах государственной и общественной жизни страны;
- использования правил законодательной техники;
- соблюдения требований, предъявляемых к языку закона для достижения точности законодательных формулировок;
- унификации употребляемых терминов;
- сужения в разумных пределах следственно-судебного усмотрения.

Полнота выполнения и реализация задач и целей во многом зависела от правильного решения вопроса об общем характере современного уголовного законодательства. Следовало решить альтернативу: проектировать «компактный» закон, ограничиваясь установлением уголовной ответственности за поведение достаточно высокой характером и степенью общественной опасности, что соответственно предполагало предусмотрение и небольшого круга наиболее жестких мер реагирования и воздействия либо разрабатывать кодекс, позволяющий осуществлять государственный и общественный уголовно-правовой контроль за поведением, посягающим и на «менее» ценные общественные отношения.

При решении этой задачи учитывалась определенная привлекательность первого подхода и его негативные составляющие, последние из которых во многих позициях «перекрывают» имеющиеся достоинства. Основным недостатком такого подхода являлся его радикализм, поскольку конструирование компактного, «маленького», но достаточно жесткого кодекса требовало кардинального пересмотра целого ряда основных положений уголовного права, сложившихся на протяжении многих десятилетий. Это, в свою очередь, не только

нарушило бы преемственность в законодательстве, но и потребовало бы значительных усилий от правоохранительных органов по пересмотру устоявшихся и апробированных форм и методов борьбы с преступностью, поскольку обусловило бы пересмотр правовых основ и других отраслей права – уголовно-процессуального, административного, оперативно-розыскного, криминалистики, криминологии, профилактики правонарушений и др.

Кроме того при решении вопроса о круге криминализируемого поведения невозможно было бы учесть всю совокупность правовых принципов криминализации, в особенности системно-правовую группу, что повышало опасность принятия малоэффективного, либо социально необоснованного закона. Это также могло повлечь снижение эффективности борьбы с менее тяжкими преступлениями, к числу которых относятся не только значительное количество проявлений, традиционно рассматриваемых как общеуголовные преступления, но и все неосторожные деликты. Но, как показал мировой исторический опыт, революции редко приводят к социально положительным результатам. Чаще они отбрасывают общество назад, тормозят его развитие и порождают такие катаклизмы и потрясения, с которыми потом бывает трудно справиться на протяжении многих лет.

Отмеченные и некоторые другие причины побудили проектировать и разрабатывать законодательство, в котором с достаточной полнотой были бы реализованы принципы демократического уголовного права и отражены наиболее важные идеи уголовной политики нашего государства, что позволяет определить Уголовный кодекс 1994 года как значительное достижение узбекистанской науки уголовного права и практики современного правотворчества, знаменующее новый, демократический этап в развитии уголовного законодательства Узбекистана.

Вместе с тем известно, что идеальных законов не бывает. Несомненно, уголовное законодательство нуждается в дальнейшем совершенствовании. В действующем уголовном законодательстве достаточно много новых и

современных положений, которые ранее не были известны уголовному праву Узбекистана. Значительные изменения внесены в традиционно существующие институты уголовного права. При этом, с позиции научного подхода, важно отметить, что многие положения, закрепленные в концепции реформирования уголовного законодательства Республики Узбекистан не удалось полностью реализовать. Справедливости ради отметим, что осуществленный в первые годы независимости прогноз, впоследствии частично был реализован, и ряд идей нашли свое воплощение в действующем Уголовном кодексе.

Такое состояние вполне закономерно и объяснимо, поскольку любой проект, получающий впоследствии статус Закона, есть в большей или меньшей степени продукт компромисса, ибо его разработка осуществляется в условиях противоборства точек зрения, мнений теоретиков и практиков, научных доводов и сложившихся в практической деятельности стереотипов, основанных на реальных статистических данных и социологии, а также сформировавшихся на бытовом представлении об отдельных фактах и явлениях, зависящих от уровня правосознания, правовой культуры, мировоззрения и других факторов. Это все в полной мере проявилось в процессе подготовки и обсуждения проекта принятого впоследствии уголовного закона, ибо не всегда удавалось учесть все, нередко взаимоисключающие, мнения, высказывания, точки зрения как по второстепенным (не основополагающим), так и по принципиальным проблемам и вопросам, что и обусловило единственно верный подход, основанный на компромиссе.

Поэтому следует признать, что не все положения Уголовного кодекса 1994 года были изначально удачны, поскольку не всегда компромиссные решения позволяли выработать консенсус для оптимального законотворческого решения. Более того, «консерватизм» и отсутствие прогностического видения практических сотрудников по отдельным вопросам не позволил законодательно решить целый ряд проблем, достаточно актуальных в период принятия УК, и продолжающихся оставаться

такowymi в современных условиях и в ближайшей перспективе.

Представляется, и тридцатилетняя законотворческая практика это подтвердила, что обозначенные в концепции реформирования уголовного законодательства проблемы, равно как и те, которые подверглись научным исследованиям на уровне диссертационных и монографических работ, все равно потребуют своего законодательного урегулирования. Это в полной мере подтвердила жизнь, ибо действие уголовного законодательства на протяжении последних тридцати лет после его принятия побудило внести в него ряд изменений и дополнений, часть из которых прогнозировалась и в процессе подготовки законопроекта.

Процесс становления, укрепления независимого Узбекистана с неизбежностью сопровождается формированием новых общественных отношений, подлежащих регулированию различными отраслями права, в том числе и уголовным. Основной задачей государственной политики в сфере юриспруденции является своевременное реагирование на все эксцессы, сопровождающие жизнедеятельность общества. В этой связи является оправданным и обоснованным Постановление Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева от 14 мая 2018 года (№ ПП-3723) «О мерах по кардинальному совершенствованию системы уголовного и уголовно-процессуального законодательства»¹ на основании которого в приложении № 1 была утверждена «Концепция совершенствования уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Узбекистан». Не ставя цели детального анализа предложенной концепции, отметим, что в качестве основных направлений и задач по совершенствованию уголовного законодательства в постановлении вполне обоснованно выделяются следующие: 1. унификация норм уголовного законодательства; 2. совершенствование системы уголовной ответственности и наказания; 3. обеспечение действенной и надежной охраны прав и свобод граждан, интересов общества и государства.

Это основное целеполагание подвергается в тексте самой Концепции определенной детализации и конкретизации.

В разделе Концепции «Совершенствование уголовного законодательства» к направлениям по унификации норм уголовного законодательства отнесены:

1. Инвентаризация уголовного законодательства на предмет его унификации и приведения в соответствие с международными стандартами.

2. Исключение норм, допускающих различное толкование или проявление коррупции, либо позволяющих устанавливать ответственность за деяния, степень и характер общественной опасности которых не соответствует принципам уголовного законодательства.

3. Устранение правовых пробелов, коллизий и «белых пятен» в Уголовном кодексе, препятствующих эффективной защите прав и свобод граждан, интересов общества и государства.

4. Совершенствование правового значения терминов и понятий, используемых в Уголовном кодексе, путем их четкого определения и обеспечения единообразного применения.

5. Создание эффективных правовых механизмов по предупреждению и пресечению преступлений, привитие гражданам высокой правовой культуры, воспитания их в духе соблюдения Конституции и законов.

Совершенствование системы уголовной ответственности и наказания расшифровывается как:

1. Пересмотр структуры и критериев классификации преступлений посредством внедрения альтернативных показателей, определяющих степень и характер общественной опасности преступного деяния.

2. Обеспечение надежных гарантий неотвратимости ответственности в отношении лиц, совершивших преступление.

3. Пересмотр системы наказаний и механизмов их назначения, исключение устаревших и не отвечающих современным условиям форм и видов наказаний.

4. Внедрение видов наказаний и иных мер правового воздействия, ориентированных на воспитание у лиц, признанных виновными в совершении преступления, а также предупреждения новых преступлений.

5. Совершенствование институтов неоконченного преступления, соучастия в преступлении и множественности преступлений, путем конкретизации их критериев и признаков, а также устранения имеющихся между ними противоречий.

6. Расширение сферы применения поощрительных норм, в том числе устанавливающих условия смягчения наказания или освобождения лица от уголовной ответственности или наказания.

7. Совершенствование норм, регулирующих определение обстоятельств, исключающих преступность деяния.

8. Развитие института применения принудительных мер медицинского характера, в том числе путем расширения оснований для назначения данных мер.

Детализация подраздела «Обеспечение действенной и надежной охраны прав и свобод граждан, интересов общества и государства» характеризуют следующие положения:

1. Продолжение политики по последовательной декриминализации отдельных составов преступлений с низкой общественной опасностью.

2. Приведение санкций уголовных наказаний в строгое соответствие со степенью и характером общественной опасности преступлений, обеспечение разумного и соразмерного применения альтернативных видов наказаний.

3. Дальнейшая гуманизация уголовного законодательства, особенно в отношении лиц, впервые совершивших преступления, не представляющих большой общественной опасности и менее тяжкие преступления, а также социально уязвимых групп населения – несовершеннолетних, людей преклонного возраста, лиц с инвалидностью, беременных женщин, одиноких лиц, имеющих на иждивении несовершеннолетних детей.

4. Продолжение курса строгой уголовной ответственности в отношении лиц, виновных в

совершении тяжких и особо тяжких преступлений, в том числе террористических, экстремистских и коррупционных преступлений, а равно сопряженных с применением пыток, совершенных в составе организованной преступной группы или преступного сообщества.

5. Совершенствование уголовно-правовых норм, направленных на обеспечение надежной защиты прав и законных интересов несовершеннолетних, привлекаемых к участию в уголовном процессе.

6. Введение в уголовное законодательство ответственности за совершение транснациональных и международных преступлений с учетом нарастающих вызовов и угроз в мировом сообществе.

7. Пересмотр норм, предусматривающих ответственность в сфере информационных технологий с учетом технологического прогресса, в том числе расширение категорий преступлений, связанных с киберпреступностью.

Отмеченные выше положения вряд ли охватывают весь спектр проблем науки современного уголовного права и наметившихся тенденций его развития в ближайшей и отдаленной перспективе. Важно отметить, с позиции исторически выбранного подхода, наличие преемственности между положениями, которые были сформулированы в Концепции 1993 года и целями и задачами, обозначенными в Концепции 2018 года.

Действующий Уголовный кодекс Узбекистана был принят в 1994 году, вступил в силу и работает, и это неоспоримый факт, с которым нельзя не считаться. Следовательно, положениями, в нем содержащимися, следует руководствоваться всем: и специалистам, и широким слоям населения.

Исторически оправданно сегодня вспомнить, что первоначальный проект Уголовного кодекса, разработанный в начале 1993 года авторами, неизвестными до сих пор, представлял собой по существу компиляцию, а иногда и откровенный плагиат с аналогичных проектов, опубликованных в России и некоторых других странах бывшего СССР, который при широком публичном обсуждении был подвергнут острейшей критике и в целом

¹ См.: Национальная база данных законодательства. 15.05.2018 г., № 07/18/3726/1225, 01.10.2018 г., № 06/18/5547/1975.

единогласно не был воспринят ни представителями правоохранительных органов, ни представителями отраслей наук уголовно-правового комплекса. Учитывая это Кабинет Министров Республики Узбекистан Распоряжением № 159 от 20 мая 1993 года возложил на Министерство юстиции обязанность по подготовке проекта Уголовного кодекса, работа над которым была завершена в декабре 1993 года и законопроект был направлен в Верховный Совет. На основании вышеуказанного распоряжения были сформированы рабочие группы по разработке кодифицированного законодательства по всем отраслям права, в том числе и уголовного.

Сегодня мало кто знает состав рабочей группы по разработке проекта Уголовного кодекса. В нее входили:

Джалилов Мамур Джалилович – Председатель рабочей группы, заместитель

Министра юстиции Республики Узбекистан, государственный советник юстиции второго класса;

члены рабочей группы:

Каракетов Юлдаш Мустафаевич – старший научный сотрудник Ташкентского государственного юридического института, кандидат юридических наук, доцент;

Рустамбаев Мирзоюсуп Хакимович – заведующий кафедрой уголовного права Ташкентского государственного юридического института, доктор юридических наук, доцент;

Усманиев Мамажон – доцент кафедры уголовного права Ташкентского государственного юридического института, кандидат юридических наук;

Якубов Александр Санджарович – начальник кафедры уголовного права Высшей школы милиции МВД Республики Узбекистан, кандидат юридических наук, доцент.

KRIMINOLOGIK PROGNOZLASHNING MAHALLADAGI JINOYATLARNI BARVAQT OLDINI OLIISH MEXANIZMIDAGI O'RNI

ADILKARIYEV
Xojimurod To'xtamurodovich

*O'zbekiston Respublikasi
Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi,
yuridik fanlar doktori, professor*

UMIRZAKOV
Begzod Ataboyevich

*O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Kriminologiya kafedrası boshlig'i,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

Annotatsiya. Maqolada mahalla darajasida sodir etilgan jinoyatni kriminologik prognozlash vositasida baholash va uning barvaqt oldini olishning nazariy hamda amaliy masalalari tahlil etiladi. Ilmiy prognozlash asosida mazkur toifa jinoyatchilikka qarshi kurashish chora-tadbirlarini ishlab chiqish oid taklif va tavsiya ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: kriminologik prognozlash, mahallalardagi jinoyatchilikning oldini olish, prognozlashning samaradorligi, prognozni baholash.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические вопросы криминологического прогнозирования преступности в махаллях и оценки роли данного инструментария в раннем предупреждении преступлений. А также выдвигаются предложения и рекомендации по выработке мер, направленных на борьбу с преступностью.

Ключевые слова: криминологическое прогнозирование, предупреждение преступности в махаллях, эффективность прогнозирования, прогнозный мониторинг.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical issues of criminological forecasting of crime in mahallas and assesses the role of this instrument in the early prevention of crime. The article also puts forward proposals and recommendations for developing measures aimed at combating crime.

Keywords: criminological forecasting, crime prevention in mahallas, effectiveness of forecasting, predictive monitoring.

Hozirgi shiddatli taraqqiyot sharoitida jinoyatchilikning shakl va ko'lami tobora murakkablashib borayotgani uning oldini olishda yangi ilmiy yondashuvlarni talab etmoqda. Jumladan, jinoyatchilikka qarshi kurashda faqat sodir etilgan holatlarga nisbatan munosabat bildirish emas, balki ularni barvaqt aniqlash va bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mutaxassislar vaziyatdagi o'zgarishlarning kutilayotgan xususiyatini, prognoz qilingan hodisalarning yuzaga kelish ehtimoli yoki mumkin emasligini aniqlashda sifatli ilmiy tahlillarning rolini alohida ta'kidlaydilar. Masalan, ma'lum bir turdagi jinoyatchilikning ko'payishi, boshqa bir turdagi jinoyatchilik darajasining pasayishi yoki kamayishi kabi savollarga yechim prognoz yordamida topilishi mumkin [1].

Kriminologik prognozlash ana shu maqsadga xizmat qiluvchi asosiy ilmiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. U jinoyatchilikning kelgusidagi holatini, tendensiyalarini va ehtimoliy xavf omillarini oldindan aniqlash imkonini beradi. Jinoyatchilikni diagnostika qilish va prognozlashdan foydalangan holda, huquqni muhofaza qilish organlari mavjud muammolarni, shuningdek, jinoyatchilik va ayrim jinoyat turlari o'sishining mumkin bo'lgan tendensiyalari va boshqa xususiyatlarini aniqlash, shu asosda jinoyatchilikka qarshi samarali kurashish choralari ishlab chiqish mumkin [2].

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, respublika miqyosida hozirgi kunda 9 008 ta mahalla mavjud bo'lib, 2025-yilda 4 034 ta mahalla (44,8 foiz) "yashil", 663 ta (7,4 foiz) mahalla "qizil" va 4 311 ta (47,9 foiz) mahalla "sariq" toifali bo'lib, 5 865 ta mahallada jinoyat sodir etilgan [3].

Biroq, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, joylarda, xususan, mahalla darajasida jinoyatlarning oldini olish ishlari ko'pinchalik hollarda shoshma-shosharlik bilan, yuzaki amalga oshirilib, mavjud ma'lumotlar yetarli darajada tahlil qilinmayapti va qaror qabul qilish jarayonida to'liq e'tibor qaratilmayapti. Bu esa profilaktika ishlarining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Buning uchun "kriminologik prognoz"ning mohiyati, maqsadi va vazifalarini oydinlashtirish, tadqiq etilayotgan mavzuning ilmiy apparati va kategoriyalarini aniqlab olish lozim. *Kriminologik prognozlash* – jinoyatchilikning kelgusidagi holati, dinamikasi, tuzilishi hamda unga ta'sir etuvchi omillarni ilmiy asosda oldindan baholash jarayoni [4].

Kriminologik prognozlashning asosiy vazifalari va ularning mazmuni quyidagilardan iborat [5]:

Birinchisi, jinoyatchilik tendensiyalarini aniqlash. Bu vazifa jinoyatchilikning o'sishi yoki kamayishi, qaysi turlari o'sayotgani, qaysi hududlarda faollashayotgani kabi holatlarni tahlil qilishni nazarda tutadi. Ya'ni, bu orqali jinoyatchilikning yo'nalishi va dinamikasi aniqlanadi. Masalan, muayyan hududda o'g'riliklar ortib borayotgan bo'lsa, bu kelgusida ushbu jinoyat turi yana ko'payishi mumkinligini ko'rsatadi.

Ikkinchisi, xavfli guruhlar va hududlarni belgilash. Ushbu vazifa jinoyat sodir etish ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslar (masalan, ilgari sudlanganlar, ishsizlar), oilalar (nizoli, ijtimoiy muammoli),

hududlar (jinoyat o'choqlari)ni aniqlashni nazarda tutadi. U orqali profilaktika ishlari umumiy emas, manzilli tashkil etilishi ta'minlanadi. Xususan, mahallada jinoyatlar ko'pligi uni yuqori xavfli hudud, "qizil mahalla" sifatida belgilashga asos bo'ladi.

Uchinchisi, profilaktika choralari rejalashtirish. Bu vazifa aniqlangan xavflar asosida yakka tartibda (individual), maxsus (guruhli), umumiy, viktinologik profilaktika tadbirlarini rejalashtirishni o'z ichiga oladi. Ya'ni, "hammaga bir xil chora" emas, balki har bir holatga mos differensial choralar ishlab chiqiladi. Masalan, yuqori xavf – yakka tartibdagi (individual), o'rta xavf – maxsus (guruhli) va kam xavf – umumiy targ'ibot profilaktik chora-tadbirlarini tashkil etish va amalga oshirishga asos bo'ladi.

To'rtinchi, boshqaruv qarorlarini asoslash. Bu vazifa qabul qilinayotgan qarorlarni taxmin yoki subyektiv fikr asosida emas, balki ma'lumot va tahlil asosida qabul qilishni ta'minlaydi. Kriminologik prognozlash boshqaruvni ilmiy darajaga olib chiqadi. Ma'lumotlar asosida muayyan bir ko'cha yoki obyektga videokuzatuv vositalari o'rnatish to'g'risida qaror qabul qilinadi.

Shunday qilib, kriminologik prognozlash jinoyatchilikni nafaqat tahlil qilish, balki uni oldindan aniqlash va boshqarish imkonini beruvchi muhim ilmiy va amaliy vosita hisoblanadi. Kriminologik prognozlash statistik tahlil, modellashtirish, ekspert baholash va individual prognozlash kabi usullar orqali amalga oshiriladi [5].

Statistik tahlil jinoyatchilik bo'yicha yig'ilgan raqamli ma'lumotlarni o'rganish orqali uning dinamikasi, tuzilishi va tendensiyalarini aniqlashga xizmat qiladi.

Bu usul orqali jinoyatlar sonining o'sishi yoki kamayishi, muayyan jinoyat turlarining ulushi, hududlar kesimida taqsimoti aniqlanadi.

Modellashtirish – jinoyatchilikning ehtimoliy rivojlanishini turli ssenariylar asosida tasvirlash usuli. Ushbu usul: "agar – unda" (what-if) kabi algoritmli tahlillarga, turli omillarning ta'sirini baholashga, prognoz natijalarini ko'rishga imkon beradi.

Ekspert baholash – sohaning tajribali mutaxassislari fikrlari asosida prognoz qilish usuli. U vaziyatni baholashda ma'lumotlar yetarli bo'lmagan holatda, murakkab vaziyatlarda, yashirin (latent) jinoyatchilikni baholashda qo'llaniladi.

Individual prognozlash – alohida shaxsning jinoyat sodir etish ehtimolini baholashga qaratilgan usul. Unda shaxsning ilgari xulqi, sudlanganlik holati, ijtimoiy muhiti, turmush sharoiti hisobga olinadi.

Shu tariqa, kriminologik prognozlashning mazkur usullari jinoyatchilikni har tomonlama tahlil qilish va uni oqilona boshqarish imkonini beradi. Muhimi shundaki, jinoyatchilikni prognozlash jinoyat sodir etilgandan keyin chora ko'rish emas, balki unga imkon beruvchi omillarni bartaraf etgan holda barvaqt profilaktika qilish imkonini beradi.

Yuqorida keltirilgan nazariy asoslardan kelib chiqqan holda mahalla jinoyatchiligi holatini o'rganish shuni ko'rsatmoqdaki, ayrim hududlarda oldini olish mumkin bo'lgan jinoyatlar saqlanib qolmoqda.

Shunday qilib, kriminologik prognozlash asosida mahallada jinoyatchilikning erta oldini olish mexanizmi keng ma'lumotlar bazasiga, shuningdek, "xavfsiz mahalla" modeli doirasida mahalla faollarining faol ishtirokiga asoslangan mahallada jinoyatchilik holatining rivojlanish xavflarini, o'zgaruvchan huquqbuzarlik tendensiyalarini prognoz qilish, aniqlash, o'rganish va tahlil qilish bo'yicha keng qamrovli, ilmiy asoslangan chora-tadbirlar tizimidir.

Tahlillar natijasida jinoyatlar hududlar kesimida noteng taqsimlangani, ayrim mahallalarda kriminogen vaziyat yuqori darajada murakkab holda saqlanib qolayotgani kuzatilmoqda. Ayni vaqtda, ayrim hududlarda profilaktika ishlarining samarali tashkil etilgani natijasida jinoyat sodir etilishiga yo'l qo'yilmagan holatlar ham mavjud. Ilmiy tahlillar bunday holat mahalla darajasida jinoyatchilikni oldini olish ishlarida yondashuvlar o'rtasida farq mavjudligini ko'rsatadi.

Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan Chilonzor tumani aholisi o'rtasida "*Jinoyatchilikning kelib chiqish sabablarini o'rganish va ularning barvaqt oldini olish*" mavzusida o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijalari ko'ra, "*Mahallangizda sodir bo'lgan jinoyatlarning sabablari qaysi omillar bilan bog'liq?*" degan savolga respondentlarning 159 nafari – "ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchilik tufayli (ishsizlik, uy-joyga ega emasligi, maoshning pastligi, kreditga egaligi)", 120 nafari – "ijtimoiy-madaniy muammolar tufayli (oilaviy mojarolar, kam

ta'minlanganligi, ota-onasining yo'qligi, hech qayerda o'qimasligi yoki ishlamasligi)", 46 nafari – "ijtimoiy-ruhiy muammosi tufayli (ruhiy kasalligi, bedavo kasalga duchor bo'lgani, oilasidagilarning kasalligi)" degan javoblarni belgilashgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlar jinoyatlarning asosiy sabablarini, avvalo, ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog'laydi. Xususan, ishsizlik, daromadning pastligi, uy-joy masalalari va moliyaviy majburiyatlar aholini jinoyat sodir etishga undaydigan muhim omillar sifatida baholanmoqda.

Shuningdek, ijtimoiy-madaniy muammolar ham sezilarli ta'sirga ega ekani qayd etilgan. Oilaviy mojarolar, ijtimoiy yetishmovchilik, ta'lim va mehnat faoliyatidan chetda qolish holatlari shaxsning ijtimoiy muhitdan uzilishiga olib kelib, jinoyatchilikka moyillikni oshirishi mumkin. Ayrim holatlarda ijtimoiy-ruhiy muammolar ham jinoyatlarning sababi sifatida ko'rsatilgan. Bu esa ruhiy salomatlik, stress va shaxsiy muammolarning ham ahamiyatli omil ekanligini anglatadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari jinoyatchilik sabablari ko'p qirrali ekanligini, ammo asosiy e'tiborni ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, oilaviy muhitni mustahkamlash va aholining ruhiy salomatligini qo'llab-quvvatlashga qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Shunday qilib o'rganishlar natijasida jinoyatlarning sodir etilishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkinligi aniqlandi:

- 1) maishiy nizolar va shaxsiy kelishmovchiliklar;
- 2) spirtli ichimlik ta'sirida sodir etilgan holatlar;
- 3) ilgari sudlangan shaxslar ishtirokidagi holatlar;
- 4) mol-mulkning qarovsiz qolishi va nazoratning yetishmasligi;
- 5) profilaktika ishlarining yetarli darajada manzilli tashkil etilmaganligi va hokazo.

Shu bilan birga, jinoyatlarning muayyan hududlarda to'planishi kriminogen vaziyatning tizimli xususiyat kasb etayotganini ko'rsatadi. Tahlil natijalari quyidagi tizimli muammolar mavjudligini namoyon etmoqda:

- 1) ma'lumotlar yig'ilishiga qaramasdan, ularning chuqur tahlil qilinmasligi;
- 2) xavf omillarining barvaqt aniqlanmasligi;

3) profilaktika choralarining umumiy tusda amalga oshirilishi;

4) turli subyektlar o'rtasida muvofiqlashtirilgan boshqaruv mexanizmining yetarli emasligi;

5) mahalla darajasida qaror qabul qilish vakolatlarining cheklanganligi. Ushbu holatlar profilaktika tizimi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Yuqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish maqsadida mahalla darajasida kriminologik prognozlashga asoslangan boshqaruv modelini yaratish lozim. Ushbu modelning mohiyati mahalla darajasida jinoyatchilikning oldini olishni ma'lumotlar tahlili va prognozlash asosida tashkil etishdan iborat. Bunda "mahalla yettiligi" ijrochi emas, balki ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qiluvchi lokal boshqaruv subyekti sifatida faoliyat yuritadi.

Model quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1-bosqich – ma'lumot yig'ish (aholining ijtimoiy holati, xavf guruhlari va kriminogen hududlar to'g'risida ma'lumotlar shakllantiriladi).

2-bosqich – tahlil va prognozlash (ma'lumotlar asosida jinoyat sodir etish ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslar va hududlar aniqlanadi).

3-bosqich – manzilli choralar (aniqlangan xavf darajasiga qarab profilaktika choralari rejalashtiriladi).

4-bosqich – monitoring (amalga oshirilgan choralarning samaradorligi doimiy baholanadi).

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosa-larga kelish mumkin:

birinchidan, mavjud tizim va mexanizmlar saqlanib qolgan taqdirda jinoyatchilikning takrorlanish ehtimoli yuqori bo'lib qoladi;

ikkinchidan, profilaktika ishlari manzilli tashkil etilmagan holatlarda ularning samaradorligi pasayadi;

uchinchidan, kriminogen hududlarda vaziyat barqarorlashmaydi.

Kriminologik prognozlashga asoslangan yondashuv joriy etilgan taqdirda: jinoyatlarning barvaqt oldini olish imkoniyati oshadi; profilaktika ishlari aniq maqsadga yo'naltiriladi; mahalla darajasida xavfsiz muhit shakllanadi. Shu tarzda kriminologik prognozlash jinoyatchilikning oldini olishda muhim ilmiy va amaliy instrument sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu yondashuv jinoyatchilikka qarshi kurashni reaktiv usuldan proaktiv boshqaruvga o'tkazish imkonini beradi hamda mahalla darajasida profilaktika ishlarini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ko'rib chiqilayotgan mexanizmning asosiy elementlari quyidagilar:

1. Tashkiliy choralar – ma'lum bir mahalla biriktirilgan rangli zonalar yordamida mahallalarni jinoyatchilik darajasi bo'yicha saralash ("qizil" – yuqori jinoyatchilik darajasi, "sariq" – o'rtacha jinoyatchilik darajasi, "yashil" – past jinoyatchilik darajasi). Hududlar jinoyatchilik darajasi bo'yicha tasniflanadi; jinoyatchilik xavfi yuqori bo'lgan "qizil" mahallalarga ustuvorlik beriladi va doimiy monitoring olib boriladi, bu yerda profilaktika va tergov choralari kuchaytiriladi.

2. Kriminologik prognozlash va tahlil choralari – jinoyatchilikni tahlil qilish uchun geografik axborot tizimlaridan (GIS) foydalanish; profilaktik kuzatuv ro'yxatlaridagi shaxslarning elektron ma'lumotlar bazalarini yaratish; ijtimoiy kelib chiqish hodisalarini (oilaviy nizolar, ishsizlik) tahlil qilish asosida kelajakdagi jinoyatlarni bashorat qilish.

Fikrimizcha, mahallalarda jinoyatchilikning erta oldini olishda prognozlash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– monitoring, ya'ni mahalladagi ijtimoiy vaziyat va jinoyatchilik holati, nizolarning mavjudligi va jinoyatchilikka moyil shaxslar (individual profilaktika) haqidagi ma'lumotlarni doimiy ravishda o'rganish, to'plash va tahlil qilish;

– tizimli kriminologik prognozlash, ya'ni "yuqori xavfli zonalar"ni aniqlash va mahallada jinoyatchilik holatining rivojlanishini prognoz qilish uchun ma'lumotlarni qidirish, umumlashtirish va tahlil qilish;

– profilaktik choralarni, ya'ni huquqiy yordam, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, oilalarga psixologik yordam va yoshlar uchun huquqiy ta'lim tizimini ishlab chiqish va amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan manbalar

1. Колосова И. М., Пашин В. М., Болдырев У. К. Прогнозирование оперативной обстановки в территориальных органах МВД России: типология прогнозов, этапы и практическое значение // Пролог: журнал о праве. – 2023. – № 3.
2. Адилкариев Х.Т., Тультеев И.Т. Теоретико-методологические аспекты научной диагностики и прогнозирования преступности // "Kriminologiya" xalqaro ilmiy-amaliy jurnal. – 2025. – № 2. – С. 122.
3. Жиноятчилик тенденциялари ва омиллари давлат ҳисоботлари (2025 йилнинг 12 ойи бўйича): Ахборот-таҳлилий ҳужжат. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқот институти, 2026.
4. Siegel L.J. Criminology: Theories, Patterns, and Typologies. – 2021.; Криминология: дарслик. – Т.: ИИБ Академияси, 2023.
5. Абдуқодиров А.А. Криминологик прогнозлаш асослари. – Т., 2020.; Siegel L.J. Criminology. – 2021.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI VA ULAR XODIMLARINING IMIJINI OSHIRISH: NAZARIY-METODOLOGIK YONDASHUVLAR

**BERDIALIYEV
Baxtiyor Erkinovich**
O'zbekiston Respublikasi
Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

**OLLAMOV
Yarash Yo'ldoshovich**
O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
yetakchi ilmiy xodimi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri – ichki ishlar organlari va ular xodimlarining imijini yaratish masalasiga e'tibor qaratgan. Ilm-fan tarixida kasbiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxs obrazining shakllanish shart-sharoitlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, ichki ishlar organlari va ular xodimlarining imijini o'rganishning ikki xil – falsafiy va sotsiologik yondashuvi taqdim etilgan. Falsafiy qarashlar va sotsiologik nuqtayi nazarlarni ichki ishlar organi xodimi obrazi bilan taqqoslash jarayonida muallif imijni shakllantirishga qo'yiladigan asosiy talablarning o'xshashligini qayd etadi.

Kalit so'zlar: siyosiy-huquqiy ta'limotlar, g'oyalar, nazariyalar va ta'limotlar, falsafiy va sotsiologik yondashuv, imidj, jamoatchilik fikri, militsiya xodimi, axloqiy-ma'naviy fazilatlar, ichki ishlar organi xodimi uchun talablar, xulq-atvor normalari.

Аннотация. В статье рассматривается одна из актуальных на сегодняшний день тем – формирование имиджа органов внутренних дел и их сотрудников. В истории науки изучены условия и предпосылки формирования образа личности, занимающейся профессиональной деятельностью. Также представлены два подхода к изучению имиджа органов внутренних дел и их сотрудников – философский и социологический. В процессе сопоставления философских взглядов и социологических точек зрения с образом сотрудника органа внутренних дел автор отмечает схожесть основных требований, предъявляемых к формированию имиджа.

Ключевые слова: политико-правовые учения, идеи, теории и доктрины, философский и социологический подход, имидж, общественное мнение, сотрудник милиции, нравственно-духовные качества, требования к сотруднику органа внутренних дел, нормы поведения.

Abstract. The article focuses on one of today's most pressing topics - the issue of creating the image of internal affairs bodies and their employees. In the history of science, the conditions for the formation of the image of a person engaged in professional activity are examined. The article presents two different approaches to studying the image of internal affairs bodies and their employees - philosophical and sociological approach. In the process of comparing philosophical views and sociological perspectives with the image of an internal affairs officer, the author notes the similarity of the main requirements for image formation.

Key words: political and legal doctrines, ideas, theories and teachings, philosophical and sociological approach, image, public opinion, police officer, moral and spiritual qualities, requirements for internal affairs officers, norms of conduct.

Sharq va g'arb mutafakkirlarining siyosiy-huquqiy ta'limotlari bo'lajak yuristlarning dunyoqarashini shakllantirib, davlat, huquq, adolat, siyosat, qonuniylik to'g'risidagi bilimlarini boyitishga, davlat va huquq sohasidagi g'oyalar, qarashlar, mulohazalar, nazariyalar, konsepsiyalar, ta'limotlarning mazmun va mohiyatini tushunishga yordam beradi.

Ming yillar davomida insoniyatning buyuk daholari – Sharqda Konfutsiy, Forobiy, Amir Temur, Beruniy, Alisher Navoiy, Bobur, Yusuf Xos Xojib, Burhoniddin Marg'inoniy va G'arbda Suqrot, Aflo-tun, Arastu, Sitseron, Geraklit, N.Makiavellilardan tortib boshqa mutafakkirlar tarixiy taraqqiyotning ichki mantig'ini tushunishga va shu asosda jamiyatni boshqarishning eng maqbul, adolatli usullarini joriy etishga harakat qildilar.

O'zbek milliy davlatchiligimizning asoslari o'tmish tarixiy tajribamizda, qadim davrlardayoq ilgari surilgan siyosiy-huquqiy g'oyalarda va davlatchilik faoliyatimizda o'z ifodasini topgan. Bu tajribamizni, uning siyosiy-huquqiy ta'limotlarini har tomonlama o'rganish muhim vazifa hisoblanadi. Ushbu g'oyalar qadim Turondagi ilk yozma manbalar "Avesto"da, "Shohnoma"da, diniy ta'limotlarda, jahon tan olgan Markaziy Osiyolik qomusiy olimlarimizning qarashlarida, shuningdek mustaqillik yillarida yaratilgan asarlarda ifodalangan. Ana shunday g'oyalar sohibi bo'lgan yuqori malakali ichki ishlar xodimlarini tayyorlash davr talabidir.

O'tgan asrning 1990-yillarda hayotimizga yangi bir haqiqat mustahkam kirib keldi va u kundalik turmushimizda tubdan boshqacha talablarni qo'ya boshladi. Bu nafaqat ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, balki axborot oqimi-ning keskin oshishi bilan ham bog'liq bo'lib, ijtimoiy tarmoqlar orqali bugungi kunda nafaqat alohida fuqarolar, balki tashkilotlar uchun ham ijobiy imijni shakllantirish zarurati haqida yanada ko'proq turtki bermoqda. Shuni alohida ta'kidlash joizki, O'zbekiston mustaqillikka erishgach, o'zining ijobiy imijini (qiyofasini) shakllantirishga tobora ko'proq harakat qilib kelmoqda, ular orasida huquqni muhofaza qiluvchi organlar, xususan ichki ishlar organlari ham muhim o'rin egallaydi.

I. Imijni tushunishga bo'lgan falsafiy yondashuv. Ushbu ilmiy maqolada, ichki ishlar organlari va ular xodimlarining imijini tadqiq etishning

nazariy asoslarini ishlab chiqish borasida, bir tomondan, faylasuflarning davlat arbobi qiyofasini shakllantirish haqidagi qarashlarini tahlil qilish, imijni tushunishga bo'lgan sotsiologik yondashuvni ko'rsatish, ikkinchi tomondan, Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan ichki ishlar organlari xodimlarining imijini o'rganish borasida amalga oshirilgan aholining mazkur organ xodimlarining faoliyati haqidagi fikrlarini bayon etish, shuningdek, ichki ishlar organlari xodimlarining ijobiy imijini shakllantirishning kelgusi imkoniyatlarini aniqlash kabi vazifalar qo'yilgan.

Texnologiyalar yuqori darajada rivojlangan hozirgi zamonaviy ulkan axborot resursi atrof-muhit va insoniyatning o'zi haqidagi kognitiv bilimlari tizimini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur tendensiyadan kelib chiqib, bizningcha, o'zini va atrof-dagi dunyoni kuzatishga qodir, mulohaza yuritadigan va gipotezalar chiqara oladigan inson, xususan bizning mavzumizda ichki ishlar organi xodimi, obrazini yaratish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Ko'p ming yillar davomida insonning imijini shakllantirishga bo'lgan qiziqish saqlanib kelgan. Shu bilan birga, hayot faoliyati jarayonida ushbu tasavvurlar transformatsiya (o'zgarish)ga uchramoqda.

Qadimgi sharq davlatlarida (imij masalasida) diniy-afsonaviy, siyosiy va huquqiy qarashlarning shakllanishi va rivojlanishi o'ziga xos tarzda yuz berdi. Siyosiy-huquqiy ta'limotlarning nazariy bilim sifatida vujudga kelishi ilk afsonaviy tasavvurlarning bosqichma-bosqich ratsionallashuvi mobaynida kechgan. Bu jarayonlarni bilishda, ayniqsa qadimgi Xitoy, Hindiston, Bobil, Gretsiya, Rimda yaratilgan qator asarlarda va Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy ma'naviy-tarixiy merosi bo'lgan "Avesto"da saqlanib qolgan ma'lumotlar g'oyatda qimmatlidir.

Imij bilan bog'liq diniy tasavvurlar. Imij bilan bog'liq siyosiy-huquqiy tafakkurning paydo bo'lishi barcha qadimgi xalqlarda dastlabki diniy afsonalarga borib taqaladi hamda insonning dunyodagi o'zni haqidagi afsonaviy tasavvurlarga suyanadi.

Masalan, qadimgi Misrda "Gerakleopol shohi o'gitlari" (eramizdan avvalgi XXII asr oxiri)da "... odamlarni hech qanday adolatsizlikka va qonun-

sizlikka yo'l qo'ymaslikka undovchi da'vatlar..." [1; 19-b.], eramizdan avvalgi II asrga kelib qadimgi Shumer afsonasida "Shamash xudosi adolat rah-namosi va oqizlar himoyachisi sifatida tasvirlanadi".

Zardushtiylik ta'limotida rostlik va haqiqat uchta ma'naviy – huquqiy tayanchga asoslanadi: ezgu fikr, ezgu kalom (so'z), ezgu amal (ish). Zardusht davlatni adolatli qonunlar asosida bosh-qarib, bu uchlikka amal qilish yolg'onchilik va adolatsizlik peshvosi Axrimanning mag'lubiyatga uchrashiga ishonsa, qalbi haddan ziyoda pokiza bo'ladi, deb uqtiradi: "Men yaxshi fikr, yaxshi so'z, yaxshi ishga shon-shavkat baxsh etaman" ("Yas-na", 14) [2; 20-b.]. Demak, "Yaxshi fikr" deganda ilohiy qonun ruhida yiqin kishisiga mehribon bo'lish, muhtojlarga ko'maklashish, yovuzlikka qarshi kurashishga doim tayyor turish, kishilarning baxt-saodati uchun harakat qilish, ahilliku va do'stlik totuvlikda yashashga intilish kabi niyatlar va fikrlar musaffoligi tushunilgan. Yaxshi niyatli kishi darg'azab bo'lmaydi va jaholatga berilmaydi. Agar jaholatga berilsa, inson yaxshi niyatini yo'qotadi, burch va adolat haqida o'ylamay, nojo'ya harakat-lar qilishi mumkin [2; 21-b.].

Yuqoridagi afsonaviy tasavvurlardan kelib chiqqan holda hozirgi zamonaviy ichki ishlar organi xodimi o'z ish faoliyati va kundalik hayotida adolatsizlikka va qonunsizlikka yo'l qo'ymasligi, oqizlar himoyachisi bo'lishi, shuningdek ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal bilan ish tutishi kerakligi namoyon bo'ladi.

Imij bilan bog'liq umumiy qarashlar. Ijoiy imij faqat muayyan bilimlar mavjud bo'lgan taqdir-dagina shakllantirilishi mumkin degan qarash hozirgi kunda ham dolzarb hisoblanadi. Shu tariqa, ichki ishlar organlariga xizmatga birinchi marta qabul qilinayotgan fuqarolar kasbiy tayyorgarlikdan o'tib, xizmat vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan maxsus bilimlarni egallaydilar.

Shuningdek, imij bilan bog'liq siyosiy-huquqiy tafakkurlar qadimgi Xitoy faylasufi Konfutsiy siyosiy ta'limotining asosiga "de" – fazilat prinsipi qo'yilgan bo'lib, u boshqaruvda ishtirok etuvchi insonlarga tatbiq etiladi. Ushbu prinsipga ko'ra, boshqaruv-chilar mukammal insonlar bo'lishi kerak: ularni insoniylik, burch va adolat hissi, bilimga intilish, sadoqat, muloyimlik va kattalarga hurmat kabi fazilatlar ajratib turadi.

Konfutsiy o'z mulohazalarida davlat boshqa-ruvida barqarorlikni jamiyat faoliyatini aniq tashkil etish va shaklga solishda ko'rgan. U dono hukmdor urf-odatga xos amallar to'plamiga, ya'ni axloqiy qonunga nisbatan ehtirof hissini fuqarolarda tarbiyalash orqali boshqarish, zo'ravonlikka esa faqat oxirgi vosita sifatida murojaat qilish kerak, deb hisoblagan.

Forobiyning fikricha, quyidagi oltita talabga javob beradigan shaxsni davlat tepasiga qo'yish mumkin: "... qonunlarni, urf-odat va qoidalarni biladigan, xotirasi kuchli, o'z xatti-harakatlarida jamiyat qonunlariga amal qiladigan va boshqa-lardan ham shuni talab qiladigan ... har qanday vaziyatda ahvolni tez anglab oladigan, chora-tadbirlarni qo'llay oladigan, fahm-farosatli, eng oliy maqsadi shahar farovonligini ta'minlash, harbiy yurishlarda mohir, ya'ni ham harbiy san'atda, ham davlatni boshqarish san'atida yuksak mahorat egasi bo'lishi kerak" [1; 75–76-b.].

N. Makiavelli o'zining "Hukmdor" nomli asarida hukmdor uni hurmat qilishlari uchun qanday yo'l tutishi kerakligi, hukmdorlarni nima uchun maq-tashlari yoki qoralashlari kerakligi to'g'risidagi asosiy qoidalarni bayon etgan. Asosiy g'oya muayyan xulq-atvor uslubini tanlash va muayyan fazilatlarini namoyon etishdan iborat. Boshqacha aytganda, hukmdor qiyofasini shakllantirish hokimiyatning to'lig'icha amalga oshirilishiga xizmat qilgan. Makiavellining "Hukmdor" asarida "hukmdor uchun eng muhimi – barcha ezgu amallari bilan o'zini buyuk inson, o'tkir aql egasi sifatida tanitib shuhrat qozonishga intilishdir", "barcha odamlarda, ayniqsa boshqalardan yuqori turuvchi hukmdorlarda maqtashga yoki qoralashga loyiq bo'lgan u yoki bu sifatlar kuzatiladi" [3]. Shunday qilib, "... oqil hukmdor uni taxtdan mah- rum etishi mumkin bo'lgan nuqsonlardan uzoq-lashishi, qolganlaridan esa imkon qadar tiyilishi kerak, xolos" [4; 86-b.], "... hukmdor uchun eng muhimi – o'zining barcha xatti-harakatlari uchun o'zi haqida teng yo'l hikmat egasi bo'lmish buyuk inson siymosini yaratishdir" [4; 118-b.].

Masalan, Makkiavelli qarashlarida ichki ishlar xodimi uchun quyidagi umumiy talablar nazarda tutilgan:

inson va fuqarolarning huquq va erkinliklariga rioya etish va ularni himoya qilish;

o'z sha'ni va qadr-qimmatini saqlashga e'tibor qaratish;

shaxsiy manfaatdorlik sababli qarorlar qabul qilishga yo'l qo'ymaslik, xizmat vazifalarini bajarish chog'ida xodimning obyektivligi, adolatligi va beg'arazligiga shubha tug'diradigan, shuningdek uning obro'siga va ichki ishlar organi nufuziga putur yetkazadigan xatti-harakatlarni sodir etmaslik;

fuqarolarga nisbatan hurmat, xushmuomalalik va odob bilan munosabatda bo'lish;

betaraflikni saqlash, siyosiy partiyalar, boshqa jamoat birlashmalari, diniy va boshqa tashkilotlar, kasbiy yoki ijtimoiy guruhlar, fuqarolarga afzallik bermaslik, biror tomonni ustun qo'ymaslik;

davlat organlari, mansabdor shaxslar, siyosiy partiyalar, boshqa jamoat birlashmalari, diniy, kasaba uyushmalari va boshqa tashkilotlar yoki ijtimoiy guruhlar hamda fuqarolarga nisbatan fikr bildirmaslik va baho bermaslik, agar bu uning xizmat vazifalariga kirmasa.

Bundan tashqari, yuqorida keltirilgan mutafak- kirlarning ham siyosiy-huquqiy qarashlarida ichki ishlar organi xodimi imijini shakllanishining universal qoidalari belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tad-qiqot institutining "Ichki ishlar organlari xodim-larining imijini rivojlantirishning samarali mexa-nizmlari" nomli ilmiy-amaliy tadqiqot loyihasi doirasida 2025-yilda o'tkazilgan **"Ichki ishlar organlari xodimlarining imiji darajasini aniqlash va uni oshirish"** mavzusi bo'yicha tadqiqot natijalari ichki ishlar organlari xodimlari faoliyatiga nisbatan aholi orasida asosan ijobiy munosabat shakllanganligini ko'rsatishi bilan birga, muayyan salbiy fikrlar bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ldi.

Masalan, respondentlarning taxminan 4–5 foizi xodimlarning qo'pol yoki bosim o'tkazuvchi munosabatini ta'kidlaganlar. Shu bilan birga, qariyb 60 foiziga yaqin qismi esa xodimlar qo'pol muo-mala qilishlari va fuqaro huquqlarini to'liq tushun-tirib bermasliklarini ichki ishlar organlari faoliyatiga salbiy ta'sir qiluvchi eng asosiy omillardan biri sifatida baholaganlar. Ushbu holatlar ichki ishlar organlari va aholi o'rtasida o'zaro ishonch munosa-batlariga salbiy ta'sir ko'rsatib, fuqarolarning ochiq muloqotga kirishish ehtimolini pasaytirishi tabiiy. Bu esa xodimlarning muomala madaniyati

darajasini oshirish borasida hali ishlash kerakligini ko'rsatadi.

Bilim – imijning asosi. Konfutsiy ta'limoti bo'yicha boshqaruvchi rahbar "... yetarli bilimga ega bo'lishi, davlat va xalqqa faqat yaxshilik yo'lida xizmat qilishi shart. Yuksak vatanparvarlik aholi va mamlakat farovonligini o'ylaydigan boshliqning asosiy fazilati bo'lmog'i lozim" [1; 30-b.]. Qadimgi Xitoydagi muhim ijtimoiy va siyosiy-huquqiy ta'limotlardan yana biri Legizm (qonuniylik maktabi) asosiga davlat hokimiyatida "... tegishli bilim, ijobiy fazilatga ega kishilar boshqaruvni egallashlari lozim"ligi [1; 34-b.] to'g'risidagi g'oyalar yotadi.

Pifagor ta'limoti negizida ham boshqaruvda faqat bilimli davlat arboblari ishtirok etishi mumkin, ular nafaqat bilimli, balki insonparvar ham bo'lish-lari kerak, degan g'oya mavjud.

Suqrotning fikriga ko'ra, "davlatni bilimdonlar boshqarishi kerak".

Shuningdek, Aflotun o'zining "Davlat" asarida davlatni donishmand faylasuflar boshqarishi lozimligini ta'kidlaydi.

Suqrotning etik-siyosiy qarashlari "hokimiyat eng yaxshilarga tegishli bo'lishi kerak" [1; 64-b.], degan g'oyaga asoslanganligi bilan qiziqarlidir. Huquq va erkinlik o'rtasidagi munosabat muam-mosini muhokama qilar ekan, u bilimlarga alohida muhim o'rin ajratadi. Uning fikriga ko'ra, bilimlarni egallash darajasi insonlarning muayyan ilohiy timsolga daxldorlik darajasini va, shu bilan birga, jamiyat hayotida adolat darajasini belgilaydi. Bilimsiz axloq nafaqat takomillashmaydi, balki umuman mavjud ham bo'lmaydi va aksincha, bilim to'liq bo'lsa, axloq ham to'liq bo'ladi. Suqrot bilim od-diy fikrdan ko'ra muhimroq ekanligini birinchilardan bo'lib anglagan edi.

Yusuf Xos Xojibning fikricha, "Odamzod nasli aslida yer yuzidagi barcha jonlilar orasida eng ulug'idir, ammo bu ulug'lik bilim bilangina to'liqlik, mukammallik kasb etadi".

Konfutsiy, Pifagor, Suqrot va Yusuf Xos Xojib qarashlaridan ichki ishlar organlari xodimi imijini shakllantirishda foydalanish mumkin. Shuningdek, ularning g'oyalardan ichki ishlar organlari xodimlari tegishli bilimga, aql-idrok va zakovatga, ijobiy fazilatlariga ega bo'lishlari, davlat va xalqqa faqat yaxshilik yo'lida xizmat qilishlari shartligi va yuksak

vatanparvar bo'lishlari kerakligi, ularda insoniylik, burch va adolat hissi, bilimga intilish, sadoqat, muloyimlik va kattalarga hurmat kabi fazilatlar ajratib turishi kerakligi to'g'risida xulosa kelib chiqadi.

Yuqoridagi mutafakkirlarning fikrlari o'tkazilgan tadqiqotlarda ham to'liq tasdiqlanadi. Masalan, so'rov natijalari ko'ra, qariyb 20 foiz respondent ortiqcha qog'ozbozlik, 7 foizga yaqini murojaatlari to'liq ko'rib chiqilmaganligini, qariyb 5-6 foizi samarasizlik holatlarini qayd etganlar. Bu ko'rsatkichlar ichki ishlar organlari faoliyatida ayrim jarayonlarda byurokratik to'siqlar mavjudligini, shuningdek natijadorlik ta'minlanmaganligini ko'rsatadi.

Adolat – imijning tarkibiy qismi. Abu Rayxon Beruniy “jamiyat podshohga xizmat qilmay, podshoh jamiyatga xizmat qilishi kerak”ligini alohida uqtiradi. “Idora qilish va boshqarishning mohiyati zolimlardan aziyat chekkanlarning huquqlarini himoya qilish, birovlarining tinchligi yo'lida o'z tinchligini yo'qotishdir. Bu ularning oilasini, ularning hayoti va mol-mulkini himoya qilish va qo'riqlash yo'lida badan charchashidan iboratdir”. Shuningdek, allomaning fikricha, “odil hokimning vazifasi oliy va past tabaqalar, kuchlilar va kuchsizlar orasida tenglik, adolat o'rnatishdan iboratdir”.

Burhoniddin Marg'inoniyning huquqiy qarashlari uning “Al-Hidoya” kitobida bayon etilgan bo'lib, unga ko'ra, qozilik vazifasiga shunday kishilar tayinlanmogi lozimki, u kishi shu vazifani bajara olishi, fiqh ilmini yaxshi bilishi, qarorlar qabul qila bilishi, adolat tarafdori bo'lishi lozim.

Amir Temurning “Oralarigizga adolat urug'ini sochuvchi shaxslarga ziyraklik bilan qarang. Qayerda qonun hukmron bo'lsa, u yerda adolat bo'ladi”, degan so'zlarida qonuniylik va qonun oldida barcha tengligi nazarda tutilgan.

Yusuf Xos Xojib “Qutadg'u bilig” asarida qayd etishicha, el uchun ikki narsa mustahkam tayanchdir: biri hushyorlik, ikkinchisi adolat. Ikkalasi adolat ildizidir” [1; 79, 88, 97, 106-b.].

Abu Rayxon Beruniy, Burhoniddin Marg'inoniy, Amir Temur va Yusuf Xos Xojiblarining g'oyalaridan ichki ishlar organlari xodimlari xalq yo'lida xizmat qilib kuchlilar va kuchsizlar orasida tenglik, adolat o'rnatishlari kerakligi ayon bo'ladi.

Yuqoridagi mutafakkirlarning g'oyalari hozirgi davrda ham dolzarb bo'lib, respondentlarning

muayyan qismi korrupsiya va jinoyatchilik bilan bog'liq xavotirlikni bildirganlar. Xususan, 26–27 foiz respondent mansab vakolatlarini suiiste'mol qilishni salbiy omil sifatida qayd etgan bo'lsa, qariyb 12 foizi tamagirlik holatlarini tilga olganlar. Shuningdek, respondentlarning sezilarli qismi ichki ishlar organlari faoliyati yetarlicha chuqur va hayotiy tarzda yoritilmayotganligini ta'kidlaganlar. Jumladan, taxminan 25–30 foiz respondent ushbu faoliyat faqat rasmiy jihatdan yoritilayotganligini bildirganlar.

Respondentlarning fikrlari jamiyatda ichki ishlar organlari xodimlariga nisbatan ma'lum darajada ishonchsizlik elementlari saqlanib qolayotganligini va tizim shaffofligi masalasi dolzarbligini ko'rsatadi.

Professionalizm – imijning kasbiy yo'nalishi. “Tashabbus jazolanadi” degan fikr ichki ishlar organlari xodimlari orasida keng tarqalgan. Shu munosabat bilan ichki ishlar organlari xodimlari ning shaxsiy imkoniyatlari to'liq namoyon bo'lmay qoladi, bu esa noto'g'ri shakllangan imijning yuzaga kelishiga xizmat qiladi.

Kasbiy yo'lni tanlash haqida gapirganda, ushbu tanlov ongli ravishda amalga oshirilishi, kasbiy burchni bajarish bilan bog'liq qiyinchiliklarni anglash muhim ekanligini alohida ta'kidlash lozim, bu esa ichki ishlar organi xodimi uchun ko'pincha uning hayoti va sog'lig'iga nisbatan xavf bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, ma'lum darajada bilimga erishish uchun Aflotun har qanday faoliyatni o'rgatishni bolalikdan boshlash kerak, deb hisoblagan, bu esa mahorat sirlarini anglab olish maqsadida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, Aflotunning fikriga ko'ra, har qanday ishda professionalizm “biror narsadan foydalanishni bilish, uni tayyorlashni bilish va uni tasvirlashni bilish” [5; 195-b.] kabi uchta jihatdan iborat.

Ichki ishlar organi xodimi uchun ushbu jihatlar o'qotar qurolni egallash va uni qo'llash, jismoniy kuchdan foydalanish, murakkab tezkor vaziyatda qisqa vaqt ichida mustaqil qaror qabul qila olish va harakat qilish qobiliyati nuqtayi nazaridan ko'rib chiqilishi mumkin.

Germaniyalik ta'lim islohotchisi M.Lyuterning bu boradagi qarashlari boshqacha bo'lib, uning nuqtayi nazariga ko'ra, tashkilotning siyosiy jihatdan tashkil etilishning o'ziga xosligi shaxs yoki ijrochida

emas, balki xizmat yoki vazifada namoyon bo'ladi. Davlat institutlari mansabdor shaxslarga nisbatan barqaror hisoblanadi. Odamlarni xizmatlar bo'yicha taqsimlash ko'p hollarda (lekin har doim emas) ularning tabaqalar bo'yicha taqsimlanishiga mos keladi.

Bu borada o'tkazilgan tadqiqotlarda respondentlarning bir qismi ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy tayyorgarligiga tanqidiy yondashgan. Jumladan, taxminan 24 foiz respondent xodimlarda professional bilim yetishmasligini qayd etgan bo'lsa, qariyb 13 foizi past darajadagi kasbiy va harbiy tayyorgarligini salbiy omil sifatida baholagan. Bu holat ayrim vaziyatlarda xodimlarning qaror qabul qilish sifati va xizmat samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi tabiiy.

Ijobiy fazilat imijning o'ziga xos jihati. Qadimgi yunon faylasufi Aristotel “haqiqiy davlat arbobi qiyofasi eng avvalo ijobiy fazilatlar, ya'ni yaxshilik va eziguliklar bilan bog'liq bo'lib u fuqarolarni fazilatli va qonunlarga itoatkor qilishni istaydi” [6; 284-285-b.], degan edi.

Ichki ishlar xodimining harakatlarida, ya'ni huquqbuzarliklar va jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan profilaktik ishlarni olib borish jarayonida “fazilat” sifatidagi yaxshilik va ezigulik belgilari namoyon bo'ladi, ushbu “fazilat” xodimni doimo noqonuniy harakatlardan tiyilishga undaydi.

Sitseronning falsafiy qarashlari ichki ishlar organlari faoliyatining asosiy prinsiplaridan biri – xolislikni juda aniq ochib beradi. Sitseron davlat rahbari oqil, dono va adolatli bo'lishi kerak, deb hisoblagan. Aql – ruhning eng oliy va eng afzal qismi bo'lib, u “shohona hukmdor” sifatida insondagi barcha tuban his-tuyg'ular va ehtirolarni (ochko'zlik, hokimiyat va shuhratga chanqoqlik va h.k.)ni jilovlab turadi, ya'ni “ruhning isyoni”ni boshqaradi. Sitseron “donishmandlik hukmron bo'lgan joyda ehtirolar, g'azab va o'ylamasdan sodir etilgan harakatlarga o'rin qolmaydi” [7], deya ta'kidlaydi.

Qonunchilik talablariga muvofiq, ichki ishlar organi xodimi fuqarolarning milliy urf-odat va an'alariga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, turli etnik va ijtimoiy guruhlar, diniy tashkilotlarning madaniy va boshqa xususiyatlarini inobatga olishi, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikka ko'maklashishi lozim. Shuningdek, ichki ishlar organi

xodimi xizmat vaqtida ham, xizmatdan tashqari vaqtda ham o'zining xolisligiga shubha tug'dirishi mumkin bo'lgan yoki ichki ishlar organi obro'siga putur yetkazadigan har qanday harakatlardan o'zini tiyishi shart.

Xizmat xulq-atvoriga nisbatan qo'yiladigan talablar ichki ishlar organi xodimlariga ham tatbiq etiladi va ular “ijobiy” yoki “salbiy” xodim haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Ulug' mutafakkir Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy”, “Mahbub-ul-qulub” va boshqa asarlarida halollik, poklik, rostgo'ylik, imonlilik, singari insonga yarashliql axloqiy-ma'naviy fazilatlar e'zozlanadi. Bunday xislatlar esa insonni, xususan ichki ishlar organi xodimini yanada ulug'laydi. A.G. Lebon fikriga ko'ra, omma psixologiyasini o'rgangan holda, olomon ongini egallashda shaxsiy joziba muhim rol o'ynaydi. “Biroq olomon bo'ysunishi uchun u avvaldan ma'lum bir sharoitlar bilan tayyorlangan bo'lishi kerak, eng muhimi esa – uni o'ziga ergashtirmoqchi bo'lgan shaxs “joziba” deb ataluvchi alohida xislatga ega bo'lishi lozim” [8]. Bu joyda ta'kidlash joizki, o'tkazilgan so'rovlar ichki ishlar organlari xodimlariga nisbatan bo'lgan ishonchni baholash bo'yicha jamoatchilik fikri 34,7 foizni tashkil etadi [9].

Shu munosabat bilan, ichki ishlar organlari xodimi davlat va jamoat arbobiga xos ayrim ko'nikmalarga ega bo'lishi, jabrlanuvchida ham, qonun buzuvchida ham ishonch uyg'ota olishi lozim.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijobiy fazilat sifatida garchi umumiy ishonch darajasi yuqori bo'lsa-da, aholining muayyan qismida ishonchning to'liq shakllanmaganligi kuzatiladi. Taxminan 9 foizga yaqin respondent xodimga nisbatan “deyarli ishonmayman” yoki “umuman ishonmayman”, degan fikrni bildirgan. Shuningdek, respondentlarning taxminan 4 foizida ariza berishdan xavotirlik (qo'rqish) va ishonchsizlik hissi paydo bo'lgani ham qayd etilgan. Ushbu holat ichki ishlar organlariga bo'lgan ishonch darajasi barcha qatlamlarda bir xil darajada emasligini ko'rsatadi.

“Yaxshilar” – imijning alohida sifati. Geraklit “... hokimiyatni aqliy va axloqiy jihatdan “yaxshilar” boshqarishi kerakligini ta'kidlagan. Pifagor va Geraklit uchun umumiy bo'lgan va keyingi mutafakkirlarga katta ta'sir ko'rsatgan

yondashuv shundan iborat ediki, ular asilzodalik kelib chiqishiga emas, balki odamning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq degan tushunchani ilgari surdilar.

Demokritning fikricha, davlatda umumiy manfaat va adolat o'z ifodasini topgan. Davlat manfaatlari hamma narsadan ustun turadi, shuning uchun ham fuqarolar faoliyati davlat tuzumini va boshqaruvini yaxshilashga qaratilmog'i lozim. Donishmandning nazariyasiga ko'ra, "yaxshilar" o'tmishdagi asilzodalar va boylar emas, balki yuksak aqliy va axloqiy fazilat sohiblaridandir. Davlatni aynan shunday kishilar boshqarishlari kerak" [1; 61-b.].

Aflotunning ideal davlati – yaxshilarning adolatli boshqaruvidir. Shunga ko'ra u Suqrotning "qonuniy" va "adolatli" degan tushunchalari aynan bir narsa degan g'oyasiga qo'shiladi.

Shunday qilib, Suqrot, Pifagor, Geraklit va Aflotunning siyosiy-huquqiy qarashlarida qayd etilgan "yaxshilar" – bu bizning misolimizda aqliy va axloqiy jihatdan yetuk sifatlarga ega va adolat qo'riqchilari bo'lgan ichki ishlar organlari xodimlaridir.

O'zbek davlatchiligi rivojlanishining g'oyaviy-tarixiy tajribasiga tayanish konstitutsiyaviy tamoyil bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining Muqaddimasida ko'rsatib berilgan, ya'ni O'zbekiston o'z milliy davlatchiligini tiklashda o'z davlatchilik tarixiga tayanishi ilgari surilgan [18; 3–4-b.].

Ayniqsa, bu borada O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" [11; 27-b.], degan so'zlari diqqatga sazovor. Ushbu ta'kid Davlat rahbarining barcha ma'ruza, nutq va asarlarida O'zbekistonning bundan buyongi siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy islohotlarida keng yoritib kelinmoqda. Prezidentimizning ushbu g'oyalaridan Ichki ishlar vazirligi davlat idorasi sifatida xalqimizga xizmat qilishi kerakligi to'g'risida xulosa kelib chiqadi.

Yuqoridagi mutafakkirlarning g'oyalari, nazariyalari va ta'limotlarida qonunlar, urf-odat, qoidalarini bilish, ularga rioya qilish va boshqalardan ham shuni talab qilish, tegishli qarorlar qabul qila bilish va chora-tadbirlarni qo'llay olish, shuningdek fahm-

farosatli, adolatli, bilimli, aql-idrokli va zakovatli bo'lish, halollik, poklik, rostgo'ylik, imonlik singari insonga yarashqli axloqiy-ma'naviy fazilatlar e'zozlangan.

Subyektiv voqelikni aks ettirish nafaqat shaxsiy bilish jarayonida, balki jamiyat ta'siri ostida ham shakllanadi. O'z dunyoqarashini shakllantirishga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillar sifatida ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda (xususan, Internetda) namoyon bo'ladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, ichki ishlar organlari va xodimini obrazini o'rganishga bo'lgan qiziqish nafaqat uning davlat hokimiyati vakili ekanligi bilan, balki xizmat vazifalarini bajarish jarayonida turli ijtimoiy guruhlar bilan o'zaro hamkorlik qilishi bilan ham bog'liq.

Masalan, yo'l-patrul va patrul-post xizmati xodimlari har kuni O'zbekiston fuqarolari, xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bilan muloqotga kirishadilar. Odatda, ichki ishlar organi xodimi bilan bo'ladigan har qanday muloqot majburiy tavsifga ega bo'ladi, shuning uchun nutq madaniyati, tashqi ko'rinishi, kasbiy bilimdonligi, diplomatik va boshqa shu kabi omillar ham ichki ishlar organi xodimiga bo'lgan ishonchning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Fikr – bu tasavvurlar majmuasidir. Sharq va g'arb mutafakkirlarining yuqoridagi fikrlarini umumlashtirsak, ularning inson fazilatlarini to'g'risidagi g'oyalari deyarli o'xshash ekanligini ko'rishimiz mumkin.

"Imij" so'zi ilmiy, ishbilarmonlik va publitsistik nutqda taxminan o'tgan asrning o'rtalarida qo'llanila boshlanganiga qaramasdan, jamiyat rivojlanishining ilk bosqichlarida ham insonning ijtimoiy maqomiga qarab qanday xulq-atvorga ega bo'lishi kerakligi haqida tasavvurlar shakllangan va barcha davrlarda davlat arboblari hamda hokimiyat vakillarining faoliyatida asosiy ko'nikmalardan biri ommaviy onga ta'sir o'tkazish bo'lib kelgan.

II. Imijni tushunishga nisbatan sotsiologik yondashuv. "Imij" so'zining o'zbekcha tarjimasi "qiyofa", "obraz", "nufuz", "tashqi ko'rinish", "timsol" haqidagi tasavvurlarni hosil qiladi. Imij – so'z yoki gapning atrofida ma'noni belgilab beruvchi muhit, ya'ni uning qanday sharoitda ishlatilganini anglatadi va shunga qarab turlicha, ya'ni shaxsga nisbatan – "qiyofa" yoki "timsol" ("obraz"),

tashkilotga nisbatan "nufuz", "obro'-e'tibor" degan ma'noni beradi.

"Imij" so'zining kelib chiqishi masalasida shuni ta'kidlash joizki, psixologik ta'sir vositasi sifatida u ilk marotaba tadbirkorlik faoliyati sohasida qo'llanila boshlagan.

Biroq, keyinchalik axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi, faoliyatning yangi sohalari paydo bo'lishi, hayot darajasi va sifatini yaxshilashga bo'lgan ehtiyojning ortishi hamda qadriyatlar yo'nalishlarining o'zgarishi munosabati bilan imij inson xulq-atvorini ijtimoiy tartibga solish va o'zini o'zi tartibga solish shakli sifatida ko'rib chiqila boshlandi.

Sotsiologik yondashuv nuqtayi nazaridan odamlar xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy regulyatorlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ichki ishlar organi xodimi uchun ijtimoiy regulyatorlarning huquqiy jihatdan mustahkamlangan xulq-atvor normalarini ajratib ko'rsatish mumkin. Bularga quyidagilar kiradi:

- xolislik;
- qarorlarni qonun doirasida qabul qilish;
- shaxsiy manfaatdorlikka yo'l qo'ymaslik;
- fuqarolar bilan muloqotda nutq madaniyatiga rioya qilish va hokazo [12].

Ichki ishlar organi xodimi tashqi va ichki omillar ta'sirida muayyan xulq-atvor uslubini namoyon etadi. O'zbekiston Respublikasi fuqarosi ichki ishlar organlariga xizmatga kirayotganida qasamyod qabul qiladi va maxsus huquq normalariga rioya qiladi.

Xizmat vazifalarini bajarish jarayonida ichki ishlar organi xodimi shaxsiy va kasbiy sifat qobiliyatlarini namoyon etadi, bu sifatlarni boshqa odamlar tomonidan ichki ishlar organi xodimi qanday bo'lishi kerakligi to'g'risidagi subyektiv tasavvurlar asosida baholanadi.

Xodimning o'z xatti-harakatlari va so'zlari ustidan o'z-o'zini nazorat qilish darajasi ham muhim rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan tashqi regulyator sifatida ijtimoiy normalar va ichki regulyator sifatida shaxsiy omillar o'rtasida o'zaro bog'liqlik kuzatiladi.

Shaxsiy omillar umumiy rivojlanish darajasi, o'zini nazorat qila olish qobiliyati va kasb burchini anglashni o'z ichiga oladi. Shuning uchun ichki ishlar organi xodimi haqidagi umumiy tasavvur

subyektiv va obyektiv qarashlar uyg'unligidan shakllanadi.

Fransuz psixologi va sotsiologi A.G. Lebon ommaning ishonchini qozonishda shaxsiy jozibaga, ya'ni maftunkorlikka ustuvorlik bergan bo'lsa [8], nemis sotsiologi M. Veber esa xarizmaga, ya'ni o'ziga torta olish qobiliyati, ta'sirchan rahbarlikka ahamiyat qaratgan. "Boshqaruv mashinasi, har qanday mashina singari, dasturga muhtoj bo'ladi, bu dasturni esa unga faqat boshqalardan ajralib turadigan favqulodda qobiliyat bera oladi; bu qobiliyat individ tomonidan shunchaki orttirilgan emas, balki unga tabiat, xudo yoki taqdir tomonidan in'om etilgan bo'ladi" [13].

Shunday qilib, sotsiologik yondashuv nuqtayi nazaridan ichki ishlar xodimi xulq-atvori ijtimoiy mexanizmlar, ya'ni ijtimoiy normalar, qadriyatlar, institutlar va tashkilotlar orqali tartibga solinadi. O'z navbatida, imij ham ijtimoiy tartibga soluvchi mexanizm sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Boshqacha aytganda, imij istalgan sifatlarni, shaxs tipini, uning jismoniy va psixologik xususiyatlarini hamda inson xarakterini o'zida mujassam etgan ideal obyekt sifatida tasavvur qilinishi mumkin.

Ideal obyekt – bu o'rganilayotgan (tadqiq etilayotgan) obyektning model tomon harakati (intilishi) yoki taklif etilgan modelga obyektning mosligini tadqiq etish.

Tahlil jarayonida muvofiqlikni tekshirishda ideal obraz va real holat o'rtasidagi farqlovchi belgilar aniqlanadi. Biroq istalgan (xohish qilingan) va haqiqiy holatni qiyosiy tahlil qilish oddiy tuyulsa-da, biroq uning ideal modelini yaratish murakkab kechadi. Bizga ko'ra, aynan jamoatchilik fikri ichki ishlar organi xodimining ideal qiyofasini (timsolini) shakllantiradi va u ijtimoiy baholash sifatida namoyon bo'ladi, nazorat esa uning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Yuqoridagi keltirilgan fikr-mulohazalar, olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagilar taklif etiladi:

1. Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash sifatini oshirish, ularni ko'rib chiqishda shaffoflik va tezkorlikni ta'minlash, shuningdek, ichki ishlar organlari faoliyatida *aholi uchun qulay elektron xizmatlar turlari qamrovini bosqichma-bosqich kengaytirish*.

2. Ichki ishlar organlari xodimlarining halol

xizmati, fidokorligi, qahramonlik namunasi hamda fuqarolarga amaliy yordam ko'rsatish bilan bog'liq ijobiy tajribalarini aks ettiruvchi *media va ijtimoiy tarmoqlar uchun mo'ljallangan kontentlar hajmi va qamrovini tizimli ravishda ko'paytirish va efirga berib borish*.

3. Ichki ishlar organlarini faqat tekshiruvchi yoki jazolovchi tuzilma emas, balki fuqarolarga huquqiy, ijtimoiy va profilaktik yo'nalishlarda amaliy yordam ko'rsatuvchi organ sifatida jamoatchilik ongida *mustahkam fikr shakllantirish*.

Foydalanilgan manbalar

1. Мухитдинова Ф. Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи. Дарслик. – Т.: ТДҶОИ, 2011. – 19-б.
2. Бобоев Х., Дўстжонов Т., Ҳасанов С., Олламов Я. “Авесто” ва унинг инсоният тараққиётидаги ўрни. – Урганч, “Хоразм”, 2002. – 20–21-б.
3. Макиавелли Н. Государь. Перевод: Муравевой Г. Оригинальное издание: Макиавелли Н. Избранные произведения. – М.: «Художественная литература», 1982. [Электронный ресурс] – Режим доступа <http://lib.ru/POLITOLOG/VFRIAAWELLLL/gosudar.txt>
4. Никколо Макиавелли. Хукмдор. – Т.: “DABR PRESS”, НМУ, 2022. – 86-б.
5. Платон. Диалоги / пер. с древнегреч., сост., ред. и авт. вступит. ст. А.Ф. Лосев; авт. примеч. А.А. Тахо-Годи. – М.: Мысль, 2000. – С.195.
6. Аристотель. (384-322 до н. э.). Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск: Лит., 1998. – С. 284–285.
7. Учение Цицерона о государстве и праве [Электронный ресурс]. URL: http://politia.narod.ru/cicero_laww_and_state.htm
8. Лебон Г. Психология масс. (Электронный ресурс) – Режим доступа: <http://www.gumer.info/bibl/lebon/index.php>
9. Маълумотлар Ўзбекистон Республикаси Криминология тадқиқот институти томонидан жамоатчилик фикрини ўраниш асосида 2025 йил декабрь ойи ҳолатига кўра келтирилган.
10. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2023. – 3–4-б.
11. Шавкат Мирзиёев. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 27-б.
12. Шацкая Е.А. Теоретико-методологические подходы к исследованию имиджа представителей власти (на примере имиджа сотрудника полиции) // Полицейская деятельность, 20019. – № 6. – С. 31–39.
13. Вебер Э.М. Избранные произведения [Электронный ресурс] / Библиотека социологии Гумер. URL: <http://www.gumer.info/bibl/lebon/index.php>

SO'ROQ QILISHDAGI PROTSESSUAL BO'SHLIQLARNING JINOYAT ISHI BO'YICHA HAQIQATNI ANIQLASHGA TA'SIRI: MUAMMO VA YECHIMLAR

MURODOV
Baxtiyorjon Bahodirovich
Toshkent Xalqaro universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (DSc), professor

ABDULLAYEV
Akmaljon Yo'Ichiboyevich
O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi
Dastlabki tergov va surishtiruv kafedrasida o'qituvchisi,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada so'roq qilish tergov harakatida mavjud protsessual bo'shliqlarning jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlashga salbiy ta'siri tahlil qilingan. Xususan, guvoh va jabrlanuvchilarning bila turib yolg'on ko'rsatma berishiga imkon yaratayotgan omillar, so'roq jarayonini videoyozuv orqali qayd etishning yetarli darajada tartibga solinmaganligi, qo'shimcha va qayta so'roq o'rtasidagi protsessual noaniqliklar, tergovga qadar tekshiruv bosqichida ko'rsatma olish bilan bog'liq kolliziyalar tadqiq etilgan. Shuningdek, xorijiy davlatlar qonunchiligi va huquqni qo'llash amaliyoti tahlil qilinib, milliy jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: so'roq qilish, guvoh, jabrlanuvchi, yolg'on ko'rsatma, tergov amaliyoti, jinoyat-protsessual qonunchilik.

Аннотация. В статье исследуется негативное влияние процессуальных пробелов при производстве допроса на установление истины по уголовному делу. Особое внимание уделено факторам, способствующим даче заведомо ложных показаний свидетелями и потерпевшими, недостаточному правовому регулированию видеофиксации допроса, процессуальной неопределенности между дополнительным и повторным допросом, коллизиям, связанным с получением показаний на стадии доследственной проверки. Проанализированы законодательство и правоприменительная практика зарубежных государств, разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по совершенствованию национального уголовно-процессуального законодательства.

Ключевые слова: допрос, свидетель, потерпевший, ложные показания, следственная практика, уголовно-процессуальное право.

Abstract. This article examines the negative impact of procedural gaps in interrogation procedures on establishing the truth in criminal cases. Particular attention is paid to factors contributing to the perjury of witnesses and victims, insufficient legal regulation of video recording of interrogations, procedural uncertainty between additional and repeated interrogations, and conflicts associated with obtaining testimony during the pre-investigation stage. Legislation and law enforcement practices in foreign countries are analyzed, and evidence-based proposals and recommendations for improving national criminal procedure legislation are developed.

Keywords: interrogation, witness, victim, false testimony, investigative practice, criminal procedure law.

Barchamizga ayonki, jamiyat, undagi ijtimoiy munosabatlar to'xtovsiz oldinga harakatda bo'ladi. Hayotimiz misli ko'rilmagan tezlikda o'zgarishlarga uchramoqda, shunga mos ravishda yangi ijtimoiy munosabatlar yuzaga kelmoqda. Shu bilan bir qatorda, yangidan yangi jinoyat turlari paydo bo'lib, uni sodir etish usullari ham rang-barang tus olmoqda. Shunday ekan, jamiyatning rivojlanish tezligiga mos ravishda qonunlar ham takomillashtirilib borilishi lozim. Aks holda, jamiyatdagi adolat mezonlari izdan chiqib ketadi. Zero, "Qonunlar va jamiyatning tartibi inson ongining rivojlanishiga muvofiq yangilanib borishi kerak" [1].

Mana shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, mamlakatimizda boshqa sohalar qatorida sud-huquq tizimida ham uzluksiz tarzda islohotlar olib borilmoqda. Barcha islohotlarning ruhi va mazmuniga "Inson qadri uchun, el-yurt baxti uchun!" degan ezgu g'oya chuqur kirib bormoqda [2].

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, islohot islohotligicha qolmasligi lozim. Ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun muntazam ravishda qonunchiligi-mizni tahlil qilib, aniqlangan xato va kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etmog'imiz, bo'shliqlarni esa o'rnida to'ldirmog'imiz darkor. Zotan, hamma narsani o'z nomi bilan, yutuqni – yutuq, kamchilikni – kamchilik deb ish olib bormasak, ko'zlagan maqsadlarimizga yeta olmaymiz. Ishimizda yo'l qo'yilgan xato va nuqsonlarni o'zimiz tuzatmasak, muammolarni o'zimiz yechmasak, hech kim chetdan kelib bu ishlarni biz uchun qilib bermaydi [3].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, jinoyat qonunchiligini yanada takomillashtirish va liberallashtirish bo'yicha ishlarni davom ettirish lozim. Nega deganda, Jinoyat va Jinoyat-protsessual kodekslari ancha oldin qabul qilingan bo'lib, o'tgan davrda jamiyatdagi munosabatlar, odamlarning yashash tarzi, ongi, dunyoqarashi o'zgardi. Shu sababli bu kodekslar bugungi davr talablariga javob bermay qoldi [4].

Darhaqiqat, bugungi kunda qonunchiligimizda kollizion holatlar va bo'shliqlarning yetarli darajada mavjudligi sud-tergov jarayonlarida tergov organlari bilan sud yoki tergov organi bilan prokuratura yoxud sud bilan prokuratura organlari o'rtasida, ayniqsa, "oqllovchi" va "ayblovchi" tomonlar

o'rtasida ko'plab ziddiyat va munozaralarni keltirib chiqarmoqda. Oxirgi vaqtlarda bunday holatlar ijtimoiy tarmoqlarda tez-tez ko'zga tashlanmoqda.

Biz yuqorida aytib o'tgan qonunchilikdagi bo'shliqlarni jinoyatlarni tergov qilishda guvoh yoki jabrlanuvchining bila turib yolg'on ko'rsatma berishida ham uchratishimiz mumkin. Zotan, muammoning mavjudligi uni bartaraf etish uchun takomillashtirishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.

Jinoyatlar tergovida guvoh yoki jabrlanuvchining bila turib yolg'on ko'rsatma berishi bilan bog'liq muammolar quyidagilarda yaqqol ko'zga tashlanadi:

Birinchidan, barchamizga ayonki, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksiga muvofiq, so'roq jarayonida bayonnoma yuritish bilan bir qatorda ovozni yozib olish, videoyozuv va kinotasvirga olish ham qo'llanilishi mumkin. Guvoh yoki jabrlanuvchi, asosan, so'roq qilish tergov harakati davomida bila turib yolg'on ko'rsatma berishini inobatga olsak, ko'rsatmalarni videoyozuvga qayd etish muhim masala hisoblanadi. Qolaversa, yurtimizda aholi rang-barang shevada gaplashadi. Bunday hollarda so'roq bayonnomasiga kiritilgan so'roq qilinayotgan shaxsning ko'rsatmalariga tergovchi tomonidan subyektiv tarzda adabiy ishlov beriladi [5]. Bu tarzda olingan ko'rsatma nomaqbul hisoblanadi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrdagi "Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni bilan protsessual qonunchilikni jiddiy buzgan yoki noqonuniy uslublarni qo'llagan holda to'plangan ma'lumotlardan jinoyat ishlarida dalil sifatida foydalanishga yo'l qo'yilmasligi belgilab o'tilgan.

So'roq vaqtida ilmiy-texnik vositalardan foydalanish nafaqat tergov jarayonida so'roq qilinuvchining huquq va manfaatlarini ta'minlash orqali maqbul dalillar to'planishiga, balki shaxsning ko'rsatmalarini kelgusida uning intonatsiyasi va nutq xususiyatlari bilan qayta tahlil qilish orqali obyektiv baho berishga imkon beradi. Shu bilan birga, ovoz yozish, videoyozuvni sudda takrorlash mumkinligini anglash so'roq o'tkazayotgan shaxsni har bir harakatini qonun talabiga muvofiq amalga oshirishga majbur qiladi. Shuningdek, so'roq

qilinuvchini ko'rsatmalarini turli obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra o'zgartirishiga, bila turib yolg'on ko'rsatma berishining oldini olishga, qolaversa, tergovchining xavfsizligini ta'minlashga, ya'ni tergov harakati davomida guvoh yoki jabrlanuvchi tomonidan tergovchiga turli tuhmat va bo'hton qilinishidan saqlanishga xizmat qiladi. Shunday bo'lsa-da, JPKning 91-moddasi to'rtinchi qismida so'roq qilish videoyozuv orqali qayd etilishi shart bo'lgan protsessual harakatlar qatoriga kiritilmagan. Faqatgina 106-moddaning ikkinchi qismida so'roq jarayonida bayonnoma yuritish bilan bir qatorda ovozni yozib olish, videoyozuv va kinotasvirga olish ham qo'llanilishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan, xolos. Shuning uchun hozirgi kunda so'roq qilishni videoyozuv orqali qayd etish yuzasidan muayyan mezon va tartib belgilanmagani bois, tergovchilar tomonidan turlicha qarorlar qabul qilinmoqda.

Bu borada xorijiy tajribaga murojaat qilganimizda, bir qator mamlakatlar qonunchiligida voyaga yetmagan shaxsni so'roq qilish jarayonini videoyozuvda qayd etish majburiylikiga guvoh bo'ldik. Misol uchun, Germaniya, Finlyandiya, Estoniya, Vengriya va Polsha kabi davlatlarda voyaga yetmagan jabrlanuvchi va guvohlarning so'roqlarini videoyozuvda qayd etish majburiydir. Ruminiya va Bolgariyada esa videoyozuvda qayd etish ixtiyoriy bo'lib, faqat jabrlanuvchilarga nisbatan nazarda tutilgan [6].

Fransiyada so'roqni videoyozuvda qayd etish majburiyati faqat voyaga yetmagan jabrlanuvchilarga nisbatan qo'llaniladi [7].

AQSHda esa, agar so'roq audio yoki video yozuvda saqlangan bo'lsa, unda tergovchining tergov qilinayotgan shaxsga nisbatan harakatlari, ayblanuvchi ko'rsatmalarining to'g'riligi haqida hech qanday savol tug'ilmaydi va bu sudyalalar va hakamlar hay'atining so'roq mazmunini baholash uchun vaqtni tejash, tergov jarayoniga jamoatchilik ishonchini oshirishi mumkin. Amerika tergov amaliyotida so'roqlarning videoyozuvlari keng qo'llaniladi va hatto ba'zi shtatlarda qonuniy talab hisoblanadi [8].

Ushbu masala yuzasidan qonunchiligi yaqin va o'xshash bo'lgan qo'shni davlatlarning bu boradagi tajribalariga murojaat qilganimizda, Qozog'iston Respublikasi JPKning 219-moddasi

[9], Turkmaniston Respublikasi JPKning 118-moddasi [10], Qirg'iz Respublikasi JPKning 194-moddasi [11] so'roq vaqtida audio va video yozib olish uskunalaridan foydalanish deb nomlanganligi, qolganlardan farqli ravishda Tojikiston Respublikasi JPKda so'roq va boshqa tergov harakatlari vaqtida audio va video yozib olish uskunalaridan foydalanish deb nomlangan 97'-moddasi [12] mavjudligi ayon bo'ldi. Rossiya Federatsiyasi JPKda esa so'roq vaqtida audio va video yozib olish uskunalaridan foydalanish tartibi so'roq bayonnomasi deb nomlangan 190-moddasida [13] batafsil bayon etilgan. E'tiborli jihati, yuqorida ta'kidlangan kodekslarning barchasida agar so'roq qilish davomida audio va (yoki) videoyozuvdan foydalanilgan bo'lsa, bayonnomaga unga oid qanday holatlar kiritilishi kerakligi aniq ko'rsatib qo'yilgan.

Tojikiston JPKda so'roq vaqtida ovoz yozib olish uskunalaridan foydalanish bo'yicha alohida 97.1-modda mavjud. Turkmaniston JPKda gumon qilinuvchi so'roq qilishda video va ovoz yozish uskunalaridan foydalanishni so'rash huquqi mavjud. Mazkur davlat JPKning 118-moddasida so'roq qilish vaqtida ovoz va video yozuv uskunalaridan foydalanish tartibga solingan.

Shunday ekan O'zbekiston Respublikasining protsessual qonunchiligida ham so'roq jarayonini videoyozuvga olish shart bo'lgan hollarni aks ettirish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, kelgusida tergov harakatlarini yanada samarali bo'lishini ta'minlash maqsadida quyidagilarni taklif qilamiz:

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 91-moddasini quyidagi yangi tahrirdagi oltinchi qism bilan to'ldirish:

"So'roq jarayonini ovoz yozish, videoyozuv va kinotasvirga olish shart bo'lgan hollar ushbu Kodeksning 106'-moddasida ko'rsatilgan tartibda amalga oshiriladi";

106-moddasining ikkinchi, to'rtinchi va beshinchi qismlarini quyidagi tahrirda bayon etish:

"So'roq jarayonida bayonnoma yuritish bilan bir qatorda ushbu Kodeksning 106'-moddasi birinchi qismida ko'rsatilgan hollardan boshqa holatlarda ham ovozni yozib olish, videoyozuv va kinotasvirga olish qo'llanilishi mumkin.

Bayonnomada bundan tashqari, so'roq qiluvchi tomonidan avvalgi so'roqlarda berilgan ko'rsatmalarning o'qib eshittirilgani, ko'rsatma berish jarayonida so'roq qiluvchining hujjat yoki boshqa yozuvlardan foydalangani, so'roq qiluvchiga so'roq davomida narsa va hujjatlar ko'rsatilgani, so'roq paytida ovoz yozish, videoyozuv, kinotasvirga olish qo'llanilganligi, ushbu yuzasidan so'roq qiluvchi ogohlantirilganligi, foydalanilgan texnik vositalar to'g'risidagi ma'lumotlar, ovoz yozish, videoyozuv, kinotasvirga olish sharoitlari, agar ovoz yozish, videoyozuv, kinotasvirga olish to'xtatib turilgan bo'lsa, uning sababi va muddati to'g'risidagi ma'lumotlar, so'roq qiluvchining ushbu xususidagi bayonotlari qayd qilinadi. Fono-gramma, videoyozuv va kinotasma bayonnomaga ilova qilinadi.

So'roq tugaganidan keyin bayonnoma o'qib chiqish uchun so'roq qiluvchiga ko'rsatiladi yoxud uning iltimosiga ko'ra surishtiruvchi, tergovchi tomonidan unga o'qib beriladi. Agar so'roq paytida ovoz yozish, videoyozuv, kinotasvirga olish qo'llanilgan bo'lsa, so'roq qiluvchiga ovoz, videoyozuv yoki kinotasvir namoyish qilinadi yoki eshittiriladi. So'roq qiluvchi tomonidan kiritilgan qo'shimchalar ham ovoz, videoyozuv va kinotasvirga qayd qilinib, so'roq qiluvchining ovoz, videoyozuv yoki kinotasvir to'g'ri ekanligini tasdiqlovchi bayonoti bilan yakunlanadi. Bu haqda bayonnomaga qayd qilinadi";

quyidagi mazmundagi 106¹-modda bilan to'ldirish:

"106¹-modda. So'roq jarayonini ovoz yozish, videoyozuv va kinotasvirga olish shart bo'lgan hollar

Quyidagilarni so'roq qilish jarayoni ovoz yozish, videoyozuv va kinotasvirga olish orqali qayd etilishi shart:

1) muayyan shaxsning ish uchun ahamiyatli ma'lumotlarga ega ekanligi to'g'risida dalillar mavjud bo'lib, u bila turib yolg'on ko'rsatma berishi mumkinligi yuzasidan asosli shubha tug'ilgan bo'lsa;

2) o'ta og'ir jinoyatlar sodir etishda ayblanayotgan shaxslarni;

3) uzrli sabablarga ko'ra kelgusida sudda ishtirok eta olmaydigan shaxslarni;

4) nutqiy xususiyatlarini bayonnomada aks ettirish qiyin bo'lgan shaxslarni;

5) ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni;

6) tarjimon ishtirokida so'roq qilingan shaxslarni;

7) aybini bo'yniga olish to'g'risidagi arz qilgan yoki o'z qilmishiga amalda pushaymon bo'lgan shaxslarni

Ovoz yozish, videoyozuv va kinotasvirga olish so'roq qiluvchining ko'rsatmalari va so'roq jarayonini to'liq aks ettirishi lozim. So'roqning bir qismini ovoz yozish, videoyozuv va kinotasvirga olish, shuningdek, so'roq davomida berilgan ko'rsatmalarni ataylab takrorlashga yo'l qo'yilmaydi.

Ovoz yozish, videoyozuv va kinotasvirga olish orqali o'tkazilgan so'roq qilish jarayoni ushbu Kodeksning 106-moddasida nazarda tutilgan qoidalarga rioya qilingan holda bayonnomaga qayd etiladi.

Ovoz yozish, videoyozuv va kinotasvirga olish orqali qayd qilingan ko'rsatmalar boshqa tergov harakatlari chog'ida ko'rsatilgan taqdirda, bu haqda tegishli tergov harakati bayonnomasida aks ettirilishi lozim».

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi JPKda so'roq qilishning ketma-ketligi bo'yicha birinchi, qo'shimcha va qayta so'roq turlari keltirib o'tilgan. Qonunchiligimizda qaysi holatlarda qo'shimcha so'roq o'tkazish lozimligi ko'rsatib o'tilgan, lekin qanday vaziyatlarda qayta so'roq o'tkazilishining protsessual asosi mavjud emas. Faqatgina JPKning 121⁵-moddasida "ko'rsatuvlari oldindan mustahkamlab qo'yilgan guvohlarni, jabrlanuvchilarni (fuqaroviy da'vogarlarini) qayta so'roq qilishga keyinchalik sudga qadar ish yuritish bosqichida yoki sud muhokamasi davomida ko'rsatuvlari oldindan mustahkamlab qo'yilgan shaxsga berilishi kerak bo'lgan ish uchun muhim ahamiyatga molik yangi savollar tug'ilganda yo'l qo'yiladi" [14] deb ko'rsatib o'tilgan, xolos. Shu nuqtai nazardan, qo'shimcha va qayta so'roqdan ko'zlangan maqsad, taktik jihatdan ular bir-biridan qanday farqlanishi ochiq qolgan.

R.S. Belkinning fikricha, qayta so'roq paytida tergovchi yana so'roq qilingan shaxsning ko'rsatmalaridagi barcha yoki ba'zi holatlarni aniqlashga murojaat qiladi. Qayta so'roqning maqsadi: ilgari olingan ko'rsatmalar tafsilotini aniqlashtirish; mumkin bo'lgan qarama-qarshiliklarni aniqlashda

ularni boshlang'ich ko'rsatma bilan taqqoslash uchun qayta ko'rsatma olish; so'roq qiluvchini o'z qarashlarini o'zgartirishga va to'g'ri guvohlik berishga undash; qaysi vaziyatda qo'shimcha boshlang'ich so'roq paytida olingan ma'lumotlarning qisman yoki butunlay yolg'on ekanligi aniqlansa, so'roq qayta o'tkazilishi mumkin. Qo'shimcha so'roq, qayta so'roqdan farqli o'laroq, ilgari muhokama qilinmagan ish holatlarini aniqlashtirish jarayoni hisoblanadi. Uning vazifasi allaqachon olingan ko'rsatmalarni to'ldirishdan iborat. Shuning uchun qo'shimcha so'roq erkin so'zlab berishsiz savol-javobga asoslanishi mumkin [15].

Shu o'rinda, JPKning normalari tahlil qilganda, 176-moddasi "Qo'shimcha va qayta ekspertizalar" va 187⁹-moddasi "Qo'shimcha yoki qayta taftish" deb nomlanganini ko'rish mumkin. Lekin nima uchun qonun chiqaruvchi qaysi hollarda qayta so'roq qilish o'tkazilishi kerakligini kiritmaganligi o'ylantiradigan holat. Chunki "qo'shimcha" va "qayta" so'zlarining mazmun-mohiyati bir-biridan tubdan farq qiladi. Buning asl ma'nosini yuqoridagi ekspertiza va taftish misolida ko'rishimiz mumkin. Zotan, guvoh yoki ayblanuvchining dastlabki bergan ko'rsatmasi haqiqat ekanligiga shubha tug'olsa, aslida qo'shimcha emas, balki qayta so'roq qilinishi lozim bo'ladi.

Yuqorida muhokama qilingan masalaning mohiyatidan kelib chiqib, quyidagilarni taklif qilamiz:

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 108-moddasi nomini quyidagi tahrirda bayon etish va yangi tahrirdagi ikkinchi qism bilan to'ldirish:

"108-modda. Qo'shimcha va qayta so'roq

Qayta so'roq quyidagi hollarda o'tkaziladi:

1) birinchi so'roq qilish paytida protsessual normalar va talablarga rioya etilmagan bo'lsa;

2) ko'rsatmalari oldindan mustahkamlab qo'yilgan shaxsga berilishi kerak bo'lgan ish uchun muhim ahamiyatga molik yangi savollar tug'ilganda;

3) so'roq qilingan shaxs ilgari bergan ko'rsatmalarini rad etsa va yangitdan ko'rsatuv berish istagini bildirsa;

4) guvoh yoki jabrlanuvchining ilgari bergan ko'rsatmasidagi ma'lumotlarning qisman yoki butunlay yolg'on ekanligiga asosli shubha tug'ilgan bo'lsa".

Uchinchidan, barchamizga ma'lumki, amaldagi O'zbekiston Respublikasi JPKning 329 - moddasi ikkinchi qismida tergovga qadar tekshiruv o'tkazilib, uning davomida qo'shimcha hujjatlar, tushuntirishlar talab qilib olish, shuningdek shaxsni ushlab turish, shaxsiy tintuv va olib qo'yish, hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish, ekspertiza o'tkazish, taftish tayinlash, tezkor-qidiruv tadbirlarini o'tkazish haqida topshiriqlar berish mumkinligi, tergovga qadar tekshiruv vaqtida boshqa tergov harakatlarini o'tkazish man qilinishi ko'rsatib o'tilgan. Bundan ko'rinib turibdiki, tergovga qadar tekshiruv vaqtida so'roq qilish tergov harakatini o'tkazib bo'lmaydi. Faqat qo'shimcha hujjatlar, tushuntirishlar talab qilib olish mumkin. So'roq qilish jinoyat ishi qo'zg'atilganidan keyin surishtiruvchi va tergovchi tomonidan o'tkaziladi. So'roq qilishda so'roq qiluvchidan ko'rsatma olinadi. Biroq, 39²-moddaning 6-qismida gumon qiluvchidan, ayblanuvchidan yoki sudlanuvchidan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning mansabdor shaxslari arizalar va tushuntirishlar bilan bir qatorda ko'rsatmalar olishi mumkinligi qayd etilgan. Bu ikki normaning bir-biriga zid kelishiga sabab bo'lmoqda. Huquqni qo'llash amaliyotida esa tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning mansabdor shaxslari tomonidan ushbu normaga asoslanib so'roq qilish holatlari uchramoqda.

Yuqorida muhokama qilingan masalaning mohiyatidan kelib chiqib, quyidagilarni taklif qilamiz:

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 39²-moddasi oltinchi qismidagi "yoki ko'rsatuvlar" so'zlarini chiqarib tashlash.

To'rtinchidan, bugungi kunda tergov amaliyotida 95 foiz holatda so'roq qilish tergov harakatlari bevosita tergovchining xizmat xonasida o'tkazilmoqda, biroq ko'plab tergovchilar alohida xizmat xonasi bilan ta'minlanmagan. Ayrim joylarda, ayniqsa, Toshkent shahri tumanlarida bitta xizmat xonasida uchtagacha tergovchi xizmat faoliyatini olib bormoqda [5]. Bu esa tergov harakatlarini, ayniqsa, so'roq qilishni samarali tashkil etishga to'sqinlik qiladi. Tergov amaliyotida bir xonada o'tirgan tergovchilar protsess ishtirokchilarini bir vaqtda chaqirib qo'yishlari yoki ko'p epizodli jinoyat ishlari doirasida so'roq qilish uchun bir necha guvoh va jabrlanuvchilarning aynan bir

vaqtda chaqirilayotganligi ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga xalaqit beradi. Sababi, tergovchining birgina mazkur taktik xatosi so'roq qilingan guvohlar bilan so'roq qilinmagan guvohlarni tergovchining savollari va ular bo'yicha berilgan javoblarning mazmuni yuzasidan o'zaro fikr almashishiga, ularning real voqelik bo'yicha beradigan ko'rsatmalarini o'zgartirish ehtimoli oshishiga, so'roq tergov harakatining samaradorligi keskin pasayishiga va eng achinarlisi, ayrim holatlarda guvoh va jabrlanuvchilar tomonidan yolg'on ko'rsatmalar berilishiga sabab bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, huquqni qo'llash amaliyotida bunday amaliyotga zudlik bilan chek qo'yish lozim. Joylarda tergovchilarning jinoyatlarni to'liq, har tomonlama va sifatli tergov qilishini samarali tashkil etishlari uchun qulay sharoit va muhitga ega bo'lgan xizmat xonalari bilan ta'minlash zarur.

Beshinchidan, tadqiqotimiz davomida olib borgan kuzatishlarimiz natijasida ko'p epizodli jinoyat ishlari doirasida o'nlab, ayrim holatlarda esa yuzlab guvoh va jabrlanuvchilar alohida Telegram guruhlarida birlashib, isbotlanishi lozim bo'lgan holatlar yuzasidan doimiy ravishda fikr almashib borishayotganligi oydinlashdi. Bu esa, o'z navbatida, so'roq qilingan guvoh (jabrlanuvchi)lar tomonidan so'roq qilinmagan guvoh (jabrlanuvchi)larga tergovchi tomonidan beriladigan savollarga qanday mazmunda javob berilishi o'rgatilib, tergovning xolisona va to'liq o'tkazilmasligiga hamda tergov siri fosh bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Qolaversa, bunday holatlar g'arazli maqsadni ko'zlagan guvoh yoki jabrlanuvchi uchun ushbu ma'lumotlardan foydalanib tergov organiga ish uchun ahamiyatli holatlar bo'yicha qasddan yolg'on ko'rsatma berishga imkoniyat beradi. Eng yomoni, bunday holatlarda ularning bila turib yolg'on ko'rsatma berganligini isbotlab bo'lmaydi. Chunki ular muhokama jaryonida barcha holatlarni inobatga olishadi.

Bizningcha, bugungi kunda juda ko'plab uchrayotgan bunday salbiy holatlarning oldini olish, tergov sirini saqlash uchun tergovchi har bir guvoh va jabrlanuvchini JPKning 353-moddasida belgilangan tartibda JKning 239-moddasi bilan jinoiy javobgarlik haqida ogohlantirib borish amaliyotini yo'lga qo'yish zarur.

Oltinchidan, barchamizga ma'lumki, amaldagi O'zbekiston Respublikasi JPKda tergovchiga nafaqat jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash, balki jinoyatning oldini olish yoki uni fosh etishda fuqaro yuksak onglilik, jasorat ko'rsatgani, ijtimoiy burchini namunali bajarganligi yuzasidan rag'batlantirish majburiyati ham yuklatilgan. Darhaqiqat, jinoyat ishini sudga qadar yuritish bosqichida jamoatchilikning faol ishtirokini ta'minlashda nafaqat imperativ xususiyatli, balki rag'batlantirish usullaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi [16].

Bilamizki, bugungi kunda fuqarolarimiz ko'z o'nglarida eng jirkanch jinoyat sodir etilgan bo'lsa ham tergov-sud organlariga borish-kelishga ketadigan vaqtlarini o'ylab tergov organlariga ko'rsatma berishdan bosh tortishmoqda yoki "ko'rmaganman", "bilmayman" qabilida ish tutishmoqda. Fuqarolik burchlarini unutishmoqda.

Nazarimizda, tergovchi ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlar yuzasidan to'g'ri ko'rsatma berishi natijasida aybdor shaxsni fosh etilishiga sabab bo'lgan guvohning ish, o'qish yoki yashash joyiga ijtimoiy burchini namunali bajarganligi yuzasidan taqdimnoma yuborish yo'li bilan rag'batlantirishi, uning o'sha joydagi hamkasblari, kursdoshlari yoki oila a'zolari orqali boshqa fuqarolarning "guvoh" haqidagi salbiy o'y-fikrlarini o'zgartirishga, tergov organida faqat haqiqatni aytish fuqaroning ma'naviy burchi ekanligini anglab yetishlariga turtki bo'ladi.

O'ylaymizki, mazkur taklif va tavsiyalarimiz amaldagi O'zbekiston Respublikasi JPKning normalari yanada takomillashtirilishiga, sud-tergov organlari amaliyotida guvoh yoki jabrlanuvchining bila turib yolg'on ko'rsatma berishlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. <https://www.researchgate.net/>(Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 01.03.2026-y)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning mamlakatimiz mustaqilligining 33 yilligi munosabati bilan "Yurtning kuchi birlikda, qadri esa tinchlikdadir" deb nomlangan nutqidan // URL: <https://president.uz/uz/>(Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 01.03.2026-y)
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T., 2018. – 213 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi <https://xs.uz/uzkr/post/>(Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 15.03.2026-y)
5. Mehmonov A.Ya. So'roq qilish tergov harakatini o'tkazishni takomillashtirish: Yurid. fan. bo'yicha falsafa d-ri ... dis. – T., 2024. – B.143,161..
6. <https://fra.europa.eu> (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 08.04.2026)
7. Jacquotline Hodgson.The Detention and Interrogation of Suspects in Police Custody in France A Comparative Account. <https://www.researchgate.net/publication/258136772> (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 08.04.2026)
8. Тинякова Е.А. —Чем может быть полезен опыт американской следственной практики для российской уголовной реальности (по страницам курса он-лайн «Доказан невиновным? Социальная наука об ошибочных обвинениях», Пенсильванский университет, США) // Полицейская и следственная деятельность. – 2016. – № 4. – С. 63
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852#pos=3;-137 / (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 08.04.2026-y)
10. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана. <http://base.spininform.ru.>(Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 08.04.2026-y).
11. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики. <https://online.zakon.kz/>.(Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 10.04.2026-y).
12. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан. <http://base.spininform.ru.> (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 10.04.2026-y).
13. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. <http://www.consultant.ru/document/cons> (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 11.04.2026-y).
14. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi// <https://lex.uz/docs/> (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 17.04.2026-y)
15. Белкин Р.С. Криминалистика: Учебник.–2001. <https://be5.biz/pravo/k023/35.html> (Электрон манбага мурожаат қилинган сана: 18.04.2026 й)
16. Xushvaktova N.A. Ishni sudga qadar yuritishda jamoatchilik ishtirokini takomillashtirish: Yurid. fan. bo'yicha falsafa d-i ... dis. – T., 2023. – B.99.

KIBERJINOYATCHILIKNING OLDINI OLISHDA TEZKOR-QIDIRUV TADBIRLARINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH: KRIMINOLOGIK TAHLIL

BOBOMURODOV

Farhod Boymurotovich

*Toshkent xalqaro universiteti Yurisprudensiya fakulteti
Huquqiy fanlar kafedrası dotsent v.b.,
yuridik fanlar doktori (DSc)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada kiberjinoatchilikning oldini olishda tezkor-qidiruv tadbirlarini huquqiy tartibga solishning kriminologik va huquqiy jihatlarini tahlil qilingan. Kiberjinoatchilikning sabablari va shart-sharoitlari, jinoatchining shaxsi, viktimologik omillar, raqamli muhitdagi kriminogen vaziyat hamda profilaktika mexanizmlari kriminologiya nuqtayi nazaridan yoritilgan.

Kalit so'zlar: kiberjinoatchilik, kriminologiya, tezkor-qidiruv faoliyati, kiberprofilaktika, elektron dalillar, raqamli kuzatuv, viktimologiya, kiberdeviasiya, kriminogen omillar, kiberxavfsizlik, sun'iy intellekt.

Аннотация. В данной статье проанализированы криминологические и правовые аспекты правового регулирования оперативно-розыскных мероприятий, направленных на профилактику киберпреступности. С криминологической точки зрения освещены причины и условия киберпреступности, личность преступника, виктимологические факторы, криминогенная ситуация в цифровой среде, а также механизмы профилактики.

Ключевые слова: киберпреступность, криминология, оперативно-розыскная деятельность, киберпрофилактика, электронные доказательства, цифровое наблюдение, виктимология, кибердевиация, криминогенные факторы, кибербезопасность, искусственный интеллект.

Abstract. This scientific article analyzes the criminological and legal aspects of regulating operational-search measures aimed at preventing cybercrime. From a criminological perspective, the article examines the causes and conditions of cybercrime, the personality of offenders, victimological factors, the criminogenic situation within the digital environment, and mechanisms of cybercrime prevention.

Keywords: cybercrime, criminology, operational-search activity, cyber prevention, electronic evidence, digital surveillance, victimology, cyber deviation, criminogenic factors, cybersecurity, artificial intelligence.

Bugungi kunda axborot texnologiya-larining jadal rivojlanishi, davlat va jamiyat hayotining raqamlashuvi [5], elektron davlat xizmatlari, onlayn bank tizimlari, elektron tijorat va sun'iy intellekt texnologiyalarining keng joriy etilishi kibermakonda yangi turdagi jinoyatlarning ko'payishiga olib kelmoqda. Xususan, kiberjinoatchilik transmilliy, yuqori latentlikka ega hamda tez o'zgaruvchan jinoyat turi sifatida jahon xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqda.

Xalqaro tahlillarga ko'ra, 2025-yilga kelib global kiberjinoyatlar natijasida yetkaziladigan iqtisodiy zarar hajmi yillik 10,5 trillion AQSH

dollariga yetishi prognoz qilingan. Bu esa kiberjinoatchilikni jahon iqtisodiyoti uchun xavfli transmilliy tahdidlardan biriga aylantirmoqda. Ayniqsa, fishing, shaxsga doir ma'lumotlarni o'g'irlash, internet-banking orqali firibgarlik, kriptovalyuta bilan bog'liq jinoyatlar hamda davlat axborot tizimlariga qilingan hujumlar soni yil sayin ortib bormoqda.

Jahon amaliyotida Interpol, Europol hamda Federal Bureau of Investigation ma'lumotlariga ko'ra, kiberjinoatchilikning aksariyati Internet tarmog'i orqali masofadan turib amalga oshirilishi, jinoatchilarning anonimlik imkoniyati yuqoriligi va

elektron dalillarni tez yo'q qilish imkoniyati mavjudligi sababli ushbu jinoyatlarni aniqlash va fosh etish an'anaviy jinoyatlarga nisbatan ancha murakkab hisoblanadi. Shu jihatdan tezkor-qidiruv tadbirlari kiberjinoyatlarning oldini olish, ularni o'z vaqtida aniqlash va fosh etishning muhim huquqiy mexanizmi [3] sifatida namoyon bo'lmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va elektron davlat boshqaruvini keng joriy etish jarayoni kiberxavfsizlik masalalarining dolzarbligini yanada oshirdi [2; 4]. Jumladan, my.gov.uz elektron hukumat portali, raqamli bank xizmatlari, onlayn to'lov tizimlari va davlat axborot resurslaridan foydalanuvchilar soni keskin ortib bormoqda. Bu esa kiberjinoatchilik uchun yangi kriminogen muhit shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida qabul qilgan qarorida raqamli infratuzilmani himoya qilish, kiberxavfsizlikni ta'minlash va axborot tizimlarini muhofaza qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Shu bilan birga, "Kiberxavfsizlik to'g'risida", "Axborotlashtirish to'g'risida" va "Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi qonunlarda kibermakondagi huquqbuzarliklarning oldini olish va ularga qarshi kurashishga oid huquqiy normalar mustahkamlanmoqda.

Biroq, amaliyot tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, kiberjinoatchilikning yuqori latentligi, elektron dalillarni yig'ish va mustahkamlash murakkabligi, Internet tarmog'ining transchegaraviy xususiyati, kriptografiya va anonimlashtirish texnologiyalarining keng qo'llanilishi tezkor-qidiruv tadbirlarini amalga oshirishda muayyan huquqiy va tashkiliy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, raqamli kuzatuv, internet monitoringi, elektron ma'lumotlarni saqlash, telekommunikatsiya tarmoqlari orqali uzatiladigan axborotlarni nazorat qilish hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish sohasida inson huquqlari va shaxsiy hayot daxlsizligi bilan bog'liq huquqiy muvozanatni [1] ta'minlash dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, AQSHda Federal Bureau of Investigation va National Cyber Investigative Joint Task Force, Yevropa Ittifoqida Europol European Cybercrime

Centre (EC3), Rossiya Federatsiyasida "SORM" tizimi, Janubiy Koreyada esa milliy kiberpolitsiya va raqamli tahlil markazlari orqali kiberjinoyatlarga qarshi maxsus tezkor-qidiruv mexanizmlari shakllantirilgan. Ularda elektron dalillar bilan ishlash [13], internet-monitoringi, raqamli profiling va sun'iy intellekt asosida tahlil qilish [6] tizimlari keng joriy etilgan.

Kiberjinoatchilikning oldini olishda tezkor-qidiruv tadbirlarini huquqiy tartibga solishning kriminologik jihatlarini tahlil qilish, xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish hamda milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi [12].

Kriminologik nuqtai nazardan, kiberjinoatchilikning ijtimoiy xavfliligi an'anaviy jinoyat turlariga nisbatan ancha yuqori hisoblanadi [18].

Chunki bu jinoyatlar axborot-kommunikatsi texnologiyalari orqali amalga oshirilib, jamiyat, davlat va shaxs manfaatlariga bir vaqtning o'zida katta miqdorda zarar yetkazishi mumkin. Kiberjinoatchilikning o'ziga xos xususiyati shundaki, u moddiy hudud bilan cheklanmaydi, virtual makonda amalga oshiriladi hamda transmilliy xarakterga ega bo'ladi [19]. Shu sababli uni aniqlash, oldini olish va fosh etish jarayoni an'anaviy jinoyatlarga nisbatan murakkabroq hisoblanadi.

Kriminologik jihatdan kiberjinoatchilikning xavfliligi, avvalo, qisqa vaqt ichida juda katta miqdorda moddiy zarar keltirishi [20] bilan izohlanadi. Masalan, birgina ransomware yoki bank tizimiga qilingan kiberhujum orqali millionlab foydalanuvchilarning ma'lumotlari o'g'irlanishi, moliyaviy tizim izdan chiqishi yoki davlat axborot resurslari faoliyati buzilishi mumkin [7; 8; 9]. Bu esa kiberjinoatchilikni iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi omilga aylantiradi. Ayrim holatlarda bir nafar jinoatchi yoki kichik guruh global miqyosda minglab insonlarga zarar yetkazishi mumkinligi kiberjinoatchilikning yuqori ijtimoiy xavfliligini ko'rsatadi.

Kiberjinoatchilikning yana bir muhim xususiyati jinoyatni masofadan turib sodir etish imkoniyati mavjudligidir. Jinoyatchi boshqa davlat hududida turib ham serverlarga noqonuniy kirishi, fishing xabarlar yuborishi, zararli dastur tarqatishi yoki moliyaviy firibgarlikni amalga oshirishi mumkin. Bu

esa hududiy yurisdiksiya, ekstraditsiya va xalqaro huquqiy yordam masalalarini murakkablashtiradi. Shu nuqtai nazardan kiberjinoyatchilik transmilliy uyushgan jinoyatchilikning yangi ko'rinishi sifatida baholanmoqda.

Kriminologiyada jinoyatning latentligi muhim tushunchalardan biri hisoblanadi. Kiberjinoyatchilikda latentlik darajasi juda yuqori bo'lib, ko'plab holatlarda jabrlanuvchilar jinoyat haqida huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilmaydi [17]. Buning sabablari sifatida tashkilotlar o'z nufuziga putur yetishidan qo'rqishi, shaxsiy ma'lumotlar tarqalishidan xavotirlanish, jinoyatni aniqlash imkoniyati pastligiga ishonchsizlik kabi omillarni ko'rsatish mumkin. Ayniqsa, elektron dalillarning tez o'zgarishi yoki yo'q qilinishi jinoyatni isbotlash jarayonini yanada qiyinlashtiradi.

Kiberjinoyatchilikning xavfli jihatlaridan biri anonimlik darajasining yuqoriligidir. VPN, proxy, darknet, kriptovalyuta va anonim messengerlardan foydalanish jinoyatchining shaxsini aniqlashni qiyinlashtiradi. Bu esa kriminologiyada "kiberdeviatsiya" tushunchasining shakllanishiga olib kelmoqda [10]. Ya'ni inson real hayotda sodir eta olmaydigan yoki javobgarlikdan qo'rqib amalga oshirmaydigan harakatlarni virtual muhitda oson amalga oshirishga intiladi. Anonimlik hissi shaxsning ijtimoiy nazoratdan chiqishiga va deviant xulqning kuchayishiga sabab bo'ladi.

Viktimologiya nuqtai nazaridan ham kiberjinoyatchilikning xavfliligi yuqori hisoblanadi. Chunki Internet foydalanuvchilari, ayniqsa yoshlar, talabalar, qariyalar va raqamli savodxonligi past shaxslar kiberjinoyatchilar uchun oson "nishon"ga aylanmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali aldash, onlayn firibgarlik, fishing, kiberbulling, shaxsiy ma'lumotlarni tarqatish kabi harakatlar inson psixologiyasiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli zamonaviy kriminologiyada "kiberviktimologiya" yo'nalishi alohida shakllanib bormoqda [10].

Zamonaviy sharoitda kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish faqat jazolash orqali emas, balki uning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash, kriminogen omillarni bartaraf etish hamda profilaktika choralari kuchaytirish orqali amalga oshirilishi lozim [11]. Kriminologik profilaktika raqamli muhitda axborot xavfsizligini kuchaytirish, aholining kiberhuquqiy madaniyatini oshirish, davlat organlari va

internet provayderlarining hamkorligini ta'minlash, raqamli monitoring tizimlarini takomillashtirish kabi choralarni o'z ichiga oladi.

Ma'lumki, tezkor-qidiruv tadbirlarini o'tkazish kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishning muhim kriminologik mexanizmi hisoblanadi. Chunki mazkur tadbirlar nafaqat jinoyatni fosh etish, balki uning oldini olish, jinoyat sodir etishga moyil shaxslarni aniqlash, kriminogen muhitni tahlil qilish, Internet tarmoqlaridagi shubhali faollikni monitoring qilish hamda jinoyat xavfini prognozlash imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli kuzatuv, Internet monitoringi, telekommunikatsiya tarmoqlari orqali uzatiladigan axborotlarni tahlil qilish, elektron dalillarni tezkor mustahkamlash, sun'iy intellekt asosida xavflarni aniqlash kabi mexanizmlar zamonaviy tezkor-qidiruv faoliyatining muhim elementlariga aylanmoqda.

Xorijiy davlatlar amaliyotida kiberjinoyatchilik profilaktikasida tezkor-qidiruv tadbirlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, AQSHda Federal Bureau of Investigation hamda National Cyber Investigative Joint Task Force, Yevropa Ittifoqida Europol European Cybercrime Centre (EC3), Rossiya Federatsiyasida SORM tizimi, Janubiy Koreyada esa milliy kiberpolitsiya va raqamli tahlil markazlari orqali Internet monitoringi, raqamli profiling va elektron kuzatuv mexanizmlari keng qo'llanilmoqda.

Bu esa tezkor-qidiruv tadbirlarining kiberjinoyatchilikning oldini olishdagi ahamiyati tobora ortib borayotganini ko'rsatadi.

Zamonaviy kriminologiya fanida jinoyatchilikni tadqiq etishda jinoyatning sabab va shart-sharoitlari, jinoyatchining shaxsi, viktimologik omillar hamda profilaktika mexanizmlarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Kiberjinoyatchilik axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali sodir etiladigan, yuqori latentlikka, transmilliy xususiyatga va tez o'zgaruvchan dinamikaga ega bo'lgan jinoyat turi sifatida [11] zamonaviy kriminologiyaning dolzarb tadqiqot obyektlaridan biriga aylanmoqda.

An'anaviy jinoyatlardan farqli ravishda kiberjinoyatchilik virtual muhitda amalga oshirilishi, anonimlik imkoniyatining yuqoriligi, elektron dalillarning tez o'zgarishi yoki yo'q qilinishi hamda jinoyatni masofadan turib sodir etish imkoniyati

bilan ajralib turadi. Shu bois mazkur jinoyatlarni tahlil qilishda klassik kriminologik yondashuvlar bilan bir qatorda, raqamli kriminologiya, kiberviktimologiya va axborot xavfsizligi sohalari bilan integratsiyalashgan yondashuvlar ham muhim ahamiyat kasb etadi [16].

Kriminologik nuqtai nazardan kiberjinoyatchilikning shakllanishiga turli ijtimoiy, texnik, psixologik va iqtisodiy omillar ta'sir ko'rsatadi. Mazkur omillar o'zaro bog'liq holda kibermakonda kriminogen muhitni yuzaga keltiradi hamda jinoyat sodir etish ehtimolini oshiradi.

Kiberjinoyatchilikning sabab va shart-sharoitlari quyidagi omillar bilan bog'liq

Ijtimoiy omillar. Kiberjinoyatchilikning kelib chiqishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri ijtimoiy muhit hisoblanadi. Internet texnologiyalarining ommalashuvi, ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanish va raqamli xizmatlarning hayotning barcha sohalariga kirib borishi insonlarning virtual muhitga bog'liqligini kuchaytirmoqda. Ayniqsa, yoshlar o'rtasida Internetdan nazoratsiz va uzoq vaqt foydalanish holatlari kibervariant xulq-atvorning shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

Kriminologik tadqiqotlarga ko'ra, raqamli madaniyat va kiberhuquqiy savodxonlikning yetarli emasligi fishing, onlayn firibgarlik, ijtimoiy tarmoqlar orqali aldash kabi jinoyatlarning ko'payishiga olib kelmoqda. Shuningdek, ishsizlik, ijtimoiy tengsizlik va tez boyish istagi ayrim shaxslarni kiberjinoyatchilik orqali daromad topishga undashi mumkin. Ayniqsa, darknet platformalari, kriptovalyuta bozorlari va noqonuniy onlayn xizmatlar virtual jinoiy iqtisodiyotning shakllanishiga sabab bo'lmoqda [14; 15].

Xorijiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, pandemiyadan keyin masofaviy ishlash va onlayn ta'limning kengayishi kiberjinoyatchilik uchun yangi imkoniyatlar yaratgan. Bu esa kiberjinoyatchilikning ijtimoiy xavfliligini yanada oshirgan.

Texnik omillar. Kiberjinoyatchilikning yuzaga kelishida texnik omillar ham muhim o'rin tutadi. Axborot tizimlaridagi dasturiy va texnik zaifliklar, himoya mexanizmlarining yetarli darajada emasligi, zaif parollardan foydalanish, litsenzion bo'lmagan dasturlardan foydalanish va kiberviktimologiya talablariga rioya qilinmasligi jinoyat sodir etish uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Ko'plab

tashkilotlarda axborot xavfsizligi siyosati yetarlicha shakllanmaganligi sababli serverlarga noqonuniy kirish, ma'lumotlarni o'g'irlash, zararli dastur joylashtirish va ransomware hujumlari sodir etilmoqda. Ayniqsa, davlat axborot tizimlari, bank-moliya sektorlari va elektron hukumat platformalariga qilingan kiberhujumlar milliy xavfsizlikka jiddiy tahdid tug'dirmoqda.

Kriminologik nuqtai nazardan texnik zaifliklar "kriminogen imkoniyat" sifatida baholanadi. Ya'ni jinoyatchi texnik himoyaning yetarli emasligidan foydalanib, jinoyat sodir etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu sababli axborot tizimlarini muntazam audit qilish, kiberviktimologiya standartlarini joriy etish va raqamli himoya mexanizmlarini kuchaytirish profilaktikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Psixologik omillar. Kiberjinoyatchilikning kelib chiqishida psixologik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Virtual muhitda anonimlikning mavjudligi, shaxsning o'zini "ko'rinmas" deb his qilishi va jazodan qochib qolish mumkinligi haqidagi tasavvur ayrim shaxslarda deviant xulq-atvorni kuchaytiradi. Kriminologiyada mazkur holat "onlayn dezingibitsiya effekti" deb ataladi. Ya'ni inson real hayotda sodir etmasligi mumkin bo'lgan harakatlarni Internet muhitida oson amalga oshirishga moyil bo'ladi. Anonimlik hissi shaxsning ijtimoiy nazoratdan chiqishiga, huquqiy mas'uliyatni kam his qilishiga va agressiv yoki firibgarlikka moyil xatti-harakatlarning kuchayishiga olib keladi. Shuningdek, ba'zi hollarda kiberjinoyatchilik "o'yin" yoki "texnik tajriba" sifatida qabul qilinishi ham kuzatiladi. Xususan, yoshlar orasida xakerlikni "obro'" yoki "intellektual ustunlik" belgisi sifatida qabul qilish holatlari uchraydi. Bu esa kiberjinoyatchilik profilaktikasida psixologik va tarbiyaviy choralarni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy omillar. Kiberjinoyatchilikning keng tarqalishiga iqtisodiy manfaatdorlik ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Internet orqali qisqa vaqt ichida katta miqdorda noqonuniy daromad olish imkoniyati kiberjinoyatchilar uchun motivatsiya hisoblanadi. Fishing, internet-banking firibgarligi, kriptovalyuta orqali pul yuvish, onlayn tovlamachilik, zararli dasturlar tarqatish va elektron to'lov tizimlariga hujum qilish orqali jinoyatchilar katta miqdorda daromad topmoqda. Ayniqsa, kriptova-

lyutalarning anonim xususiyati ayrim hollarda noqonuniy moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish uchun qulay vositaga aylanmoqda. Xalqaro tashkilotlar ma'lumotlariga ko'ra, kiberjinoyatchilik global "soyaviy raqamli iqtisodiyot"ning muhim qismiga aylanib bormoqda. Bu esa mazkur jinoyat turini uyushgan transmilliy jinoyatchilik bilan bog'liq holda o'rganishni talab etadi.

Kriminologiya fanida profilaktika jinoyat sodir bo'lishidan oldin kriminogen omillarni aniqlash, xavf darajasini baholash va jinoyatni keltirib chiqaruvchi shart-sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat sifatida tushuniladi. Kibermakonda mazkur vazifalarni amalga oshirishda tezkor-qidiruv tadbirlari muhim o'rin tutadi. Chunki internet muhitida jinoyatchilarning harakatlari, jinoiy guruhlar faoliyati, zararli dasturlar tarqalishi va noqonuniy axborot almashinuvi an'anaviy jinoyatchilikka nisbatan tezkor va yashirin shaklda amalga oshiriladi.

Tezkor-qidiruv tadbirlarining kriminologik ahamiyati, avvalo, kibermakondagi kriminogen vaziyatni muntazam monitoring qilish imkoniyati bilan izohlanadi. Internet tarmoqlari, ijtimoiy platformalar, forumlar, darknet segmentlari va kriptovalyuta maydonlarini tahlil qilish orqali kiberjinoyatchilikning yangi tendensiyalari, uyushgan kibergruhlar faoliyati va xavf darajasi yuqori bo'lgan segmentlar aniqlanadi. Bu esa huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jinoyat sodir bo'lishidan avval profilaktik choralarni ko'rish imkonini beradi.

Kriminologik nuqtai nazardan tezkor-qidiruv tadbirlari jinoyatchilik tendensiyalarini prognoz qilish vazifasini ham bajaradi. Masalan, ma'lum vaqt oralig'ida fishing hujumlari, bank kartalari ma'lumotlarini o'g'irlash yoki ransomware hujumlarining ko'payishi muayyan jinoiy guruhlar faollashganligini ko'rsatishi mumkin. Mazkur ma'lumotlar tahlili asosida xavfli sohalar belgilanib, profilaktika choralari kuchaytiriladi. Shu jihatdan tezkor-qidiruv tahlili kriminologik prognozlashning muhim elementi hisoblanadi.

Shuningdek, tezkor-qidiruv tadbirlari orqali kiberjinoyatchilarning ijtimoiy va psixologik xususiyatlari ham o'rganiladi. Kriminologiyada jinoyatchining shaxsini tahlil qilish profilaktikaning muhim sharti hisoblanadi. Kiberjinoyatchilik sohasida mazkur tahlil raqamli muhitdagi xatti-

harakatlar, onlayn muloqot, virtual aloqalar va internet faolligi orqali amalga oshiriladi. Bu esa kiberjinoyatchilarning kriminologik profilini shakllantirish imkonini beradi.

Kiberjinoyatchilik profilaktikasida viktimologik tahlil ham muhim ahamiyatga ega. Tezkor-qidiruv tadbirlari orqali qaysi ijtimoiy guruh yoki internet foydalanuvchilari kiberjinoyatlar ta'siriga ko'proq uchrayotganligi tezkor aniqlanadi. Masalan, yoshlar, keksalar, raqamli savodxonligi past foydalanuvchilar yoki onlayn to'lov tizimlaridan faol foydalanuvchilar viktimlik xavfi yuqori bo'lgan toifa sifatida baholanishi mumkin. Bu esa maqsadli profilaktika choralarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Kiberjinoyatchilikning oldini olishda *ma'lumotlar to'plash* hamda *tezkor kuzatuv* tezkor-qidiruv tadbirlariga tayangan holda quyidagi chora-tadbirlar o'tkaziladi.

1. Kiberjinoyatchilikning oldini olishda Internet monitoringi eng muhim chora hisoblanadi. Internet monitoringi orqali huquqni muhofaza qiluvchi organlar ochiq va yopiq tarmoq segmentlaridagi jinoiy faollikni kuzatish, tahlil qilish va baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Internet monitoringi orqali darknet platformalari, fishing saytlar, zararli dastur tarqatuvchi manbalar, botnet tarmoqlari, noqonuniy kriptovalyuta operatsiyalari, ekstremistik, terroristik kontentlar aniqlanmoqda. Ayniqsa, darknet muhitida narkotik vositalar savdosi, shaxsiy ma'lumotlar savdosi, zararli dasturlar sotuvi va kiberhujum xizmatlari keng tarqalgani kuzatilmoqda.

Internet monitoringi kriminologik jihatdan jinoyatchilikning yashirin shakllarini aniqlash, kriminogen muhitni baholash va jinoyatchilarning virtual aloqalarini tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur monitoring profilaktik funksiyani ham bajaradi, chunki huquqni muhofaza qiluvchi organlarning doimiy raqamli nazorati jinoyat sodir etish ehtimolini pasaytiruvchi omil sifatida ta'sir ko'rsatadi.

2. Raqamli profayling – bu kiberjinoyatchilarning Internet muhitidagi xatti-harakatlari, onlayn faolligi, muloqot uslubi, texnik harakatlari va raqamli izlari asosida ularning kriminologik profilini shakllantirish jarayoni. Kriminologiyada jinoyatchining shaxsini o'rganish muhim ahamiyatga ega bo'lgani kabi kiberjinoyatchilikda ham raqamli profayling profilaktika va tezkor-qidiruv faoliyati-

ning muhim elementi hisoblanadi. Masalan, muayyan shaxsning qaysi forumlarda ishtirok etishi, qanday zararli dasturlardan foydalanishi, qaysi kriptovalyuta hamyonlari bilan aloqada bo'lishi yoki qaysi IP-manzillar orqali faoliyat yuritishi uning kriminologik profilini shakllantirish imkonini beradi.

Raqamli profayling orqali jinoyat sodir etishga moyil shaxslar, uyushgan kibergruhlar va xavfli virtual aloqalar aniqlanadi. Bu esa jinoyatni erta bosqichda aniqlash va profilaktika choralarni ko'rish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli profayling sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari bilan integratsiya qilinganda uning samaradorligi yanada oshadi.

3. Kiberjinoyatni oldindan prognoz qilish. Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda predictive policing texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Mazkur tizimlar sun'iy intellekt, mashinali o'qitish (machine learning) va Big Data tahlili asosida ishlaydi.

Predictive policing tizimlari Internet tarmoqlaridagi shubhali faollik, fishing hujumlari, zararli dasturlar tarqalishi, botnet harakatlari va kriptovalyuta operatsiyalarini tahlil qilib, qaysi sohada yoki qaysi vaqtda kiberjinoyat sodir etilishi ehtimoli yuqori ekanligini aniqlaydi. Bu esa huquqni muhofaza qiluvchi organlarga tezkor profilaktika choralarni ko'rish imkonini beradi.

Kriminologik nuqtai nazardan predictive policing jinoyatchilikning dinamikasini tahlil qilish, kriminogen omillarni baholash va jinoyat xavfini prognoz qilishning zamonaviy usuli hisoblanadi. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar inson omili bilan bog'liq xatolarni qisqartirish, tezkor ma'lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilish va xavfli tendensiyalarni erta bosqichda aniqlash imkonini beradi. Biroq kiberjinoyatni oldindan prognoz qilish texnologiyalarini qo'llash inson huquqlari, shaxsiy hayot daxlsizligi va raqamli kuzatuvning huquqiy chegaralari bilan bog'liq muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Shu sababli mazkur texnologiyalarni qo'llashda qonuniylik, shaffoflik prinsiplariga qat'iy rioya qilinishi talab etiladi.

Kiberjinoyatchilikning oldini olishda tezkor-qidiruv tadbirlarini huquqiy tartibga solishga oid amaliyotlarda bir qator muammolar kuzatiladi.

Birinchidan, kiberjinoyatchilikning transmilliy xususiyati tezkor-qidiruv tadbirlarini milliy qonunchilik doirasida amalga oshirish imkoniyatlarini

cheklaydi. Jinoyatchi bir davlatda, server ikkinchi davlatda, jabrlanuvchi esa uchinchi davlatda joylashgan holatlarda elektron dalillarni tezkor olish, saqlash va protsessual rasmiylashtirish murakkablashadi.

Ikkinchidan, tezkor-qidiruv tadbirlarini raqamli muhitda qo'llashning aniq huquqiy chegaralari yetarlicha belgilab berilmagan. Internet monitoringi, elektron yozishmalarni kuzatish, IP - manzillarni aniqlash, raqamli profayling kabi choralar amaliyotda inson huquqlari, shaxsiy hayot daxlsizligi va ma'lumotlar muhofazasi bilan to'qnash kelishi mumkin.

Uchinchidan, elektron dalillar bilan ishlashda yagona kriminalistik va protsessual standartlarning yetarli shakllanmagani kiberjinoyatlarni fosh etish samaradorligini pasaytiradi. Raqamli izlar tez o'chirilishi, o'zgartirilishi yoki xorijiy serverlarda saqlanishi sababli ularning ishonchiligi va maqbulligini ta'minlash murakkab hisoblanadi.

To'rtinchidan, kiberjinoyatchilikning kriminologik profilaktikasi yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Amaliyotda asosiy e'tibor jinoyat sodir etilgandan keyin uni fosh etishga qaratiladi, biroq kiberjinoyatlarning sabablari, shart-sharoitlari, jinoyatchi shaxsi, viktimologik omillar va raqamli muhitdagi kriminogen xavflar chuqur o'rganilmaydi.

Beshinchidan, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish salohiyati barcha holatlarda yetarli emas. Sun'iy intellekt, Big Data tahlili, darknet monitoringi, kriptovalyuta tranzaksiyalarini kuzatish, kibertahdidlarni prognoz qilish kabi vositalarni qo'llash bo'yicha huquqiy, tashkiliy va kadrlar bilan bog'liq muammolar mavjud.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan real muammolarni bartaraf etish yuzasidan quyidagilar taklif etiladi:

birinchidan, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda tezkor-qidiruv tadbirlarini xalqaro hamkorlik mexanizmlari bilan uyg'unlashtirish zarur. Kiberjinoyatchilikning asosiy xususiyatlaridan biri – uning transmilliy tabiatga ega ekanligi. Amaliyotda kiberjinoyatchi bir davlat hududida turib, ikkinchi davlat serverlaridan foydalanishi, jabrlanuvchi esa uchinchi davlat fuqarosi bo'lishi mumkin. Bunday sharoitda jinoyatni fosh etish va elektron dalillarni yig'ish faqat milliy huquqiy mexanizmlar doirasida

samarali amalga oshirilmaydi. Masalan, fishing orqali bank kartalari ma'lumotlarini o'g'irlash jinoyatlarida serverlar Niderlandiya yoki Germaniyada, VPN xizmatlari Kanadada, kriptovalyuta hamyonlari esa Singapurda joylashgan bo'lishi mumkin. Bu holatda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar xorijiy davlatlar bilan tezkor axborot almashmas ekan, elektron dalillar qisqa vaqt ichida o'chirilishi yoki boshqa serverlarga ko'chirilishi ehtimoli yuqori bo'ladi. Shu sababli elektron dalillarni transchegaraviy tartibda olish, cloud serverlardan ma'lumot so'rash, IP-manzil va log-fayllarni aniqlash, kriptovalyuta operatsiyalarini kuzatish, internet-provayderlar bilan xalqaro hamkorlik qilish mexanizmlarini huquqiy jihatdan mustahkamlash zarur;

ikkinchidan, raqamli muhitda amalga oshiriladigan tezkor-qidiruv tadbirlarining huquqiy chegaralarini aniq belgilash lozim. Kibermakonda amalga oshiriladigan tezkor-qidiruv tadbirlari inson huquqlari bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Internet monitoringi, elektron xat-xabarlarni kuza-tish, ijtimoiy tarmoqlarni tahlil qilish yoki raqamli profayling jarayonida shaxsiy hayot daxlsizligi buzilishi xavfi yuzaga keladi. Masalan, sud sanksiyasiz shaxsning telegram yozishmalari, elektron pochталari, ijtimoiy tarmoq faolligi, geolokatsiya ma'lumotlari kuzatilishi inson huquqlariga aralashuv sifatida baholanishi mumkin. Shu bois tezkor-qidiruv tadbirlarining huquqiy chegaralari aniq belgilanishi zarur;

uchinchidan, elektron dalillar bilan ishlashning yagona milliy standartini ishlab chiqish zarur. Kiberjinoyatlarni tergov qilishda elektron dalillar hal qiluvchi ahamiyatga ega hisoblanadi. Biroq raqamli dalillar oddiy moddiy dalillardan farq qilib, oson o'zgarishi, o'chirilishi yoki soxtalashtirilishi mumkin. Masalan, server loglari, IP-manzillar, elektron xatlar, Telegram yozishmalari, blockchain tranzaksiyalari, CCTV cloud arxivlari, elektron dalil sifatida qo'llaniladi. Agar ushbu dalillar protsessual talablarga rioya qilinmasdan olinsa, sud ularni maqbul dalil sifatida tan olmasligi mumkin. Buning uchun elektron dalillarni yig'ish, hash-kod orqali aslligini tekshirish va saqlash, ekspertizadan o'tkazish bo'yicha yagona milliy standart ishlab chiqish zarur;

to'rtinchidan, kiberjinoyatchilik profilaktikasiga kriminologik yondashuvni kuchaytirish maqsadga

muvofiq. Amaliyotda aksariyat hollarda kiberjinoyat sodir etilgandan keyin chora ko'riladi. Biroq kriminologiya fani jinoyatning oldini olishga asosiy e'tibor qaratadi. Shu nuqtai nazardan kiberjinoyatchilikning sabablari, raqamli muhitdagi kriminogen omillar, jinoyatchi shaxsini xususiyatlari, internet foydalanuvchilarining viktimologik holati, doimiy tahlil qilinishi lozim. Masalan, yoshlar o'rtasida onlayn qimor, kriptovalyuta orqali firibgarlik, kiberbulling holatlarining o'sishi profilaktik choralarni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, kiberjinoyatchilik zamonaviy raqamli jamiyatning eng xavfli transmilliy tahdidlaridan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, Internetdan ommaviy foydalanish, elektron to'lov tizimlari, cloud texnologiyalari, kriptovalyuta va sun'iy intellektning keng qo'llanilishi kiberjinoyatchilikning yangi shakl va usullarini yuzaga keltirmoqda. Bu esa tezkor-qidiruv faoliyatini raqamli muhit xususiyatlariga mos ravishda takomillashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

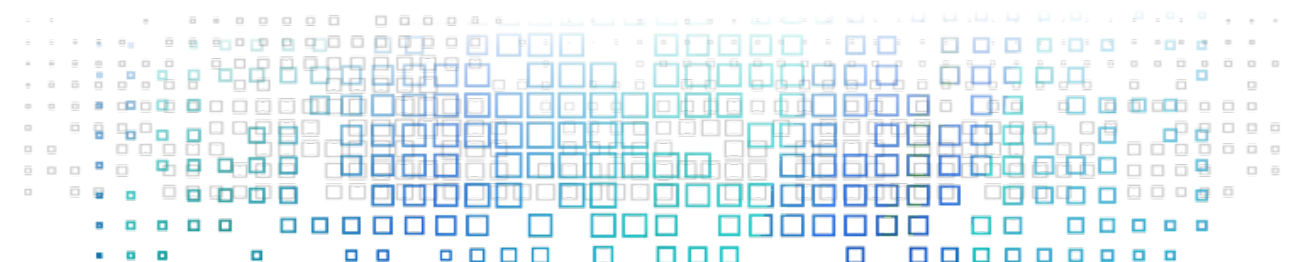
Xorijiy davlatlar tajribasi tahlili shuni ko'rsatdiki, AQSH, Rossiya Federatsiyasi va Janubiy Koreyada kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda tezkor-qidiruv tadbirlarining huquqiy asoslari aniq belgilangan bo'lib, elektron dalillar bilan ishlash, transchegaraviy hamkorlik, raqamli monitoring va kiberprofilaktika tizimlari samarali yo'lga qo'yilgan. Ayniqsa, Budapesht konvensiyasi doirasidagi xalqaro hamkorlik mexanizmlari kiberjinoyatlarni tezkor aniqlash va elektron dalillar almashinuvini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu bilan birga, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish jarayonida inson huquqlari va shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlash dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Shu sababli raqamli muhitda amalga oshiriladigan tezkor-qidiruv tadbirlari qonuniylik, sud nazorati, inson huquqlarini himoya qilish prinsiplari asosida amalga oshirilishi lozim.

Umuman olganda, kiberjinoyatchilikning oldini olishda tezkor-qidiruv tadbirlarini huquqiy tartibga solish sohasini takomillashtirish raqamli xavfsizlikni ta'minlash, inson huquqlarini himoya qilish, jamiyat va davlat manfaatlarini saqlash hamda kibermakonda qonuniylikni mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi // URL: <http://www.lex.uz> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 05.05.2026).
2. O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrda qabul qilingan "Axborotlashtirish to'g'risida"gi 560-II-son qonuni // Elektron manba: URL: <http://www.lex.uz> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 06.05.2026).
3. O'zbekiston Respublikasining 2012-yil 25-dekabrda qabul qilingan "Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-344-son qonuni // Elektron manba: URL: <http://www.lex.uz> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 07.05.2026).
4. O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 15-aprelda qabul qilingan "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-son qonuni // Elektron manba: URL: <http://www.lex.uz> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 08.05.2026).
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni // URL: <http://www.lex.uz> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 09.05.2026).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevralda qabul qilgan "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4996-son qarori // URL: <http://www.lex.uz> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 10.05.2026).
7. Бастрыкин А.И. Расследование преступлений в сфере компьютерной информации. – Санкт-Петербург: Юридический центр, 2021. – 368 с.
8. Brenner S.W. Cybercrime and the Law: Challenges, Issues and Outcomes. — Boston: Northeastern University Press, 2012. — URL: <https://aspublishing.com> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 11.05.2026).
9. Federal Bureau of Investigation. Internet Crime Report 2024. — URL: <https://www.fbi.gov/news/press-releases/fbi-releases-annual-internet-crime-report> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 12.05.2026).
10. Ismailov I., Ziyodullayev M. Kriminologiya: Darslik. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. — 496 b.
11. Каримов М.М. Кибержиноятчилик профилактикасининг криминалогик муаммолари. — Тошкент: Янги аср авлоди, 2020. — 276 б.
12. Лунеев В.В. Криминалогия: Учебник. — Москва: Юрайт, 2020. — 686 с.
13. Мирзаев У.Т. Тезкор-қидирув фаолиятида электрон далиллар билан ишлашнинг процессуал хусусиятлари. — Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2023. — 224 б.
14. Россинская Е.Р. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. — Москва: Норма, 2022. — 344 с.
15. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. Том 5. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар. — Тошкент: ИЛМ ЗИЁ, 2021. — 384 б.
16. Саидов А.Х., Очилов Б. Ахборот хавфсизлиги ва киберҳуқуқ муаммолари. — Тошкент: Адолат, 2021. — 312 б.
17. Турсунов А.С. Кибержиноятчиликка қарши курашишнинг ҳуқуқий ва ташкилий асослари. — Тошкент: ТДЮ нашриёти, 2022. — 268 б.
18. Wall D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. — Cambridge: Polity Press, 2007. — 278 p. — ISBN: 978-0745630636. — URL: <https://www.amazon.com/Cybercrime-Transformation-Crime-Information-Age/dp/0745627366> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 06.12.2021).
19. Wall D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. — Cambridge: Polity Press, 2007. — URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1066922 (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 13.05.2026).
20. Yar M. Cybercrime and Society.; Wall D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. — URL: <https://uob.edu.ly/> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 14.05.2026).

GIYOHVANDLIK VOSITALARI, PSIXOTROP MODDALARNI YOKI ULARNING ANALOGLARINI QONUNGA XILOF RAVISHDA TAYYORLASH, ISHLAB CHIQARISH VA QAYTA ISHLASH TUSHUNCHALARINING O'ZARO MUNOSABATI

PAYZIYEV
Dilshat Yuldashbayevich
O'zbekiston Respublikasi

Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

RASULEV
Akbar Alisherovich
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi

Jinoyat huquqi kafedrası dotsenti,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar yoki ularning analoglarini qonunga xilof ravishda tayyorlash, ishlab chiqarish va qayta ishlash tushunchalarining jinoiy-huquqiy mazmuni tahlil qilingan. Shuningdek, xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligining qiyosiy tahlili asosida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni tayyorlash, ishlab chiqarish hamda qayta ishlash harakatlarining huquqiy tabiati ochib berilgan. Muallif tomonidan ushbu harakatlarni kvalifikatsiya qilish mezonlari taklif qilinib, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni qayta ishlash tushunchasiga mualliflik ta'rifi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar, analoglar, tayyorlash, ishlab chiqarish, qayta ishlash, jinoyat tarkibi, kvalifikatsiya, jinoyat qonunchiligi, sud amaliyoti, qiyosiy huquqshunoslik.

Аннотация. В настоящей статье проанализировано правовое содержание понятий незаконного изготовления, производства и переработки наркотических средств, психотропных веществ либо их аналогов. Также, на основе сравнительно-правового анализа уголовного законодательства зарубежных государств раскрыта правовая природа действий по изготовлению, производству и переработке наркотических средств и психотропных веществ. Автором предложены критерии квалификации данных деяний и разработано авторское определение понятия переработки наркотических средств или психотропных веществ.

Ключевые слова: наркотические средства, психотропные вещества, аналоги, изготовление, производство, переработка, состав преступления, квалификация, уголовное законодательство, судебная практика, сравнительное правоведение.

Abstract. This article examines the criminal-law content of the concepts of the unlawful manufacture, production, and processing of narcotic drugs, psychotropic substances, and their analogues. Furthermore, based on a comparative analysis of foreign criminal legislation, the legal nature of the acts of manufacture, production, and processing of narcotic drugs and psychotropic substances is revealed. The article proposes criteria for the legal qualification of such acts and develops an author's definition of the concept of processing narcotic drugs or psychotropic substances.

Keywords: narcotic drugs, psychotropic substances, analogues, manufacture, production, processing, elements of a crime, legal qualification, criminal legislation, judicial practice, comparative criminal law.

Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar yoki ularning analoglari bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishdan iborat jinoyatlarga qarshi kurash samaradorligi ushbu jinoyatlarni tashkil qiluvchi belgilarning mazmunini qonun chiqaruvchi tomonidan nazarda tutilgan ma'noda tushunish va amaliyotda bir xil qo'llash bilan bog'liq.

Huquqni qo'llash amaliyotida giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarni qonunga xilof ravishda tayyorlash tushunchasi bilan bog'liq muammolar mavjud emas, chunki O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishga oid jinoyat ishlari bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida" 2017-yil 28-aprel qarorida, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalarni qonunga xilof ravishda tayyorlash tushunchasiga tushuntirish berilganligi, uni bir xil qo'llash imkonini beradi.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida" 1999-yil 19-avgustdagi qonunida, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarning muomalada bo'lishi deganda, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni olib kirish (olib chiqish), tranzit tarzida o'tkazish, saqlash, berish, realizatsiya qilish, taqsimlash, olish, tashish, jo'natish, ishlab chiqarish, tayyorlash, ulardan foydalanish va ularni yo'q qilish, shuningdek tarkibida giyohvandlik moddasi bo'lgan o'simliklarni yetishtirish tushuniladi [1]. Ya'ni ushbu qonunda, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalari va prekursorlarning muomalasini ularni tayyorlash bilan bir qatorda, ishlab chiqarish ham tashkil etadi. Biroq, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining (keyingi o'rinlarda – JK) 273-moddasida jinoiy qilmish sifatida, giyohvandlik vositalari, ularning analoglarini yoki psixotrop moddalarni qonunga xilof ravishda tayyorlash va qayta tayyorlash (4-qism), 274-moddasida jinoyat predmetlarini ishlab chiqarishning belgilangan qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik belgilangan.

Ushbu holat, JKning 273-moddasidagi jinoyat predmetlarini tayyorlash, qayta tayyorlash hamda ularni ishlab chiqarish tushunchalarining o'zaro munosabatini aniqlash zaruratini vujudga keltirmoqda.

Yuqorida ko'rsatilgan qonunda giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalari va prekursorlarni tayyorlash yoki ishlab chiqarish tushunchalari ishlatilsa-da, biroq ularni mazmuni yoritilmagan.

Shu o'rinda huquqshunos olimlarning fikrlariga murojaat qiladigan bo'lsak, professor M.X. Rustambayevning ta'kidlashicha, tayyorlash deganda, pirovard natijada giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar hosil qilishga qaratilgan har qanday harakat, shuningdek, tegishli ruxsat-nomasiz narkotiklarni to'yintirish va narkotik moddaning ta'sir kuchini oshirish maqsadida ularni qayta ishlash va tozalash (begona aralashmalardan xoli qilish) tushunilishi lozim. Foydalanish uchun tayyor holatdagi giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni surunkali ravishda olishga qaratilgan harakatlar ularni ishlab chiqarish hisoblanadi [2].

Sud-tergov amaliyotida shakllantirilgan mazkur tushunchalar O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishga oid jinoyat ishlari bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida" 2017 yil 28 aprel qarorining 12 va 13-bandlarida o'z aksini topgan.

Unga muvofiq, ko'rilayotgan jinoyat predmetlarni ishlab chiqarish deganda, bunday vosita yoki moddalarni qonunchilikni buzgan holda o'simliklar, kimyoviy va boshqa moddalardan seriyalab (ko'plab) olishga qasddan qaratilgan harakatlar (masalan, maxsus kimyoviy yoki boshqa uskunalardan foydalangan holda, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni shu maqsadlarga moslashtirilgan binolarda ishlab chiqarish, ularni guruhlab, qadoqlab ishlab chiqarish) tushunilishi lozim.

Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalarni qonunga xilof ravishda tayyorlash deganda esa, qonunchilikni buzgan holda tarkibida giyohvandlik moddasi bo'lgan o'simliklardan, dorivor, kimyoviy va boshqa moddalardan foydalanish yoki iste'mol qilishga tayyor bir yoki bir necha giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar olinishi tushunilishi lozim [3].

JKning 273-moddasida ishlab chiqarish iborasi mavjud emasligi, sud-tergov organlari tomonidan giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni tayyorlash tushunchasi turlicha talqin qilinishiga

sharoit yaratmoqda. Masalan, hozirgi tahrirdagi JKning 273-moddasida giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarini qonunga xilof ravishda tayyorlash tushunchasi, ularni ko'plab ishlab chiqarish holatlarini ham qamrab oladi. Lekin, bunday sharoitda, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni takroran tayyorlash bilan ularni umumiy qasd bilan qamrab olinadigan ko'plab ishlab chiqarish holatlarini bir-biridan farqlash muammosi vujudga keladi.

Bizning fikrimizcha, jinoyat predmetlarini qonunga xilof ravishda tayyorlash bilan ularni ishlab chiqarish tushunchalarini bir xil ko'rish to'g'ri bo'lmaydi. Shuning uchun, Oliy sud Plenumining yuqorida keltirilgan tushuntirishlaridan kelib chiqqan holda, giyohvandlik vositalarni yoki psixotrop moddalarni ishlab chiqarish va tayyorlashni o'zaro farqlash lozim.

Ishlab chiqarishga xos belgilardan biri – bu jinoyat predmetlarini seriyalab (ko'plab) olishga qasddan qaratilgan harakatlar. Seriyalab (ko'plab) olish deganda, bir turdagi yoki umumiy birlashtiruvchi belgilarga ega bo'lgan predmetlarni ko'plab tayyorlash tushuniladi.

Oliy sud Plenumi yana bir belgi sifatida giyohvandlik vositalar yoki psixotrop moddalarni maxsus kimyoviy yoki boshqa uskunalardan foydalangan holda, ularni shu maqsadlarga moslashtirilgan binolarda ishlab chiqarish, ularni guruhlab, qadoqlab ishlab chiqarishni ko'rsatgan.

Demak, ko'rilayotgan jinoyatning predmetlarini ishlab chiqarishda, ayblanayotgan shaxsning harakatlari umumiy qasd bilan qamrab olingan bo'lib, jinoyat predmetlarini maxsus moslashtirilgan joylar (laboratoriyalar)da yoki maxsus uskunalaridan foydalanib, seriyalab (ko'plab) tayyorlash nazarda tutiladi. Tayyorlashda esa, Oliy sud Plenumining qaroriga muvofiq, iste'mol qilishga tayyor bir yoki bir necha giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar olinishi tushuniladi. Ya'ni, bitta yoki bir necha alohida, mustaqil epizodlarni tashkil etuvchi iste'mol qilishga tayyor giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni olish holatlari nazarda tutiladi.

Ushbu masala doirasida xorijiy davlatlarning jinoyat qonunchiligini o'rganilganda, Gruziya (JKning 260-m.) [4], Moldova (JKning 217-1-m.) [5], Ozarbayjon (JKning 234.2-m.) [6], Tojikiston

(JKning 200-m.) [7], Ukraina (JKning 307-m.) [8], Fransiya (JKning 225-35-m.) [9], Qirg'iziston (JKning 267-m.) [10] kabi davlatlarning jinoyat qonunchiligida giyohvandlik vositalarini, psixotrop moddalar yoki prekursorlarni ishlab chiqarish yoki tayyorlash harakatlari jinoyat tarkibini muqobil qilmishlari sifatida nazarda tutilganligi aniqlandi.

Armaniston (JKning 266-m.) [11], Belarus (JKning 328-m.) [12], Yaponiya (JKning 136-m.) [13] jinoyat qonunchiligida, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi singari, ko'rilayotgan jinoyat predmetlarini tayyorlash uchun javobgarlik belgilangan.

Ispaniya (JKning 368-m.) [14], Koreya (JKning 198-m.) [15], Rossiya Federatsiyasi (JKning 228.1.-m.) [16] davlatlarida esa giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalari yoki prekursorlarni ishlab chiqarish uchun javobgarlik nazarda tutilgan. Shu bilan birga, Rossiya Federatsiyasi JKning 228-moddasida (Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar yoki ularning analoglarini qonunga xilof ravishda olish, saqlash, tashish, tayyorlash, qayta ishlash, shuningdek, tarkibida giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar bo'lgan o'simliklarni yoki ularning qismlarini qonunga xilof ravishda olish, saqlash, tashish) ko'rilayotgan jinoyat predmetlarini o'tkazish maqsadini ko'zlamay ularni tayyorlash uchun javobgarlik belgilangan. Ya'ni, Rossiya qonun chiqaruvchisi, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar yoki prekursorlarni ishlab chiqarish yoki ularni tayyorlash harakatlari jinoyat sodir etish maqsadidan kelib chiqqan holda belgilagan. Qonun chiqaruvchining jinoyat ob'ektiv tomonini tashkil etuvchi qilmishlarni bunday tarzda differentsiatsiya qilishi mantiqan to'g'ri deb hisoblaymiz. Chunki, faqatgina o'tkazish maqsadi mavjud bo'lgan hollardagina jinoyat predmetlari seriyalab (ko'plab) ishlab chiqarilishi mumkin. Bir yoki bir necha iste'mol qilishga tayyor giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni tayyorlash esa, faqatgina aybdor shaxsning o'z ehtiyojini qondirishi uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

Tayyorlash harakatlari iste'mol uchun tayyor bo'lgan giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarning hech bo'lmaganda bitta dozasi tayyorlangan paytdan boshlab tugallangan hisoblanadi.

Keltirilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarda giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni qayta

ishlash tushunchasi mavjud emas. Bu holat ham sud-tergov amaliyotida ko'rilayotgan jinoyat predmetlarini tayyorlash bilan farqlashda bir qator qiyinchiliklar tug'dirmoqda.

Yuridik adabiyotlarda giyohvandlik vositalarni, psixotrop moddalarni qayta ishlash tushunchasiga turli yondashuvlar mavjud.

Masalan, M.X. Rustambayev, N.V. Xamskiy, S.P. Novosel'sev va D.K. Chirkovning fikrlariga ko'ra, ushbu vosita va moddalarni qayta ishlash ularni tayyorlashning bir turi hisoblanadi.

Ayrim mualliflar, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni qonunga xilof ravishda qayta ishlash deganda, qonunga xilof ravishda tarkibida bir yoki bir nechta giyohvandlik vositalar yoki psixotrop moddalar bo'lgan qattiq yoki suyuq qorishmadagi aralashmalarni tozalash yoxud bunday aralashma (preparat)da giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarning to'yinganlik darajasini ko'paytirish, shuningdek bunday aralashmalarning faolligini oshirish yoki inson organizmiga bo'lgan ta'sirini kuchaytirish maqsadida farmakologiya jihatidan faol bo'lgan boshqa moddalar bilan aralashtirishdan iborat qasddan sodir etiladigan harakatlar tushuniladi. Tarkibida giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar bo'lgan o'simliklarni qaynatib bug'lantirish, aralashmalardan tozalash, bug'ga aylantirish va boshqa qo'shimcha ishlov bermasdan, ya'ni moddaning tuzilishini o'zgarishiga olib kelmaydigan maydalash, quritish yoki suv bilan surtish va boshqa shunga o'xshash harakatlar giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni tayyorlash

tushunchasini hosil qilmaydi, deb ta'kidlashadi [17].

L.E. Chistovanning fikricha, giyohvandlik vositalarini qayta ishlash, ko'p hollarda, ularni tayyorlash bilan adashtiriladi, biroq, ular mustaqil g'ayriqonuniy harakat hisoblanadi.

Tayyorlashning qayta ishlashdan farqi shundaki, giyohvandlik vositalarini tayyorlashda, boshlang'ich ashyo sifatida Giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarning ro'yxatiga kiritilmagan moddalardan foydalaniladi (bir vaqtning o'zida giyohvandlik vosita hisoblangan ayrim o'simliklar, shuningdek, 4-ro'yxatga kiritilgan barcha prekursorlar bundan mustasno). Qayta ishlashda esa, tayyor giyohvandlik vositasi yoki psixotrop moddani aralashmalardan tozalash orqali ularning ta'sir kuchi oshiriladi [18].

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni qayta ishlash deganda, O'zbekiston Respublikasida nazoratga olingan muomalasi taqiqlangan yoki cheklangan giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarning qattiq yoki suyuq qorishmadagi aralashmalarini tozalash yoxud bunday aralashma (preparat)da giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarning to'yinganlik darajasini ko'paytirish, shuningdek bunday aralashmalarning faolligini oshirish yoki inson organizmiga bo'lgan ta'sirini kuchaytirish maqsadida farmakologiya jihatidan faol bo'lgan boshqa moddalar bilan aralashtirishdan iborat harakatlar tushuniladi, degan xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi qonuni. 1999-yil 19-avgust, 813-I-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. Elektron manba: LexUZ. <https://lex.uz/docs/3203265>
2. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. V tom. Maxsus qism. Jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar. Harbiy xizmatni o'tash tartibiga qarshi jinoyatlar. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. – T.: "ILM ZIYO", 2011. – B.140.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishga oid jinoyat ishlari bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida" 2017-yil 28-apreldagi 12-sonli qarori [Elektron manba]. Kirish yo'li: <https://lex.uz/docs/3203265>
4. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 года (Контрольный текст по состоянию на 1.10.2019г.). URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212>.
5. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 года № 985-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.06.2024 г.) URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30394923

6. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.12.2024 г.) URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353
7. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.06.2024 г.) URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325
8. Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 года № 2341-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.06.2020 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30418109#pos=2633;-45
9. Уголовный кодекс Франции. URL: <https://constitutions.ru/?p=25017>
10. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.02.2025 г.) URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065
11. Уголовный кодекс Армении (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23 декабря 2022 г.). URL: <https://hrlib.kz/document/176585>
12. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275-3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.11.2019 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414984#pos=2756;-48
13. Уголовный кодекс Японии. URL: <https://constitutions.ru/?p=407>
14. Уголовный кодекс Испании. URL: https://artlibrary2007.narod.ru/kodeks/ispanii_uk.doc
15. Уголовный кодекс Республики Корея. URL: <https://vseokoree.com/vse-o-koree/zakony-i-normativnye-pravovye-akty/ugolovnyj-kodeks-respubliki-koreya>
16. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.02.2025 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073
17. Уголовное право России. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. В.К. Дуюнова. – М., 2008. – С. 520.
18. Л.Е. Чистова. Переработка наркотических средств. ее отличие от их изготовления. / Международный научный журнал «Инновационная наука», 2015, №11. – Б. 199.

GIYOHVANDLIK VA NARKOJINOYATLARGA QARSHI KURASHISHDA ILMIY TADQIQOTLARNING AHAMIYATI

TO'RAYEV

Ilxomjon Esanovich

O'zbekiston Respublikasi

Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi,
tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy dunyoda giyohvandlik va narkojinoatlarga qarshi kurashishda ilmiy tadqiqotlarning strategik ahamiyati tahlil qilgan. Narkobiznesning globallashuvi va raqamlashuvi sharoitida huquqni muhofaza qilish, tibbiyot, psixologiya va IT sohalarining integratsiyalashuvi zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, yangi turdagi sintetik moddalarni aniqlash, kibermakondagi narkosavdoga qarshi kurashish va ilmiy asoslangan rehabilitatsiya usullarini joriy etish bo'yicha qator amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik, narkojinoat, ilmiy tadqiqot, profilaktika, kiberkriminologiya, rehabilitatsiya, sintetik narkotiklar.

Аннотация. В статье анализируется стратегическая роль научных исследований в борьбе с наркоманией и наркопреступностью в современном мире. Обосновывается необходимость интеграции правоохранительной деятельности, медицины, психологии и IT-технологий в условиях глобализации и цифровизации наркобизнеса. Выдвинут ряд практических предложений по выявлению новых видов синтетических веществ, противодействию наркоторговле в киберпространстве и внедрению научно обоснованных методов реабилитации.

Ключевые слова: наркомания, наркопреступность, научные исследования, профилактика, кибекриминалогия, реабилитация, синтетические наркотики.

Abstract. This article analyzes the strategic role of scientific research in combating drug addiction and drug-related crimes in the modern world. The author emphasizes the necessity of integrating law enforcement, medicine, psychology, and IT sectors amidst the globalization and digitalization of the drug business. A number of practical proposals are put forward for identifying new types of synthetic substances, countering drug trafficking in cyberspace, and implementing evidence-based rehabilitation methods.

Keywords: Drug addiction, drug crime, scientific research, prevention, cyber-criminology, rehabilitation, synthetic drugs.

Hozirgi globallashayotgan dunyoda insoniyat xavfsizligiga jiddiy tahdid solayotgan giyohvandlik va u bilan bog'liq transmilliy jinoyatchilik alohida dolzarblik kasb etmoqda. Mashhur sotsiolog Manuel Kastels ta'kidlaganidek, "global jinoiy tarmoqlar davlat chegaralarini mensimaydi va eng zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, an'anaviy nazorat tizimlaridan ustun kelishga intiladi" [1].

Shu bois, giyohvandlik muammosini kompleks jarayon sifatida tadqiq etish zarurati yuzaga kel-

moqda. Bunda tibbiyot, psixologiya va yurisprudensiya fanlarining interdisciplinar integratsiyasi muhim. Xususan, amerikalik psixiatr, neyrobiolog, AQSH Milliy sog'liqni saqlash institutlari tarkibidagi Narkotiklarni suiiste'mol qilish bo'yicha milliy institut (ingl. National Institute on Drug Abuse – NIDA) direktori, tibbiyot fanlari doktori Nora Dolores Volkova ilmiy izlanishlarida isbotlaganidek, "qaramlik – bu irodasizlik emas, balki miyaning mukofot tizimidagi chuqur kimyoviy o'zgarishlar natijasida kelib chiqadigan surunkali

kasallik” [2]. Bu qarash bizga davolash va profilaktikaga yangicha – biopsixosotsial model asosida yondashish imkonini beradi. Ilmiy tadqiqotlarning muhim vazifasi “aysberg effekti” doirasida qolib ketayotgan latent holatlarni aniqlashdir. Kriminolog olim Edvin Saterlend o‘z nazariyalarida jinoyatchilikning ijtimoiy o‘rganilish mexanizmiga e‘tibor qaratib, profilaktikada “muhit omili” birinchi darajali ekanligini asoslab bergan [3].

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur‘atlarda rivojlanishi, transportlogistika tarmoqlarining kengayishi va xalqaro aloqalarning chuqurlashuvi natijasida narkobiznes faoliyati yangi, institutsional jihatdan murakkab va yuqori darajada moslashuvchan shakllarga ega bo‘lmoqda. Mazkur holat giyohvandlik muammosini an‘anaviy huquqni muhofaza qilish chora-tadbirlari doirasida hal etish imkoniyatlarini cheklab, uni ko‘pqirrali, tizimli va ilmiy yondashuvni talab qiluvchi kompleks jarayon sifatida tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xususan, ushbu sohada samarali strategiyalarni ishlab chiqish tibbiyot (*addiktologiya va neyrobiologiya*), psixologiya (*xulq-atvor omillari va qaramlik mexanizmlari*), sotsiologiya (*ijtimoiy muhit va xavf omillari*) hamda yurisprudensiya (*huquqiy tartibga solish va jinoyatchilikka qarshi kurash mexanizmlari*) kabi fanlar o‘rtasidagi **interdissiplinar integratsiyani** taqozo etadi.

Shu nuqtai nazardan, giyohvandlik va narkojinoyatchilikka qarshi kurashishda ilmiy-tadqiqot ishlarini chuqurlashtirish, empirik ma‘lumotlarga asoslangan tahlillarni kengaytirish, profilaktika va reabilitatsiya mexanizmlarini ilmiy asosda takomillashtirish, shuningdek, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Shuning uchun mazkur illatga qarshi kurashish faqat reaktiv chora-tadbirlar bilan cheklanib qolmasdan, balki tizimli, ilmiy asoslangan va ko‘p tarmoqli (*interdissiplinar*) yondashuvni taqozo etadi. Zamonaviy yondashuvlarda mazkur muammoga murakkab ijtimoiy-psixologik va biotibbiyot fenomeni sifatida qaralib, uning sabab va oqibatlari chuqur ilmiy tahlilni talab qiladi.

Ilmiy tadqiqotlarning **birinchi ustuvor vazifasi** mavjud vaziyatni xolis baholash, uning rivojlanish dinamikasini aniqlash hamda ilmiy asoslangan prognozlar ishlab chiqishdan iborat. Amaliyot shuni

ko‘rsatadiki, rasmiy statistik ma‘lumotlar ko‘p hollarda “aysberg effekti” doirasida faqat ro‘yxatga olingan jinoyatlarni aks ettiradi, xolos. Shu bois, latent (*yashirin*) giyohvandlik holatlarini aniqlash maqsadida anonim so‘rovnomalarni, empirik kuza-tuvlar, tibbiy-biologik tahlil va sotsiologik monitoring usullaridan kompleks foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur usullar orqali aholi, ayniqsa, yoshlar orasida giyohvandlik iste‘moli ko‘lami, uning ijtimoiy-demografik xususiyatlari, yangi psixoaktiv moddalar tarqalish tendensiyalari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda “*dizayner giyohvandlik vositalari*” sifatida ta‘riflanuvchi sintetik kimyoviy moddalarning keng tarqalishi mazkur sohadagi ilmiy tadqiqot faoliyatining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Ushbu moddalarning kimyoviy tarkibini identifikatsiya qilish, ularning inson organizmiga ta‘sirini (*farmakodinamika va farmakokinetika nuqtai nazaridan*) o‘rganish hamda ularni tezkor ravishda nazorat qilinadigan moddalar ro‘yxatiga kiritish jarayonlari yuqori ilmiy salohiyat va laborator infratuzilmani talab qiladi.

Ikkinchidan, psixologik va pedagogik tadqiqotlar profilaktik chora-tadbirlar samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Ilmiy dalillar shuni ko‘rsatadiki, an‘anaviy ogohlantirish yoki qo‘rqitishga asoslangan yondashuvlar har doim ham barqaror natija bermaydi. Aksincha, yoshlar auditoriyasi bilan ishlashda interaktiv ta‘lim texnologiyalari, tengdoshlar orqali ta‘sir o‘tkazish (*peer-to-peer approach*), ijtimoiy roliklar, keys-stadi usulidagi treninglar va real hayotiy misollarga asoslangan profilaktik dasturlar ancha samarali hisoblanadi. Bu esa profilaktika tizimini ilmiy-pedagogik asosda qayta ko‘rib chiqish zaruratini taqozo etadi.

Shu bilan birga, mazkur illatga qarshi samarali kurashish kompleks va ko‘p darajali yondashuvni talab etadi. U faqat giyohvandlik moddalari noqonuniy aylanmasiga qarshi kurashish va huquqbuzarlarni jazolash bilan cheklanib qolmasligi kerak. Balki profilaktika, erta aniqlash, tibbiy-psixologik reabilitatsiya, ijtimoiy moslashtirish va qayta integratsiya qilish mexanizmlarini qamrab olgan yaxlit tizimni shakllantirishi zarur. Faqat shu tarzda ilmiy asoslangan, barqaror va uzoq muddatli natijalarga erishish mumkin.

Profilaktika chora-tadbirlari giyohvandlikka qarshi kurashish tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ularni ilmiy-metodik asosda tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, giyohvandlik moddalarining inson salomatligiga, ruhiy holati va ijtimoiy hayotiga yetkazadigan salbiy ta‘siri haqida aholi, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida keng qamrovli va tizimli axborot-ta‘lim ishlarini olib borish zarur. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, barqaror salbiy munosabatni shakllantirish faqat ma‘lumot berish bilan cheklanmasdan, balki shaxsning qadriyatlar tizimi, hayotiy ko‘nikmalari va ijtimoiy mas‘uliyatini rivojlantirish bilan uyg‘un holda amalga oshirilganda yuqori samara beradi.

Shu bilan birga, giyohvandlikka chalingan shaxslarni jamiyatga qayta integratsiya qilish masalasi ham dolzarb ahamiyatga ega. Bu jarayon tibbiy yordam, psixoterapevtik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy reabilitatsiya choralari o‘zaro uyg‘unlashtirgan holda amalga oshirilishi lozim. Zamonaviy yondashuvlarda giyohvandlik surunkali, retsidivga moyil kasallik sifatida baholanib, uni davolashda biopsixosotsial model asosida kompleks terapevtik strategiyalar ishlab chiqilmoqda.

Mazkur yo‘nalishda davlat siyosati doirasida qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-noyabrda “Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmonining qabul qilinishi sohadagi ishlarni tizimli ravishda tashkil etish va muvofiq-lashtirishda muhim qadam bo‘ldi. Ushbu Farmon asosida “*Giyohvandlik va narkojinoyatlarning barvaqt oldini olish hamda ularga qarshi kurashish bo‘yicha 2025–2026-yillarga mo‘ljallangan kompleks amaliy harakatlar milliy dasturi*”ning ishlab chiqilishi profilaktika, davolash va reabilitatsiya jarayonlarini integratsiyalashtirgan holda amalga oshirish imkonini bermoqda [4].

Tibbiyot sohasidagi ilmiy tadqiqotlar giyohvandlikni neyrobiologik mexanizmlar bilan bog‘liq bo‘lgan surunkali kasallik sifatida talqin etadi. Zamonaviy neyrobiologiya doirasida giyohvandlik moddalarining inson miyasidagi mukofot tizimiga ta‘siri, neyromediatorlar faoliyatidagi o‘zgarishlar va qaramlik shakllanishining biologik asoslari

chuqur o‘rganilmoqda. Bu esa dori vositalari bilan davolash, kognitiv-xulq-atvor psixoterapiya va ijtimoiy reabilitatsiyani qamrab olgan kompleks davolash modellarini ishlab chiqish imkonini bermoqda.

Reabilitatsiya markazlari faoliyati faqat organizmni detoksikatsiya qilish bilan cheklanmasdan, balki shaxsning ijtimoiy funksiyalarini tiklash, mehnat faoliyatiga jalb etish va jamiyatga moslashuvini ta‘minlashga qaratilgan bo‘lishi lozim. Chunki amaliyot shuni ko‘rsatadiki, davolash jarayonining eng muhim bosqichi – qayta iste‘mol va qayta jinoyatchilik holatlarining oldini olishdir.

Kriminologik tadqiqotlar esa narkojinoyatchilikning tuzilmasi, geografiyasi va rivojlanish dinamikasini tahlil qilish orqali uning oldini olish mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Zamonaviy statistik modellashtirish, risk-tahlil va prognozlash usullari orqali jinoyatchilikning ehtimoliy o‘sish nuqtalari aniqlanib, maqsadli profilaktik va tezkor huquqiy choralarni ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida narkotik vositalar savdosining Internet tarmoqlari va “yashirin segmentlar” (darknet) orqali amalga oshirilayotgani kiberkriminologiya doirasida alohida tadqiq etishni talab qilmoqda.

Xalqaro miqyosda ham giyohvandlikka qarshi kurashishda ilmiy tadqiqotlar strategik ahamiyatga ega bo‘lgan asosiy tayanch omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Jumladan, **United Nation Office on Drugs and Crime** tomonidan har yili e‘lon qilinadigan Jahon giyohvandlik hisobotlari global miqyosdagi tendensiyalarni ilmiy-statistik tahlil qilishga xizmat qiladi. Mazkur hisobotlar giyohvandlik moddalari ishlab chiqarilishi, tarqalishi, iste‘moli va ular bilan bog‘liq jinoyatchilik holatlarining dinamikasini kompleks o‘rganish imkonini beradi [5]. Shu asosda davlatlar o‘z milliy strategiyalarini ilmiy dalillarga tayangan holda takomillashtiradi, shuningdek, transmilliy tahdidlarga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik mexanizmlarini mustahkamlaydi. Zero, narkotrafik hududiy chegaralar bilan cheklanmaydigan, yuqori darajada uyushgan va global xarakterga ega jinoiy faoliyat turi hisoblanadi.

Iqtisodiy tadqiqotlar ham mazkur muammo-ni mohiyatini chuqur anglashda muhim o‘rin tutadi. Narkobiznes katta hajmdagi noqonuniy

moliyaviy resurslarni shakllantirib, ular orqali korrupsiya, “pul yuvish” (money laundering) va boshqa og‘ir turdagi jinoyatlarni rag‘batlantiradi. Ilmiy-iqtisodiy tahlillar noqonuniy moliyaviy oqimlarni aniqlash, ularning harakatlanish mexanizmlarini o‘rganish va samarali moliyaviy nazorat instrumentlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa, o‘z navbatida, milliy va xalqaro darajada iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, giyohvandlikning jamiyatga yetkazayotgan iqtisodiy zararini baholash ham ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, sog‘liqni saqlash tizimiga tushayotgan qo‘shimcha yuklama (davolash va reabilitatsiya xarajatlari), mehnat unumdorligining pasayishi, ishsizlikning ortishi, shuningdek, jinoyatchilik bilan bog‘liq iqtisodiy yo‘qotishlar kompleks hisob-kitoblar asosida aniqlanadi. Bunday ilmiy asoslangan hisob-kitoblar muammoning haqiqiy ko‘lami va uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini aniq raqamlar orqali ifodalash imkonini beradi hamda davlat siyosatida ustuvor yo‘nalishlarni belgilashda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Huquqiy tadqiqotlar giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish tizimida alohida o‘rin tutib, mazkur sohadagi davlat siyosatini ilmiy asosda shakllantirishga xizmat qiladi. Xususan, qonunchilikni takomillashtirish, jazo choralari individuallashtirish, shuningdek, jazolashdan ko‘ra reabilitatsiyaga yo‘naltirilgan alternativ huquqiy mexanizmlarni joriy etish ilmiy-huquqiy tahlillarni talab etadi. Zamonaviy kriminologik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, ayrim holatlarda jazolash choralari kamaytirish va davolashga yo‘naltirish ijtimoiy samaradorlik nuqtai nazaridan yuqori natija beradi.

Masalan, Germaniya qonunlariga ko‘ra, giyohvandlik moddalarini ta‘sirida bo‘lgan holda ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan jinoyat sodir etgan shaxslar, agar ixtiyoriy ravishda giyohvandlikdan davolanishga rozi bo‘lsalar, jinoiy javobgarlikdan ozod etilishlari mumkin (*Betäubungsmittelgesetz (BtMG)*, § 35, 37).

Xitoy jinoyat qonunchiligida giyohvandlik moddalarini bilan bog‘liq jinoyatlar uchun juda qat‘iy jazo choralari belgilangan. Jumladan, yirik miqdordagi narkotik moddalar kontrabandasi uchun uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish, umrbod qamoq

yoki hatto o‘lim jazosi qo‘llanilishi mumkin. Bu esa mazkur davlatda profilaktikaning repressiv (qattiq jazoga asoslangan) modeli ustuvor ekanligini ko‘rsatadi (*Criminal Law of the People’s Republic of China, Art. 347; UNODC World Drug Report.*).

Islandiya modeli (“Planet Youth”)ga nazar tashlasak. 1998-yillarda Islandiyada 15–16 yoshli o‘smirlar orasida spirtli ichimliklar va giyohvandlik iste‘moli darajasi Yevropa bo‘yicha eng yuqori (42%) ko‘rsatkichda edi. Islandiya hukumati faqat taqiqlash va qamash siyosatidan voz kechib, mahalliy hamjamiyat, maktab va ota-onalar hamkorligiga asoslangan profilaktika modelini joriy etdi. O‘smirlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish uchun sport va san‘at infratuzilmasi davlat tomonidan keng moliyalashtirildi, ota-onalar bilan qat‘iy kelishuvlar (masalan, bolalarning kechki payt ko‘chada yurmaslik qoidasi) o‘rnatildi. Natijada, 20 yil ichida bu ko‘rsatkich 42 % dan 5 % ga tushdi [6].

Ma‘lumot uchun: Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan loyiha doirasida o‘tkazilgan so‘rovnomada ham 1 080 nafar bola aynan “sport va to‘garaklarga jalb qilish”ni giyohvandlikning oldini olishdagi eng samarali yo‘l deb ko‘rsatgani, bu ushbu modelning yurtimiz uchun ham relevantligini tasdiqlaydi.

Portugaliya modeli (Dekriminalizatsiya siyosati). 2001-yilda Portugaliya davlati dunyoda birinchilardan bo‘lib giyohvandlik moddalarini shaxsiy iste‘mol uchun saqlaganlikni jinoiy emas, balki ma‘muriy huquqbuzarlik va sog‘liqni saqlash tizimiga oid tibbiy muammo sifatida baholash siyosatiga o‘tdi. Mazkur davlatning asosiy e‘tibori va moliyaviy resurslari jazolashga emas, balki davolashga, ijtimoiy reabilitatsiyaga va zararni kamaytirishga qaratildi. Natijada, mamlakatda giyohvandlikdan o‘lim holatlari 80% ga kamaydi, OIV (VICH) yuqishi keskin pasaydi, politsiya va sud tizimi esa o‘zlarining asosiy kuchlarini mayda iste‘molchilarni qamashga emas, balki yirik narkokartellar va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashga qarata oldi.

Bu tajriba shuni o‘rgatadiki, kasallikka chalingan “iste‘molchi-jinoyatchi” bilan g‘arazli niyatdagi “tarqatuvchi-jinoyatchi”ni bir xil jazolash tizimi samarasizdir. Balki, iste‘molchiga jazodan ko‘ra ko‘proq tibbiy-ijtimoiy yordam zarur.

AQSH va Niderlandiya kabi davlatlarning tajribasiga nazar tashlasak. Xususan, AQSHda

maktablarga mo‘ljallangan “Life Skills Training” (Hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish) dasturlari orqali o‘quvchilarda stressni boshqarish va salbiy takliflarga ongli ravishda rad javobini berish ko‘nikmalari o‘rgatilmoqda, bu esa narkotik iste‘molini 30–50 %ga kamaytirdi. Niderlandiyada esa yoshlarga giyohvandlik moddalarining tarkibi va xavfi haqida ochiq, ilmiy va obyektiv axborot berish orqali ularda xavfli moddalarga nisbatan ongli immunitet shakllantirilmogda.

Bu tajribalarni qiyosiy-huquqiy tahlil qilish orqali eng maqbul mexanizmlarni ishlab chiqish mumkin. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi mazkur sohada ilmiy monitoring va tahlilning yangi usullarini joriy etish imkonini bermogda. Katta ma‘lumotlar (big data) tahlili, sun‘iy intellekt algoritmlari va geoaxborot tizimlari (GIS) orqali narkojinoyatlarning hududiy tarqalish xaritalarini shakllantirish, xavfli nuqtalarni aniqlash va tezkor profilaktik choralar ko‘rish mumkin. Bu esa an‘anaviy usullarga nisbatan aniqlik, tezkorlik va samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashishda ilmiy tadqiqotlar strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ular muammoning mohiyatini chuqur anglash, uning sabab va oqibatlarini aniqlash hamda samarali profilaktika, davolash va huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Giyohvandlikka qarshi kurashish faqatgina ma‘muriy yoki jismoniy ta‘sir choralari emas, balki keng qamrovli ilmiy yondashuvga asoslangan murakkab jarayondir. Ilm-fan orqali biz ushbu illatning ildiz omillarini aniqlab, unga maqsadli va samarali ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lamiz.

Faqatgina davlat organlari, ilmiy muassasalar va fuqarolik jamiyati institutlarining o‘zaro hamkorligi, resurslar va bilimlarning integratsiyasi orqali sog‘lom va xavfsiz jamiyatni shakllantirish mumkin.

Ilmiy asoslanmagan, fragmentar yondashuvlar qisqa muddatli natija berishi mumkin, biroq barqaror va uzoq muddatli ijobiy o‘zgarishlarga erishish faqat ilmiy asoslangan, tizimli siyosat va amaliyot orqali ta‘minlanadi.

Yuqorida bayon etilgan tahlillardan kelib chiqib, sohadagi ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha quyidagilar taklif etiladi.

Birinchidan, giyohvandlikning yashirin ko‘lamini xolis baholash maqsadida nafaqat rasmiy statistikaga, balki “oqova suvlar”ni kimyoviy tahlil qilish (wastewater analysis) va muntazam anonim so‘rovnomalari kabi zamonaviy ilmiy metodlarga asoslangan Milliy monitoring tizimini yaratish zarur. Bu jarayonda sun‘iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanib, narkojinoyatlar eng ko‘p sodir etilishi mumkin bo‘lgan hududlarning (hotspots) elektron xaritasini shakllantirish va resurslarni maqsadli yo‘naltirish lozim.

Ikkinchidan, yangi turdagi “dizaynerlik narkotiklari” va sintetik moddalarning paydo bo‘lish tezligini inobatga olib, ularni tezkor aniqlash va 24 soat ichida taqiqlangan moddalar ro‘yxatiga kiritish imkonini beruvchi soddalashtirilgan huquqiy mexanizm hamda ekspress-laboratoriyalar tarmog‘ini kengaytirish zarur. Shu bilan birga, kibermakondagi narkosavdoga qarshi kurashish uchun kiberkriminologiya yo‘nalishida alohida ilmiy bo‘linma tashkil etish, ular yordamida DarkNet va kriptovalyuta tranzaksiyalarini kuzatishning milliy dasturiy ta‘minotlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, profilaktika ishlarida eskirgan “qo‘rqitish” usullaridan voz kechib, neyropsixologiya va neyromarketing yutuqlariga asoslangan, yoshlarning qiziqishlari va ijtimoiy tarmoqlardagi xulq-atvoriga moslashtirilgan interaktiv media-mahsulotlarni yaratish lozim. Tibbiy reabilitatsiya sohasida esa giyohvandlikni faqat detoksikatsiya qilish emas, balki shaxsni jamiyatga qaytarish (resotsializatsiya) zanjirini ilmiy asoslangan standartlar darajasiga ko‘tarish, ayrim hollarda og‘ir bo‘lmagan jinoyat sodir etgan shaxslar uchun “jazo o‘rniga majburiy davolash” modelini tajriba tariqasida joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Tizimli yondashuv zaruriyati, ya‘ni Islandiya va Portugaliya tajribalari shuni ko‘rsatadiki, faqat jazolash (*repressiya*) siyosati retsidivni kamaytirishda samarasizdir. Iste‘molchi-jinoyatchilarni *tibbiy-ijtimoiy reabilitatsiya* qilish va yoshlarning bo‘sh vaqtini tizimli band qilish (*sport va san‘at orqali*) jamiyatning kriminologik immunitetini mustahkamlashning eng maqbul yo‘lidir.

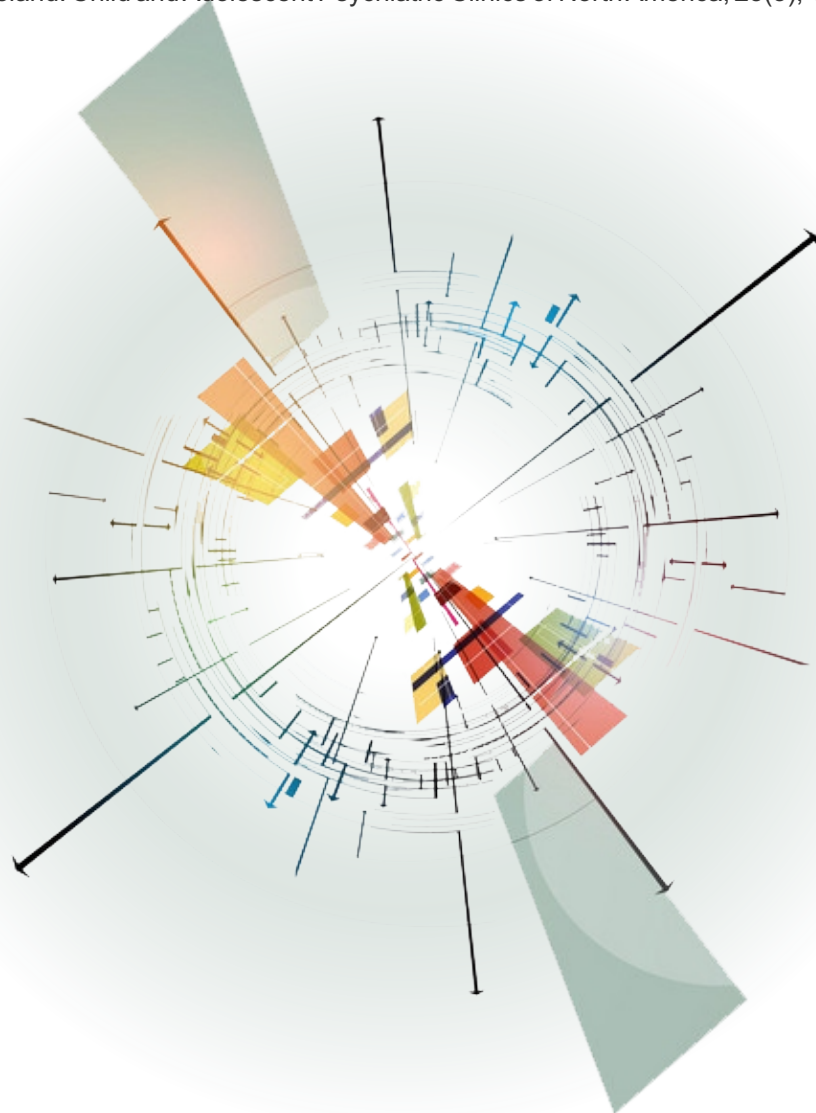
Nihoyat, ushbu yo‘nalishdagi barcha ilmiy izlanishlarni muvofiqlashtirish uchun Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hamda huquqni

muhofoza qilish organlari o'rtasida doimiy platforma yaratish, sohaga oid dissertatsiya va tadqiqot mavzularini aynan narkobiznesning yangi shakllariga qarshi kurashishning amaliy yechim-

lariga yo'naltirish zarur. Faqatgina mana shunday kompleks va ilmiy asoslangan yondashuv orqali jamiyatni narkotahdidlardan samarali himoya qilish mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. Castells, M. (2010). The End of Millennium. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Oxford: Wiley-Blackwell.
2. Volkow, N. D., & Morales, M. (2015). The Brain on Drugs: From Reward to Addiction. Cell, 162(4), 712-725.
3. Sutherland, E. H. (1947). Principles of Criminology. Philadelphia: Lippincott.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 3 noyabrdagi PF-207-son "Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni.
5. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). World Drug Report, 2025. – Vienna: UNODC Research, 2025.
6. Kristjánsson Á. L., et al. Adolescent substance use prevention: school-based and community-based approaches in Iceland. Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America, 25(3), 437–452.

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA STRATEGIK REJALASHTIRISHNING AHAMIYATI

MIRZAYEV
Jahongir Umirzoqovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti,
yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim

ABDUXAMIDOV
Gayrat Zaynishevich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti,
ilmiy xodim-tadqiqotchi

Annotatsiya. Maqolada ichki ishlar organlari faoliyatida strategik rejalashtirishning mazmun-mohiyati, uning huquq-tartibotni ta'minlashda samaradorlikka ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv tizimida strategik rejalashtirishning ichki ishlar organlari faoliyatini muvofiqlashtirish, xavfsizlikni ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi o'rni yoritilgan. Strategik rejalashtirishning asosiy tamoyillari, vazifalari hamda uni amalga oshirish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: strategik rejalashtirish, ichki ishlar organlari, boshqaruv, jinoyatchilik profilaktikasi, xavfsizlik, samaradorlik, davlat boshqaruvi, chora-tadbirlar, ilmiy-tadqiqot, tahlil.

Аннотация. В статье проанализированы сущность стратегического планирования в деятельности органов внутренних дел, его роль в обеспечении правопорядка и влияние на эффективность деятельности. Также освещено значение стратегического планирования в современной системе управления, его роль в координации деятельности органов внутренних дел, обеспечении безопасности и борьбе с преступностью. Научно обоснованы основные принципы, задачи и механизмы реализации стратегического планирования.

Ключевые слова: стратегическое планирование, органы внутренних дел, управление, профилактика преступности, безопасность, эффективность, государственное управление, меры, научные исследования, анализ.

Abstract. The article analyzes the essence of strategic planning in the activities of internal affairs bodies, its role in ensuring law and order, and its impact on operational effectiveness. It also highlights the importance of strategic planning in the modern management system, its role in coordinating the activities of internal affairs bodies, ensuring security, and combating crime. The article scientifically substantiates the main principles, tasks, and implementation mechanisms of strategic planning.

Keywords: strategic planning, internal affairs bodies, management, crime prevention, security, effectiveness, public administration, measures, scientific research, analysis.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan zamon davlat boshqaruvi tizimi oldiga yangidan yangi vazifalar qo'yilmoqda. Ayniqsa, jamoat xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olishda ichki ishlar organlari faoliyatini samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa mazkur sohada strategik rejalashtirishni ilmiy asosda tashkil etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Jamiyatda shiddat bilan sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va jinoyatchilikning yangi shakllari paydo bo'lishi huquqni muhofaza qiluvchi organlardan tezkor emas, balki istiqbolga yo'naltirilgan boshqaruv tizimini talab qilmoqda. Strategik rejalashtirish ichki ishlar organlari tizimida kelajakdagi ehtimoliy xavf-xatarlarni oldindan ko'rish va ularga qarshi munosib mexanizmlarni shakllantirish imkonini beradi.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Bizning ustuvor vazifamiz – inson salohiyatini ro'yobga chiqarishga har tomonlama ko'maklashish, uning asosiy huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdan iborat. Bu jamiyatda tinchlik va barqarorlik, farovon hayotni ta'minlashning asosiy shartidir" [1].

Strategik rejalashtirish – bu uzoq muddatli maqsadlarni belgilash, ularga erishish mexanizmlarini ishlab chiqish va mavjud resurslardan samarali foydalanish jarayoni. Ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirish faoliyatning aniq maqsadga yo'naltirilganligini ta'minlaydi, boshqaruv tizimini takomillashtiradi hamda xizmat samaradorligini oshiradi.

Strategik rejalashtirish davlat boshqaruvining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u muayyan maqsadlarga erishish uchun uzoq muddatli rejalarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Ushbu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- tashqi va ichki muhitni tahlil qilish;
- maqsad va vazifalarni belgilash;
- ustuvor yo'nalishlarni aniqlash;
- resurslarni taqsimlash;
- natijalarni monitoring qilish va baholash.

Ma'lumki, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, yuridik va jismoniy shaxslarning mulkini, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini himoya qilish bo'yicha o'z vakolatlari

doirasida barcha zarur choralarni ko'rish xodimning majburiyati hisoblanadi [2].

Strategik rejalashtirish aynan ushbu majburiyatlarni bajarish, shu jumladan huquq-tartibotni saqlash, aholi xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikni kamaytirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirish – bu ichki ishlar organlariga qonunchilik bilan yuklatilgan vazifalarni to'liq amalga oshirish, jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishda samarali natijalarni qo'lga kiritish uchun chora-tadbirni belgilab olish demak.

Ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirish shunchaki hujjatlar to'plami emas, balki tashkilot rahbariyati tomonidan ishlab chiqilgan, uzoq muddatli maqsadlarga erishishga qaratilgan qarorlar majmuidir. U odatiy rejalashtirishdan quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

ilmiy asoslanganlik: ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish va prognozlashga tayanadi;

moslashuvchanlik: tashqi muhitdagi o'zgarishlarga (masalan, kiberjinoyatchilikning o'sishi) tezkor javob bera olish imkoniyati;

tizimlilik: barcha bo'linmalarining faoliyatini yagona strategik maqsad atrofida birlashtirish.

Ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirishning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Faoliyat samaradorligini oshirish. Strategik rejalashtirish ichki ishlar organlari faoliyatini aniq maqsad va vazifalar asosida tashkil etishga xizmat qiladi. Bu esa xizmat faoliyatida tizimlilik va muvofiqlikni ta'minlaydi.

2. Resurslardan oqilona foydalanish. Ichki ishlar organlarida kadrlar, moliyaviy va texnik resurslardan samarali foydalanish muhim hisoblanadi. Strategik rejalashtirish resurslarni ustuvor vazifalarga yo'naltirish imkonini beradi.

3. Jinoyatchilikning oldini olish. Strategik tahlil asosida jinoyatchilikning sabab va omillari o'rganiladi hamda profilaktik choralar ishlab chiqiladi. Bu esa huquqbuzarliklarning kamayishiga xizmat qiladi.

4. Zamonaviy tahdidlarga moslashish. Kiberjinoyatchilik, terrorizm, ekstremizm kabi zamonaviy tahdidlar ichki ishlar organlaridan tezkor va aniq strategiyalarni talab etadi. Strategik rejalashtirish

ushbu xavflarga qarshi samarali choralar ishlab chiqish imkonini yaratadi.

5. Boshqaruv tizimini takomillashtirish. Strategik rejalashtirish rahbar kadrlarning boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilishiga yordam beradi. Natijada tashkilot faoliyatida shaffoflik va mas'uliyat oshadi.

Ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirish quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim: qonuniylik; ilmiy yondashuv; tizimlilik; hisobdorlik; natijaviylik.

Ushbu tamoyillar asosida ishlab chiqilgan strategiya ichki ishlar organi faoliyatining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Ichki ishlar organlari tizimida strategik rejalashtirish quyidagi muhim vazifalarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi:

Resurslarni optimallashtirish – inson kapitali, moliyaviy va texnik vositalarni eng muhim va xavf yuqori bo'lgan yo'nalishlarga safarbar etish.

Jinoyatchilikni prognozlash – kriminogen vaziyatni ilmiy tahlil qilish orqali huquqbuzarliklarning oldini olish strategiyalarini ishlab chiqish.

Raqamli transformatsiya – tizimga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish.

Strategik rejalashtirishning samaradorligi "reja – ijro – nazorat – natija" zanjirining uzluksiz ishlashi bilan belgilanadi. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, "Xavfsiz shahar" konsepsiyasi va raqamli ichki ishlar organi loyihalari strategik boshqaruvning yorqin namunasidir.

So'nggi yillarda mamlakatimizda ichki ishlar organlari faoliyatini isloh qilish, aholiga yaqin va xalqparvar tizimni shakllantirish bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalarni joriy etish, profilaktika inspektorlari faoliyatini kuchaytirish, "Xavfsiz mahalla" tamoyili asosida ishlash strategik boshqaruvning muhim yo'nalishlari hisoblanadi [3].

Shu bilan birga, ichki ishlar organlarida tahliliy faoliyatni kuchaytirish, prognozlash usullarini joriy etish va xalqaro tajribani o'rganish strategik rejalashtirish samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, strategik rejalashtirish politsiya organlarini an'anaviy "reaktiv" (hodisaga javob qaytarish)

uslubidan "proaktiv" (oldindan chora ko'rish) uslubiga o'tkazadi [4].

AQSH va Kanada kabi rivojlangan davlatlarda yirik politsiya departamentlarining 55% dan ortig'i strategik rejalariga ega. Ular asosan jinoyatchilikni kamaytirish, jamiyat talablarini qondirish va xodimlarga ma'muriyat hamda jamiyat kutgan natijalarni yetkazish uchun qo'llaniladi.

Gonkongda strategik rejalashtirish politsiya tashkilotlariga kelajakdagi yo'nalishlarni belgilash, umumiy qarashga (vision) erishish va kelajakni shakllantirish imkonini beradi.

Xalqaro amaliyotda strategik rejalar odatda 3 yildan 5 yilgacha bo'lgan davrni qamrab olishi tavsiya etiladi. Xalqaro politsiya akademiyalari kabi tashkilotlar esa 10 yillik uzoq muddatli strategik rejalarini tuzadilar.

Ko'pchilik olimlar strategik rejalashtirishning ahamiyatini quyidagi jihatlar orqali asoslaydilar:

Murakkab muhitda qaror qabul qilish: strategik razvedka va rejalashtirish politsiya rolining oddiy qonun ijrochiligidan "inson xavfsizligi xatarlarini boshqarish"ga aylanishida muhim rol o'ynaydi.

Noaniqlikni kamaytirish: ichki ishlar organlari uchun strategik rejalashtirish kelajakdagi noaniqliklarni kamaytirish va tizimni doimiy rivojlanishda ushlab turish uchun zarur.

Resurslarni optimallashtirish: tadqiqotchilar fikricha, strategik rejalashtirish tashkilotning tashqi muhitga moslashishiga va cheklangan resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Maqsad va taktikaning uyg'unligi: Yu. Pulatov kabi mahalliy olimlarning fikriga ko'ra, strategik qarorlar asosiy muammolarga taalluqli bo'lib, ular taktik (operativ) rejalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi [5].

Strategik rejalashtirishning asosiy elementlari quyidagilar:

muhit tahlili: tashqi va ichki omillarni, aholining demografik va ijtimoiy holatini o'rganish;

maqsadlarni belgilash: uzoq muddatli ustuvor yo'nalishlar va indikatorlarni (KPI) ishlab chiqish;

monitoring va baholash: erishilgan natijalarni shaffof ko'rsatkichlar asosida muntazam tahlil qilib borish.

Qayd etish joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-oktyabrda qabul qilgan "Strategik rejalashtirish va rivojlanish tizimini joriy

etish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-201-son farmoni [6] va 2025-yil 29-dekabrda qabul qilgan "Strategik rejalashtirish va rivojlanish tizimini yangicha yondashuvlar asosida tashkil etish va samarali yo'lga qo'yish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-394-son qarori asosida Ichki ishlar vazirligida strategik rejalashtirish bo'linmasi tashkil etildi [7].

Ushbu bo'linma ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirish faoliyatini muvofiqlashtirish hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son "Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni ijrosini tashkillashtirish va ta'minlashga xizmat qiladi.

Aynan ushbu bo'linmaning tashkil etilishi ichki ishlar organlari faoliyati samaradorligini oshirishda muhim o'rin egalladi.

Shuningdek, bizningcha, tizimda quyidagilar amalga oshirish samarali natijalarga erishishga olib keladi:

1. Strategik rejalashtirishning zarurati va istiqbollari haqida barcha mas'ul xodimlarga tushuntirib borish, bu borada ularning malakasini oshirish.

2. Har bir chora-tadbirning samarali natija berishida strategik rejalashtirishning o'rni va ahamiyatini anglatuvchi video qo'llanmalar tayyorlash.

3. Muammoni aniqlash, uning yechimi bo'yicha chora-tadbirni belgilash, erishilgan natijani tahlil qilib borish.

4. Ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirish tartibi bo'yicha nizom yoki yo'riqnoma ishlab chiqish.

5. Joylarda faoliyat samaradorligi oshirish uchun muammoni aniqlash va uning yechimini topish maqsadida qisqa muddatli olti bosqichli ilmiy-tadqiqot o'tkazishni tashkil etish. Jumladan:

1-bosqich. Muammoni aniqlash va tadqiqot maqsadini shakllantirish. Davlatning ustuvor yo'nalishlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti topshiriqlari hamda rivojlanish chaqiriqlari asosida strategik ahamiyatga ega muammoni aniqlash.

2-bosqich. Tadqiqot gipotezasi va vazifalarini belgilash. Tadqiqot konsepsiyasini ishlab chiqish (maqsadlar, vazifalar, kutilayotgan natijalar, qo'l-

laniladigan usullar: sotsiologik tadqiqotlar, tizimli tahlil, ssenariyli tahlil va boshqalar).

3-bosqich. Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish. Empirik tadqiqotlar o'tkazish (so'rovnomalar, intervyular, fokus-gruppalar) hamda "Raqamli platforma", geoaxborot tizimlari hamda davlat organlari hisobotlari ma'lumotlarini tahlil qilish.

4-bosqich. Yechimlarni modellashtirish va ssenariylarni ishlab chiqish. Rivojlanish ssenariylarini ishlab chiqish (optimistik, real, pessimistik, inqirozli/fors-major), strategik muqobil variantlar va tavsiyalarni shakllantirish, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy oqibatlarni baholash.

5-bosqich. Tahliliy hujjat tayyorlash. Qaror qabul qilish uchun mo'ljallangan rezyumeni o'z ichiga olgan hisobotni shakllantirish (hujjat tuzilishi: muammo → tahlil → xorijiy tajriba → muqobil variantlar → tavsiyalar).

6-bosqich. Muvofiqlashtiruvchi kengashga taqdim etish. Materiallarni Muvofiqlashtiruvchi kengash ishchi guruhida ko'rib chiqish, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi va milliy ustuvor yo'nalishlarga muvofiqligini ekspertizadan o'tkazish.

6. Faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida olti bosqichli tahliliy hujjat tayyorlash. Jumladan:

1-bosqich – tashabbus. Rahbariyat topshirig'i yoki strategik muammoni aniqlash, analitik markaz ish rejalariga kiritish va Muvofiqlashtiruvchi kengashda tasdiqlatish.

2-bosqich – topshiriqni shakllantirish. Hujjat konsepsiyasini tayyorlash (maqsad, asosiy savollar, ish hajmi, muddatlar).

3-bosqich – tadqiqot va tahlil. Tizimli tahlil, davlat siyosati tahlili, ssenariyli tahlil, SWOT, PESTLE va boshqa usullarni qo'llash.

4-bosqich – hujjatni tayyorlash. Tahliliy hujjatlarni qo'llanmada keltirilgan talablar asosida tayyorlash.

5-bosqich – ekspertiza va verifikatsiya. Ichki va tashqi ekspertizadan, zarur hollarda jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish.

6-bosqich – taqdim etish va himoya. Hujjatni Muvofiqlashtiruvchi kengash ishchi guruhlariga kiritish. Shuningdek, Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti va mutasaddi vazirlik va idoralar vakillari ishtirokida tayyorlangan hujjat doirasida "aqliy hujum"ni o'tkazish. Hujjat takomillashtirilgach Muvofiqlashtiruvchi kengashga taqdim etish [8].

Xulosa qilib aytganda, ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirish jamoat xavfsizligini ta'minlash va huquq-tartibotni mustahkamlashning muhim vositasi hisoblanadi. U faoliyat samaradorligini oshirish, resurslardan maqsadli foydalanish, jino-yatchilikning oldini olish va zamonaviy tahdidlarga munosib javob qaytarish imkonini beradi.

Shu bois, ichki ishlar organlari tizimida strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish va ilmiy

asoslangan rejalashtirish usullaridan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ichki ishlar organlarida strategik rejalashtirish tizimini takomillashtirish – jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash va fuqarolarning xavfsizligini kafolatlashning eng muhim omilidir. U rahbarlarga noaniq vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilish va tizimning istiqboldagi qiyofasini shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan manbalar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: "O'zbekiston", 2021. —22 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi qonuni. <https://lex.uz/ru/docs/3027843>
3. Ichki ishlar organlari faoliyatini tashkil etish bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlar tahlili.
4. Rogers et al. (2020). Strategic planning practices in policing. https://www.researchgate.net/publication/373710124_Strategic_planning_practices_in_policing_evidence_from_the_field.
5. Pulatov Yu.S. va boshq. Ichki ishlar organlarida boshqaruv asoslari. <https://www.yumpu.com/xx/document/view/41868351/>.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-oktyabrdagi PF-201-son "Strategik rejalashtirish va rivojlanish tizimini joriy etish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/7806403>.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 29-dekabrdagi PQ-394-son "Strategik rejalashtirish va rivojlanish tizimini yangicha yondashuvlar asosida tashkil etish va samarali yo'lga qo'yish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/docs/7962933>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik rejalashtirish va rivojlanish bo'yicha muvofiqlashtiruvchi kengash yig'ilish bayonlari.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА СОВЕРШАЮЩЕГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ

ISAYEV
Sardor Alisherovich

Исследовательский института криминологии
Республики Узбекистан, главный научный сотрудник,
доктор философии по юридическим наукам (PhD)

Аннотация. В статье исследуются криминологические особенности преступлений, связанных с незаконным оборотом оружия, а также личность преступника в совокупности его социально-демографических, нравственно-психологических и мотивационных характеристик. Рассматривается правовой режим оружия как особого объекта правового регулирования, гражданский оборот которого допускается исключительно в пределах, установленных законодательством. Обосновывается, что повышенная общественная опасность незаконного оборота оружия обусловлена его способностью выступать средством совершения иных преступлений. Формулируются предложения, направленные на совершенствование механизма добровольной сдачи оружия, стимулирование позитивного посткриминального поведения и повышение эффективности профилактики незаконного оборота оружия.

Ключевые слова: незаконный оборот оружия, правовой режим оружия, криминологическая характеристика, личность преступника, общественная безопасность, предупреждение преступности, преступления, связанные с оружием, мотивация преступного поведения, транснациональная преступность.

Annotatsiya. Ushbu maqolada noqonuniy qurol savdosi bilan bog'liq jinoyatlarning kriminologik xususiyatlari, shuningdek, jinoyatchining shaxsiyati, ularning ijtimoiy-demografik, axloqiy, psixologik va motivatsion xususiyatlari o'rganiladi. Qurollarning huquqiy rejimi huquqiy tartibga solishning maxsus ob'ekti sifatida qaraladi, uning fuqarolik muomalasiga faqat qonun bilan belgilangan doirada ruxsat beriladi. Noqonuniy qurol savdosining jamoatchilik uchun xavfliligining ortishi uning boshqa jinoyatlarni sodir etish vositasi bo'lib xizmat qilish potentsiali bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Qurollarni ixtiyoriy ravishda topshirish mexanizmini takomillashtirish, jinoyatdan keyingi ijobiy xatti-harakatlarni rag'batlantirish va qurol savdosining oldini olish samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: noqonuniy qurol savdosi, qurollarning huquqiy rejimi, kriminologik xususiyatlar, jinoiy shaxs, jamoat xavfsizligi, jinoyatlarning oldini olish, qurol bilan bog'liq jinoyatlar, jinoiy xatti-harakatlar uchun motivatsiya, transmilliy jinoyatchilik.

Abstract. This article examines the criminological characteristics of crimes related to illegal arms trafficking, as well as the criminal's personality, encompassing their socio-demographic, moral, psychological, and motivational characteristics. It examines the legal status of weapons as a special object of legal regulation, the civil circulation of which is permitted solely within the limits established by law. It is argued that the increased public danger of illegal arms trafficking stems from their potential to serve as a means of committing other crimes. Proposals are formulated to improve the mechanism for voluntary weapons surrender, encourage positive post-criminal behavior, and increase the effectiveness of weapons trafficking prevention.

Keywords: illicit arms trafficking, legal regime of weapons, offender personality, criminological characteristics, public safety, weapons-related crimes, crime prevention, profit-driven motivation, transnational crime.

Оружие в современной правовой системе рассматривается как особый объект правового регулирования, гражданский оборот которого не является свободным и допускается исключительно в пределах, установленных действующим законодательством. Многоуровневый характер нормативного регулирования, включающего как законы, так и подзаконные акты, обуславливает наличие дифференцированного подхода к определению допустимых пределов владения, пользования и распоряжения оружием, а также к установлению соответствующих мер юридической ответственности за нарушение установленного порядка.

Специфика правового режима оружия определяется его конструктивным назначением и потенциальной способностью причинять существенный вред охраняемым общественным отношениям. Именно поэтому сфера его оборота находится под усиленным государственным контролем и регулируется посредством сочетания диспозитивных и императивных начал. В рамках гражданско-правового регулирования определяется объем субъективных прав участников оборота оружия, включая физических и юридических лиц. Административное право закрепляет специальные правила, процедуры и условия оборота оружия, а также предусматривает меры административной ответственности за нарушение соответствующих требований. Уголовно-правовое регулирование направлено на установление запретов и санкций за наиболее общественно опасные деяния, связанные с незаконным приобретением, изготовлением, хранением и иными формами противоправного обращения оружия.

Повышенная общественная опасность незаконного оборота оружия обусловлена не только его способностью выступать средством совершения иных преступлений, но и тесной связью с организованной преступностью, террористической деятельностью, незаконным оборотом наркотиков и торговлей людьми. В этой связи исследование криминологических признаков и закономерностей рассматриваемого вида преступности представляет важный научный и практический интерес [1, с. 158].

В условиях Республики Узбекистан незаконный оборот оружия представляет собой одну из криминологически значимых угроз общественной безопасности, требующую повышенного внимания со стороны государства и правоохранительных органов. Даже при отсутствии доминирующего удельного веса в общей структуре преступности данная категория преступлений характеризуется повышенной общественной опасностью, поскольку связана с риском совершения тяжких насильственных деяний, деятельностью организованных преступных групп, а также иными транснациональными криминальными процессами.

В результате оперативно-розыскных и профилактических мероприятий, проводимых органами внутренних дел, с начала года выявлено 207 случаев, связанных с огнестрельным оружием, при этом наибольшее их количество зафиксировано в Республике Каракалпакстан (28 случаев), городе Ташкенте (24 случая), а также в Бухарской и Кашкадарьинской областях (по 21 случаю), тогда как наименьшие показатели отмечены в Наманганской (5 случаев), Андижанской (7 случаев) и Сырдарьинской (9 случаев) областях; из общего числа выявленного оружия 87 единиц обнаружены в ходе оперативных мероприятий, а 120 единиц добровольно сданы гражданами, также выявлено 242 единицы пневматического оружия и 5271 патрон, что в совокупности свидетельствует о последовательном продолжении работы по обеспечению общественной безопасности и пресечению незаконного оборота оружия [2].

Повышенная общественная опасность рассматриваемой категории преступлений обусловлена также тем, что незаконный оборот оружия во многих случаях выступает не изолированным противоправным деянием, а элементом более сложной преступной деятельности, создающим благоприятные условия для совершения иных преступлений против общественной безопасности, личности и общественного порядка. [3, с. 34].

Во многих регионах мира незаконный оборот оружия связан с нестабильностью политических и социально-экономических процессов, обострением военных конфликтов, а также

увеличением возможности террористических групп добиваться своих целей и угрожать миру и безопасности.

При проведении криминологического исследования незаконного оборота оружия в Республике Узбекистан особую значимость приобретает анализ личности преступника как совокупности его социально-демографических, нравственно-психологических и поведенческих признаков. Изучение указанных характеристик позволяет выявить типологические особенности субъектов рассматриваемых преступлений и определить факторы, способствующие их вовлечению в незаконную деятельность, связанную с обращением оружия.

Анализ половой структуры лиц, осуждённых за преступления данной категории, свидетельствует о явном преобладании мужчин. Участие женщин в совершении указанных деяний носит ограниченный характер и не превышает 3 % [5]. Однако незначительный количественный показатель не исключает криминологической значимости женской преступности в рассматриваемой сфере. В научной литературе обоснованно подчёркивается, что физиологические особенности женщин, включая ограниченность физических возможностей в контексте совершения насильственных действий, в отдельных случаях могут выступать фактором, способствующим выбору оружия как средства реализации преступного намерения [5, с. 4].

Возрастной состав осуждённых позволяет констатировать, что наибольшая криминальная активность в рассматриваемой сфере характерна для лиц в возрасте от 30 до 49 лет, составляющих около половины всех осуждённых [4]. Именно данная возрастная группа отличается максимальной степенью включённости в общественные, экономические и межличностные отношения, что в условиях негативной социальной деформации может способствовать вовлечению в противоправную деятельность. Существенную долю также составляют лица старше 50 лет – около 30 % [4]. Указанное обстоятельство позволяет утверждать, что преступления, связанные с незаконным оборотом оружия, зачастую совершаются не

случайными субъектами, а лицами со сформировавшейся системой взглядов, жизненным опытом и устойчивыми моделями поведения. В ряде случаев им присущи деформированные представления о допустимости противоправного поведения, пренебрежение требованиями общественной безопасности и сниженный уровень социальной ответственности [6, с. 257].

Существенным признаком личности преступника в рассматриваемой сфере является и образовательный уровень. По имеющимся данным, высшее образование имеют около 15% осуждённых, а среднее и средне-специальное – около 60 % [4]. Данный показатель имеет особое значение применительно к преступлениям, связанным с незаконным оборотом оружия, поскольку определённая часть таких деяний требует от субъекта наличия специальных технических знаний и практических навыков. В частности, в правоприменительной практике встречаются случаи самостоятельного изготовления, конструктивной переделки или функциональной модификации оружия, что предполагает наличие соответствующей профессиональной подготовки, технической компетентности и доступа к необходимой материально-технической базе.

Таким образом, криминологический портрет лица, совершающего преступления в сфере незаконного оборота оружия, характеризуется преимущественно мужским составом, принадлежностью к социально активным возрастным группам, наличием определённого жизненного опыта, а в ряде случаев – и достаточного уровня технической подготовки, способствующего совершению рассматриваемых деяний.

Так, анализ материалов судебной практики Республики Узбекистан показывает, что в ряде случаев незаконный оборот оружия сопровождается не только его хранением или приобретением, но и самостоятельным изготовлением либо конструктивной переделкой предметов вооружения. В частности, по отдельным уголовным делам судами устанавливалось, что виновные лица, используя детали промышленного происхождения, а также самостоятельно

изготовленные элементы, создавали либо модифицировали огнестрельное оружие, придавая ему свойства, повышающие его поражающую способность.

Подобные действия, как правило, выражаются в изменении конструктивных характеристик оружия, изготовлении или замене отдельных функционально значимых частей, включая ствол, ударно-спусковой механизм, боёк и иные элементы, непосредственно влияющие на возможность производства выстрела и технические параметры предмета. Указанные обстоятельства свидетельствуют о наличии у виновных лиц не только умысла на незаконное обращение оружия, но и определённых технических знаний, навыков и доступа к средствам, необходимым для изготовления или переделки оружия.

Приведённые примеры из судебной практики Республики Узбекистан подтверждают, что преступления в сфере незаконного оборота оружия нередко характеризуются повышенной степенью подготовленности и представляют повышенную опасность в силу возможности использования переделанного либо самодельного оружия для совершения иных насильственных преступлений.

Значимым элементом криминологической характеристики лиц, совершающих преступления в сфере незаконного оборота оружия, является их социально-экономическое положение. По имеющимся данным, свыше 60% осуждённых за совершение рассматриваемых преступлений на момент их совершения являлись трудоспособными, однако не имели постоянного источника дохода [4]. Указанное обстоятельство позволяет сделать вывод о том, что вовлечение в незаконный оборот оружия во многих случаях обусловлено не только антисоциальной направленностью личности, но и стремлением к получению материальной выгоды.

В данном контексте заслуживает внимания позиция, согласно которой одной из причин вовлечения в рассматриваемую противоправную деятельность выступает возможность систематического извлечения прибыли за счёт торговли оружием, расширения нелегальных каналов реализации и формирования устойчивых

теневых механизмов сбыта [7, с. 7-12]. Незаконный оборот оружия представляет собой не только самостоятельный вид преступной деятельности, но и экономически мотивированную сферу криминального предпринимательства, в которой оружие приобретает существенно более высокую стоимость по сравнению с его легальным оборотом. Это связано с тем, что незаконное приобретение и реализация оружия осуществляются в обход установленных законом процедур, разрешительных механизмов и государственного контроля.

Именно по этой причине в различных государствах продолжают функционировать так называемые «чёрные рынки» оружия, представляющие собой нелегальные каналы обращения вооружения, боеприпасов и отдельных составных частей оружия. В рамках таких криминальных рынков лица, располагающие необходимыми финансовыми средствами, получают возможность приобрести интересующий их вид вооружения без соблюдения предусмотренных законом требований, что создаёт серьёзную угрозу общественной безопасности и существенно повышает вероятность использования оружия в противоправных целях [8, с. 68].

Следует также учитывать, что незаконный оборот оружия не ограничивается исключительно внутригосударственным уровнем и в значительной степени обладает транснациональным характером. Это обусловлено как существованием устойчивых международных каналов поставки оружия, так и более широкими угрозами, связанными с незаконным распространением отдельных видов вооружения, его компонентов и иных элементов, представляющих повышенную опасность для международной безопасности [9, с. 31].

Особое значение в криминологическом исследовании рассматриваемой категории преступлений имеет анализ мотивационной сферы лиц, совершающих незаконный оборот оружия. По данным исследования, проведённого В.А.Робаком, в 85% случаев основным мотивом совершения данных преступлений выступает корыстная заинтересованность, тогда как примерно в 10% случаев противо-

правное поведение обусловлено бытовыми побуждениями, включая намерение использовать оружие для охоты, развлечения либо иных личных целей [10, с. 143].

Преобладание корыстной мотивации представляется закономерным, поскольку оружие широко используется при совершении преступлений корыстно-насильственной направленности, а его незаконный сбыт сам по себе является источником устойчивого противоправного дохода. Вместе с тем мотивационная структура рассматриваемых деяний не исчерпывается исключительно стремлением к обогащению. В современных условиях отдельные лица приобретают оружие нелегальным путём, руководствуясь субъективно воспринимаемой необходимостью самообороны. Подобное поведение, как правило, связано с искажённым пониманием интересов личной и общественной безопасности, когда граждане, стремясь обеспечить собственную защиту, фактически нарушают уголовно-правовые запреты и способствуют расширению незаконного оборота оружия [11, с. 41].

Переходя к вопросам предупреждения незаконного оборота оружия, следует отметить, что соответствующая деятельность должна носить комплексный, системный и межведомственный характер. Эффективное противодействие этому виду преступности невозможно исключительно средствами уголовно-правового воздействия, поскольку оно требует сочетания правовых, организационных, социально-экономических, информационно-профилактических и оперативно-предупредительных мер. В этой связи на государственном уровне целесообразно формирование и реализация специальной программы, ориентированной на предупреждение незаконного оборота оружия, снижение криминогенной напряжённости и сокращение числа случаев незаконного хранения оружия у населения.

Одним из практически значимых направлений такой программы может выступать совершенствование механизма возмездного изъятия оружия, находящегося в незаконном владении граждан. В научной литературе и правоприменительной практике данная мера

традиционно рассматривается как форма так называемого «обратного выкупа оружия» [12, с. 37]. Следует отметить, что отдельные элементы подобного подхода уже реализуются в Республике Узбекистан, однако их эффективность остаётся ограниченной. Одной из причин этого является несоразмерность предлагаемого государством вознаграждения фактической стоимости оружия на нелегальном рынке. В результате складывается ситуация, при которой добровольная сдача оружия для части незаконных владельцев оказывается экономически менее привлекательной, чем его дальнейшее сокрытие либо незаконный сбыт [13, с. 44].

При таких условиях отдельные лица, не намеренные в дальнейшем хранить у себя незаконно приобретённое оружие, могут предпочесть его реализацию иным заинтересованным субъектам, несмотря на существующий риск привлечения к уголовной ответственности. Дополнительным препятствием для эффективного применения механизма добровольной сдачи оружия выступает недостаточный уровень доверия части населения к правоохранительным органам, а также общее нежелание лиц, незаконно владеющих оружием, вступать во взаимодействие с представителями государства.

В связи с этим обоснованной представляется необходимость пересмотра действующих подходов к стимулированию добровольной сдачи оружия. В частности, целесообразным является установление более единых, понятных и экономически обоснованных тарифов вознаграждения за сдачу незаконно хранящегося оружия. Вместе с тем исключительно материального стимулирования недостаточно. Существенное значение имеет и надлежащее информационно-правовое сопровождение соответствующей государственной политики. Населению должно быть чётко разъяснено, что добровольная сдача оружия влечёт не только получение денежной компенсации, но и освобождение от уголовной ответственности при соблюдении установленных законом условий, в частности – не использования данного оружия для совершения иных преступлений.

Значительным предупредительным потенциалом также обладает стимулирование позитивного посткриминального поведения лиц, причастных к незаконному обороту оружия. Прежде всего, речь идёт о создании правовых и организационных условий, побуждающих таких лиц к сотрудничеству с органами расследования, содействию в установлении каналов незаконного приобретения и сбыта оружия, изобличению соучастников и выявлению иных обстоятельств, имеющих значение для раскрытия и расследования преступлений данной категории.

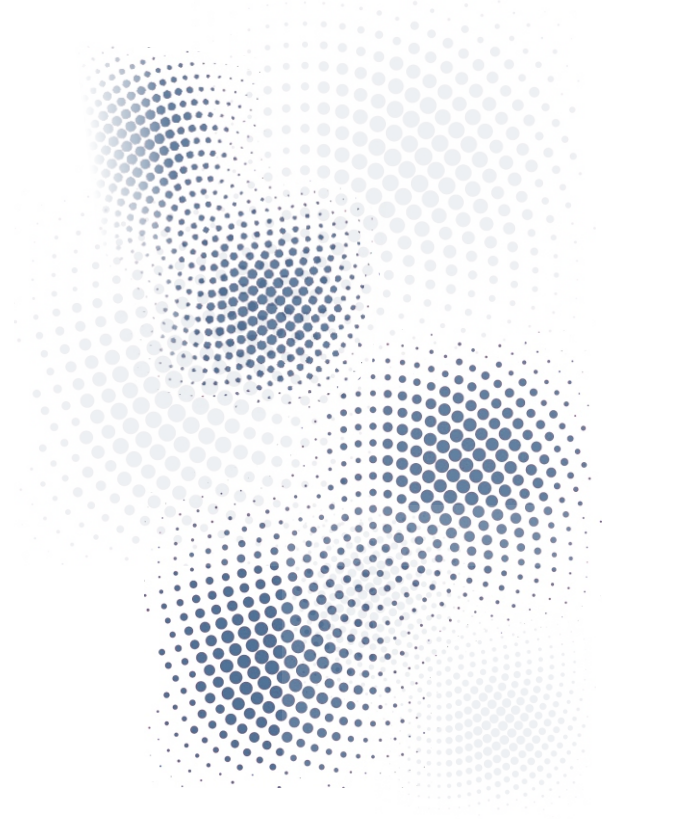
В этом аспекте особое значение приобретает разъяснение подозреваемым и обвиняемым преимуществ сотрудничества с органами следствия, включая возможность учёта их посткриминального поведения при решении вопросов уголовного преследования и назначения наказания. Использование предусмотренных законом механизмов процессуального стимулирования, в том числе связанных с активным содействием раскрытию преступления, может способствовать не только повышению эффективности уголовного судопроизводства, но и решению более широкой задачи предупреждения незаконного оборота оружия.

Существенным элементом современной системы предупреждения преступлений, связанных с незаконным оборотом оружия, является противодействие их цифровым формам проявления. В настоящее время киберпространство всё чаще используется в качестве среды для распространения противоправного контента, связанного с незаконной продажей оружия, его компонентов, боеприпасов, а также сведений, способствующих организации и осуществлению соответствующей преступной деятельности. В этой связи особую актуальность приобретает совершенствование возможностей правоохранительных органов по осуществлению оперативно-розыскной и аналитической деятельности с использованием информационно-телекоммуникационных сетей, включая сеть Интернет [14, с. 61].

Результаты проведённого исследования позволяют сделать вывод о том, что криминологическая характеристика преступлений в

сфере незаконного оборота оружия обладает не только самостоятельной научной ценностью, но и существенным прикладным значением. Именно на основе криминологических данных возможно получение объективной информации о состоянии данного вида преступности, его структурных особенностях, детерминирующих факторах, механизмах формирования и тенденциях дальнейшего развития. Это, в свою очередь, создаёт основу для более точного определения направлений профилактического воздействия и выработки эффективных мер предупреждения.

Следовательно, предупреждение преступлений, связанных с незаконным оборотом оружия, должно основываться на комплексном, системном и научно обоснованном подходе, предполагающем использование совокупности взаимосвязанных правовых и организационно-практических средств. Для современного государства обеспечение правопорядка в сфере оборота оружия имеет стратегическое значение, поскольку непосредственно связано с состоянием общественной безопасности, устойчивостью правовой системы и стабильностью общественных отношений.

Использованные источники

1. Falode A. Ja. Small Arms and Light Weapons (SALW) and Transnational Crime in Africa // Vestnik RUDN. International Relations. 2020. Vol. 20. № 1. P. 158-169.
2. В Узбекистане усиливается борьба с незаконным оборотом оружия // <https://yuz.uz/index.php/ru/news/v-uzbekistane-usilivaetsya-borba-s-nezakonnym-oborotom-oruziya>.
3. Фалалеев М. На Ставрополье задержана вооруженная банда // Российская газета. 2021. 20 авг.
4. Денисенко Е.А. Нелегальная торговля оружием // Международная научно-техническая конференция молодых ученых БГТУ им. В.Г. Шухова: Материалы конф. (Белгород, 30 апреля 2021 г.) Белгород: Белгородский гос. технолог. ун.-т им. В.Г. Шухова, 2021. С. 288-293.
5. Ростовская Т. К., Безвербная Н.А. Особенности и тенденции женской преступности в России // Социальное пространство. 2021. Т. 7. № 1. С. 1-13.
6. Скоропупов Ю.И. Проблемные вопросы причин и условий, способствующих совершению незаконного оборота оружия, его основных частей, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. 2015. № 4. ч. 2. С. 255-263.
7. Противодействие незаконному обороту оружия в России: Сб. материалов круглого стола / Редколлегия Р.В. Жубрин, О.А. Евланова. М.: Ун-т прокуратуры Российской Федерации, 2020. 148 с.
8. Манахов С.А. «Черный рынок» оружия // Закон и право. 2003. № 11. С. 68-69.
9. White R. Depleted uranium, state crime and the politics of knowing // Theoretical Criminology. 2008. Vol. 12. № 1. P. 31-54.
10. Робак В.А. Криминологическая характеристика личности преступника, совершившего преступления в сфере незаконного оборота оружия // Известия Юго-Западного государственного университета. 2017. № 3(72). С. 141-147.
11. Готчина Л.В., Кокин Д.М. Некорыстный оборот оружия М.: Юрлитинформ, 2017. 152 с.
12. Шмидт А.А. Программы обратного выкупа оружия в структуре лицензионно-разрешительной политики государства // Правопорядок: история, теория, практика. 2021. № 2(29). С. 34--2.
13. Сургутсков В. И., Гоман О.С. Организация деятельности территориальных органов МВД России и Росгвардии по реализации полномочий, связанных с приемом у населения оружия, боеприпасов и иных видов вооружения, находящихся в незаконном обороте // Полицейская и следственная деятельность. 2020. № 3. С. 40-51.
14. Крапивин Р. Р. Исследования скрытой сети Darknet // Приоритетные направления инновационной деятельности в промышленности: Сб. науч. статей по итогам десятой междунар. науч. конф., Казань, 30-31 октября 2020 г. Казань: КОНВЕРТ, 2020. С. 61-62.
15. Дубоносов Е.С., Скоропупов Ю.И. К вопросу о криминологической характеристике незаконного оборота оружия // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. 2015. № 4. ч. 2. С. 33-41.

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING KRIMINOLOGIK TAVSIFI: HOLATI, TENDENSIYALARI VA PROFILAKTIK AHAMIYATI

NAZAROVA

Laylo Geldimuradovna

O'zbekiston Respublikasi

Kriminologiya tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi, uning ijtimoiy-huquqiy mohiyati, shakllanish omillari hamda zamonaviy tendensiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilayotgan huquqbuzarlik va jinoyatlarning sabab va shart-sharoitlari, oila, ta'lim muassasalari, mahalla hamda axborot makonining ta'siri ilmiy jihatdan yoritilgan. Maqolada profilaktika chora-tadbirlarini takomillashtirish, individual yondashuvni kuchaytirish hamda "oilata'lim-mahalla" integratsiyasi modelini rivojlantirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, jinoyatchilik, kriminologik tavsif, profilaktika, deviant xulq, ijtimoiy muhit, huquqbuzarlik, viktimologik omillar, individual profilaktika.

Аннотация. В данной научной статье проведён комплексный криминологический анализ преступности несовершеннолетних, её социально-правовой природы, факторов формирования и современных тенденций развития. Исследованы причины и условия совершения правонарушений и преступлений несовершеннолетними, а также научно освещено влияние семьи, образовательных учреждений, махалли и информационного пространства. В статье разработаны предложения и практические рекомендации по совершенствованию мер профилактики, усилению индивидуального подхода и развитию интеграционной модели «семья - образование - махалля».

Ключевые слова: несовершеннолетние, преступность, криминологическая характеристика, профилактика, девиантное поведение, социальная среда, правонарушение, виктимологические факторы, индивидуальная профилактика.

Abstract. This scientific article provides a comprehensive criminological analysis of juvenile delinquency, its socio-legal nature, formation factors, and contemporary trends. It scientifically examines the causes and conditions of offenses and crimes committed by minors, along with the influence of the family, educational institutions, the mahalla (local community), and the information environment. The article develops constructive proposals and practical recommendations aimed at improving preventive measures, strengthening individual approaches, and enhancing the integration model of "family-education-mahalla".

Keywords: juveniles, crime, criminological characteristics, prevention, deviant behavior, social environment, offense, victimological factors, individual prevention.

Jahonda globallashuv, axborot texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlar transformatsiyasi hamda turli destruktiv g'oyalar voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning yangidan-yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, Internet, ijtimoiy tarmoqlar, virtual muhit

hamda axborot xavfsizligi bilan bog'liq muammolar yoshlar xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi har qanday davlatda jamiyatning ma'naviy, ijtimoiy va huquqiy barqarorligiga tahdid soluvchi omillardan biri hisoblanadi. Chunki voyaga yetmagan shaxs tomonidan sodir etilgan jinoyat nafaqat huquqiy

munosabatlarga, balki kelajak avlodning ijtimoiy tarbiyasi va jamiyatdagi ijtimoiylashuv jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati doirasida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi, ularni ijtimoiy himoya qilish, ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish hamda huquqiy madaniyatni yuksaltirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Shu nuqtayi nazardan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifini chuqur tahlil qilish, uning shakllanish omillarini aniqlash va samarali profilaktik mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kriminologiya fanidan ma'lumki, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi deganda, jinoyat qonunida belgilangan yoshga to'lmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishlar yig'indisi tushuniladi. Ushbu turdagi jinoyatchilik umumiy jinoyatchilikning alohida turi sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining o'ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- jinoyat subyektlarining psixofiziologik xususiyatlari;
- shaxsning to'liq shakllanmaganligi;
- emotsional beqarorlik;
- tashqi muhit ta'siriga tez beriluvchanlik;
- kattalar ta'siriga moyillik;
- ijtimoiy nazorat mexanizmlarining yetarlicha shakllanmaganligi.

Kriminologik nuqtayi nazardan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi jamiyatdagi ijtimoiy muammolarning o'ziga xos indikatori hisoblanadi. Chunki mazkur toifadagi huquqbuzarliklar ko'p hollarda oilaviy muammolar, ma'naviy bo'shliq, ta'lim tizimidagi kamchiliklar, ishsizlik, nazoratsizlik va nosog'lom ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Shuningdek, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi kelgusida retsdiv jinoyatchilik shakllanishiga ham zamin yaratishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, katta yoshdagi ko'plab jinoyatchilar o'z faoliyatini aynan o'smirlar davrida boshlagan.

Kriminologik tahlilda jinoyatchilikning holati, darajasi, dinamikasi, tuzilishi va geografiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining holati muayyan vaqt mobaynida qayd etilgan jinoyatlar soni bilan ifodalanadi. Jinoyatchilik darajasi esa aholi soniga nisbatan aniqlanadi.

Amaliyot tahlillari shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar orasida:

- o'g'rilik;
- talonchilik;
- bezorilik;
- tan jarohati yetkazish;
- giyohvandlik vositalari bilan bog'liq jinoyatlar;
- kiberjinoyatchiliklarda ishtirok etish holatlari nisbatan ko'proq uchraydi.

So'nggi yillarda axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida Internet orqali sodir etiladigan huquqbuzarliklar, onlayn firibgarlik, kiberbulling va virtual tahdidlar ham o'smirlar ishtirokida sodir etilayotgan jinoyatlar qatoriga kirmoqda.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi dinamikasi jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy holat, tarbiyaviy muhit, huquqiy madaniyat darajasi va profilaktika tizimi samaradorligiga bog'liq holda o'zgarib boradi.

Iqtisodiy qiyinchiliklar, migratsiya jarayonlari, oilaviy ajrimlar, ishsizlik va ma'naviy inqiroz holatlari o'smirlar jinoyatchiligi o'sishiga olib keluvchi asosiy omillardan hisoblanadi.

Shu bilan birga, davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan profilaktika ishlarining kuchaytirilishi, yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, sport va madaniy tadbirlarga jalb qilish jinoyatchilikning pasayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi tarkibida mulkiy jinoyatlar yetakchi o'rinni egallaydi. Bu holat, asosan, moddiy ehtiyojlar, yengil yo'l bilan daromad topish istagi va nosog'lom muhit ta'siri bilan izohlanadi [1].

Shuningdek, guruh bo'lib jinoyat sodir etish holatlari ham yuqori ulushni tashkil etadi. O'smirlar ko'pincha tengdoshlar ta'sirida, o'zini ko'rsatish yoki guruhda mavqe qozonish maqsadida jinoyat sodir etadilar.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi shaharlashuv darajasi yuqori bo'lgan hududlarda nisbatan ko'proq kuzatiladi. Bu holat shahar muhitida ijtimoiy nazoratning susayishi, Internet va axborot ta'sirining kuchliligi, turli norasmiy guruhlar faoliyati bilan bog'liq.

Biroq qishloq hududlarida ham mehnat migratsiyasi, ota-onalar nazoratining susayishi va ta'limdan chetlashish holatlari o'smirlar o'rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Voyaga yetmagan jinoyatchilar shaxsini o'rganish kriminologiyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki jinoyatning oldini olish uchun, avvalo, uni sodir etuvchi shaxsning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tahlil qilish zarur [2].

Voyaga yetmagan jinoyatchilarga xos asosiy xususiyatlar quyidagilardan iborat:

Ijtimoiy xususiyatlar: nosog'lom oila muhiti; ota-ona nazoratining yetishmasligi; ta'lim muassasalari bilan uzviy aloqaning yo'qligi; ishsizlik yoki o'qishdan chetlashish; salbiy muhit ta'siri.

Psixologik xususiyatlar: emotsional beqarorlik; agressivlik; ta'sirchanlik; o'z harakatlarining oqibatini to'liq anglamaslik; mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining yetarlicha shakllanmaganligi.

Axloqiy xususiyatlar: huquqiy ongning pastligi; axloqiy qadriyatlarining yetarlicha shakllanmaganligi; mas'uliyat hissining sustligi; ijtimoiy me'yorlarga nisbatan befarqlik.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmagan jinoyatchilarning aksariyati noto'liq yoki nizoli oilalarda tarbiyalangan bo'ladi. Ayrim holatlarda esa ota-onalarning spirtli ichimliklarga ruju qo'yishi, oiladagi zo'ravonlik yoki ma'naviy muhitning nosog'lomligi o'smirlar deviant xulq shakllanishiga olib keladi.

Jinoyatchilikning kelib chiqishida sabab va shart-sharoitlarning o'zaro bog'liqligi muhim ahamiyatga ega. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi jamiyat xavfsizligiga jiddiy tahdid soluvchi ijtimoiy-huquqiy muammolardan biri hisoblanadi. Uning kelib chiqishiga oilaviy muhit, ta'lim tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, axborot makoni va ma'naviy tarbiya bilan bog'liq qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tahlillarga ko'ra, voyaga yetmaganlar tomonidan jinoyat sodir etilishiga *quyidagi omillar* ta'sir ko'rsatmoqda:

Oilaviy omillar. Oila shaxs tarbiyasida asosiy instituti hisoblanadi. Oiladagi nosog'lom muhit, ajrimlar, nizolar, mehr-e'tiborning yetishmasligi, farzand tarbiyasiga befarqlik [3] kabi holatlar o'smirlar shaxsida salbiy xususiyatlarni shakllantiradi. Ota-onalarning farzand tarbiyasiga mas'uliyatsiz

munosabati, ularning bo'sh vaqtini nazorat qilmasligi ham jinoyatchilikka olib keluvchi muhim omillardan biridir.

Ta'lim muassasalari bilan bog'liq omillar. Maktab va ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar samaradorligining pastligi, pedagogik nazoratning yetarlicha emasligi, o'quvchilarning dars qoldirishi yoki ta'limdan chetlashishi huquqbuzarliklarning kelib chiqishiga zamin yaratadi.

Ayniqsa, ta'lim muassasasi va ota-ona o'rtasidagi hamkorlikning susayishi o'smirlar ijtimoiy nazoratdan chetda qolishiga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar. Kambag'allik, ishsizlik, migratsiya, ijtimoiy tengsizlik, moddiy ehtiyoj ham o'smirlar jinoyatchiligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar hisoblanadi [4; 9].

Ayrim holatlarda o'smirlar moddiy manfaat ortirish maqsadida yoki kattalar ta'sirida jinoyat sodir etadilar.

Axborot muhiti ta'siri. Internet tarmog'idagi zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi kontentlar, agressiv kompyuter o'yinlari, destruktiv g'oyalar, kiberbulling va virtual muhitdagi salbiy ta'sirlar ham o'smirlar xulqiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot xavfsizligining yetarlicha ta'minlanmaganligi ham voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining yangi shakllarini keltirib chiqarmoqda.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining profilaktikasi. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishda kompleks va tizimli yondashuv muhim ahamiyatga ega [5].

Umumiy profilaktika jamiyatda huquqbuzarliklarni keltirib chiqaruvchi omillarni bartaraf etishga qaratilgan. Bunda: aholi turmush darajasini yaxshilash; yoshlar bandligini ta'minlash; ta'lim sifatini oshirish; huquqiy madaniyatni yuksaltirish; sport va madaniy tadbirlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Maxsus profilaktika huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo'lgan voyaga yetmaganlar bilan maqsadli ishlashni nazarda tutadi. Ushbu profilaktikada: profilaktik hisob; psixologik yordam; ijtimoiy reabilitatsiya; individual tarbiyaviy choralar; oila bilan ishlash; ta'lim muassasalari bilan hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Individual profilaktika muayyan voyaga yetmagan shaxsning shaxsiy xususiyatlari, yashash muhiti va xulq-atvoridan kelib chiqqan holda

amalga oshiriladi. Bu borada profilaktika inspektorlari, psixologlar, pedagoglar, mahalla faollari va ota-onalarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega [6].

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishda “oila-ta’lim-mahalla” hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi [7;8].

Ushbu model doirasida: oilalar bilan manzilli ishlash, maktablarda huquqiy tarbiyani kuchaytirish, mahalla institutining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish, yoshlarning bo’sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ijtimoiy nazorat mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

Kriminologik tahlil shuni ko’rsatadiki, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga quyidagilar:

- ✓ ota-onalarning farzandlarining o’smirlik davri (yoshi)da o’ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari va mashg’ulot turidan kelib chiqib, alohida ta’lim-tarbiya berish usullarini bilmasliklari;
- ✓ ota-onalar o’z ish faoliyatlari bilan mashg’ul bo’lib, farzandlari tarbiyasini o’z holiga tashlab qo’yganliklari;
- ✓ ota-onalar farzandlarining darsdan bo’sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishga ko’maklashmayotganliklari;
- ✓ bolaning nosog’lom (nizoli, ijtimoiy-ma’naviy muhiti buzilgan, oilaviy qadriyatlarga bepisandlik shakllangan) oilada yashab kelganligi;

Foydalanilgan manbalar

1. O’zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – T.: Adolat, 2025.
2. O’zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”gi qonuni // O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami.
3. O’zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to’g’risida”gi qonuni // O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-mayda qabul qilgan “Voyaga yetmaganlar o’rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish va ularning nazoratsizligini bartaraf etish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-183-son qarori.
5. Ismailov I., Qo’ldoshev A. Kriminologiya: Darslik. – T.: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2020. – 320 b.
6. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. 5-том: Жазо ва уни тайинлаш. Вояга етмаганлар жавобгарлиги хусусиятлари. – Т.: Илм-зиё, 2018.
7. Закирова М. Вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олишда маҳалла институтининг роли // Ҳуқуқ ва бурч, 2022. – №4. – Б. 45–50.
8. Долгова А.И. Криминалогия: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2019. (Глава: Преступность несовершеннолетних).
9. Shoemaker, D. J. (2020). Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior. Oxford University Press.

- ✓ ota-onaning farzandi tarbiyasiga salbiy ta’siri;
- ✓ ota-onaning voyaga yetmagan farzandini qoldirib, uzoq muddatga ketganligi, bolaning nazoratsiz qoldirilganligi;
- ✓ og’ir shaxsiy, oilaviy sharoitlar oqibatida yoki mushkul ahvolda bo’lganligi, o’zaro kelishmovchiligi bo’lganligi;
- ✓ ilgari jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxsning axloqan tuzalmaganligi (2 ta holatda muqaddam sudlanganlar tomonidan jinoyat sodir etilgan);
- ✓ yangi muhitda muloqot qilishda psixologik to’siqning mavjudligi, o’z-o’zini hurmat qilishning pasayishi, depressiya holatlari;
- ✓ ommaviy axborot vositalari, Internet va ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirib borilayotgan axloqsiz va notarbiyaviy kontentlarning salbiy ta’siri;
- ✓ televideniya namoyish qilib borilayotgan aksariyat ko’rsatuv va seriallardagi yengil hayot kechirishni targ’ib qiluvchi g’oyalarning voyaga yetmaganlar xulq-atvoriga salbiy ta’siri;
- ✓ maktablarda tarbiyasi og’ir o’quvchilar bilan ishlashda mavjud muammolar;
- ✓ maktab o’quvchilarining huquqiy savodxonligi yo’qligi, o’zi tomonidan amalga oshirilayotgan qonunga zid (tanishiga tan jarohati yetkazish, haqorat qilish va h.k.) xatti-harakatlarning huquqiy oqibatini anglamasligi sabab bo’lmoqda.

MAHALLALARDA JAMOAT TARTIBINI TA’MINLASHNING HUQUQIY ASOSLARI: TIZIMLI-KRIMINOLOGIK TAHLIL

BOLIYEV
Umar Usmonovich
O’zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada O’zbekiston Respublikasida mahalla institutining jamoat tartibini ta’minlash va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish borasidagi huquqiy asoslari tizimli-kriminologik yondashuv asosida o’rganilgan. 2023-yilgi konstitutsiyaviy islohot, 2024-yilda “Mahalla yettiligi” institutining huquqiy tartibga solinishi va 2025 va 2026-yillarda qabul qilingan PQ-1-sonli qarorlarni qiyosiy-huquqiy tahlil qilish orqali mahallaning davlat-jamoat tizimidagi huquqiy tabiati asoslantirilgan. Rasmiy statistik ko’rsatkichlar va amaliy keyslar asosida institutsional islohotning kriminologik samaradorligi baholangan. Qonunchilikni takomillashtirishga oid mualliflik takliflari “mahalla yettiligi” to’g’risidagi maxsus qonun loyihasi, ma’muriy-yurisdiksiyon vakolatlarni kengaytirish va jamoatchilik-yuridik nazoratni mustahkamlash yo’nalishlarida ilgari surilgan.

Kalit so’zlar: mahalla, fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlari, jamoat tartibi, huquqbuzarliklarning barvaqt profilaktikasi, “mahalla yettiligi”, profilaktika inspektori, kriminogen vaziyat, gibrid huquqiy institut.

Аннотация. В статье на основе системно-криминологического подхода исследованы правовые основы деятельности института махалли в обеспечении общественного порядка и ранней профилактике правонарушений в Республике Узбекистан. Посредством сравнительно-правового анализа конституционной реформы 2023 года, регламентации института «махаллинской семёрки» в 2024 году и Постановлений Президента ПП-1 от 2025 и 2026 г.г. обоснована государственно-общественная правовая природа махалли. На основе официальной статистики МВД и прикладных кейсов оценена криминологическая эффективность институциональной реформы. Сформулированы авторские предложения по совершенствованию законодательства: разработка специального закона о «семёрке махалли», расширение административно-юрисдикционных полномочий и укрепление общественно-правового контроля.

Ключевые слова: махалля, органы самоуправления граждан, общественный порядок, ранняя профилактика правонарушений, семёрка махалли, инспектор профилактики, криминогенная обстановка, гибридный правовой институт.

Abstract. The article, applying a systemic-criminological approach, examines the legal foundations of the mahalla institution in maintaining public order and ensuring early prevention of offences in the Republic of Uzbekistan. Through comparative-legal analysis of the 2023 constitutional reform, the formalisation of the «mahalla seven» institution in 2024, and Presidential Resolution PR-1 of 2025, 2026 the state-public legal nature of the mahalla is substantiated. Based on official statistics of the Ministry of Internal Affairs and applied case studies, the criminological effectiveness of the institutional reform is assessed. The author advances proposals for legislative improvement in the areas of: a special law on the «mahalla seven», expansion of administrative-jurisdictional powers, and strengthening of public-legal oversight.

Key words: mahalla, citizens’ self-government bodies, public order, early crime prevention, mahalla seven, prevention inspector, criminogenic situation, hybrid legal institution.

Bugungi kunda huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish va jamoat tartibini ta'minlash masalasi O'zbekiston Respublikasining huquqiy siyosatidagi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu yo'nalishda davlat tuzilmalari va an'anaviy jamoatchilik instituti bo'lgan mahallaning o'zaro hamkorligi, kriminologik nuqtai nazardan, noyob model sifatida shakllantirilmoqda. Zamonaviy huquqshunoslik fani oldida turgan muhim vazifa mazkur modelning huquqiy-doktrinal asoslarini aniqlash va uning profilaktik samaradorligini baholashdan iborat.

O'zbekiston mahallalarida jamoat tartibini ta'minlashning huquqiy asoslarini tizimli kriminologik yondashuv asosida o'rganish hamda profilaktik-huquqiy mexanizmlar samaradorligini oshirish zarurati quyidagi omillar bilan izohlanadi.

Birinchidan, 2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumida yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning qabul qilinishi mahalla institutining konstitutsiyaviy maqomini sezilarli darajada yangiladi [1; 20-, 105-moddalar].

Ikkinchidan, 2024-yilda «mahalla yettiligi» modelining rasmiy huquqiy tuzilma sifatida shakllantirilishi O'zbekiston huquqiy tizimida yangi institutsional hodisa bo'lib, ilmiy doktrinal tahlilga muhtoj [2].

Uchinchidan, rasmiy statistik ma'lumotlar (IIV, 2025-y.) – oldini olish mumkin bo'lgan jinoyatlar sonining 9,2% ga kamayishi hamda respublikadagi mahallalarning 39 foizida (3 503 ta mahallada) yil davomida jinoyat qayd etilmaganligi – mazkur modelning kriminologik hayotiylikni tasdiqlaydi [3].

Ushbu zaruratni hal etish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- mahallaning huquqiy maqomi va konstitutsiyaviy-huquqiy paradigmasini aniqlash;
- “mahalla yettiligi” institutsional modelining huquqiy-funksional jihatlarini tahlil qilish;
- qonunchilikda mahallaning profilaktik vakolatlarini tizimlashtirish;
- huquqbuzarliklar dinamikasining statistik-kriminologik tahlilini amalga oshirish;
- amaliy keyslar va qiyosiy-huquqiy tajribani tahlil qilish;
- qonunchilikni takomillashtirishga oid takliflar ishlab chiqish.

Mahalla institutining huquqiy maqomini tahlil qilish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni shartli ravishda to'rt yo'nalishga ajratish mumkin.

Birinchi yo'nalish – mahallaning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomiga oid tadqiqotlar. A.X. Saidov yangi tahrirdagi Konstitutsiya doirasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari maqomining transformatsiyasini tahlil qilib, mahallaning inson huquqlarini himoya qiluvchi birlamchi subyekt sifatidagi yangi rolini asoslaydi [4]. Shu nuqtai nazardan, Konstitutsiyaning 127-moddasi mazmuni tubdan o'zgarganligi qayd etiladi.

Ikkinchi yo'nalish – huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy mexanizmlariga oid tadqiqotlar. A.A. Amanov 1999–2016-yillar orasi hamda Yangi O'zbekiston islohotlari davrida ichki ishlar organlari profilaktika xizmatlarining huquqiy asoslari evolyutsiyasini tarixiy-huquqiy uslub orqali ko'rsatib bergan [5; 18–24-b.]. B.A. Mustofaqulov va J.S. Ro'ziyev zamonaviy profilaktika inspektori-ning axborot texnologiyalaridan foydalanish vakolatlarini tahlil qiladi [6; 89–96-b.].

Uchinchi yo'nalish – qiyosiy-kriminologik tadqiqotlar. A.Sh.Xushboqov xorijiy davlatlar tajribasi – Yaponiyaning “*Chonaykay*”, Koreyaning “*Tong*”, AQSHning “*Community Policing*” modellarini tahlil qilib, ularni O'zbekiston sharoitiga singdirish imkoniyatlarini o'rgangan [7; 740–750-b.]. Shu bilan birga, mazkur tadqiqotlar asosan *komparativ-funksional* xarakterga ega bo'lib, *huquqiy sintez* muammosi to'liq ochib berilmagan.

To'rtinchi yo'nalish – probatsiya va ijtimoiy reabilitatsiya sohasidagi tadqiqotlar. 2024-yilda “Probatsiya to'g'risida”gi qonunning qabul qilinishi doirasida probatsiya subyektlari ustidan mahalla ishtirokidagi nazorat mexanizmlari o'rganilmoqda [5; 8-b.].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, “mahalla yettiligi” institutining huquqiy-doktrinal tavsifi, uning gibrid maqomi, shuningdek, profilaktik samaradorligining empirik-statistik bahosi bo'yicha kompleks tadqiqotlar yetarli darajada amalga oshirilmagan. Ayni shu ilmiy bo'shliqni to'ldirish mazkur maqolaning predmeti hisoblanadi.

Mahalla institutining huquqiy asosini belgilashda konstitutsiyaviy normalar birlamchi metodologik ahamiyat kasb etadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 127-moddasiga ko'ra, shaharcha,

qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi hamda shaharlardagi mahallalarda fuqarolar yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari hisoblanadi va ular raisni (oqsoqolni) saylaydi [1; 127-m]. Mazkur norma XXI bob – “*Mahalliy davlat hokimiyati asoslari. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari*” tarkibida joylashtirilgani mahallaning konstitutsiyaviy maqomini mahalliy davlat hokimiyati tuzilmalari bilan tenglashtiradi.

Sifat jihatdan yangi yondashuv Konstitutsiyaning 20-moddasida o'z ifodasini topgan: “Insonning huquq va erkinliklari bevosita amal qiladi. Insonning huquq va erkinliklari qonunlarining, davlat organlari, *fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari*, ularning mansabdor shaxslari faoliyatining mohiyati va mazmunini belgilaydi” [1; 20-modd]. Bu – sobiq Sovet huquqiy doktrinasidagi «qo'shimcha jamoatchilik subyekti» konsepsiyasidan tubdan farq qiladigan yangi paradigma bo'lib, mahallani *inson huquqlari kafillaridan biri* maqomiga ko'taradi [4].

Bevosita konstitutsiyaviy amal qilish tamoyili (15-modd) mahalla qarorlari ustidan sud nazoratini mustahkamlaydi. Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksning 27-moddasiga

ko'ra, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va ularning mansabdor shaxslari qarorlari hamda harakatsizligi yuzasidan nizolar ma'muriy sudlarga taalluqli [8; 27-modd].

Mahallalarni tartibga soluvchi birlamchi qonunchilik hujjati – 1999-yil 14-aprelda qabul qilingan “Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida”gi qonun (yangi tahrir 22.04.2013-yil O'RQ-350-son, 06.05.2023-yil O'RQ-838-son konstitutsiyaviy qonuni bilan o'zgartirilgan) hisoblanadi [9]. Qonunning 13–14-moddalari fuqarolar yig'ini raisining huquqbuzarliklar profilaktikasi, ma'muriy huquqbuzarliklar yuzasidan hujjatlar tuzish va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilish vakolatlarini belgilab beradi.

Institutsional taraqqiyotning sifat jihatdan yangi pog'onasini “mahalla yettiligi” modelining rasmiy huquqiy shakllantirilishi ifodalaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2023-yil 21-dekabr-dagi Farmoniga asosan, Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 13-iyundagi 334-son [2] hamda 2024-yil 18-maydagi 292-son [10] qarorlari bilan mazkur institut rasmiy huquqiy tuzilma sifatida shakllantirildi. Uning tarkibi quyidagi jadvalda keltirilgan

“Mahalla yettiligi” tarkibi va idoraviy mansublik matritsasi

T/r	A'zo	Xizmat yo'nalishi	Idoraviy mansubligi
1.	Mahalla raisi	Umumiy rahbarlik	FO'O'B organi
2.	Hokim yordamchisi	Tadbirkorlik, bandlik	Mahalliy hokimiyat
3.	Yoshlar yetakchisi	Yoshlar siyosati	Yoshlar ittifoqi
4.	Xotin-qizlar faoli	Gender, oila	Xotin-qizlar qo'mitasi
5.	Profilaktika inspektori	Huquqbuzarliklarni oldini olish	IIV
6.	Ijtimoiy xodim	Ijtimoiy himoya	Mehnat va ijtimoiy himoya vazirligi
7.	Soliq inspektori	Soliq ma'muriyati	Soliq qo'mitasi

Huquqiy-doktrinal jihatdan mazkur model *vertikal davlat xizmati tarmoqlari va gorizontal jamoatchilik o'zini o'zi boshqarish bo'g'ini* integratsiyasini ifodalaydi. KPI ko'rsatkichlari asosida

moddiy rag'batlantirish hamda mahalla raisiga a'zolarni baholashda 20 foiz ovoz huquqining berilishi [10] funksional va hududiy bo'ysunuvning mutanosib sintezini ta'minlaydi.

Mahallaning huquqbuzarliklarning oldini olish vakolatlari bir necha sohaviy kodeks va qonunlar orqali amalag oshiriladi. Jinoyat kodeksining 6-moddasi (demokratizm prinsipi) fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini jinoyat sodir etgan shaxslarning axloqini tuzatish jarayoniga jalb etish imkoniyatini belgilaydi [11; 6-modda]. «Probatsiya to'g'risida»gi qonun (2024-y. 7 avg., O'RQ-938-son) mahallaning shartli ozod etilgan va jazodan ozod bo'lgan shaxslar bilan ishlashdagi huquqiy maqomini yangilab berdi [5; 8-b.].

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks mahalla faollariga jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar (183-modda – Betartib harakatlari, 184-modda – Mayda bezorilik) yuzasidan dalillarni to'plash hamda hujjatlarni tegishli organlarga yuborish vakolatini beradi [12]. “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi qonun (2019-y., O'RQ-561-son) mahallaga oilaviy zo'rvonlikning profilaktikasi va himoya orderlari berish jarayonidagi ishtirokini belgilagan [13].

O'tkazilgan institutsional islohot samaradorligini baholash uchun 2024–2025-yillar bo'yicha rasmiy statistik ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

Mazkur tahlil quyidagi kriminologik xulosalarni shakllantirishga imkon beradi:

Birinchidan, mulkiy jinoyatlar (talonchilik – 24,8%, bosqinchilik – 27,0%, transport o'g'riligi – 15,0%) bo'yicha sezilarli ijobiy dinamika kuza-tilmoqda. Bu – mahalla darajasida situatsion krimi-nologik profilaktika (videokuzatuv, “namunali xavfsiz ko'cha” konsepsiyasi) samaradorligining bevosita natijasi sifatida talqin qilinadi [14].

Ikkinchidan, oila-maishiy sohada ziddiyatli tendensiya mavjud: umumiy jinoyatchilik pasa-yishiga qaramasdan, nomusga tegish jinoyatlari 6,1%ga ko'paygan. Bu holat mahallaning gender-profilaktik vakolatlarida *strukturaviy bo'shliq* mavjudligini ko'rsatadi.

Uchinchidan, “mahalla yettiligi” instituti joriy etilgandan keyingi birinchi to'liq hisobot davrida – 2025-yilda respublikadagi mahallalarning 39% yoki 3 503 ta mahalla biron-ta ham jinoyat qayd etilmagan «yashil» hududlar sifatida tan olindi [3]. Bu institutsional islohotning bevosita kriminologik samarasini ifodalaydigan muhim empirik ko'rsatkichdir.

Xalqaro reytinglarda ham ijobiy o'zgarish kuzatilmoqda. Numbeo sayti ma'lumotlariga ko'ra,

O'zbekiston 2025-yilning ikkinchi yarmida xavfsizlik indeksi bo'yicha dunyoda 25-o'rinni egalladi (73,4 ball), 2024-yilning shu davriga nisbatan ikki pog'onaga yuqoriladi va Markaziy Osiyo mintaqasida yetakchilik qildi [15].

Mahalla modeliga qisman o'xshash institutlar bir qator davlatlarda mavjud. Yaponiya *Chonaykay* (町内会) – mahalla darajasidagi mutlaqo jamoatchilik o'zini o'zi boshqarish birlashmalari; Koreya *Tong* (洞) – ma'muriy-hududiy birlik hisoblanib, davlat ma'muriyati bilan yo'g'rilgan; AQSHning *Community Policing* konsepsiyasi politsiya-jamoatchilik hamkorligiga yo'naltirilgan bo'lib, u Germaniyada *Quartiersmanagement* modeli sifatida hududiy ma'nosini olgan [7; 740–750-b.]. O'zbekiston modeli *jamoatchilik-partitsipativ* (Yaponiya tipi) va *ma'muriy-funksional* (Koreya, Rossiya tipi) modellarining gibril sintezini namoyon qiladi.

O'tkazilgan tizimli-kriminologik tahlil quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirishga imkon beradi:

1. O'zbekiston mahallalari, huquqiy-doktrinal nuqtai nazardan, *gibril huquqiy institut* hisoblanib, davlat-funksional va jamoatchilik unsurlarining dialektik birligini namoyon qiladi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya (20-, 105-moddalar) hamda 2024-yilgi “mahalla yettiligi” modeli ushbu gibril tabiatni huquqiy jihatdan mustahkamladi.

2. Huquqbuzarliklarning barvaqt profilaktikasi bo'yicha institutsional islohot o'zining bevosita empirik-kriminologik samarasini namoyon qilmoqda. Respublikadagi mahallalarning 39 foizida 2025-yil davomida jinoyat sodir etilmaganligi hamda profilaktika talab qiluvchi jinoyatlarning 9,2 foizga kamayishi mazkur modelning hayotiyiligini tasdiqlaydi.

3. Shu bilan birga, amaliy keyslar tahlili shuni ko'rsatadiki, mahalla faoliyatining kengayishi unga nisbatan *jamoatchilik-yuridik nazorat mexanizmlarini* parallel takomillashtirishni taqozo etadi.

4. Qonunchilikni takomillashtirishiga oid quyidagi mualliflik takliflari ilgari suriladi:

– “*Mahalla yettiligi to'g'risida*”gi qonun loyihasini ishlab chiqish, unda tuzilmaviy a'zolarining huquqiy maqomi, vakolatlari va javobgarligi unifikatsiya qilish;

– “Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida”gi qonunga “*Mahallaning jamoat*

tartibini ta'minlashdagi huquqiy vakolatlari” nomli maxsus bob kiritish;

– profilaktika inspektorining huquqiy maqomini mustahkamlash maqsadida “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi qonunda maxsus bob ajratish;

– mahalla fuqarolar yig'ini komissiyalariga ayrim ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha chora ko'rish vakolatini berish (amalda faqat materiallarni yuborish vakolati mavjud);

– “Reintegratsiya”, “Profilaktika” va “Mahalla” elektron modullarining yagona integral raqamli platformasini yaratish;

– “mahalla yettiligi” a'zolarining daromad deklaratsiyasi majburiyati va KPI ko'rsatkichlarining ochiqqligini joriy etish.

Bir so'z bilan aytganda, mazkur mavzu chuqurlashtirilgan ilmiy o'rganishni talab qiladi. Xususan, *mahallaning raqamli huquqiy tizimga integratsiyasi, mahalla qarorlari ustidan sud nazoratining o'ziga xosligi*, shuningdek, *mahalla darajasidagi korrupsiyaviy jinoyatchilikning kriminologik profili* – alohida monografik tadqiqot predmetiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan manbalar

1. Amanov A.A. Ichki ishlar organlari huquqbuzarliklar profilaktikasi xizmatlari faoliyati huquqiy asoslarining rivojlanishi (1999–2016 yy.) // Yangi O'zbekiston akademik tadqiqotlari jurnali. – Toshkent, 2024. – № 1. – B. 15–28.
2. Andijonda yer uchun 60 ming dollar talab qilgan mahalla raisi va hokim yordamchisi ushlandi // Daryo.uz rasmiy nashri. – URL: <https://daryo.uz>
3. Crime Index by Country 2025 Mid-Year. – Numbeo (rasmiy veb-sayt). – URL: https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp
4. Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining kodeksi (2018-y.). – Toshkent: Adolat, 2024. – 184 b.
5. Mahalla yettiligi faoliyatini samarali tashkil etish bo'yicha metodik qo'llanma / O'zbekiston mahallalari uyushmasi. – Toshkent, 2025. – 96 b.
6. Mustofaqlulov B.A., Ro'ziyev J.S. Profilaktika inspektorining profilaktik hisobga olingan shaxslar bilan ishlashda axborot texnologiyalaridan foydalanish // Yangi O'zbekiston akademik tadqiqotlari jurnali. – 2025. – № 2. – B. 89–96.
7. Prezidentning Shayxontohur tumani Yangi Kamolon mahallasiga tashrifi: rasmiy ma'lumotlar. – Gazeta.uz, 11.07.2025. – URL: <https://www.gazeta.uz/uz/2025/07/11/crime/> (murojaat sanasi: 12.05.2026).
8. «Probatsiya to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – 07.08.2024-y. – O'RQ-938-son // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
9. Saidov A.X. Yangi O'zbekiston konstitutsiyasida inson huquqlari konsepsiyasining transformatsiyasi // Yuz.uz nashri. – 2023. – 3-iyul. – URL: <https://yuz.uz/oz/news/yangi-tahrirdagi-konstitutsiya> (murojaat sanasi: 12.05.2026).
10. «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. – 14.04.1999-y., 758-I-son (yangi tahr.: 22.04.2013, O'RQ-350-son) // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
11. «Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. – 02.09.2019-y., O'RQ-561-son.
12. Xushboqov A.Sh. Huquqbuzarliklar profilaktikasi xizmatlarini rivojlantirishda xorij tajribasi // IQRO. – 2023. – T. 2, № 2. – B. 740–750.
13. O'zbekiston Respublikasi IIV Tergov departamenti boshlig'i R.Ashropovning matbuot anjumanidagi ma'ruzasi. – 23.12.2025 // Gazeta.uz rasmiy nashri. – URL: <https://www.gazeta.uz/uz/2025/12/24/crime-stats/> (murojaat sanasi: 12.05.2026).
14. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri). – Toshkent: Adolat, 2023.
15. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
16. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2025-yilda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-1-son qarori.
18. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Mahalla yettiligi» faoliyatini samarali tashkil etish to'g'risida»gi 292-son qarori.
19. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Mahallalar faoliyatini tartibga solishga doir normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida»gi 334-son qarori.

BUYUK BRITANIYA MAHALLIY TUZILMALARINING JINOYATLARNING OLDINI OLISH TIZIMIDAGI O'RNINI VA O'ZBEKISTON AMALIYOTIGA TATBIQ ETISH IMKONIYATLARI

NIGMATOV
Ruftullo Olimjonovich
O'zbekiston Respublikasi

Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig'i o'rinbosari,
falsafa doktori (PhD), professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buyuk Britaniyada jinoyatlarning oldini olish tizimida mahalliy tuzilmalarning o'rnini qiyosiy-huquqiy va kriminologik jihatdan tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasining amaldagi huquqiy-institutsional holati Buyuk Britaniya tajribasi bilan qiyoslanib, mahalliy tuzilmalar vakolatlarini kengaytirish, integratsiyalashgan profilaktika modelini joriy etish, dalillarga asoslangan yondashuvni tatbiq qilish hamda hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda manzilli profilaktika dasturlarini ishlab chiqishga doir amaliy takliflar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatlarning oldini olish, mahalliy tuzilmalar, jamoat xavfsizligi, idoralararo hamkorlik, jamoaviy samaradorlik, langarlangan plyuralizm, Buyuk Britaniya tajribasi, O'zbekiston Respublikasi amaliyoti.

Аннотация. В статье с сравнительно-правовых и криминологических позиций анализируется роль местных структур в системе предупреждения преступности в Великобритании. На основе сопоставления с правовой и институциональной практикой Узбекистана предлагаются меры по расширению полномочий местных органов, внедрению интегрированной и доказательной профилактики и разработке адресных программ с учётом региональных особенностей.

Ключевые слова: предупреждение преступности, местные структуры, общественная безопасность, межведомственное взаимодействие, коллективная эффективность, якорный плюрализм, опыт Великобритании, практика Узбекистана.

Abstract. This article provides a comparative legal and criminological analysis of the role of local structures in crime prevention in Great Britain. The legal and institutional framework of the Republic of Uzbekistan is compared with the British experience, and practical recommendations are proposed on expanding local powers, introducing an integrated prevention model, applying an evidence-based approach, and developing targeted programs considering regional specifics.

Keywords: crime prevention, local structures, public safety, inter-agency cooperation, collective efficacy, anchored pluralism, British experience, practice of the Republic of Uzbekistan.

Har qanday sohani samarali rivojlantirish, uning muammolarini chuqur anglash va amaliy yechimlar ishlab chiqish, eng avvalo, mustahkam empirik bazaga tayanishni talab etadi. Ya'ni, mavjud holatni real ma'lumotlar asosida o'rganish, statistik tahlil qilish va amaliyotda shakllangan tendensiyalarni aniqlash ilmiy tadqiqotning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu bilan

birga, sohani rivojlantirishda ilg'or xorijiy tajribani o'rganish, uni milliy sharoitga moslashtirish orqali samarali mexanizmlarni shakllantirish imkoniyati kengayadi.

Xususan, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasida xalqaro tajribaga murojaat qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, ushbu yo'nalishda turli davlatlarda

sinovdan o'tgan yondashuvlar, institutsional modellar va amaliy mexanizmlar mavjud bo'lib, ularni qiyosiy tahlil qilish milliy tizimni takomillashtirishda muhim ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Bu borada, Buyuk Britaniya tajribasini o'rganish, ayniqsa, dolzarb hisoblanadi. Zero, mazkur davlatda huquqbuzarliklarni barvaqt aniqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasida jamoatchilik ishtirokini ta'minlash, idoralararo hamkorlikni kuchaytirish va dalillarga asoslangan qaror qabul qilish kabi yo'nalishlar tizimli ravishda yo'lga qo'yilgan. Shuningdek, mahalliy darajadagi institutlar faoliyatining yuqori darajada tashkil etilgani va profilaktika ishlarining kompleks yondashuv asosida amalga oshirilishi ushbu tajribani o'rganishni dolzarblashtiradi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida Buyuk Britaniya tajribasini qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilish, uning samarali jihatlarini aniqlash hamda milliy amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini asoslash maqsad qilib qo'yilgan.

Buyuk Britaniyada jinoyatlarning oldini olish tizimida mahalliy tuzilmalarning o'rnini alohida nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Mazkur institutlar jinoyatchilikka qarshi kurashishda aholiga yaqinligi, hududiy xususiyatlarni chuqur o'rganishi va profilaktik chora-tadbirlarni manzilli tashkil etish imkoniyati bilan ajralib turadi.

Ushbu masala nafaqat markaziy va mahalliy darajalar o'rtasida resurslar hamda vakolatlarini taqsimlash muammosi sifatida, balki jinoyatchilikning tabiati, kelib chiqish omillari va samarali profilaktika mexanizmlarini belgilashga doir ilmiy-nazariy yondashuvlar nuqtai nazaridan ham muhim ilmiy munozara obyekti hisoblanadi.

Ilmiy manbalarga ko'ra, Buyuk Britaniyada mahalliy organlarning jinoyatlarning oldini olish tizimidagi o'rnini bir vaqtning o'zida shakllanmagan. U 1980-yillardan asta-sekin rivojlanib, norasmiy yondashuvlardan majburiy huquqiy mexanizmlarga aylanib borgan.

Bu jarayonlarda 1991-yilda tayyorlangan Morgan dokladi [1] muhim o'rin tutgan. Ushbu hujjat mahalliy organlarni to'laqonli profilaktika subyekti sifatida tan olish va ularning vakolatlarini qonunchilikda mustahkamlash zarurligini asoslab

bergan. Shu bilan birga, ushbu yondashuv orqali "jamoat xavfsizligi" ("community safety") tushunchasi jamiyatda keng qo'llanila boshlagan. Bu tushuncha jinoyatlarning oldini olishni faqat huquqni muhofaza qilish organlari faoliyati emas, balki turli idoralar va jamoatchilik hamkorligiga asoslangan keng ijtimoiy jarayon sifatida talqin qiladi.

Agar jinoyat, avvalo, mahalliy ijtimoiy sharoit, ya'ni muayyan hudud xususiyatlari, shaxslararo munosabatlar va muhit bilan bog'liq bo'lsa, bu holda mahalliy daraja jinoyatlarning oldini olishda muhim va o'rnini boshqa subyektlar bilan to'ldirib bo'lmaydigan ahamiyatga ega bo'ladi. Aksincha, agar jinoyat ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga kelsa, mahalliy tuzilmalar asosan markaziy darajada ishlab chiqilgan strategiyalarni amalga oshiruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi [2].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida mahalliy tuzilmalar muayyan o'ringa ega. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2025-2026-yillarda qabul qilingan PQ-1 [3], [4] hamda PQ-2-son [5] qarorlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda mahalliy hokimliklar va mutasaddi idoralar rahbarlariga aniq hududlar hamda shaxs toifalari nomma-nom birlashtirilib, ularning mas'uliyati sezilarli darajada oshirildi.

Biroq, amaliyotdagi mavjud muammolar va tahlillar idoralararo hamkorlik mexanizmlari hali to'liq shakllanmaganini ko'rsatmoqda. Xususan, bugungi kunda strategik yo'nalishlar markaziy organlar tomonidan ishlab chiqilmoqda, mahalliy tuzilmalar esa asosan ularni ijro etuvchi bo'g'in bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, mahalliy tuzilmalar jamoat xavfsizligini ta'minlash vazifalarini qo'llab-quvvatlayotgan bo'lsa-da, ularning mazkur sohadagi huquqiy majburiyatlari va resurs manbalari yetarli darajada kengaytirilmagan. Markazlashuv darajasining yuqoriligi hamda mahalliy vakolatlarining nisbatan cheklanganligi saqlanib qolmoqda. Shu bois, markazlashgan boshqaruv va mahalliy tashabbuslarni uyg'unlashtiruvchi gibril yondashuvlar amaliyotda keng qo'llanilmayapti.

Buyuk Britaniya esa mavjud qonunchilik va amaliyot jinoyatlarning oldini olish faoliyatida "jamoatchilikka asoslangan" hamda "davlatga yo'naltirilgan" modellardan biridan qat'iy foydala-

nishni nazarda tutmaydi. Aksincha, o'tgan asrning 80-yillardan buyon shakllangan tizim o'ziga xos aralash (gibrid) xususiyatga ega bo'lib, turli yondashuvlarni o'zaro uyg'unlashtirishga asoslanadi. Mazkur tizimda markazlashgan normativ talablar mahalliy darajada amalga oshirish mexanizmlari bilan, davlat moliyalashtirishi jamoatchilik tashabbuslari bilan, shuningdek, politsiya vakolatlari munitsipal organlar mas'uliyati bilan birga qo'llaniladi [6].

Fikrimizcha, mahalliy tuzilmalarning jinoyatchilikning oldini olish tizimidagi o'rnini to'g'ri baholash uchun bir nechta yondashuvni birgalikda qo'llash zarur. Xususan, institutsional (tuzilmalar faoliyati), funksional (ularning vazifalari) va tanqidiy (muammo va kamchiliklarni ochib berish) tahlillar bir-birini to'ldirgan holda qo'llanilishi kerak. Biz ilgari surayotgan ushbu mexanizm Ian Loader va Neil Walker [7] tomonidan ilgari surilgan "langarlangan plyuralizm" (anchored pluralism) konsepsiyasida ham o'z aksini topgan. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, jamiyatda turli fikr va manfaatlar mavjud bo'lishi tabiiy va zarur, chunki bu qaror qabul qilish jarayonini boyitadi va ijtimoiy muvozanatni ta'minlaydi. Biroq nazoratsiz xilma-xillik manfaatlar to'qnashuvi va tartibsizlikka olib kelishi mumkin. Shu bois plyuralizm demokratik tamoyillar, qonun ustuvorligi va umumiy qadriyatlar asosida "langarlanishi" zarur. Ana shu "langar" turli subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirib, erkinlik va tartib o'rtasida muvozanatni ta'minlaydi hamda jamiyatda samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish imkonini beradi.

Buyuk Britaniyada jinoyatchilikning oldini oluvchi mahalliy tuzilmalarning o'rnini ilmiy asoslashda bir nechta kriminologik yondashuvlarga tayaniladi. Bu yondashuvlarning har biri mamlakatda shakllangan institutsional modellarning rivojlanishiga muayyan darajada hissa qo'shgan.

Xususan, Adam Crawford o'z tadqiqotlarida jinoyatga ta'sir etuvchi asosiy omillar – yashash muhiti, ijtimoiy munosabatlar, uy-joy sharoiti, jamoat joylarining holati va aholining demografik tarkibi – ko'p jihatdan mahalliy darajada shakllanishini va o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan [8].

Biroq, markaziy darajada, masalan, Whitehall da ishlab chiqilgan strategiyalar Manchester, Birmingham yoki Bristol kabi shaharlarning muay-

yan hududlariga tatbiq etilganda o'z samaradorligini to'liq saqlab qolmasligi mumkin. Chunki markaziy davlat organlari mahalliy sharoitni, aholining o'ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy munosabatlarini to'liq darajada hisobga ola olmaydi. Hech bir markaziy tuzilma tumanning ijtimoiy muhiti, odamlarning o'zaro munosabati va ishonch darajasini yuqoridan turib to'liq anglay olmaydi.

Shu nuqtai nazardan, R.J. Sampson, Stephen W. Raudenbush va Felton Earls [9] tomonidan ilgari surilgan "jamoaviy samaradorlik" (collective efficacy) konsepsiyasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvga ko'ra, jinoyatchilik darajasi ko'p jihatdan mahalladagi ijtimoiy muhitga bog'liq bo'lib, bunda aholining o'zaro ishonchi va tartibni birgalikda saqlashga tayyorligi muhim o'rin tutadi.

Londonda istiqomat qiluvchi 60 mingdan ortiq fuqaro ishtirokida o'tkazilgan tadqiqotlar [10] ham ushbu fikrni tasdiqlaydi, ya'ni jamoaviy samaradorlik yuqori bo'lgan hududlarda zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar kamroq qayd etilgan. Shuning uchun ushbu mamlakatda mahalliy tuzilmalar faqatgina ma'muriy ijrochilar bo'libgina qolmay, jamoadagi o'zaro ishonchni mustahkamlash, ijtimoiy bog'liqlikni kuchaytirish orqali jinoyatlarning oldini olishga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim subyektlar hisoblanadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda fuqarolik jamiyati institutlarining mahalliy profilaktikadagi ishtirokini kengaytirish, aholida daxldorlik hissini oshirishga qaratilgan manzilli ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, o'rganishlar mazkur faoliyat hali to'liq shakllanmagan va tizimli yo'lga qo'yilmaganidan dalolat bermoqda.

Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, "mahalla yetiligi" vakillari hamda nodavlat notijorat tashkilotlari orqali aholi faolligini oshirishga qaratilgan muayyan ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ushbu faoliyatni muvofiqlashtirish, tizimli boshqarish va dalillarga asoslangan monitoring qilish amaliyoti yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan.

Ayniqsa, aholi o'rtasida jamoaviy ishonch va o'zaro hamkorlik an'anaviy xususiyat kasb etgan bo'lsa-da, uni baholash va nazorat qilishning formal mexanizmlari amaliyotga to'liq joriy etilmagan.

Mahalliy profilaktik chora-tadbirlar, asosan, huquqiy, ijtimoiy normalar va milliy an'analarga tayanadi, biroq ularni rejalashtirish va baholashda

statistik tahlil hamda ilmiy tadqiqotlardan foydalanish darajasi pastligicha qolmoqda.

Bu borada Martin Innes tomonidan ilgari surilgan konsepsiya ham alohida ahamiyatga ega, ya'ni u o'z tadqiqotlarida jinoyatchilik darajasi va aholining o'zini xavfsiz his qilishi o'rtasidagi farqni tushuntirib beradi [11]. Ushbu yondashuvga ko'ra, markaziy organlar umumiy statistikaga tayanadi, mahalliy tuzilmalar esa hududdagi deyarli barcha muammolarni to'g'ridan-to'g'ri his qiladi. Shuning uchun mahalliy darajadagi profilaktika nafaqat tashkiliy jihatdan, balki aholining xavfsizlik hissini oshirish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega, deb ta'kidlanadi.

1998-yilda qabul qilingan "Crime and Disorder Act" ("Jinoyat va tartibsizlik to'g'risida") qonuni [12] Buyuk Britaniyada mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga soluvchi muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qildi. Ushbu qonun mahalliy darajada jinoyatlarning oldini olish tizimini tashkil etishda uchta asosiy prinsipni belgilab berdi.

Birinchi prinsip – majburiylik. Unga ko'ra, mahalliy organlar politsiya bilan hamkorlikda jinoyatlarning oldini olish choralari amalga oshirishi shart hisoblanadi. Ya'ni, bu faoliyat ixtiyoriy emas, balki qonun bilan belgilangan majburiyatdir.

Ikkinchi prinsip – sheriklik (hamkorlik). Jinoyatlarning oldini olish faoliyati turli idoralar o'rtasidagi hamkorlik asosida, xususan, "maxsus hamkorlik" mexanizmi orqali amalga oshiriladi. Bu esa muammoni birgalikda hal etish imkonini beradi.

Uchinchi prinsip – dalillarga asoslangan yondashuv. Mahalliy organlar jinoyatchilik holatini tahlil qilib, maxsus auditor tekshiruvlar o'tkazishi va shu asosda aniq strategiya ishlab chiqishi lozim. Bu jarayonda faqat shaxsiy fikr yoki siyosiy manfaatlarga emas, balki aniq ma'lumotlarga tayanishni talab etiladi.

Shu bilan birga, mazkur qonunning 17-moddasi alohida ahamiyatga ega. Unga ko'ra, mahalliy organlar o'z faoliyatining barcha yo'nalishlarida – shaharsozlik, uy-joy siyosati, transport va ijtimoiy xizmatlar sohasida – jinoyatlarning oldini olish masalasini inobatga olishi shart.

Bu orqali qonun jinoyatchilik profilaktikasini alohida yo'nalish sifatida emas, balki mahalliy boshqaruvning barcha sohalariga singdirilgan umumiy vazifa sifatida belgilab berdi.

Jamoat xavfsizligi hamkorliklari (Community Safety Partnerships, CSPs) avvalgi jinoyatchilik va tartibsizlikni kamaytirish hamkorligi (Crime and Disorder Reduction Partnership, CDRP) tuzilmalari o'rnini egallagan bo'lib, mahalliy darajada jinoyatlarning oldini olishda asosiy hamkorlik mexanizmi hisoblanadi [13]. Ular qonun bilan belgilangan majburiy idoralararo tuzilmalar bo'lib, tarkibiga politsiya, mahalliy organlar, yong'in xavfsizligi xizmatlari, sog'liqni saqlash tizimi va probatsiya muassasalari kiradi.

CSPs faoliyati ma'lum bir tizim asosida tashkil etiladi. Unda, avvalo, hududdagi jinoyatchilik holati o'rganiladi, keyin shu ma'lumotlar asosida aniq maqsad va vazifalar belgilanadi, so'ng ular amalga oshiriladi va yakunda natijalar baholanadi. Bu jarayon doimiy ravishda takrorlanib boradi.

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotchilar ushbu modelning kamchiliklariga ham e'tibor qaratgan. Xususan, Nick Tilley va David Howarth bu holatni "profilaktikaning ortiqcha rasmiylashuvi" deb baholaydi [14]. Ularning fikricha, amaliyotda ba'zan profilaktika ishlaridan ko'ra, hisobot tayyorlash, yig'ilish o'tkazish va hujjatlar ishlab chiqish kabi rasmiy talablar ustun kelib qoladi. Bu muammo alohida shaxslarga emas, balki tizimning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq. Ya'ni hisobot berish va rasmiy talablarni bajarish jarayoni ba'zan asosiy maqsadga aylanib ketishi mumkin.

Bundan tashqari, D. Gillingtonning tadqiqotlarida mahalliy darajadagi hamkorlikda uchraydigan asosiy to'siqlar ham ko'rsatib o'tilgan [15]. Ularni shartli ravishda guruhlariga ajratish mumkin.

Institutsional to'siqlar. Turli idoralar har xil vazifa va yondashuvga ega bo'lgani sababli, ularning hamkorligi doimo ham oson kechmaydi. Masalan, politsiya tezkor chora ko'rishga yo'naltirilgan bo'lsa, ijtimoiy xizmatlar uzoq muddatli profilaktikaga ko'proq e'tibor qaratadi.

Resurs yetishmovchiligi. Turli tashkilotlarning moliyaviy va kadrlar imkoniyatlari bir xil emas. Ko'p hollarda politsiya tahlil va ma'lumotlar bilan ishlashda ustunlikka ega bo'lib, bu hamkorlikda muayyan tengsizliklarni keltirib chiqaradi.

O'zbekistonda ham idoralararo hamkorlikda ma'lum nomutanosibliklar kuzatiladi. Xususan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati asosan tezkor chora ko'rish va huquqbuzarliklarni

bartaraf etishga yo'naltirilgan bo'lsa, ijtimoiy xizmatlar ko'proq uzoq muddatli profilaktika va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga e'tibor qaratadi.

Bu ikki yo'nalish bir-birini to'ldirishi lozim bo'lsa-da, amaliyotda ular o'rtasidagi uzluksiz hamkorlik mexanizmlari yo'lga qo'yilmagan. Shuningdek, resurslar cheklanganligi ham bunga ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu sababli, mahalliy darajadagi profilaktika faqat tuzilmalarni yaratish bilan emas, balki ular o'rtasidagi haqiqiy va samarali hamkorlikni ta'minlash bilan bog'liq murakkab jarayon hisoblanadi.

Shu bilan birga, hududdagi geomuhitni to'g'ri tashkil etish orqali jinoyatchilikning oldini olish g'oyasi, ya'ni atrof-muhitning dizayni orqali jinoyatchilikni oldini olish (Crime Prevention Through Environmental Design, CPTED) yondashuvi mahalliy organlar faoliyatida muhim o'rin tutadi. Bu yondashuvga ko'ra, shaharsozlik va mavjud infratuzilmani to'g'ri rejalashtirish jinoyatlarning oldini olishda samarali vosita hisoblanadi. Masalan, turar-joy hududlarini qulay va ochiq qilib loyihalash, jamoat joylarini yoritish, ovloq va chekka hududlarda nazoratni ta'minlash orqali kriminogen xavfni kamaytirish mumkin. Shuningdek, hududni tashqi tomondan kuzatish oson qilib tashkil etish ("himoya qilinishi mumkin bo'lgan joy/hudud" – "defensible space" tamoyili) [16] amaliyotda o'z samarasini ko'rsatgan.

Qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakatimizdagi tuman va shaharlarda profilaktika ishlarini hududning xususiyati, geomuhiti orqali tashkil etish yondashuvi rivojlanishning dastlabki bosqichida turibdi. Xususan, turar-joy maskanlarida qurilish bosqichidanoq jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, ko'chalarni yoritish hamda nazoratni kuchaytirish borasida muayyan ishlar amalga oshirilmoqda.

Biroq, bu chora-tadbirlar hozircha yagona tizim va aniq standartlar asosida emas, balki ko'proq alohida tashabbuslar doirasida amalga oshirilayotgani kuzatiladi. Natijada, bu yo'nalishda barqaror va samarali profilaktika modelini shakllantirish, yagona konsepsiya va me'yoriy yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati saqlanib qolmoqda.

Buyuk Britaniyadagi jinoyatning ko'chishi tahlili (Crime Displacement Analysis, CDA) doirasida tashkil etilgan yoshlar bilan ishlaydigan jinoyat-

chilikni kamaytirish jamoalari (Youth Offending Teams, YOT) ham mahalliy profilaktika tizimining muhim qismi hisoblanadi. Bu guruhlar mahalliy darajada faoliyat yuritadi va politsiya, probatsiya, ijtimoiy xizmatlar, ta'lim hamda sog'liqni saqlash sohalari vakillarini birlashtiradi. Ularning faoliyati markaziy va mahalliy manbalar hisobidan moliyalashtiriladi va muvofiqlashtiriladi.

Olib borilgan ayrim ilmiy tadqiqotlar natijalari ham mahalliy profilaktikaning o'rni beqiyosligini tasdiqlaydi. Jumladan, D. Farrington va B. Welsh tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda oila va xavf guruhiga kiruvchi bolalar bilan erta bosqichda olib borilgan ishlar (masalan, oilani qo'llab-quvvatlash va maktabgacha rivojlantirish dasturlari) jinoyatchilikni kamaytirishda eng samarali choralardan biri ekani asoslab berilgan [17]. Bu yondashuv nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy jihatdan ham foydali investitsiya sifatida baholangan.

O'zbekistonda yoshlar bilan profilaktika ishlari asosan maktab va mahalla tizimi orqali amalga oshiriladi. Bu orqali muayyan natijalarga erishilayotgan bo'lsa-da, ushbu faoliyat ko'proq umumiy tarzda tashkil etilib, aniq maqsadli va kompleks dasturlar yetarli darajada joriy etilmagan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, Buyuk Britaniyada, yoshlar bilan ishlashda oila va bolalarga qaratilgan barvaqt (early-stage) profilaktika dasturlari keng qo'llanilib, ularning samaradorligi amaliyotda o'z isbotini topgan. Bunday yondashuv muammolarni erta bosqichda aniqlash va salbiy oqibatlarini oldini olish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda ham yoshlar profilaktikasini yanada takomillashtirish uchun barvaqt aniqlashga asoslangan, manzilli va kompleks dasturlarni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Buyuk Britaniyada olib borilayotgan islohotlar yuqoridagi qonunlar bilan cheklanib qolmagan. Xususan, 2019-yildan boshlab Angliyaning yirik shaharlarida zo'ravonlikni kamaytirish bo'yicha tuzilmalar (Violence Reduction Units, VRU) tashkil etildi [18]. Ushbu tuzilmalar zo'ravonlikka "jamoat salomatligi" yondashuvi asosida qaraydi, ya'ni zo'ravonlik faqat huquqbuzarlik emas, balki oldini olish mumkin bo'lgan ijtimoiy muammo sifatida baholanadi.

Politsiya va mahalliy tuzilmalar o'rtasidagi munosabatlar ham yillar davomida sezilarli

darajada o'zgardi. Ilgari ular mustaqil tashkilotlar sifatida alohida faoliyat yuritgan bo'lsa, bugungi kunda politsiya mahalla xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan yagona, integratsiyalashgan tizimning bir qismi sifatida ishtirok etmoqda.

2000-yillarda shakllangan "neighbourhood policing" konsepsiyasi aynan shu yondashuvga asoslanadi. Unga ko'ra, politsiya mahalliy aholi, biznes va jamoat tashkilotlari bilan doimiy hamkorlikda ishlaydi. Bu maqsadda maxsus tuman guruhlar tashkil etilgan. Masalan, London Metropolitan politsiyasi tomonidan joriy etilgan Safer Neighbourhood Teams (SNTs) ushbu modelning amaliy ifodasi hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday guruhlar jinoyatchilikning umumiy darajasini emas, balki aholida xavotir uyg'otadigan "muayyan huquqbuzarliklar"ning oldini olishda samarali natija beradi [19]. Shuning uchun ularning faoliyatini baholashda faqat jinoyat statistikasiga emas, balki aholining xavfsizlik hissi va politsiyaga bo'lgan ishonchiga ham e'tibor qaratish lozim.

Mahalliy profilaktika tizimida fuqarolik jamiyati va ixtiyoriy tuzilmalar ham muhim o'rin tutadi. Ular davlat yoki bozor mexanizmlari bilan to'liq qamrab olinmaydigan alohida sohani tashkil etadi. Masalan, Neighbourhood Watch* kabi tashkilotlar minglab mahalliy guruhlarini birlashtirib, keng jamoatchilik ishtirokini ta'minlaydi.

Tadqiqotlarga ko'ra, bunday tuzilmalar jinoyatchilik darajasini muayyan darajada kamaytirishga ta'sir ko'rsatadi [20]. Biroq, natijalar barcha hududlarda bir xil emas, ya'ni ular mahallaning ijtimoiy holati va aholining faolligiga bog'liq. Aynan shu farqlar ilmiy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Jumladan, ayrim tadqiqotlarda "tanlov xatosi" fenomeni qayd etilgan [21], ya'ni nisbatan farovon va ijtimoiy jihatdan birlashgan hududlarda profilaktika faolligi yuqori bo'ladi, jinoyatchilik ko'proq uchraydigan hududlarda esa bunday tashabbuslar kamroq rivojlanadi.

Bu holatni tushuntirishda Robert Putnamning ijtimoiy kapital haqidagi nazariyasi [22] muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra, turli ijtimoiy guruhlar

o'rtasidagi aloqalar (ijtimoiy kapitaldagi ko'priklar) kuchli bo'lgan jamiyatlarda odamlar birgalikda muammolarni hal qilishga ko'proq tayyor bo'ladi. Aksincha, ijtimoiy aloqalar zaif bo'lgan hududlarda profilaktika imkoniyatlari ham cheklanadi.

Bu fikr juda muhim bo'lgan bir xulosaga olib keladi. Agar davlat jinoyatlarning oldini olishda fuqarolik jamiyatiga tayanmoqchi bo'lsa, u ijtimoiy tengsizlik muammosiga befarq bo'la olmaydi. Chunki aynan shu omil fuqarolar faolligiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, D. Garland bu yondashuvni tanqid qilib, uni "responsibilization" (mas'uliyatni jamoaga yuklash) strategiyasi deb baholaydi [23]. Uning fikricha, davlat ayrim hollarda xavfsizlik uchun mas'uliyatni jamoatchilikka yuklab, o'zidan kamaytiradi.

Biroq, bizningcha, fuqarolik jamiyati ishtirokidagi huquqbuzarliklarning oldini olish faoliyati faqat davlat siyosati natijasi emas. U mahalliy jamoalarda an'anaviy ravishda shakllangan o'zaro yordam va ijtimoiy nazorat mexanizmlariga ham tayanadi.

Yana bir muhim masala – mahalliy tuzilmalarning moliyaviy imkoniyatlari Buyuk Britaniyada jinoyatlarning oldini olish tizimidagi muhim ziddiyatni ochib beradi. Davlat mahalliy organlarga profilaktika bo'yicha aniq majburiyatlar yuklaydi, ammo bu vazifalarni bajarish uchun yetarli va kafolatlangan moliyaviy resurslarni doimo ta'minlamaydi.

Xususan, 2010–2019-yillarda mahalliy organlar markaziy moliyalashtirishning sezilarli qisqarishiga (26–28%) duch kelgan [24]. Bunday sharoitda ular mavjud mablag'larni, avvalo, qonunan majburiy bo'lgan sohalarga (ijtimoiy himoya, ta'lim va sog'liqni saqlash) yo'naltirishga majbur bo'lgan. Natijada profilaktika dasturlari, agar ular majburiy maqomga ega bo'lmasa, birinchi navbatda qisqartirilgan.

Bu holat Buyuk Britaniya modelidagi muhim muammoni ko'rsatadi. Ya'ni, profilaktika qonun bilan majburiy qilib belgilangan bo'lsa-da, uni amalga oshirish uchun zarur moliyaviy ta'minot doimo kafolatlanmagan. Shu sababli profilaktika

* Izoh: Neighbourhood Watch – Buyuk Britaniyaning yirik jamoatchilik tashkiloti bo'lib, ushbu tashkilot o'n minglab kichik guruhlar tarkibida 2 mln. dan 3,8 mln. gacha ishtirokchini birlashtirgan.

faoliyati nafaqat Buyuk Britaniyada, balki butun dunyoda ko'p jihatdan byudjet imkoniyatlariga bog'liq bo'lib qolmoqda.

Shundan bo'lsa-da, ayrim tadqiqotlarda [25] bu jarayon mahalliy organlar rolining o'zgarishiga olib kelgani ta'kidlanadi. Ilgari ular profilaktika siyosatini faol amalga oshiruvchi subyekt bo'lgan bo'lsa, keyingi yillarda ko'proq boshqa tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi rolga o'ta boshlagan. Bu nafaqat resurslar kamayishi, balki yondashuvlardagi o'zgarishlarni ham anglatadi. Boshqacha aytganda, mahalliy organlarda majburiyat saqlanib qolgan, lekin uni amalga oshirish imkoniyatlari qisqargan. Natijada "mas'uliyat" bilan "imkoniyat" markazi o'rtasida nomutanosiblik yuzaga keladi. Bu esa amalda hisobotlar bajarilishiga, ammo real profilaktika ishlari yetarli darajada samara bermasligiga olib kelgan.

Shu bilan birga, mahalliy profilaktikada hududning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish juda muhim, ammo amalga oshirish jihatidan ancha murakkab vazifadir. Buyuk Britaniya shaharlari ijtimoiy va demografik jihatdan juda xilma-xil. Bir xil munitsipalitet doirasida turli ijtimoiy sharoit, etnik tarkib va jinoyatchilik xavfiga ega hududlar mavjud.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jinoyatchilik haqida aholida shakllangan tasavvurlar doimo real statistikaga mos kelavermaydi. Ko'p hollarda odamlar ko'zga ko'rinadigan, lekin unchalik og'ir bo'lmagan holatlarni (masalan, yoshlarning to'planishi) katta xavf sifatida qabul qiladi [26]. Aksincha, kamroq ko'zga tashlanadigan, lekin jiddiyoq oqibatlariga olib keladigan muammolar yetarlicha baholanmaydi.

Siyosiy bosim ostida mahalliy organlar va hamkorlik tuzilmalari ba'zan resurslarni aynan shunday "ko'rinadigan" muammolarga yo'naltirishga moyil bo'ladi. Bu esa umumiy profilaktika samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Angliya va Shotlandiya modellarini solishtirganda, ularning yondashuvi turlicha ekani ko'rinadi. Masalan, Shotlandiyada mahalliy profilaktika modeli "har bir bola uchun to'g'ri yondashuvni ta'minlash" tamoyiliga asoslanadi [27]. Bu yondashuv har bir bolaning ehtiyojini barvaqt aniqlab, unga manzilli va muvofiq yordam ko'rsatishga qaratilgan kompleks profilaktika choralari ko'rishni nazarda tutadi.

Shotlandiyada umumiy qamrov va individual yondashuv ustuvor bo'lsa, Angliyada asosan xavf guruhlarga kiruvchi shaxslarni aniqlab, ularga qaratilgan manzilli choralari qo'llaniladi.

Yuqoridagi davlatlarning mahalliy profilaktika tuzilmalari faoliyatini tanqidiy tahlil qilish bir qator chuqur, tizimli muammolarni ochib beradi. Bu muammolarni faqat texnik islohotlar orqali hal qilish qiyin, chunki ular tizimning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Masalan, *birinchi muammo* – "tanlov xatosi" (selection bias). Amaliyot shuni ko'rsatadiki, eng samarali profilaktika tuzilmalari ko'pincha jinoyatchilik kamroq bo'lgan, ijtimoiy jihatdan rivojlangan hududlarda shakllanadi. Aksincha, jinoyatchilik yuqori bo'lgan hududlarda bunday tuzilmalar yetarlicha rivojlanmaydi. Bu esa profilaktika eng zarur bo'lgan joylarda uning imkoniyatlari cheklanishiga olib keladi.

Mazkur muammoni milliy tizimda ham uchratish mumkin. Xususan, mamlakatimizda profilaktik chora-tadbirlar, odatda, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror va farovon hududlarda samaraliroq tashkil etilmoqda. Bunday hududlarda mahalliy hokimiyat organlari imkoniyatlari keng, resurslar yetarli va aholi bilan ishlash tizimi nisbatan yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Biroq, jinoyatchilik darajasi yuqori bo'lgan tuman va mahallalarda aksincha holat kuzatiladi. Ushbu hududlarda profilaktika ishlarini amalga oshirish uchun kadrlar, moliyaviy va tashkiliy resurslar yetarli emas, shuningdek, ijtimoiy muammolar (ishsizlik, kam ta'minlanganlik, oilaviy nizolar) ko'proq uchraydi. Natijada, aynan profilaktika kuchli bo'lishi kerak bo'lgan joylarda uning samaradorligi past bo'lib qolmoqda. Bu muammo ijtimoiy xizmatlar va resurslar respublika bo'ylab bir xilda taqsimlanganligi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Lekin, bu mexanizm yetarlicha samara bermaydi. Bizningcha, profilaktika tadbirlarini ham ijtimoiy xizmatlar ko'lamini va manbalarini ham bir xil shaklda emas, balki hududlarning ijtimoiy va iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olgan holda, manzilli va maqsadli tashkil etish va taqsimlash zarur. Ya'ni, resurslar va chora-tadbirlar jinoyatchilik xavfi yuqori bo'lgan hududlarga ustuvor tarzda yo'naltirilishi, mahalliy sharoitdan kelib chiqqan holda moslashtirilishi lozim.

Ikkinchi muammo – idoralararo hamkorlikdagi farqlar. Turli tashkilotlar turlicha yondashuv va ish uslubiga ega bo'lgani sababli, ularning samarali hamkorligi har doim ham oson kechmaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sheriklar o'rtasida o'zaro ishonch va umumiy maqsad bo'lgan joyda natijalar yaxshi bo'ladi, aks holda esa faoliyat ko'proq rasmiy xarakter kasb etadi.

Uchinchi muammo – demokratik hisobdorlik va ilmiy asoslangan qarorlar o'rtasidagi ziddiyat. Masalan, saylov orqali lavozimga kelgan rahbar tez natija beradigan choralarni afzal ko'rish mumkin. Biroq, jinoyatchilikni kamaytirishda eng samarali choralari, masalan, bolalar va oilalar bilan uzoq muddatli profilaktik dasturlar o'z samarasini darhol emas, balki vaqt o'tishi bilan ko'rsatadi.

To'rtinchi muammo – hududiy nomuvofiqlik. Jinoyatlar ko'p hollarda bir hudud doirasida cheklanib qolmaydi. Ayniqsa, uyushgan jinoyatchilik, narko va kiber jinoyatlar bir nechta hududni qamrab oladi [28]. Shu sababli mahalliy darajadagi choralari har doim ham yetarli bo'lmayligi mumkin.

Bundan tashqari, moliyaviy cheklovlar ham hamkorlikka ta'sir qiladi. Ayrim hollarda resurslar kamayishi natijasida ijtimoiy va yoshlar bilan ishlovchi xizmatlar qisqarib, profilaktika tizimida politsiyaning roli nisbatan kuchayib ketadi. Bu esa umumiy muvozanatga ta'sir ko'rsatadi.

Shu tariqa, mahalliy profilaktika tizimi samarali ishlashi uchun faqat tashkiliy choralari emas, balki ijtimoiy, iqtisodiy va institutsional omillarni ham kompleks ravishda hisobga olish zarur.

"Anchored pluralism" konsepsiyasi jinoyatchilik profilaktikasida mahalliy tuzilmalar rolini tushunishda yana bir muhim manba sanaladi. Ian Loader va Neil Walker ushbu yondashuvni bir tomondan, haddan tashqari markazlashuv mahalliy sharoitlarni hisobga olish imkoniyatini cheklaydi, ikkinchi tomondan esa, haddan tashqari tarqoqlik umumiy strategiya va muvofiqlashtirishning yo'qolishiga olib keladi [29], deb izohlaydi.

Bu modelga ko'ra, davlat "langar" vazifasini bajaradi, ya'ni u minimal xavfsizlik standartlari, huquqiy aniqlik va demokratik hisobdorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, profilaktikaning amaliy mazmuni va shakli mahalliy darajada, ya'ni shu hududni yaxshi biladigan tuzilmalar tomonidan belgilanadi.

Shu nuqtai nazarni Gordon Hughes va Adam Edwards tomonidan ishlab chiqilgan "governance of crime" konsepsiyasi ham qo'llab-quvvatlaydi. Unga ko'ra, jinoyatchilikka qarshi kurash faqat davlat organlari orqali emas, balki turli ishtirokchilar o'rtasidagi hamkorlik va mas'uliyatni taqsimlash orqali amalga oshiriladi [30]. Bu yerda mahalliy tuzilmalar faqat ijrochi emas, balki mustaqil qaror qabul qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu konsepsiyani amaliyotga tatbiq etish Buyuk Britaniya tizimining ham kuchli, ham zaif tomonlarini ko'rsatadi. Bir tomondan, tizim moslashuvchan, ya'ni mahalliy sharoitga tez moslasha oladi va jamoat ishtirokini rag'batlantiradi. Ikkinchi tomondan esa, yondashuvda resurslarning yetarli emasligi, mahalliy tuzilmalar o'rtasida tajriba almashish mexanizmlarining zaifligi va umumiy muvofiqlashtirishning kamligi kabi bir qator muammolar ko'zga tashlanadi.

Shu bois, bizningcha, har qanday davlatning "langar" vazifasi to'liq amal qilishi uchun u quyidagi **kamida to'rt tayanchga ega bo'lishi** lozim:

- me'yoriy majburiyatlar;
- yetarlicha moliyaviy resurslar;
- faoliyatni doimiy tahlil qilish va xulosa chiqarish;
- mahalliy tuzilmalar o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlash.

Tahlillar esa bu omillarning barchasi bir vaqtning o'zida to'liq ta'minlanmasligini ko'rsatadi.

Buyuk Britaniya misolida amalga oshirilgan yuqoridagi tahlillar va tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

mahalliy tuzilmalar jinoyatlarning oldini olish tizimida faqat ijrochi emas, balki asosiy bo'g'in hisoblanadi. Ular mahalliy ma'lumotlar, ijtimoiy aloqalar va tashkiliy tajribaga ega bo'lgan mustaqil subyektlardir;

ularning samaradorligi faqat rasmiy tuzilmaga emas, balki rahbarlik sifatiga, sheriklar o'rtasidagi ishonchga va jamoadagi ijtimoiy birlik darajasiga bog'liq;

profilaktikadagi "tanlov xatosi" muammosi, ya'ni samarali tuzilmalarning ko'proq rivojlangan hududlarda shakllanishi oddiy moliyaviy choralari bilan hal qilinmaydi. Bu muammo ijtimoiy sharoitlar bilan bog'liq bo'lib, kengroq ijtimoiy siyosatni talab qiladi;

mahalliy profilaktikaning moliyaviy jihatdan zaifligi tizimdagi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Majburiyatlar mavjud bo'lsa-da, ularni amalga oshirish uchun yetarli resurslar har doim ham ajratilmaydi.

Angliya va Shotlandiya modellari o'rtasidagi farq profilaktikaga turlicha yondashuv mavjudligini ko'rsatadi: biri maqsadli choralarga tayansa, ikkinchisi umumiy qamrov va individual yondashuvni ustuvor deb biladi.

Tadqiqot doirasida olib borilgan ilmiy-amaliy o'rganishlar, qiyosiy tahlillar va shakllangan xulosalar asosida mamlakatimizdagi ayrim mavjud muammolarni bartaraf etish va mahalliy profilaktika tizimini yanada takomillashtirish maqsadida quyidagilar taklif etiladi:

- dastlab, mahalliy tuzilmalarning profilaktik faoliyatini tizimli va samarali tashkil etish uchun **integratsiyalashgan profilaktika modelini** joriy etish zarur. Ushbu model doirasida mahalliy tuzilmalar (ichki ishlar organlari, mahalliy hokimliklar, ijtimoiy xizmatlar va boshq.) o'rtasidagi hamkorlikni rasmiylashtirish, barcha subyektlar uchun yagona vazifalar va yondashuvlarni belgilash ko'zda tutiladi. Bunda, asosan, "mahalla yetiligi" vakillari (mahalla darajasida), tuman (shahar)dagi huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatida bevosita ishtirok etuvchi subyektlar (tuman (shahar) darajasida) **ko'p tarmoqli (multidissiplinar) ishchi guruhlarda ishtirok etib**, hududdagi **jinoyatchilik va ijtimoiy xavf omillarini muntazam tahlil qilib borishi** maqsadga muvofiq. Shuningdek, aholi ishtirokini kengaytirish orqali mahallalardagi **"Mahalla targ'ibotchisi guruhlari"** sonini ko'paytirish ham profilaktika samaradorligini oshirishda muhim hisoblanadi;

- profilaktika tadbirlarini bir xil tarzda emas, balki **hududiy xususiyatlardan kelib chiqqan holda** tashkil etish ham dolzarbdir. Ayniqsa, **jinoyatchilik darajasi yuqori bo'lgan** tuman va mahallalar uchun alohida yondashuv talab etiladi. Shu maqsadda jinoyatchilik statistikasi va ijtimoiy tahlillar asosida xavf yuqori bo'lgan hududlarga **qo'shimcha resurslar ajratish** hamda **maxsus profilaktika dasturlarini** amalga oshirish maqsadga muvofiq;

- shaharsozlik va infratuzilma orqali profilaktika imkoniyatlaridan samarali foydalanish ham

muhim yo'nalish hisoblanadi. Bu borada jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan (CPTED) prinsiplarni yanada rivojlantirish, jumladan, "himoyalangan makon" (defensible space) tamoyillarini qo'llash zarur. Shu bilan birga, ushbu talablarni shaharsozlik va qurilishga oid me'yoriy hujjatlarga kiritish orqali huquqiy jihatdan mustahkamlash maqsadga muvofiq;

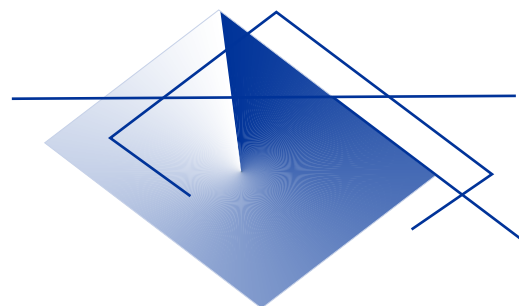
- yoshlar va oilalar bilan ishlashda kompleks va manzilli yondashuvni joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. Buning uchun maktab, mahalla va ijtimoiy xizmatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, ayniqsa, kam ta'minlangan oilalar va xavf guruhiga kiruvchi bolalar uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish zarur. Ushbu dasturlar doirasida huquqiy, psixologik maslahat berish, ta'lim va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari birlashtirish samarali natija beradi;

- mahalliy tuzilmalarning profilaktik faoliyatini **dalillarga asoslangan yondashuvga** o'tkazish zarur. Buning uchun statistik ma'lumotlar va tahlil natijalari asosida qaror qabul qilish amaliyotini kengaytirish, **monitoring va baholashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish** talab etiladi;

- profilaktika subyektlari uchun yagona raqamli platforma yaratish orqali ma'lumot almashish, xavf guruhlarini kuzatish va amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, mahalliy tuzilmalar jinoyatlarning oldini olish tizimida yordamchi emas, balki hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan asosiy subyektlar hisoblanadi. Aynan ular orqali milliy strategiyalar amaliyotga tatbiq etilib, fuqarolar hayotida real natijalar namoyon bo'ladi.

Shu ma'noda, mahalliy tuzilmalar faoliyatining samaradorligi nafaqat jinoyatchilik darajasining pasayishiga, balki aholining davlat institutlariga bo'lgan ishonchi, huquqiy ongi va xavfsizlik hissiining shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Morgan J. Safer Communities: The Local Delivery of Crime Prevention through the Partnership Approach. London: Home Office, 1991.
2. Hughes G., Edwards A. (eds.) Crime Control and Community: The New Politics of Public Safety. Cullompton: Willan, 2002. – P. 9–35.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-yanvardagi "2025 yilda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-1-son qarori. <https://lex.uz/docs/7330260>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 03.04.2026-yil.)
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-yanvardagi "Respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish yo'nalishida yaxlit manzilli ishlash tizimini joriy etishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-1-son qarori. <https://lex.uz/uz/docs/7973611>. (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 03.04.2026-yil.)
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-yanvardagi "2026-yilda respublika mahallalarida jinoyatchilikning barvaqt profilaktikasi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-2-son qarori (Elektron manbaga murojaat qilingan sana: 03.04.2026-yil.)
6. Crawford A., Evans K. Crime Prevention and Community Safety // Liebling A., Maruna S., McAra L. (eds.) The Oxford Handbook of Criminology. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2017. – P. 797–824.
7. Loader I., Walker N. Civilizing Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 106–140.
8. Crawford A. Crime Prevention and Community Safety: Politics, Policies and Practices. London: Longman, 1998. – P. 3–15.
9. Sampson R.J., Raudenbush S.W., Earls F. Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy // Science. 1997. Vol. 277. No. 5328. – P. 918–924.
10. Sutherland A., Brunton-Smith I., Jackson J. Collective Efficacy, Deprivation and Violence in London // British Journal of Criminology. 2013. Vol. 53. No. 6. – P. 1050–1074.
11. Innes M. Reinventing Tradition? Reassurance Policing in a High-Crime Society // Criminal Justice. 2004. Vol. 4. No. 2. – P. 151–171.
12. Crime and Disorder Act 1998, c. 37. – Ss. 5–7, 17.
13. Home Office. Guidance for Responsible Authorities: Crime and Disorder Reduction Partnerships. London: Home Office, 2007. – P. 4–12.
14. Tilley N. (ed.) Handbook of Crime Prevention and Community Safety. Cullompton: Willan, 2005. – P. 165–196.
15. Gilling D. Multi-Agency Crime Prevention: Some Barriers to Collaboration // Howard Journal of Criminal Justice. 1994. Vol. 33. No. 3. – P. 246–257.
16. Crawford A., Evans K. Crime Prevention and Community Safety // Liebling A., Maruna S., McAra L. (eds.) The Oxford Handbook of Criminology. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2017. – P. 797–824.
17. Farrington D.P., Welsh B.C. Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions. Oxford: Oxford University Press, 2007. – P. 1–30.
18. Violence Reduction Unit Scotland. 10 Years of the Violence Reduction Unit. Glasgow: VRU, 2015. – P. 5–22.
19. Innes M., Roberts C., Innes H. Assessing the Effects of Neighbourhood Policing // Policing: An International Journal. 2011. Vol. 4. No. 4. – P. 384–392.
20. Tuffin R., Morris J., Poole A. An Evaluation of the Impact of the National Reassurance Policing Programme. London: Home Office Research Study 296, 2006. – P. 1–42.
21. Bennett T., Holloway K., Farrington D. Does Neighbourhood Watch Reduce Crime? A Systematic Review and Meta-Analysis // Journal of Experimental Criminology. 2006. Vol. 2. No. 4. – P. 437–458.
22. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster, 2000. – P. 307–318.
23. Garland D. The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society. Oxford: Oxford University Press, 2001. – P. 124–127.
24. Lowndes V., Gardner A. Local Governance under the Conservatives: Super-Austerity, Devolution and the 'Smarter State' // Local Government Studies. 2016. Vol. 42. No. 3. – P. 357–375.
25. Hastings A. et al. Coping with the Cuts? The Management of the Worst Financial Settlement in Living Memory // Local Government Studies. 2015. Vol. 41. No. 4. – P. 601–621.
26. Hough M., Roberts J. Youth Crime and Youth Justice: Public Opinion in England and Wales. Bristol: Policy Press, 2004. – P. 78–103.
27. Scottish Government. Preventing Offending: Getting it Right for Children and Young People. Edinburgh: Scottish Government, 2015. – P. 5–18.
28. Her Majesty's Inspectorate of Constabulary. Crime Prevention: A Road Well Travelled. London: HMIC, 2018. – P. 34–52.
29. Loader I., Walker N. Civilizing Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 106–140.
30. Hughes G., Edwards A. (eds.) Crime Control and Community: The New Politics of Public Safety. Cullompton: Willan, 2002. – P. 9–35.

KIBERJINOYATLAR BO'YICHA XALQARO STANDARTLAR VA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASIDA KIBERO'G'RILIK JINOYATLARI KVALIFIKATSIYASI

SAIDOV
Boboqul Yoriqulovich

Huquqni muhofaza qilish Akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Maqolada kiberjinoiyatlar bo'yicha xalqaro standartlar hamda xorijiy davlatlar tajribasi asosida AKT orqali sodir etiladigan o'g'rilik jinoyatlarini kvalifikatsiya qilish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, kompyuter tizimiga noqonuniy kirish, ma'lumotlarga aralashuv va mulkiy manfaatga erishish holatlarini kompleks kvalifikatsiya qilish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kiberjinoiyat, kibero'g'rilik, AKT, Budapesht konvensiyasi, xalqaro standartlar, xorijiy tajriba, kompyuter firibgarligi, texnologik neytrallik, elektron dalillar, mulkiy zarar, jinoyatni kvalifikatsiya qilish, raqamli jinoyatlar.

Аннотация. В статье анализируются вопросы квалификации преступлений, связанных с кражей, совершенных с использованием ИКТ, на основе международных стандартов по киберпреступности и опыта зарубежных стран. Также обосновывается необходимость всесторонней квалификации случаев незаконного доступа к компьютерной системе, вмешательства в информационную систему и получения имущественной выгоды.

Ключевые слова: киберпреступность, киберпреступность, ИКТ, Будапештская конвенция, международные стандарты, зарубежный опыт, компьютерное мошенничество, технологический нейтралитет, электронные доказательства, причинение имущественного ущерба, квалификация преступления, цифровые преступления.

Abstract. This article analyzes the issues of qualifying theft crimes committed through information and communication technologies (ICT), based on international standards on cybercrime and the experience of foreign states. Furthermore, the article substantiates the necessity of comprehensively qualifying cases involving unauthorized access to computer systems, interference with data, and the unlawful acquisition of property interests.

Keywords: cybercrime, cyber theft, ICT, Budapest Convention, international standards, foreign experience, computer fraud, technological neutrality, electronic evidence, property damage, qualification of crimes, digital crimes.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida kiberjinoiyat-chilik, xususan, AKT orqali sodir etiladigan o'g'rilik jinoyatlari an'anaviy jinoiy-huquqiy yondashuvlardan tashqariga chiqib, transmilliy va murakkab huquqiy hodisaga aylandi. Bunday jinoyatlar bir vaqtning o'zida bir nechta davlat hududida sodir etilishi, jinoyat subyekti, obyekti va oqibatlarining turli yurisdiksiyalarda joylashishi

bilan tavsiflanadi. Shu sababli kiberjinoiyatlarni, jumladan kibero'g'rilik jinoyatlarini to'g'ri kvalifikatsiya qilish xalqaro standartlar va xalqaro hamkorlik mexanizmlariga tayangan holda hal etilishi zarur bo'lgan masala sifatida e'tirof etiladi [1].

Kiberjinoiyatlar sohasida universal xalqaro standartlarni o'zida jamlagan eng muhim hujjat 2001-yil 23-noyabrda qabul qilingan "Kiberjinoiyatlar to'g'risida"gi Budapesht konvensiyasi

hisoblanadi [2]. Mazkur Konvensiya kompyuter tizimlariga noqonuniy kirish, kompyuter ma'lumotlarini egallash, ularni o'zgartirish, yo'q qilish hamda axborot texnologiyalaridan foydalanib mulkiy zarar yetkazish bilan bog'liq qilmishlarni jinoyat sifatida e'tirof etish bo'yicha yagona yondashuvni shakllantiradi [3]. Konvensiya doirasida AKT orqali sodir etiladigan o'g'rilik jinoyatlari alohida nom bilan ajratilmagan bo'lsa-da, ularni kompyuter ma'lumotlarini noqonuniy egallash yoki firibgarlik orqali mulkiy manfaatga erishish shakli sifatida kvalifikatsiya qilish tavsiya etiladi. Bu esa jinoyatni baholashda texnik vosita emas, balki mulkiy zarar yetkazish fakti ustuvor ekanini ko'rsatadi.

Xalqaro standartlarga ko'ra, kiberjinoiyatlarni kvalifikatsiya qilishda texnologik neytrallik prinsipi muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra axborot texnologiyalari jinoyatning mustaqil obyektiv tomoni emas, balki uni sodir etish usuli sifatida baholanadi. Shu asosda Germaniya, Fransiya va Italiya kabi davlatlar jinoyat qonunchiligida AKT orqali sodir etilgan o'g'rilik jinoyatlari alohida jinoyat tarkibi sifatida emas, balki mulkka qarshi jinoyatlarning murakkab yoki og'irlashtiruvchi shakli sifatida kvalifikatsiya qilinadi [4]. Masalan, Germaniya Jinoyat kodeksida kompyuter tizimlaridan foydalanib sodir etilgan mulkiy jinoyatlar uchun javobgarlik kuchaytirilgan bo'lsa-da, ular klassik o'g'rilik yoki firibgarlik tarkibi doirasida baholanadi.

Kiberjinoiyatlarga qarshi kurashish xalqaro hamkorliksiz samarali bo'lishi mumkin emas. Shu bois xalqaro standartlarda davlatlar o'rtasida tezkor huquqiy yordam, elektron dalillarni saqlash va uzatish, jinoyatchilarni ekstraditsiya qilish mexanizmlarini soddalashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Budapesht konvensiyasi doirasida joriy etilgan "24/7 Network" tizimi ishtirokchi davlatlarga vakolatli organlar bilan kiberjinoiyatlar yuzasidan tezkor axborot almashish imkonini beradi [5]. Bu mexanizm AKT orqali sodir etilgan o'g'rilik jinoyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega, chunki raqamli dalillar qisqa muddat ichida yo'qolishi yoki o'zgartirilishi mumkin [6].

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, "kibero'g'rilik", odatda, ikki qatlamli yondashuv

asosida kvalifikatsiya qilinadi. Bir tomondan, kompyuter tizimi va ma'lumotlariga tajovuzni jinoyat deb belgilovchi maxsus "kompyuter (kiber) jinoyatlari" tarkiblari qo'llanadi, ikkinchi tomondan esa mulkka qarshi jinoyatlar (o'g'rilik, firibgarlik, xizmatlarni aldov yo'li bilan olish, noqonuniy boyish va h.k.) yoki moliyaviy jinoyatlar bilan qo'shib kvalifikatsiya qilinadi. Bunday yondashuv xalqaro standartlarda ham aks etgan. Jumladan, aynan Budapesht konvensiyasi "noqonuniy kirish", "ma'lumotlarga aralashuv", "tizimga aralashuv" bilan bir qatorda "kompyuterga oid firibgarlik"ni ham alohida jinoyat sifatida ko'rsatadi, ya'ni kiberhujumning texnik komponenti va mulkiy zarar komponentini ajratib, har biriga mos huquqiy reaksiya berish konsepsiyasi shakllangan. Shu mantiq Yevropa Ittifoqining 2013/40/YEU direktivasida ham mustahkamlanib, a'zo davlatlarda "axborot tizimlariga hujumlar" bo'yicha minimal jinoyat tarkiblari va sanksiyalarni uyg'unlashtirish, vakolatli organlar hamkorligini kuchaytirish ko'zda tutilgan.

Angliya va Uels amaliyotida kibero'g'riliklarni baholash ko'pincha "kirish/zarar yetkazish" qismi "Computer Misuse Act 1990" doirasida, mulkiy manfaatni qo'lga kiritish qismi esa "Fraud Act 2006" yoki "Theft Act 1968" doirasida yoritiladi. "Computer Misuse Act 1990" kompyuter materialiga ruxsatsiz kirish, ruxsatsiz kirib keyingi jinoyatni sodir etish niyati, shuningdek tizim yoki ma'lumotlarni buzish kabi holatlarni jinoiy ravishda kvalifikatsiya qiladi. Bu, masalan, fishing havolasi orqali bank akkauntiga kirib olish yoki zararli dastur bilan autentifikatsiya ma'lumotlarini qo'lga kiritish holatlarida "kiber tajovuz" komponentini nazarda tutadi. "Fraud Act 2006" esa firibgarlikni bir nechta usul orqali sodir etish (xususan, yolg'on taqdim etish orqali) va "xizmatlarni qonunga xilof tarzda qo'lga kiritish"ni jinoyat deb belgilaydi. Amaliyotda karta rekvizitlari bilan noqonuniy tranzaksiya qilish, onlayn bankingda aldovli tasdiqlash (Social Engineering) orqali pul yechish aynan shu "mulkiy tajovuz" komponenti bilan bog'lanadi. Bunda "Theft Act 1968" o'g'rilikning klassik ta'rifini beradi, biroq raqamli muhitda "mulk" va "egallash" kategoriyalarini qo'llash doim ham samarali emas. Ayrim holatlarda "pul mablag'i" bank hisobvarag'idagi talab huquqi sifatida, ayrim holatlarda "xizmat"

sifatida baholanadi va shunga mos ravishda firibgarlik yoki xizmatlarni noqonuniy yo'l bilan olish tarkibi ustuvor bo'lib qoladi.

AQSHda kibero'g'riliklarni kvalifikatsiya qilishda "himoyalangan kompyuterga ruxsatsiz kirish yoki vakolatdan chetga chiqib kirish" hamda firibgarlik niyati bilan "moddiy belgi"ni qo'lga kiritish holatlari "Computer Fraud and Abuse Act (CFAA)" doirasida markaziy o'rin tutadi. CFAA konstruksiyasi, ayniqsa, bank tizimlariga yoki Internet orqali bog'langan infratuzilmaga noqonuniy kirish bilan moliyaviy foyda ko'rish sxemalarida "kirish – egallash – natija" zanjirini isbotlashga qulay. Shu bilan birga, mulkiy zarar, odatda, qo'shimcha ravishda umumiy firibgarlik tarkiblari (masalan, elektron aloqa vositalari orqali firibgarlik kabi) bilan ham bog'lanadi. Natijada, kvalifikatsiya "kiberkirish" va "mulkiy aldov"ning yig'ma huquqiy bahosiga aylanadi.

Fransiyada kiberjinoyatlar klassik "Godfrain" yondashuvi asosida Jinoyat kodeksida avtomatlashtirilgan ma'lumotlarni qayta ishlash tizimiga "firibgarlik yo'li bilan kirish yoki unda qolish"ni jinoyat sifatida belgilaydi. Bu norma bevosita "hasking" faktini qamrab oladi. Agar ruxsatsiz kirish natijasida ma'lumotlar o'zgartirilsa, o'chirib yuborilsa yoki tizim ishlashi buzilsa, javobgarlik kuchaytiriladigan holatlar vujudga keladi, ya'ni qonun texnik tajovuzning og'irlashgan oqibatini alohida yuridik ahamiyatga ega belgi sifatida ko'radi.

Kibero'g'rilikning "mulk" komponenti esa ko'pincha klassik o'g'rilik tushunchasi bilan yoki "aldov"ga yaqin tarkiblar bilan bog'lanadi. Fransiya huquqida o'g'rilik "birovning narsasini firibgarlik yo'li bilan olib qo'yish" sifatida ta'riflanadi, ammo raqamli aktivlar, hisobdagi mablag' va identifikatsiya ma'lumotlari bilan bog'liq ishlar amaliyotda ko'proq avtomatlashtirilgan ma'lumotlarni qayta ishlash tizimiga noqonuniy kirish va iqtisodiy zarar mantig'ida kompleks baholanadi. Shu bois fransuz modeli kibero'g'rilikni "tizimga tajovuz" orqali ijtimoiy xavflilikni birinchi o'ringa chiqarib, mulkiy natijani esa qo'shimcha kvalifikatsiya yoki jazoni individuallashtirish mezonini sifatida yoritishga moyil.

Iqtisodiy rivojlangan xorijiy davlatlar JKlarida tatbiq etilayotgan jinoyatlar: a) mulkka qarshi jinoyatlar to'g'risidagi huquqiy normalar keng talqin

qilingan va kompyuter talon-torajliklari qonun analogiyasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinadigan davlatlar; b) kompyuter talon-torajliklari og'irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi holat sifatida mulkka qarshi jinoyatlar uchun javobgarlik belgilangan normalar bilan kvalifikatsiya qilinadigan davlatlar; v) mulkka qarshi jinoyatlarga maxsus qonunlar tatbiq etiladigan davlatlar (bunda kompyuter talon-torajliklari uchun JKda emas, balki alohida qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutiladi); g) kompyuter yordamida talon-torajlik sodir etganlik uchun jinoyat qonuni alohida moddasida javobgarlik nazarda tutilgan davlatlar.

Quyida ayrim xorijiy davlatlarning jinoyat qonunchiligida ushbu masalalar talqinini ko'rib chiqamiz.

1. AQSHning kompyuter jinoyatchiligiga bag'ishlangan qonunchiligi alohida xususiyatga egaligi va doimiy yangilanib turishi bilan farqlanadi. AQSHda kompyuter jinoyatchiligiga bag'ishlangan Asosiy qonun 1986-yilda ishlab chiqilgan bo'lib, "Kompyuter bilan bog'liq firibgarlik va suiiste'mol qilish" deb nomlanadi. Keyinchalik "kompyuterdan foydalanib, firibgarlik jinoyati" AQSHning qonunlar to'plamiga kiritildi. Qonunlar to'plamining 1030 (a) (4) paragrafida firibgarlik, ya'ni qiymatga ega har qanday narsaga egalik qilish maqsadida kompyuterdan foydalanib, yil davomida 5 ming AQSH dollaridan ortiq bo'lgan, kompyuter vaqtidan noqonuniy foydalanish, ya'ni kompyuter serveri va ulanish tizimidan bepul foydalanish uchun javobgarlik belgilangan [7].

AQSH federal qonunchiligida kompyuterdan foydalanib aldash deganda, kompyuter texnologiyalaridan o'zganing mulkini qo'lga kiritish maqsadida yangi ma'lumotlar yaratish yoki mavjud ma'lumotlarni buzib ko'rsatish yo'li bilan qonunga xilof ravishda foydalanish tushuniladi. AQSH Qonunlar to'plamining 1030 (a) (4)-§da biror-bir mol-mulkni aldov yo'li bilan olish maqsadida himoyalangan kompyuterdan qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) foydalanish, bir yil davomida 5000 AQSH dollaridan ortiq miqdorda kompyuterdan foydalanish natijasida mol-mulkni qo'lga kiritish, 1030 (a) (6)-§da qasddan, aldash niyatida kompyuter axborotining g'ayriqonuniy trafiginini amalga oshirish natijasida davlatlararo yoki tashqi savdoga zarar yetkazish, 1644-§da savdo soha-

sida kredit kartalari bilan g'ayriqonuniy tranzaksiyalarni amalga oshirish uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

2. Avstriya Jinoyat kodeksining 148a-moddasida ma'lumotlarga avtomatlashtirilgan usulda ishlov berish jarayonlariga maxsus dasturlar yordamida ta'sir ko'rsatish, ma'lumotlarni kiritish, o'zgartirish yoki yo'q qilish yoxud ma'lumotlarni yo'q qilish yo'li bilan yoki ma'lumotlarga ishlov berish jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan boshqa usulda g'ayriqonuniy mulkiy naf ko'rish maqsadida yetkazgan mulkiy zarar uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan. Firibgarlik harakatlaridan ko'rilgan zarar miqdori 3 ming yevrodan ortiq bo'lsa, qilmish 3 yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi, agar yetkazilgan zarar 50 ming yevrodan ziyod bo'lsa, aybdor 1 yildan 5 yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi [8].

3. Bolgariya Jinoyat kodeksida kompyuter firibgarligi uchun javobgarlik "Mulkka qarshi jinoyatlar" deb nomlangan 5-bobning 212a-moddasida nazarda tutilgan. 212a-moddaning 1-qismiga muvofiq, agar shaxs tamagirlik niyatida kompyuter ma'lumotlarini kiritish, o'zgartirish yoki o'chirib tashlash yo'li bilan yoki elektron imzoni qalbakilashtirish orqali birovni chalg'itgan bo'lsa, unga kompyuter firibgarligi uchun 6 ming bolgar levi miqdorida jarima solinib, 1 yildan 6 yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi [9].

4. Germaniya Jinoyat kodeksining 263a-moddasiga muvofiq, o'zi yoki uchinchi shaxs uchun mulkiy naf ko'rish niyatida harakat qilib, ma'lumotlarga ishlov berish natijasida dasturlarni noto'g'ri yaratish, noto'g'ri yoki noto'liq dasturlardan foydalanish yo'li bilan ta'sir ko'rsatish, qonunga xilof ravishda foydalanib, ma'lumotlarga ishlov berish natijasiga g'ayriqonuniy ta'sir ko'rsatish orqali o'zga shaxsning mol-mulkiga zarar yetkazgan shaxs jinoiy javobgarlikka tortilishi lozim (besh yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima bilan jazolanadi). Mazkur moddaning 2-qismida kompyuter firibgarligi sodir etishga tayyorgarlik ko'rganlik: kompyuter dasturini yaratganlik, tegishli asbob-uskunalarini egallaganlik uchun javobgarlik nazarda tutilgan (uch yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima bilan jazolanadi).

A.E.Jalinskiy qayd etganidek, nemis qonun chiqaruvchisi tomonidan firibgarlikning ikki turi aniq belgilangan: 1) an'anaviy firibgarlik; 2) axborot sohasida firibgarlik (kompyuter firibgarligi). Kompyuter firibgarligining mazmuni shundaki, aldash odamga nisbatan emas, balki dasturga nisbatan amalga oshiriladi, chunki mol-mulkka zarar yetkazish axborotga ishlov berish jarayoniga ta'sir ko'rsatish va dasturni noto'g'ri o'rnatish, noto'g'ri yoki noto'liq ma'lumotlardan foydalanish yo'li bilan, shuningdek ma'lumotlardan qonunga xilof ravishda foydalanish yoki ma'lumotlarga ishlov berish jarayonlariga g'ayriqonuniy ta'sir ko'rsatish yo'li bilan amalga oshiriladi [10].

Ko'rib turganimizdek, kompyuter firibgarligi bilan bog'liq manipulyatsiyalar quyidagi maxsus kriminologik belgilarga ega:

birinchidan, ma'lumotlarga ishlov berish jarayoniga ta'sir ko'rsatishning to'g'ridan-to'g'ri natijasi o'zganing mulkiga zarar yetkazilishida ifodalanishi lozim;

ikkinchidan, firibgarlikning asosiy tarkibidan farqli o'laroq, kompyuter firibgarligi insonga emas, balki dasturga qaratilgan aldovni o'z ichiga oladi, ayni holda yetkazilgan zarar axborotga ishlov berish jarayoniga ta'sir ko'rsatish natijasi hisoblanadi. Boshqa vaziyatda aldov kompyuter tizimi yoki kompyuter axborotiga emas, balki insonga qaratilgan holda, qilmish asosiy firibgarlik (Germaniya JKning 263-§) sifatida kvalifikatsiya qilinadi.

1993-yilda Gollandiyada "Kompyuter jinoyatlari to'g'risida"gi maxsus qonunning qabul qilinganligi ushbu jinoyatlarga qarshi kurashni yanada mustahkamladi. Gollandiya JK ushbu qonun asosida normativ baza bilan to'ldirilgan. Ushbu davlat Jinoyat kodeksining o'ziga xos muhim jihatlardan biri – unda qonun chiqaruvchining kompyuter jinoyatchiligi sohasidagi atamalarni izohlab berganligidir. Chunonchi, Gollandiya JKning 80 moddasida "ma'lumot", "kompyuter qurilmalari va tizimlari" (elektron qurilmalardagi ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlashga mo'ljallangan qurilmalar) kabi atamalarining mazmuni ochib berilgan [11].

Kompyuter firibgarligini kriminallashtirishning shunga o'xshash modeli Daniya (279a-modda) [12] va Norvegiya JKda (270-modda 2-qismi) [13] ham qo'llanilgan.

Latviya JKning 177.1-moddasida avtomatlashtirilgan tizimidan foydalanib ma'lumotlarga ishlov berish (firibgarlik) uchun jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan. Mazkur jinoyat uchun 3 yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish belgilangan. Kompyuter firibgarligini oldindan til biriktirgan bir guruh shaxs tomonidan sodir etilishi (2-qism – 5 yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi) va uyushgan guruh tarkibida yoki ko'p miqdorda (3-qism – 2 yildan 10 yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi) javobgarlikni og'irlashtiruvchi holat sifatida nazarda tutilgan.

Foydalanilgan manbalar

1. Brenner S. Cybercrime and the Law: Challenges, Issues, and Outcomes. – Boston: Northeastern University Press, 2010. – P. 25–27.
2. Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), 23 November 2001 // ETS No.185. – URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>
3. Sieber U. Legal Aspects of Computer-Related Crime in the Information Society // Computer Law & Security Review. – 2016. – Vol. 32. – No. 4. – P. 500–515.
4. Ambos K. Economic Crime and Cybercrime in European Criminal Law // European Criminal Law Review. – 2018. – No. 3. – P. 289–305.
5. Council of Europe. Cybercrime Convention Committee (T-CY): 24/7 Network Guidelines. — Strasbourg, 2020. URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/24-7-network>
6. INTERPOL. Global Cybercrime Strategy and Operations. – Lyon, 2021. – URL: <https://www.interpol.int/en/Crimes/Cybercrime>
7. Степанов-Егиянц В. Ответственность за компьютерные преступления // Законность, 2005. – № 12. – С. 51.
8. Фролов М.Д. Уголовная ответственность за мошенничество в сфере компьютерной информации по законодательству стран Европы и СНГ // Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата, 2015. – №4 (39). – С. 152
9. Уголовный Кодекс Республики Болгария. – Санкт-Петербург. Юридический центр Пресс, 2001 / Под редакцией к.ю.н. А.И. Лукашова.
10. Жалинский А.Э. Современное немецкое уголовное право. – М., 2004. – С. 462-463.
11. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. д-ок. юрид. наук Б.В. Волженкин, пер с англ. И.В. Мироновой. 2-е изд. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2015.
12. Criminal Code of Denmark as of 2012. // https://www.unodc.org/cld/document/dnk/2011/criminal_code_of_denmark_as_of_2012_danish_version.html
13. The General Civil Penal Code of Norway. With subsequent amendments, the latest made by Act of 21 December 2005 No. 131. Act of 22 May 1902 No. 10. // www.app.uio.no/ub/ujur/oversatte-lover/data/lov-19020522-010-eng.pdf.

Xulosa qilib aytganda, kiberjinoyatlar bo'yicha xalqaro standartlar va xorijiy davlatlar tajribasida AKT orqali sodir etilgan o'g'rilik jinoyatlarini kvalifikatsiya qilishda universal, texnologik neytral va natijaga yo'naltirilgan yondashuvlar shakllangan. Ushbu yondashuvlar jinoyatni sodir etish vositasidan qat'i nazar, mulkiy zarar yetkazish fakti va aybdorning g'arazli maqsadini asosiy mezon sifatida belgilaydi. Mazkur ijobiy tajribalar O'zbekiston Respublikasida AKT orqali sodir etilgan o'g'rilik jinoyatlarini kvalifikatsiya qilishni takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

KOREYA VA O'ZBEKISTON RESPUBLIKALARI MA'MURIY-HUQUQBUZARLIKLAR TO'G'RISIDAGI QONUNCHILIGINING QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI: MILLIY MA'MURIY QONUNCHILIKNI MODERNIZATSIYA QILISH YO'LLARI

MAXSADOV
Maxsatullo Ismatovich
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti,
yuridik fanlar doktori (DSc), professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada Koreya Respublikasi va O'zbekiston Respublikasining ma'muriy javobgarlikka tortish asoslari hamda ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi qonunchiligi qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida Janubiy Koreyaning ilg'or tajribasi, xususan, ma'muriy tartib-taomillarni raqamlashtirish, jarimalar tizimining o'ziga xos xususiyatlari va huquqbuzarliklarning oldini olishdagi samarali mexanizmlari o'rganilgan. Tahlil natijalariga asoslanib, O'zbekiston milliy ma'muriy qonunchiligini takomillashtirish va modernizatsiya qilish, jazo choralarini liberallashtirish va xorijiy tajribani implementatsiya qilish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ma'muriy huquqbuzarlik, qiyosiy-huquqiy tahlil, ma'muriy javobgarlik, Janubiy Koreya qonunchiligi, milliy qonunchilikni modernizatsiya qilish, ma'muriy tartib-taomillar, huquqiy implementatsiya.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительно-правовой анализ законодательства об административных правонарушениях и основ привлечения к административной ответственности Республики Корея и Республики Узбекистан. В ходе исследования изучен передовой опыт Южной Кореи, в частности, цифровизация административных процедур, специфические особенности системы штрафов и эффективные механизмы предотвращения правонарушений. На основе результатов анализа разработаны научно-практические предложения и рекомендации по совершенствованию и модернизации национального административного законодательства Узбекистана, либерализации мер наказания и имплементации зарубежного опыта.

Ключевые слова: административное правонарушение, сравнительно-правовой анализ, административная ответственность, законодательство Южной Кореи, модернизация национального законодательства, административные процедуры, правовая имплементация.

Abstract. This article provides a comparative legal analysis of the legislation on administrative offenses and the grounds for administrative responsibility in the Republic of Korea and the Republic of Uzbekistan. During the study, the advanced experience of South Korea was examined, particularly the digitalization of administrative procedures, the specific features of the fine system, and effective mechanisms for preventing offenses. Based on the analytical results, scientific and practical proposals and recommendations have been developed for the improvement and modernization of the national administrative legislation of Uzbekistan, the liberalization of penalties, and the implementation of foreign experience.

Keywords: administrative offense, comparative legal analysis, administrative responsibility, legislation of South Korea, modernization of national legislation, administrative procedures, legal implementation.

Jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, jamoat tartibi va xavfsizligini muhofaza qilish hamda inson huquq va erkinliklarini huquqbuzarliklardan samarali himoya qilish har qanday huquqiy davlatning strategik vazifalaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv va shiddatli raqamlashtirish davrida ma'muriy-huquqiy munosabatlar ko'lami kengayib, huquqbuzarliklarning yangi transformatsion shakllari (kiberhuquqbuzarliklar, smart-texnologiyalar bilan bog'liq huquqbuzarliklar va h.k.) yuzaga kelmoqda. Bu esa milliy ma'muriy javobgarlik institutini tubdan modernizatsiya qilish, uning preventiv (profilaktik) funksiyasini kuchaytirish va sohadagi qonunchilikni xalqaro ilg'or tajribalar asosida takomillashtirishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli huquqiy islohotlar jarayonida, xususan, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi [1] doirasida jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasini mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish va ma'muriy qonunchilikni liberalashtirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Amaldagi O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi qariyb o'ttiz yil avval qabul qilingan bo'lib, unga ko'plab o'zgartish va qo'shimchalar kiritilganiga qaramay, u bugungi kunning dinamik ijtimoiy-huquqiy munosabatlariga va raqamli boshqaruv ("Aqlli shahar", "Elektron mahalla") talablariga to'liq javob bera olmayapti. Shundan kelib chiqib, milliy qonunchilikni kodifikatsiya qilish, ma'muriy javobgarlik mexanizmlarini soddalashtirish va jazo tizimini insonparvarlashtirish dolzarb ilmiy va amaliy masaladir.

Ushbu yo'nalishda Osiyo mintaqasida yuqori iqtisodiy va texnologik salohiyatga, shu bilan birga, rivojlangan va barqaror huquqiy tizimga ega bo'lgan Koreya Respublikasi (Janubiy Koreya) tajribasini o'rganish alohida ahamiyatga ega.

Ma'muriy-deliqt huquqi huquqbuzarliklar profilaktikasi va jamoat tartibini saqlashning eng muhim vositasi hisoblanadi. Koreya Respublikasining tarixiy tajribasi mayda huquqbuzarliklar va yo'l harakatini tartibga solish yondashuvlarining chuqur evolutsiyasini ko'rsatib, unda qat'iy tartibga solish choralari moslashuvchan rehabilitatsiya mexanizmlari bilan uyg'unlashtirilgan [2]. Koreya tajribasini tizimlashtirish O'zbekiston Respublikasining

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga (MJtK) integratsiya qilinishi milliy huquq-tartibot tizimining samaradorligini sifat jihatidan oshirishga qodir bo'lgan asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Ma'muriy-huquqbuzarliklar to'g'risidagi qonunchilikni modernizatsiya qilish, jamoat xavfsizligini ta'minlash va xorijiy davlatlar tajribasini qiyosiy-huquqiy tadqiq etish masalalari xalqaro va milliy yuridik fanda doimo diqqat markazida bo'lib kelgan. Biroq, Koreya Respublikasi va O'zbekiston qonunchilik tizimlarining preventiv (profilaktik) salohiyatini raqamli transformatsiya sharoitida qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan yaxlit tadqiqotlar ko'lami yetarli emas. Ushbu muammoning turli jihatlarini yuzasidan bildirilgan ilmiy qarashlarni quyidagicha guruhlash va ularga nisbatan mualliflik munosabatini bildirish maqsadga muvofiq:

Koreyalik olim Park Sang-chul o'z tadqiqotlarida Koreya Respublikasining ma'muriy huquq tizimi to'liq raqamlashtirilgan nazorat va intizomiy choralari (smart-sanksiyalar) ustiga qurilganini, bu tizim huquqbuzarliklarni sodir etilish bosqichidayoq to'xtatishda (real-time prevention) yuqori samaradorlikka ega ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ma'muriy sanksiyalar ijtimoiy xavflilik darajasiga qarab avtomatlashtirilgan algoritmlar orqali qo'llanilishi lozim [3].

S.Parkning ma'muriy jarayonlarni to'liq avtomatlashtirish va algoritmlarga topshirish g'oyasini yuqori baholagan holda, uning ushbu yondashuvini ma'muriy-huquqiy munosabatlarda inson huquqlari kafolati nuqtayi nazaridan biroz cheklovchi deb hisoblaymiz. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishda subyektiv tomon (shaxsning aybi, motivi va moddiy sharoiti) faqat inson omili (sudya yoki vakolatli mansabdor shaxs) tomonidan to'g'ri baholanishi mumkin. Koreya modelining raqamli monitoring tizimini (masalan, intellektual videokuzatuv) qabul qilishimiz mumkin, biroq jazo muqarrarligini mexanik algoritmlarga mutloq topshirish milliy huquqiy mentalitetimiz va insonparvarlik prinsiplarimizga qisman zid keladi.

G'arb tadqiqotchisi Kwon Kim Koreyaning ma'muriy qonunchiligini tahlil qila turib, mamlakatda "Ma'muriy protseduralar to'g'risida"gi qonunning ustuvorligi jismoniy va yuridik shaxslarga sanksiya qo'llashdan ko'ra, ularning huquqiy madaniyatini

yuksaltirishga – "huquqiy gigiyena" (legal hygiene) muhitini yaratishga qaratilganini isbotlaydi [4].

K.Kwonning ma'muriy huquq faqat jazolash chorasi emas, balki "huquqiy gigiyena" vositasi bo'lishi kerakligi haqidagi konseptual qarashini to'liq qo'llab-quvvatlaymiz. Ushbu yondashuv O'zbekiston qonunchiligini modernizatsiya qilish uchun juda muhim. Zero, amaldagi MJtK asosan jazolovchi (fiskal va repressiv) xarakterga ega. Bizning fikrimizcha, Koreya tajribasidan andoza olgan holda, milliy qonunchiligimizda ma'muriy ta'sir choralarining profilaktik va rag'batlantiruvchi normalari ulushini keskin oshirish, jazo tizimini liberalashtirish lozim.

Taniqli olim X.T. Odilqoriyev ma'muriy qonunchilikni modernizatsiya qilish va kodifikatsiyalash masalalariga to'xtalib, qonun hujjatlarining barqarorligi va to'g'ridan-to'g'ri ishlash xususiyatiga ega bo'lishi lozimligini, ma'muriy normalarning haddan tashqari tarqoqligi subyektivizm va korruptsiyaga yo'l ochishini qayd etadi [5].

Professor X.T. Odilqoriyevning qonunchilikni kodifikatsiyalash borasidagi fikrlariga qo'shilgan holda, biz faqatgina moddiy normalarni birlashtirish yetarli emas degan pozitsiyadamiz. Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, ularda moddiy ma'muriy normalar va ma'muriy-protsessual normalar aniq chegaralangan va alohida tizimlashtirilgan. O'zbekistonda ham ma'muriy javobgarlik tizimini yangilashda, uning protsessual qismini mutlaqo alohida, raqamli sudlov va elektron elektron ish yuritish prinsiplari asosida modernizatsiya qilish davr talabidir.

Kriminolog olim I.Ismoilov huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini oshirishda asosiy urg'uni ijtimoiy omillarga, ya'ni huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo'lgan shaxslarni rehabilitatsiya qilish va ularni jamiyatga moslashtirish (probatsiya faoliyati) masalalariga qaratadi [6].

I.Ismoilovning ijtimoiy rehabilitatsiya borasidagi yondashuvini inkor etmagan holda, zamonaviy sharoitda huquqbuzarliklar profilaktikasining vektori kiber-hududga ko'chayotganini inobatga olishimiz kerak deb hisoblaymiz. Koreya tajribasida probatsiya faoliyati va ma'muriy nazorat elektron bilakuzuklar, raqamli daktiloskopiya va tarmoq monitoringi bilan to'liq integratsiya qilingan. Bizning polemik pozitsiyamiz shundan iboratki, an'anaviy

ijtimoiy rehabilitatsiya usullari Koreya modeli asosida raqamli monitoring tizimlari bilan sintez qilinmas ekan, kiber-sharoitda jinoyatchilikning oldini olish imkonsiz bo'lib qolaveradi.

Huquqshunos olim Z.M.Islomov huquqiy tizimlarni qiyosiy o'rganishda har bir xalqning o'ziga xos madaniy va tarixiy qadriyatlarini (huquqiy mentalitetini) hisobga olish shartligini, xorijiy tajribani ko'r-ko'rona koachirish (huquqiy transplantatsiya) salbiy oqibatlariga olib kelishini ta'kidlagan [7].

Professor Z.M.Islomovning ushbu metodologik ogohlantirishi bizning tadqiqotimiz uchun fundamental ahamiyatga ega. Koreya Respublikasining ma'muriy qonunchiligi va huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini o'rganar ekanmiz, biz uning barcha elementlarini mexanik ravishda O'zbekistonga ko'chirish tarafdori emasmiz. Masalan, Koreyadagi ma'muriy jarimalarning haddan tashqari yuqori miqdori va qat'iy korporativ nazorat tizimi bizning ijtimoiy-iqtisodiy realligimizga mos kelmasligi mumkin. Biroq, ulardagi jamoat tartibini saqlashda fuqarolik jamiyati institutlarining davlat organlari bilan hamkorlik qilish modeli (masalan, Koreya ko'ngilli politsiya guruhlarini) bizning "Mahalla yetiligi" tizimiga konseptual jihatdan juda yaqin va aynan shu jihatni milliy zaminga moslab integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

Koreya Respublikasining «Mayda huquqbuzarliklar uchun jazolash to'g'risida»gi qonuni (Minor Offenses Act / 경범죄처벌법) 1954-yilda qabul qilingan bo'lib, u 1912-yildagi Yaponiyaning xavfsizlik buzilishlarini jazolash to'g'risidagi nizomini butunlay bekor qildi [2]. 1970–1980-yillardagi avtoritar rejim davrida ushbu normativ hujjat jamoat xulq-atvori va axloqini qat'iy nazorat qilish uchun, jumladan, hippi uslubidagi sochlar, mini-yubkalar kiyganlik va «ruxsat etilmagan maxfiy raqslar» uchun faol qo'llanilgan. Biroq, jamiyatning demokratlashuvi va ijtimoiy standartlarning o'zgarishi bilan qonun tubdan o'zgardi. 2012-yil 21-martda amalga oshirilgan (2013-yil 22-martdan kuchga kirgan) keng ko'lamli islohot eskirgan tarkiblarni dekriminallashtirdi va huquqbuzarliklarni ijtimoiy xavflilik darajasiga qarab uchta asosiy toifaga ajratdi [2]:

- **A toifasi (Type A):** Bo'sh qolgan uylarga noqonuniy kirish, yashirin qurol olib yurish, jamoat

joylarini ifloslantirish (tupurish, tamaki qoldiqlari, saqich tashlash), belgilanmagan joylarda hojat chiqarish, tinchlikni buzish, hayvonlarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish, tabiatga zarar yetkazish va fuqarolarga shilqimlik qilish kabi mayda huquqbuzarliklarni o'z ichiga oladi. Ushbu qilmishlar 100 ming vongacha jarima, 30 sutkagacha qamoq yoki ma'muriy jarima bilan jazolanadi [2].

• **B toifasi (Type B):** Iqtisodiy tartib va halol raqobatga rahna soluvchi huquqbuzarliklarni, jumladan, noqonuniy nashrlar, chalg'ituvchi reklamlar, boshqalarning tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilish va chiptalarni chayqovchilik qilishni o'z ichiga oladi [10]. Sanksiya 200 ming vongacha jarima, qamoq yoki ma'muriy jarimani nazarda tutadi.

• **C toifasi (Type C):** Davlat apparatini himoya qilishga qaratilgan bo'lib, ma'muriy muassasalarda mast holatda zo'ravonlik qilish yoki tartibsizlik keltirib chiqarishni o'z ichiga oladi va 600 ming vongacha jarima yoki qamoq jazosini keltirib chiqaradi [2].

Ushbu qonunni amalga oshirishning eng muhim prinsipi huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan vakolatlarni suiiste'mol qilishni taqiqlash hisoblanadi (2-modda). Bu esa fuqarolarning fundamental huquqlarini noqonuniy ravishda cheklashga yo'l qo'yilmasligini belgilaydi [2].

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi raqamli makondagi tajovuzlarning yangi shakllariga tezkor munosabat bildirishni talab qildi. Koreyada telefon orqali bezorilik qilish, istalmagan matnli xabarlar, elektron xatlar va raqamli bezovtalikning boshqa shakllarini yuborish dastlab «Mayda huquqbuzarliklar uchun jazolash to'g'risida»gi qonunning A toifasidagi mayda huquqbuzarlik sifatida qaralgan (mischievous calling, or sending SMS, e-mail, etc.). Jabrlanuvchini uchrashuvga yoki tanishishga majburlash, uning ketidan ta'qib qilish (stalking / consistent harassment) kabi tizimli harakatlar 100 ming vongacha (taxminan 73 AQSh dollari) jarima bilan jazolangan [2].

Biroq, jamoatchilikning tanqidi va fojiali voqealar (masalan, Seuldaagi Sindang metro bekatidagi qotillik) ta'sirida Koreya Respublikasi Milliy Assambleyasi 2021-yil 21-oktabrdan kuchga kirgan «Ta'qib qilish jinoyatlarini jazolash to'g'risida»gi qonunni qabul qildi [11]. Bu qonun huquqiy makonni isloh qildi va tizimli ta'qib qilishni mayda

ma'muriy huquqbuzarliklar toifasidan 3 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish yoki 30 million vongacha jarima bilan jazolanadigan jinoiy javobgarlik darajasiga ko'tardi [2].

O'zbekiston uchun ushbu tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli makondagi mayda ta'qiblar va kiberbullingni dastlab ma'muriy jazo orqali jilovlash, qilmish tizimli va ijtimoiy xavfli tus olganda esa jinoiy javobgarlikka tortish tizimini bosqichma-bosqich shakllantirish zarur. Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasining MJtKda kiberbulling uchun maxsus tarkib mavjud emas, bunday harakatlarni tuhmat yoki haqorat moddalari bo'yicha malakalash esa raqamli makonning o'ziga xos xususiyatlarini va tizimli tazyiq tabiatini hisobga olmaydi.

O'zbekiston va Koreya Respublikasining ma'muriy javobgarlik tizimini qiyosiy tahlil qilish yo'l harakati va jamoat tartibini saqlash sohasidagi profilaktika mexanizmlarida konseptual bo'shliqlar borligini ko'rsatadi. O'zbekistonda 2026-yil 1-apreldan boshlab yo'l harakati qoidabuzarliklari uchun jarima ballarini hisoblash tizimi to'liq kuchga kirdi (bu tizim 2025-yil 20-fevraldagi O'RQ-1033-son Qonun va Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 6-maydagi 296-son qarori bilan joriy etilgan) [12]. Bir yil davomida 12 ball to'plagan taqdirda, haydovchi sud qarori bilan kamida 6 oy muddatga transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilinadi [11]. O'zbekistonda bitta qoidabuzarlik uchun hisoblanadigan eng yuqori ball 2 ball bilan cheklangan, to'plangan ballar ise roppa-rosa bir yildan keyin avtomatlashtirilgan tarzda o'chiriladi [11].

Koreyaning «Yo'l harakati to'g'risida»gi qonuni doirasida jarima ballarini hisoblash tizimi (beol-jeom) haydovchilarni rehabilitatsiya qilishga qaratilgan boshqa, yanada moslashuvchan va tabaqalashtirilgan prinsiplarga asoslangan [13] (1-jadvalga qarang).

Koreyaning maxsus profilaktik kurslar orqali haydovchilarni rehabilitatsiya qilish tajribasini O'zbekistonda qo'llash korrupsion xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi. Bu fuqarolarga qoidabuzarlik ballari kritik chegaraga yetgunga qadar ularni qonuniy ravishda kamaytirish imkonini beradi.

Jamoat tartibini saqlash sohasida Koreya qonunchiligi Majburiy jamoat ishlarini (Community Service Order – CSO) faol qo'llaydi [8]. Koreyada

1-jadval

Solishtirish parametri	Koreya Respublikasi	O'zbekiston Respublikasi
Huquqni vaqtincha to'xtatib turish chegarasi	40 ball (har bir ball uchun 1 kunlik cheklov)	12 ball (kamida 6 oy muddatga haydovchilik huquqidan mahrum qilish)
Ballarni jamlash davri	3 yilgacha (agar 1 yil ichida qoidabuzarlik sodir etilmasa va ballar 40 dan oshmasa, o'chiriladi)	Birinchi qoidabuzarlikdan boshlab qat'iy 1 yil
Ballarning tabaqalanishi	Yuqori: telefondan foydalanish – 15 ball; avtobus yo'lagiga chiqish – 30 ball; tezlikni me'yoridan oshirish (>100 km/s) yoki mast holda haydash (0,03%–0,08% BAC) – 100 ball	Past: bitta qoidabuzarlik uchun hisoblanadigan eng yuqori ball 2 balldan oshmaydi
Ballarni ixtiyoriy kamaytirish imkoniyati	Maxsus yo'l harakati xavfsizligi kurslarida qatnashib, 20 ballgacha chegirib tashlash imkoniyati bor (ballari 40 dan kam haydovchilar uchun)	Mavjud emas. Faqat bir yil o'tgach avtomatlashtirilgan tarzda o'chiriladi
Qaror qabul qiluvchi organlar	Politsiya boshqarmasi boshlig'i	Jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari

jamoat ishlari ozodlikdan mahrum qilish yoki yirik jarimalarga samarali muqobil hisoblanadi, ayniqsa, voyaga yetmaganlar adliyasi («Yoshlar to'g'risida»gi qonun) va shartli hukm qilingan holatlarda (Jinoyat kodeksining 62-moddasi) [3]. Ushbu jazoni ma'muriy huquqbuzarliklar uchun, xususan, mayda bezorilik va ekologik qoidabuzarliklar uchun qo'llash odil sudlovni insonparvarlashtirishga, jazoni ijro etish muassasalari yuklamasini kamaytirishga va yetkazilgan zararni mehnat orqali qoplashga yordam beradi. O'zbekiston Respublikasining MJtKda jamoat ishlari instituti rasman mavjud bo'lsa-da[14], munitsipal darajada aniq mexanizmlar ishlab chiqilmaganligi sababli, uning mayda maishiy huquqbuzarliklar uchun amaliy qo'llanilishi deyarli nolga teng.

O'tkazilgan tahlillar asosida O'zbekiston Respublikasining MJtKga quyidagi uchta yangi normalarni kiritish tavsiya etiladi.

Birinchidan, MJtKga quyidagi yangi **41²-moddani** kiritish maqsadga muvofiq:

“41²-modda. Kiberbulling
Axborot-telekommunikatsiya tarmoqlaridan, shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'idan yoxud mobil aloqa vositalaridan foydalangan holda shaxsning xohish-irodasiga qarshi uni muntazam ravishda ta'qib qilish, uning shayn-or daxlsizligini buzuvchi, sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi ma'lumotlarni tarqatish, xavotir yoki qo'rquv uyg'otadigan xabarlarni tizimli ravishda yuborish, shuningdek shaxsning roziligisiz uning shaxsiy ma'lumotlarini yoxud tasvirlarini qasos olish, shantaj qilish yoki obro'sizlantirish maqsadida oshkor qilish, agar ushbu harakatlarda jinoiy jazo nazarda tutilgan jinoyat alomatlari bo'lmasa, –

12 ball to'plaganlik uchun haydovchilik huquqidan 6 oyga mahrum qilish professional haydovchilar, kuryerlar va tashuvchilarning

daromadiga jiddiy zarba berib, ishsizlik va ijtimoiy keskinlikni keltirib chiqarishi mumkin. Maxsus o'quv kurslari orqali 3 ballni «o'chirish» imkoniyati aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga o'z ish joylarini saqlab qolish imkonini beradi [15].

Rasmiy kurslar orqali ballarni kamaytirishning aniq va shaffof mexanizmi haydovchilarning yo'l-patrul xizmati xodimlariga qoidabuzarlikni yashirish yoki guvohnomadan mahrum bo'lmalik uchun pora berish istagini minimal darajaga tushiradi.

Profilaktik o'quv kurslarini o'tkazish pullik asosda tashkil etilishi mumkin. Bu esa Ichki ishlar vazirligi tizimiga yo'l infratuzilmasini modernizatsiya qilish va zamonaviy o'quv simulyatorlarini xarid qilish uchun budjetdan tashqari qo'shimcha mablag'lar oqimini ta'minlaydi.

Obodonlashtirish va jamoat tartibiga qarshi qaratilgan mayda huquqbuzarliklar uchun jazo choralarini MJtKning 161²-moddasi orqali transformatsiya qilish asosiy e'tiborni moliyaviy bosimdan huquqbuzarning xulq-atvorini amalda tuzatishga qaratadi.

Chiqindi tashlaganlik yoki tupurganlik uchun jarimalar ijtimoiy jihatdan teng emas: o'ziga to'q fuqarolar uchun bu sezilsiz bo'lsa, kam ta'minlanganlar uchun og'ir zarba bo'ladi. Jamoat ishlari esa huquqbuzarlarni moddiy ahvolidan qat'i nazar tenglashtiradi hamda ularni shaxsiy vaqti va mehnati bilan jazolaydi.

Shuningdek, huquqbuzarlarni obodonlashtirish, ariqlarni tozalash, ko'chalarni ko'kalamzorlashtirish va bog'larni tozalash kabi bepul ishlarga jalb qilish mahalliy budjetlarning (hokimliklarning) kommunal xizmatlar uchun mavsumiy ishchilar mehnatiga sarflanadigan xarajatlarini sezilarli darajada tejash imkonini beradi.

Shu bilan birga, jamoat joylarini tozalashda shaxsan ishtirok etish huquqbuzarlarning o'zgalar mehnati va shahar tozaligiga bo'lgan munosabatini tubdan o'zgartiradi hamda qayta huquqbuzarlik sodir etishning oldini oluvchi mustahkam ichki to'siq yaratadi.

Koreya Respublikasi va O'zbekiston Respublikasining ma'muriy qonunchiligini qiyosiy-huquqiy tahlil qilish MJtKni raqamlashtirish, insonparvarlashtirish va tiklovchi huquqiy mexanizmlarni joriy etish yo'nalishida chuqur modernizatsiya qilish zarurligini ko'rsatadi. Taklif etilayotgan normalarni

to'liq joriy etish quyidagi muvofiqlashtirilgan qadamlarni talab qiladi:

Birinchidan, Ichki ishlar vazirligi O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi bilan birgalikda haydovchilar tomonidan ixtiyoriy profilaktika kurslari o'taliganligini avtomatlashtirilgan tarzda hisobga olish va jarima ballarini tezkor qayta hisoblash (ayirish) uchun «E-YHX» yagona axborot tizimini takomillashtirishi lozim;

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan obodonlashtirish organlarida majburiy jamoat ishlarini tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizomni ishlab chiqish va tasdiqlash talab etiladi. Unda jazoning ijrosini nazorat qilish va ma'muriy sudlar bilan o'zaro hamkorlik qilishning aniq reglamentlari belgilanishi zarur;

Uchinchidan, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga yangi huquqbuzarlik tarkiblari (ayniqsa, kiberbulling) bo'yicha normalarning noto'g'ri talqin qilinishini istisno etuvchi va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan fuqarolarning fundamental huquqlari himoyasini kafolatlovchi tizimli nazorat o'rnatish tavsiya etiladi.

Ilg'or Koreya tajribasining integratsiyalashuvi O'zbekistonga zamonaviy globallashtirish va ijtimoiy munosabatlarning raqamlashtirilishi chaqiriqlariga javob beradigan yanada muvozanatli, ijtimoiy yo'naltirilgan va texnologik ma'muriy huquq tizimini shakllantirish imkonini beradi.

bazaviy hisoblash miqdorining o'n barobaridan o'n besh barobarigacha miqdorda jarima solishga yoki o'n besh sutkagacha muddatga ma'muriy qamoqqa olishga sabab bo'ladi.

Ushbu moddada «muntazam ravishda» va «tizimli ravishda» deganda, jabrlanuvchining shaxsiy daxlsizligi va ruhiy osoyishtaligini buzishga qaratilgan harakatlarning o'ttiz kalendar kuni davomida ikki va undan ortiq marta takroran sodir etilishi tushuniladi».

Ikkinchidan, MJtKga quyidagi yangi 34²-moddani kiritish maqsadga muvofiq:

“34²-modda. Yo'l harakati qoidabuzarliklari bo'yicha hisoblangan jarima ballarini ixtiyoriy ravishda kamaytirish

Yo'l harakati qoidalarini buzganlik uchun hisoblangan jarima ballarining umumiy miqdori o'n ikki ball dan oshmagan transport vositasining

haydovchisi yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash organlari tomonidan tashkil etiladigan maxsus profilaktik o'quv kursini o'z tashabbusi bilan ixtiyoriy ravishda tamomlagan taqdirda, –

uning amaldagi jarima ballari hisobidan uch ball yechib tashlanadi (kamaytiriladi).

Eslatma: Ushbu moddada nazarda tutilgan jarima ballarini kamaytirish huquqidan haydovchi bir yillik muddat davomida faqat bir marta foydalanishi mumkin. Maxsus profilaktik o'quv kurslarini tashkil etish, o'tkazish va tegishli sertifikatlar berish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi”.

Uchinchidan, MJtKga quyidagi yangi 161²-moddani kiritish maqsadga muvofiq:

“161²-modda. Jamoat joylarini ifloslantirganlik va jamoat tartibiga tajovuz qilganlik uchun majburiy jamoat ishlari jazosini qo'llash

Jamoat joylarida, bog'lar, ko'chalar, umumiy foydalanishdagi xiyobonlar, suv havzalari muhofaza zonalar yoki jamoat transportida maishiy chiqindilarni (sigaret qoldiqlari, saqich, qog'ozlar, oziq-ovqat qadoqlari va boshqa yaroqsiz ashyolarni) belgilanmagan joylarga tashlash, tupurish, shuningdek jamoat – joylarida shovqin solish yoxud fuqarolarning osoyishtaligini buzuvchi boshqa nojo'ya harakatlar orqali jamoat tartibiga aniq hurmatsizlik ko'rsatish, –

bazaviy hisoblash miqdorining bir barobaridan uch barobarigacha miqdorda jarima solishga yoki yigirma soatdan qirq soatgacha bo'lgan muddatga majburiy jamoat ishlariga jalb qilishga sabab bo'ladi.

Majburiy jamoat ishlari tariqasidagi ma'muriy jazo huquqbuzarning yashash yoxud vaqtincha turgan joyidagi obodonlashtirish va kommunal xizmat ko'rsatish ob'ektlarida, uning asosiy ishi yoki o'qishidan bo'sh vaqtida, kuniga to'rt soatdan ko'p bo'lmagan muddatda bajariladi. Ushbu jazo vo-

yaga yetmaganlarga, homilador ayollarga, birinchi va ikkinchi guruh nogironligi bo'lgan shaxslarga hamda pensiya yoshiga yetgan fuqarolarga nisbatan qo'llanilmaydi”.

Taklif etilayotgan huquqiy normalarni MJtKga kiritish ijtimoiy munosabatlarga, huquqni qo'llash amaliyotiga va davlat sektorining iqtisodiy ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MJtKga 41²-moddani kiritilishi raqamli munosabatlarni tartibga solishdagi eng muhim bo'shliqni to'ldiradi. O'zbekistonning hozirgi huquqni qo'llash amaliyoti tarmoqdagi tazyiqlarni bilvosita moddalar bo'yicha tasniflashga majbur bo'lmoqda, bu esa fuqarolarni himoya qilish samaradorligini pasaytiradi. Yangi normaning ta'sirini baholash quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- ichki ishlar organlariga kiberbullingni erta bosqichda jilovlashning qonuniy vositalarini taqdim etish nizolarning real hayotga ko'chishi xavfini kamaytiradi hamda ijtimoiy tarmoqlardagi tazyiqlar tufayli kelib chiqadigan yoshlar o'rtasidagi suitsid (o'z joniga qasd qilish) holatlarini sezilarli darajada qisqartiradi;

- aniq sanksiyalar internet foydalanuvchilarida virtual makondagi har qanday buzg'unchi xatti-harakat uchun jazo muqarrar ekanligi to'g'risida tushunchani shakllantiradi;

- MJtKda aniq tarkibning belgilanishi prokuratura va sud organlarini dastlabki bosqichlarda internet-tazyiqlarni jinoiy javobgarlikka tortish kabi murakkab va samarasiz jarayonlardan xalos qiladi.

MJtKning 34²-moddasi O'zbekistonning yangi jarima ballari tizimida nazarda tutilgan faqat jazolashga qaratilgan yondashuvga samarali muqobil taklif hisoblanadi. Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, ballarni ixtiyoriy ravishda kamaytirish imkoniyati haydovchilarni o'z malakasini oshirishga va qonunlarga rioya qilishga rag'batlantiradi [14].

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son "Mamlakat taraqqiyotining 2030 yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni // <https://lex.uz/docs/8050769>.
2. Minor Offences Act – Korean LII, http://www.koreanlii.or.kr/w/index.php/Minor_Offences_Act
3. Park, Sang-chul. Administrative Law and Digital Governance in South Korea: Smart Sanctions and Algorithmic Regulation. Seoul National University Law Press, 2022. – pp. 145–168.
4. Kwon, Kim. The Principle of Administrative Procedures and Legal Hygiene in East Asian Jurisdictions. Journal of Comparative Administrative Law, Vol. 14, No. 3, 2023. – pp. 89–112.
5. Odilqoriyev, X. T. Davlat va huquq nazariyasi: Modernizatsiya va qonunchilikni kodifikatsiyalash masalalari. Darslik. – Toshkent: Adolat, 2021. – 432 b.
6. Ismailov, I. Kriminologiya: Huquqbuzarliklar profilaktikasi va ijtimoiy rehabilitatsiya tizimining samaradorligi // Tahliliy tadqiqotlar jurnali, 2023. – №2. – 45–52-b.
7. Islomov, Z. M. Qiyosiy huquqshunoslik (Solishtirma huquq): Huquqiy tizimlar transformatsiyasi va huquqiy mentalitet. – Toshkent: TDYUU nashriyoti, 2020. – 315 b.
8. THE COMMUNITY SERVICE ORDER IN KOREA Woo Sik Chung, https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No61/No61_18VE_Chung1.pdf
9. Minor Offences Act - KoreanLII, http://www.koreanlii.or.kr/w/index.php?title=Minor_Offences_Act&diff=30391&oldid=778
10. PUNISHMENT OF MINOR OFFENSES ACT, https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?lang=ENG&hseq=37480
11. Harmless flirting or deadly obsession: addressing stalking and victim protections in South Korea, Emily Sipes, https://www.thegwlr.org/s/CSipes_5612.pdf.
12. O'zbekiston Respublikasining 20.02.2025 yildagi "Yo'l harakati xavfsizligi tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslariga hamda O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish haqida"gi O'RQ-1033-son Qonuni // <https://lex.uz/uz/docs/-7392575>.
13. Driver's License > Cancellation and Suspension of Driver's License due to Traffic Infringe | Easy to Find, Practical Law, <https://www.easylaw.go.kr/CSM/CsmOvSave.laf?csmSeq=851&ccfNo=4&cciNo=1&cnpClsNo=2>.
14. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi // <https://lex.uz/uz/docs/-7392575>.
15. Endilikda yo'l harakati qoidabuzarliklari uchun hisoblangan jarima ballari belgilangan miqdordan oshsa, haydovchi transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum qilinishidan xabaringiz bormi? - Lex.uz - Huquqiy tushuntirishlar, <https://lex.uz/uz/explanation/386>.

O'ZBEKISTONDA YOSHLAR HUQUQBUZARLIKLARI PROFILAKTIKASI: MILLIY QONUNCHILIK TAHLILI, STATISTIK TENDENSIYALAR VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBA

ARIPOV

Akmal Xusniddinovich

O'zbekiston Respublikasi

Kriminologiya tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda yoshlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarning sabablari va milliy qonunchilikdagi bo'shliqlar so'nggi statistik ma'lumotlar (2024–2025-y.) asosida tahlil qilingan. Muammolarni bartaraf etish maqsadida Yaponiya, Singapur, Tayvan kabi davlatlarning ilg'or kriminologik tajribalari (KOBAN, Yellow Ribbon, erta aralashuv dasturlari)ni milliy yuvenal yustitsiya tizimiga joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar jinoyatchiligi, huquqbuzarliklar profilaktikasi, yuvenal yustitsiya, qonunchilikdagi bo'shliqlar, xorijiy tajriba, qayta tiklovchi odil sudlov, kiberjinoyatchilik.

Аннотация. В статье на основе статистики 2024–2025 гг. анализируются причины молодежной преступности и пробелы в законодательстве Узбекистана. Для решения проблем предлагается внедрение передового зарубежного опыта (Японии, Сингапура, Тайваня) в национальную систему ювенальной юстиции.

Ключевые слова: молодежная преступность, профилактика правонарушений, ювенальная юстиция, пробелы в законодательстве, зарубежный опыт, восстановительное правосудие, киберпреступность.

Abstract. This article analyzes the causes of youth crime and legislative gaps in Uzbekistan based on 2024–2025 statistics. To address these issues, scientifically grounded proposals are developed to implement advanced foreign practices (from Japan, Singapore, Taiwan) into the national juvenile justice system.

Keywords: youth crime, crime prevention, juvenile justice, legislative gaps, foreign experience, restorative justice, cybercrime.

Bugungi kunda global miqyosda yuzaga kelayotgan geosiyosiy ziddiyatlar, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning mu-rakkab asoratlari, tabiiy va texnogen xususiyatga ega ofatlar, jamiyatda xavfsizlikka tahdid soluvchi yangi omillar sharoitida mas'ul idora va tashkilotlar faoliyatini insonparvarlik tamoyili asosida yanada takomillashtirish zarurati kun tartibiga qat'iy ravishda kirib kelmoqda [1]. Axborot kommu-nikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning kengayishi hamda virtual makonning yoshlar ongiga ta'siri o'ziga xos yangi

kriminogen tahdidlarni yuzaga keltirmoqda. Yoshlar ongining shakllanishida an'anaviy insti-tutlar (oilalar, maktab, mahalla)ning ta'siri pasayib, internet va ijtimoiy tarmoqlarning o'rni keskin ortib borayotgani yangicha preventiv mexanizmlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi qonuni [2], "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonuni [3], shuningdek, Jamoat xavfsizligi konsepsiyasida [4] belgilab berilgan ustuvor vazifalarni amalga oshirish hamda mazkur sohadagi tadqiqotlar samaradorligini

oshirish maqsadida 2024-yil 13-fevralda Prezident Sh.M.Mirziyoyev tomonidan “Jamoat xavfsizligini ta’minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish chora-tadbirlari to’g’risida”gi farmon qabul qilindi [5]. Ushbu huquqiy hujjat mazkur sohadagi tadqiqotlarni markazlashtirish, tizimlashtirish hamda ularni amaliyot bilan integratsiya qilishni o’z ichiga olgan holda, milliy xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan strategiyani muhim poydevori hisoblanadi. Hujjat doirasida jinoyatchilik holatlarini sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (big data) asosida tahlil qilish, ehtimoliy xavflarni oldindan prognoz qilish vazifalari belgilangan bo’lib, bu davlatning kriminogen vaziyatni boshqarishdagi texnologik salohiyatini oshirishni ko’zda tutadi.

Mazkur tadqiqot jarayonida kriminologiya va jinoyat huquqining umumiy e’tirof etilgan ilmiy-tadqiqot metodlari qo’llanildi. Xususan:

- *Qiyosiy-huquqiy tahlil (Comparative legal analysis)*: O’zbekiston Respublikasining yuvenal yustitsiya va jinoyat qonunchiligi sohasidagi normalari rivojlangan davlatlarning (Yaponiya, Singapur, Tayvan, Buyuk Britaniya va b.) qonunchiligi bilan solishtirildi.

- *Statistik kuzatuv va tahlil*: 2023–2025 - yillardagi jinoyatchilik darajasi, uning dinamikasi va tarkibiy o’zgarishlari matematik-statistik metodlar yordamida o’rganildi.

- *Tizimli-strukturali yondashuv*: Yoshlar huquqbuzarliklariga ta’sir qiluvchi omillar (oilaviy zo’ravonlik, ishsizlik, ta’lim tizimidagi bo’shliqlar) yaxlit bir tizim sifatida tahlil qilinib, ular o’rtasidagi sabab-oqibat aloqadorligi ochib berildi.

Jamiyatdagi huquq-tartibot holatini va profilaktika chora-tadbirlarining samaradorligini baholash uchun obyektiv statistik ma’lumotlarning retrospektiv va joriy tahlili talab etiladi. 2023, 2024 va 2025-yillarni o’z ichiga olgan davr O’zbekiston jinoyat adliyasi tizimida keskin tebranishlar va o’ziga xos tendensiyalar bilan xarakterlanadi.

O’zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi hamda Statistika agentligi ma’lumotlariga muvofiq, so’nggi yillarda umumiy jinoyatlar sonida keskin o’sish kuzatildi. Agar 2023-yilda respublika bo’yicha jami 104 096 ta jinoyat qayd etilib, bu ko’rsatkich 2022-yilga nisbatan 1.1 %ga pasaygan

bo’lsa, keyingi yillarda bu dinamika keskinlashdi [6]. Xususan, 2024-yil davomida 132 298 ta jinoyat qayd etilib, o’tgan yilga nisbatan 27,1% o’sish kuzatildi [7]. 2025-yil yakunlariga ko’ra esa jinoyatlar soni yana 17.2% ga oshib, umumiy miqdor 155 002 tani tashkil qildi.

Ilmiy-tanqidiy yondashuv asosida tahlil qilinganda, bu o’sishning negizida asosan uchta fundamental omil yotgani ma’lum bo’ladi:

1. *Latentlikka barham berish*. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan jinoyatlarni sun’iy ravishda yashirish amaliyotiga chek qo’yilishi va elektron jinoiy ish yurituv tizimlarining shaffoflashuvi. Masalan, 2025-yilning o’zida Toshkent shahrida prokuratura organlari tomonidan jinoyat ishi qo’zg’atishni rad etish haqidagi 954 ta noqonuniy va asossiz qarorlar bekor qilinib, mazkur holatlar rasmiy jinoyat sifatida ro’yxatga olingan [8].

2. *Qonunchilikdagi kriminalizatsiya jarayonlari*. Oilaviy zo’ravonlik harakatlari uchun Jinoyat kodeksiga 126¹-modda kiritilib, ushbu qilmishlar to’liq kriminalizatsiya qilindi [9]. 2025-yilning dastlabki o’n oyi ichida 10 mingdan ortiq shaxs aynan oilaviy zo’ravonlik bo’yicha jinoiy javobgarlikka tortildi.

3. *Kiberjinoyatlarning avj olishi*. 2024-yilda respublika bo’yicha 58 800 ta kiberjinoyat qayd etilgan bo’lib, ularning 97,7% fuqarolarning bank plastik kartalaridan pul mablag’larini noqonuniy yechib olish bilan bog’liqdir [10]. Raqamli muhit va kripto-aktivlar sohasidagi huquqbuzarliklar ham umumiy statistikani oshirdi.

Umumiy jinoyatlar tarkibida yoshlar tomonidan sodir etilayotgan huquqbuzarliklarning ulushi xavotirli darajada. Ichki ishlar vazirligining hisobotlariga ko’ra, 2024-yilda sodir etilgan jami jinoyatlarning 59,4 % aynan yoshlar hissasiga to’g’ri kelgan [11]. Yoshlar ishtirokida faqatgina 2025-yil davomida 13 639 ta jinoyat ishi bo’yicha tergov harakatlari olib borilgan bo’lib, ularning asosiy sabablari sifatida moliyaviy manfaatdorlik, ishsizlik va ijtimoiy beqarorlik ko’rsatilmoqda [12]. Retsidiv jinoyatchilikning 36,1 %ni tashkil etishi esa penitensiar va probatsiya tizimlari faoliyatda tub islohotlarni taqozo etadi.

Yosh toifalari bo’yicha jinoyatchilik taqsimoti tahlili:

- 13–15 yosh (0.6%) – asosiy sabablar: oilaviy nazoratning sustligi, tengdoshlar ta’siri va bulling;

- 16–17 yosh (5.0%) – asosiy sabablar: maktab muhitidan uzilish va o’smirlik agressiyasi;

- 25–30 yosh (37.7%) – ishsizlik, moliyaviy bosim, uy-joy muammolari va ijtimoiy stigma asosiy triggerlar hisoblanadi [13].

Jinoyatlarning hududiy taqsimoti urbanizatsiyalashgan markazlarda kriminogen xavf yuqori ekanligini ko’rsatdi. Xususan, 2025-yilda Toshkent shahrida 30 600 ta (jami jinoyatlarning 19,7%), Toshkent viloyatida 16 883 ta (10,9%) jinoyat qayd etildi [14]. Poytaxtda har 10 000 aholiga 96,3 ta jinoyat to’g’ri kelishi respublikaning o’rtacha ko’rsatkichidan qariyb ikki yarim barobar yuqoridir [15].

Milliy qonunchilikdagi yangilanishlar va yuvenal yustitsiya islohotlari.

2023–2025 - yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar jazolovchi va inkvizitsion siyosatdan ko’ra, himoya qiluvchi, ijtimoiy qo’llab quvvatlovchi va preventiv yondashuvga o’tishni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

2024–2034-yillarga mo’ljallangan “O’zbekiston Respublikasida bolalarning odil sudlovdan foydalanish tizimini yanada takomillashtirish milliy strategiyasi” bu borada tarixiy qadam bo’ldi [16]. YUNISEF va milliy huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligida muqobil jazolarni (non-custodial measures) va diversiya (diversion) mexanizmlarini kengaytirish ustuvor vazifa etib belgilandi [17].

2025-yilning 15-mayidan kuchga kirgan “Bolalarni barcha shakldagi zo’ravonliklardan himoya qilish to’g’risida”gi qonun zo’ravonlikning nafaqat jismoniy, balki ruhiy, jinsiy, iqtisodiy va kiberzo’ravonlik turlarini ham qamrab olib, bolalarni himoya qilishning yangi standartini o’rnatdi [18, 19]. BMTning 2022-yilgi o’rganishlariga ko’ra, O’zbekistonda qariyb 29% bola jismoniy jazoga duchor bo’lgani inobatga olinsa, ushbu hujjatning qabul qilinishi jamiyatdagi normativ qarashlarni o’zgartirishda muhim o’rin tutadi [20].

O’zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 126¹-moddasi bilan oilaviy zo’ravonlikning kriminalizatsiya qilinishi ayni paytda kriminologiya nuqtai nazaridan juda muhim edi. Chunki oilaviy zo’ravonlik hukm surayotgan xonadonda o’sgan bola kelajakda deviant xulq-atvorli shaxsga aylanishi isbotlangan aksiomadir [21, 22]. Shuningdek, 2024-yilning dekabrda Senat tomonidan odam

savdosi uchun jazoni kuchaytiruvchi o’zgartirishlar kiritilishi ham yuvenal himoyani kuchaytirdi [23].

Tashkiliy jihatdan ijtimoiy himoya milliy agentligi va “Inson” markazlarining tashkil etilishi muammoga huquqiy emas, balki ijtimoiy yechim izlash imkonini berdi [24]. Shuningdek, “Mehrlil oila” xizmati [25] va BMTning “CHAMPS” tashabbusi [26] doirasidagi erta profilaktika dasturlari buning yorqin misolidir [27, 28].

Qonunchilik va huquqni qo’llash amaliyoti-dagi tizimli bo’shliqlar.

Olib borilayotgan ijobiy islohotlarga qaramay, sohada qator bo’shliqlar mavjud:

birinchidan, ixtisoslashgan “Yuvenal sudlar”ning yo’qligi: O’zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 547-moddasida ishlarni tajribali sudyalarni ko’rish belgilangan bo’lsa-da [29], alohida sertifikatsiyadan o’tgan yuvenal sudyalarni instituti yo’q. Bu esa bolalarga nisbatan kattalardek qat’iy jazolovchi yondashuv qo’llanilishiga olib kelmoqda;

ikkinchidan, pedagog va psixologlarning formal ishtiroki: Jinoyat-protsessual kodeksining 554-moddasi talablariga qaramay, tergov jarayonida psixologlar passiv kuzatuvchi sifatida qatnashmoqda. Ularning protsessual vakolatlari aniq detallashtirilmagan [30];

uchinchidan, “Yarashuv” institutining ijtimoiy-moliyaviy tengsizlikka sabab bo’lishi: Jinoyat kodeksining 66¹-moddasi amaliyotda faqat moliyaviy kompensatsiyaga asoslanib qoldi. Kam ta’minlangan oilalar farzandlari jazoga tortilib, o’ziga to’q oilalar farzandlari qutulib qolmoqda. Oilaviy zo’ravonliklarning 55 % shu norma orqali yopilayotgani yashirin majburlov mavjudligini ko’rsatadi [31].

to’rtinchidan, statut muddatlari muammosi: Bolalarga nisbatan jinsiy zo’ravonlik bo’yicha 8–14 yillik statut muddatlarining mavjudligi pedofillarning jazosiz qolishiga olib kelmoqda [32].

Ilg’or xorijiy davlatlarning bu boradagi tajribasiga nazar tashlasak. Xususan:

1. *Yaponiya: “Koban” va “Qayta tiklovchi odil sudlov” (Restorative Justice)*. Mahalliy politisiya punktlari jazolovchi emas, balki erta ogohlantirish funksiyasini bajaradi. Tizim aybni jamoat ishlari orqali yuvishga qaratilgan bo’lib, retsidivni keskin kamaytiradi.

2. *Singapur: “Yellow Ribbon” loyihasi.* Sudlangan shaxslarni jamiyatga qayta integratsiya qilish bo'yicha dunyodagi eng samarali tizim [33]. Shuningdek, “Character and Citizenship Education” (CCE) fani maktablarda majburiy o'qitiladi.

3. *Tayvan: Raqamli hamkorlik va diversiya.* Ta'lim, ijtimoiy xizmatlar va politsiya o'rtasida “real-time” ma'lumot almashuvi yo'lga qo'yilgan. Diversiya dasturlari orqali yengil huquqbuzarlar sudgacha reabilitatsiyaga yo'naltiriladi [34].

4. *Man oroli va Armaniston: “Erta aralashuv” (Early Intervention).* Man orolida yurist, psixolog, ijtimoiy xodimdan iborat multidissiplinar guruhlar takroriy jinoyatlarni 30–35% ga qisqartirishga erishgan [35].

5. *Qatar, BAA, Ummon: Oila va ma'naviyat integratsiyasi.* Qatardagi “Family Cohesion” dasturi [36], Dubaydagi “Hemaya” markazi va Ummondagi “Al Wael” dasturlari jinoyatchilik profilaktikasiga diniy-axloqiy qadriyatlarni muvaffaqiyatli integratsiya qilgan.

Rivojlangan mamlakatlar kriminologik amaliyoti shuni ilmiy jihatdan isbotlab berdiki, jamoat xavfsizligi va profilaktikaning yuqori samaradorligi repressiv choralar bilan emas, balki erta aralashuv, multiinstitutsonal qo'llab-quvvatlash va ochiq ma'lumotlar bazalariga tayanuvchi “Aqli adliya” mexanizmlari orqali ta'minlanadi.

Shu maqsadda, milliy qonunchilik va amaliyotni takomillashtirish bo'yicha quyidagilar taklif etiladi:

Birinchidan, ixtisoslashgan “Yuvenal sudlar” tizimini yaratish va protsessual kafolatlarni kuchaytirish. Jinoyat-protsessual kodeksning 547 - moddasiga voyaga yetmaganlar ishini ko'ruvchi sud-yalar uchun majburiy maxsus sertifikatsiyadan o'tish talabini kiritish, shuningdek, 554-moddasiga psixologlarning tergov harakatlarini to'xtatib turish vakolatini imperativ norma sifatida belgilash.

Foydalanilgan manbalar

1. “O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-27-son farmon // <https://lex.uz/docs/5749291>.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida”gi O'RQ-576-son qonuni // <https://nrm.uz>.
3. O'zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida”gi O'RQ-371-son qonuni // <https://www.lex.uz/acts/2387357>.
4. Izoh: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-27-son farmonining “Konsepsiyani amalga oshirish mexanizmlari” deb nomlangan 3-bobi 19-bandida “Jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish” deb nomlangan ustuvor vazifa.

Ikkinchidan, “Yarashuv” institutini transformatsiya qilib, “Diversiya” (Diversification) dasturlariga almashtirish. Jinoyat-protsessual kodeksning 66¹-moddasini voyaga yetmaganlar uchun qo'llashda sudgacha bo'lgan maxsus ijtimoiy panellar orqali majburiy psixologik treninglar va jamoat ishlarini joriy etish.

Uchinchidan, statut muddatlarini bekor qilish. Voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinsiy zo'ravonlik jinoyatlari uchun javobgarlikka tortish muddatlarini to'liq bekor qilish yoki muddatni jabrlanuvchi 18 yoshga to'lganidan so'ng hisoblashni boshlash amaliyotini qonunchilikka kiritish.

To'rtinchidan, “Koban” va “Early Intervention” modellarini “Mahalla” tizimiga joriy etish. Profilaktika inspektorlari faoliyatini “community policing” formatiga o'tkazish. Oilaviy zo'ravonlar ustidan nazoratni kuchaytirishda majburiy “elektron brasletlar” kabi zamonaviy texnologik choralardan keng foydalanish mexanizmlarini ko'rib chiqish.

Beshinchidan, raqamli profilaktika va integratsiyalashgan ta'limni kuchaytirish. Singapur tajribasi asosida “Fuqarolik va huquqiy madaniyat” va “Media va kibersavodxonlik” fanlarini maktab dasturiga kiritish. Ta'lim va ichki ishlar organlari o'rtasida Yagona raqamli monitoring (EWS) platformasini ishga tushirish.

Oltinchidan, “Yellow Ribbon” tamoyili asosida qayta ijtimoiylashtirish markazlarini tashkil etish. Probatsiya nazoratidagi yoshlar uchun majburiy kasbga yo'naltirish va IT savodxonlik kvotalarini qonuniy kafolatlash.

Ushbu kompleks profilaktika modelining izchil amalga oshirilishi nafaqat yoshlar o'rtasidagi jinoyatchilikni keskin kamaytirishga, balki mamlakatning investitsion jozibadorligini yuksaltirishga va inson qadri ustuvor bo'lgan adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etishga xizmat qiladi.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-10-son farmoni.

6. Правонарушения – Stat.uz <https://stat.uz/files/612/choraklik-natijalar-2025-yanvar-dekabrru/4250/19-.pdf>.
7. The number of crimes in Uzbekistan in 2024 exceeded 132000 cases – UzDaily // <https://www.uzdaily.uz>.
8. Crime rate in Uzbekistan: MIA reports nearly 200 offenses per ..., // <https://kun.uz/en/-news/2025/02/27/crime-rate-in-uzbekistan-mia-reports-nearly-200-offenses-per-100000-people-for-2024>.
9. Uzbekistan's Domestic Violence Reforms Fall Short - Human Rights Watch // <https://www.hrw.org/news/2026/03/04/uzbekistans-domestic-violence-reforms-fall-short>.
10. Crime rate in Uzbekistan: MIA reports nearly 200 offenses per ..., // <https://kun.uz/en/news/2025/02/27/crime-rate-in-uzbekistan-mia-reports-nearly-200-offenses-per-100000-people-for-2024>;
11. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2024 йил 26 февралда Сенатнинг Мудофаа ва хавфсизлик масалалари қўмитаси мажлисидаги ҳисоботи.
12. Uzbekistan solves 89.3% of preventable crimes in 2025 // Daryo.uz. <https://daryo.uz>.
13. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikasi bo'yicha 2024-yilda amalga oshirilgan ishlar holati to'g'risidagi axboroti.
14. Правонарушения – Stat.uz // <https://stat.uz/files/612/choraklik-natijalar-2025-yanvar-dekabrru/4250/19-.pdf>.
15. <https://global-relocate.com/ru/rankings/security-of-countries>.
16. Situation Analysis of Children and Adolescents in Uzbekistan – Unicef // <https://www.unicef.org/uzbekistan/en/media/6731/file/SitAnen.pdf.pdf>.
17. Access to justice for children | UNICEF // <https://www.unicef.org/uzbekistan/en/access-justice-children>.
18. Uzbekistan enacts law “on the protection of children from all forms of violence” – Eurasia // <https://eurasiamagazine.com/uzbekistan-enacts-law-on-the-protection-of-children-from-all-forms-of-violence>.
19. Uzbekistan set to enforce sweeping new child protection law – Muslim Network TV // <https://www.muslimnetwork.tv/uzbekistan-set-to-enforce-sweeping-new-child-protection-law/>
20. <https://www.muslimnetwork.tv/uzbekistan-set-to-enforce-sweeping-new-child-protection-law/>
21. O'rinboyeva Z. B. 29 THE ROLE OF NATIONAL LEGISLATION IN PREVENTING YOUTH CRIME AND WAYS TO IMPROVE IT Legal Counse // <https://scientific-jl.com/new/article/download/26352/25666/51449>.
22. Uzbekistan's Domestic Violence Reforms Fall Short - Human Rights Watch // <https://www.hrw.org/news/2026/03/04/uzbekistans-domestic-violence-reforms-fall-short>.
23. 2025 Trafficking in Persons Report: Uzbekistan – State Department // <https://www.state.gov/reports/2025-trafficking-in-persons-report/uzbekistan/>
24. “MODERN SCIENCE AND RESEARCH” // http://modern-science.uz/media/-article/-1159-1163_nji0dup.pdf.
25. Uzbekistan adopts comprehensive strategy to protect children from all forms of violence | Tajikistan News ASIA-Plus // www.asiaplustj.info/en/news/-centralasia-/20251226/uzbekistan-adopts-comprehensive-strategy-to-protect-children-from-all-forms-of-violence.
26. Uzbekistan launches the CHAMPS initiative to strengthen early prevention for children and adolescents – unodc // <https://www.unodc.org>.
27. “Youth Inside” // <https://gov.uz/en/yoshlar/news/view/101027>.
28. Crime rate in Uzbekistan: MIA reports nearly 200 offenses per ..., // <https://kun.uz/en/-news/2025/02/27/crime-rate-in-uzbekistan-mia-reports-nearly-200-offenses-per-100000-people-for-2024>.
29. “MODERN SCIENCE AND RESEARCH” // http://modernscience.uz/-media/-article/1159-1163_nji0dup.pdf.
30. http://modernscience.uz/media/article/1159-1163_nji0dup.pdf.
31. Uzbekistan's Domestic Violence Reforms Fall Short – Human Rights Watch // <https://www.hrw.org/news/2026/03/04/uzbekistans-domestic-violence-reforms-fall-short>.
32. ACCESS TO JUSTICE AND LEGAL REMEDIES FOR CHILDREN SUBJECTED TO SEXUAL EXPLOITATION IN – ECPAT // https://ecpat.org/wp-content/uploads/2025/11/FINAL_ENG_A2J-Uzbekistan_Legal-Factsheet.pdf.
33. Singapore Prison Service. The Yellow Ribbon Project: Rehabilitating and Reintegration of Ex-offenders. Retrieved from: <https://www.yellowribbon.gov.sg>
34. Ministry of Justice, Taiwan. Youth Legal Education Outreach Program Annual Report, 2023. – <https://www.moj.gov.tw>
35. Youth Justice Board for England and Wales. (2023). Youth Justice System in the Isle of Man: Practice Guidance. Retrieved from: <https://www.gov.im/-about-the-government/-departments/home-affairs/youth-justice-team/>
36. Qatar Foundation for Child and Woman Protection. “About the Foundation.” <https://www.qf.org.qa>

FEMALE CRIMINALITY: SOCIO-PSYCHOLOGICAL DEFORMATION AND VICTIMOLOGICAL DETERMINANTS

KAHAROVA
Munira Mahamadjanovna

*Research Fellow, Criminological Research Institute
of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Political Sciences*

RAIMUNDAS KALESNYKAS

*Doctor of Law, Professor of the Anti-Corruption Law
Faculty of Law, Turība University,
Riga, Latvia*

Abstract. This article analyzes the criminological and psychological characteristics of female criminality based on the factors of systemic victimization and social deformation. The author scientifically substantiates the role of chronic psychological pressure, domestic violence, and social insecurity in the involvement of women in criminal activities. A comparative analysis of the national crime landscape is conducted with the experience of foreign countries (Western and Scandinavian models). At the end of the study, innovative scientific proposals for the prevention of female crime, such as "individual victimological maps" and a "multidisciplinary approach," are put forward.

Keywords: female criminality, victimization, psychological deformation, battered woman syndrome, comparative criminology, social rehabilitation, prevention, white-collar crime.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ayollar jinoyatchiligining kriminologik va psixologik xususiyatlari tizimli viktimizatsiya va ijtimoiy deformatsiya omillari asosida tahlil qilinadi. Muallif ayol kishining jinoyat yo'liga kirishida surunkali ruhiy bosim, oilaviy zo'ravonlik va ijtimoiy himoyasizlikning rolini ilmiy asoslab beradi. Maqolada milliy jinoyatchilik manzarasi xorijiy davlatlar (G'arb va Skandinaviya modellari) tajribasi bilan qiyosiy solishtiriladi. Tadqiqot yakunida ayollar jinoyatchiligining oldini olish bo'yicha «individual viktimologik kartalar» va «multidissiplinayondashuv» kabi innovatsion ilmiy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: ayollar jinoyatchiligi, viktimizatsiya, psixologik deformatsiya, kaltaklangan ayol sindromi, qiyosiy kriminologiya, ijtimoiy rehabilitatsiya, profilaktika.

Аннотация. В данной статье анализируются криминологические и психологические особенности женской преступности на основе факторов системной виктимизации и социальной деформации. Автор научно обосновывает роль хронического психологического давления, семейного насилия и социальной незащищенности в вовлечении женщин в преступную деятельность. Проводится сравнительный анализ национальной картины преступности с опытом зарубежных стран (Западная и Скандинавская модели). В завершение исследования выдвигаются инновационные научные предложения по профилактике женской преступности, такие как «индивидуальные виктимологические карты» и «мультидисциплинарный подход».

Ключевые слова: женская преступность, виктимизация, психологическая деформация, синдром избитой женщины, сравнительная криминология, социальная реабилитация, профилактика, преступность «белых воротничков».

The phenomenon of women has, throughout all stages of human civilization, been regarded not only as a source of biological reproduction but also as a fundamental pillar of social stability, moral continuity, and cultural development. From both scientific and socio-philosophical perspectives, women constitute the primary social actors responsible for shaping the demographic structure of society and influencing the psychological profile of future generations. Their role within the family and society is expressed through a system of interconnected social statuses and responsibilities.

First and foremost, a woman's family status is intrinsically linked to the institution of motherhood, which represents her highest social role. Within the family, women serve as educators, mediators who maintain psychological balance, and transmitters of moral values. In criminological and sociological scholarship, the role of women within the family is often viewed as a "guarantee of social security." The stronger a woman's position within a healthy family environment, the lower the level of destructive behavior and criminality within society.

Secondly, a woman's socio-legal status in the modern world is increasingly defined by her participation in intellectual labor, governance, science, and public administration. Today, women are not merely homemakers but active participants in the political, economic, and cultural life of society. Their mission includes promoting humanitarian values, ensuring social justice, and mitigating social conflicts. Empirical studies demonstrate that women's participation in governance contributes to the effective functioning of state and social institutions through the exercise of "soft power."

However, assuming such extensive social and moral responsibilities places significant psychological pressure upon women. The challenge of balancing multiple roles – including those of mother, spouse, professional, and citizen – may result in various forms of psychological deformation. At this point, the protection of women's rights, interests, and psychological well-being becomes a matter of strategic importance for the state.

Therefore, women should be studied not merely as individuals but as indicators of the moral and legal health of society. A woman's involvement in

criminal activity or psychological collapse should not be viewed solely as a personal tragedy but also as evidence of the deterioration of the social roles and institutional structures upon which social stability depends.

Female criminality represents one of the most complex and multidimensional areas of contemporary criminology and requires a specialized analytical approach. Throughout history, women have traditionally symbolized life, compassion, and stability. Consequently, criminal offenses committed by women are often perceived not only as violations of law but also as manifestations of moral and social disintegration. Nevertheless, in-depth criminological analysis demonstrates that women are not inherently predisposed to criminal behavior. Rather, socially dangerous actions committed by women are frequently rooted in prolonged psychological suffering, social injustice, and systemic victimization.

One of the primary factors contributing to the criminal deformation of female personality is the existence of a dysfunctional micro-social environment. Years of domestic violence, psychological abuse, and degradation of personal dignity often lead to the development of what may be described as a "chronic victim syndrome." Under such circumstances, women gradually lose their sense of control over their own lives and destinies, resulting in frustration, emotional detachment, and psychological exhaustion.

From a criminological perspective, this process may be characterized as latent victimization – a condition in which a woman effectively becomes a silent victim of family and social circumstances long before she commits a criminal act.

Psychological deterioration frequently serves as a trigger for criminal behavior. Women who live under conditions of constant fear and stress often begin to perceive the surrounding environment exclusively as a source of threat. Consequently, aggressive acts committed by such individuals are not necessarily offensive in nature but may instead constitute defensive reactions [1].

This phenomenon is reflected in the judicially recognized concept of the **Battered Woman Syndrome**, which demonstrates that women subjected to prolonged abuse may come to per-

ceive criminal conduct as the only available means of escaping systematic oppression. The eventual psychological “explosion” is therefore the culmination of years of accumulated pain, resentment, and helplessness.

Furthermore, socio-economic dependency plays a significant role in the determination of female criminality. Financial hardship and the inability to achieve social self-realization often result in social isolation, which, in turn, may alter moral perceptions and decision-making processes. Yet behind most economic motives lies a deeper psychological vulnerability. Women who receive adequate emotional and social support may withstand even severe socio-economic challenges without resorting to criminal conduct. Thus, the primary roots of criminality often lie in the corruption and deterioration of psychological well-being rather than in economic hardship alone.

An examination of the historical genesis of female criminality reveals that, during the earliest periods of human civilization, offenses committed by women were predominantly confined to the domestic and family sphere. In the legal traditions of Ancient Babylon and Rome, crimes committed by women were frequently interpreted as offenses against family honor and social order. During the Middle Ages, thousands of women across Europe became victims of systematic victimization, suffering persecution and punishment under accusations such as witchcraft and other religiously motivated charges [2].

Historical analysis demonstrates that female criminality has traditionally possessed a predominantly reactive character. In other words, women rarely became offenders independently or spontaneously. Rather, prolonged violations of their rights, degradation of their dignity, and conditions of extreme helplessness often compelled them to undertake drastic actions.

Historical records indicate that some women resorted to covert forms of criminal conduct, such as poisoning abusive husbands, as a means of escaping persistent oppression by physically stronger male aggressors. Such examples suggest that the roots of female criminality have long been associated with systemic psychological pressure and victimization.

Today, comparative analysis of national crime patterns and international experience provides an opportunity to formulate fundamental criminological conclusions regarding the determinants of female criminality. In this regard, two distinct patterns of transformation can be observed within Western and Eastern societies.

In the United States and many European countries, the process of women's social emancipation has been accompanied by the masculinization of certain forms of criminal behavior and an increase in women's participation in corporate and white-collar crime. This phenomenon is frequently explained through Freda Adler's Opportunity Theory, according to which women's growing socio-economic independence and increased access to positions of power have expanded their opportunities to engage in forms of criminal activity that were historically associated primarily with men. Within this framework, the female offender emerges as a conscious risk-taker who views criminal conduct as a means of exploiting social opportunities or achieving economic gain [3].

By contrast, in the national context of Uzbekistan and many similar societies, women often appear in the role of what may be termed a “compelled offender.” Here, criminal behavior frequently represents the final stage of prolonged social vulnerability and chronic victimization. As noted by criminologist Yuri M. Antonyan, female criminality often arises as a reaction to personal misfortunes, domestic violence, and psychological depression. In many cases, women become “silent victims” of family and social circumstances long before they engage in criminal conduct [4].

For this reason, the experience of the Scandinavian countries and their model of humanistic criminology is of particular relevance. The cornerstone of this approach lies not in punishment but in psychological rehabilitation and social reintegration. This model reflects Nils Christie's concept of the “limits of pain,” according to which society should not abandon female offenders but instead address the victimological determinants that contributed to their destructive behavior, including the consequences of domestic violence and prolonged social exclusion. In the context of Uzbekistan, the prevention of female criminality should not be

limited to administrative supervision and legal control. Following the Scandinavian example, specialized psychological rehabilitation centers and individualized correctional programs should become strategic components of national crime-prevention policy. Such measures would not only reduce criminality but also strengthen family institutions and contribute to the healthy development of future generations.

The prevention of female criminality differs from other forms of crime prevention due to its complexity and sensitivity. Several major scientific and practical challenges can be identified in this field.

First, a significant proportion of crimes committed by women are the ultimate consequence of long-term domestic violence and psychological abuse. However, social stereotypes such as the belief that “family problems should remain private” often prevent the victim's situation from attracting the attention of law-enforcement agencies. As a result, preventive measures are frequently initiated only after a criminal offense has been committed, whereas timely intervention during the victimization stage could have prevented criminal behavior altogether.

Second, female criminality is frequently associated with emotional crises and chronic depression. Current preventive measures often focus primarily on financial assistance or employment support. While these initiatives are important, they rarely address the underlying psychological trauma and destructive patterns of thinking that contribute to criminal behavior. The absence of systematic involvement by professional psychologists and victimologists significantly reduces the effectiveness of prevention efforts.

Third, women who have committed minor offenses or are considered at risk of offending often encounter negative social attitudes that contribute to their isolation. Many women hesitate to disclose experiences of abuse or personal difficulties due to fear of public condemnation and social shame. Such isolation may increase vulnerability to criminal influences and elevate the risk of recidivism.

Fourth, many economic offenses, including fraud and property-related crimes, arise from financial hardship and limited knowledge of financial decision-making. Existing prevention

programs often lack comprehensive mechanisms for promoting entrepreneurship, economic independence, and financial literacy among women. This deficiency remains a major obstacle to reducing economically motivated criminality.

Fifth, women returning from correctional institutions frequently face rejection by family members and social networks. Housing problems, barriers to employment, and psychological loneliness often create conditions that encourage reoffending. Although adaptation centers have proven effective in several foreign jurisdictions, their full implementation within national practice remains an ongoing challenge.

In order to address the identified challenges and enhance the effectiveness of female crime prevention, the following systemic measures proposed:

First, it is advisable to establish a system of Individual Victimological Records for monitoring the victimological status of women. Under this model, law-enforcement agencies and local community institutions would maintain an electronic database of women who have experienced violence or who find themselves in particularly difficult social circumstances [6].

Such records would contain not only information regarding an individual's social status but also assessments of psychological stability, previous experiences of victimization, and the likelihood of repeated abuse. This mechanism would facilitate the early identification of criminogenic risk factors and enable the implementation of timely, individualized preventive measures before criminal behavior emerges.

Second, preventive work with women should be based on a comprehensive multidisciplinary approach. Crime prevention must extend beyond merely explaining the legal consequences of unlawful conduct.

To this end, specialized Mobile Prevention Teams should be established, consisting of law-enforcement officers, psychologists, legal professionals, and social workers. Each specialist would perform a distinct function:

- Psychologists would address emotional trauma and psychological distress;
- Lawyers would protect women's legal and property rights;

- Social workers would facilitate employment opportunities and social integration;
- Law-enforcement officers would coordinate preventive and protective measures.

Such integrated intervention would ensure that both the causes and consequences of victimization are addressed simultaneously.

Third, the network of specialized Social Adaptation and Resocialization Centers for women released from correctional institutions should be expanded.

These centers should serve not merely as temporary shelters but also as educational and rehabilitation hubs where women can:

- acquire vocational skills;
- improve financial literacy;
- receive psychological counseling;
- participate in entrepreneurship training programs;
- strengthen social and family relationships.

Particular attention should be devoted to overcoming social isolation and restoring self-sufficiency. In addition, tax incentives and social preferences for employers who hire formerly incarcerated women could significantly reduce recidivism and facilitate successful reintegration into society.

Fourth, systematic educational initiatives should be introduced to improve women's digital legal literacy and victimological safety awareness.

In contemporary society, women increasingly become targets of online fraud, blackmail, cyber-harassment, and other forms of digital victimization. Such experiences may, in some cases, contribute to reactive criminal behavior.

Educational programs should therefore focus on:

- identifying criminogenic situations;
- recognizing risks associated with online communication;
- understanding legal mechanisms of protection;
- developing skills for resolving conflicts through lawful means.

Fifth, judicial and forensic practice should incorporate the mandatory evaluation of chronic victimization as part of psychological and psychiatric assessments in cases involving female offenders.

When adjudicating crimes committed by women, courts should thoroughly examine whether the

defendant has been subjected to prolonged psychological or physical abuse. Such circumstances should not merely be considered mitigating factors but should also serve as important evidence for understanding the underlying causes of criminal behavior.

This approach would contribute to a more individualized and equitable administration of justice.

As conclusion, the findings of this study demonstrate that combating female criminality cannot be achieved solely through the intensification of punitive measures. Effective prevention requires the development of a comprehensive system of victimological prevention, aimed at identifying and eliminating the social and psychological pressures that lead women toward criminal behavior.

A woman's psychological well-being constitutes a fundamental prerequisite for healthy families and a stable society. Consequently, when assessing criminal acts committed by women, legal authorities should take into account the history of psychological trauma, chronic victimization, and prolonged social pressure that may have influenced their conduct.

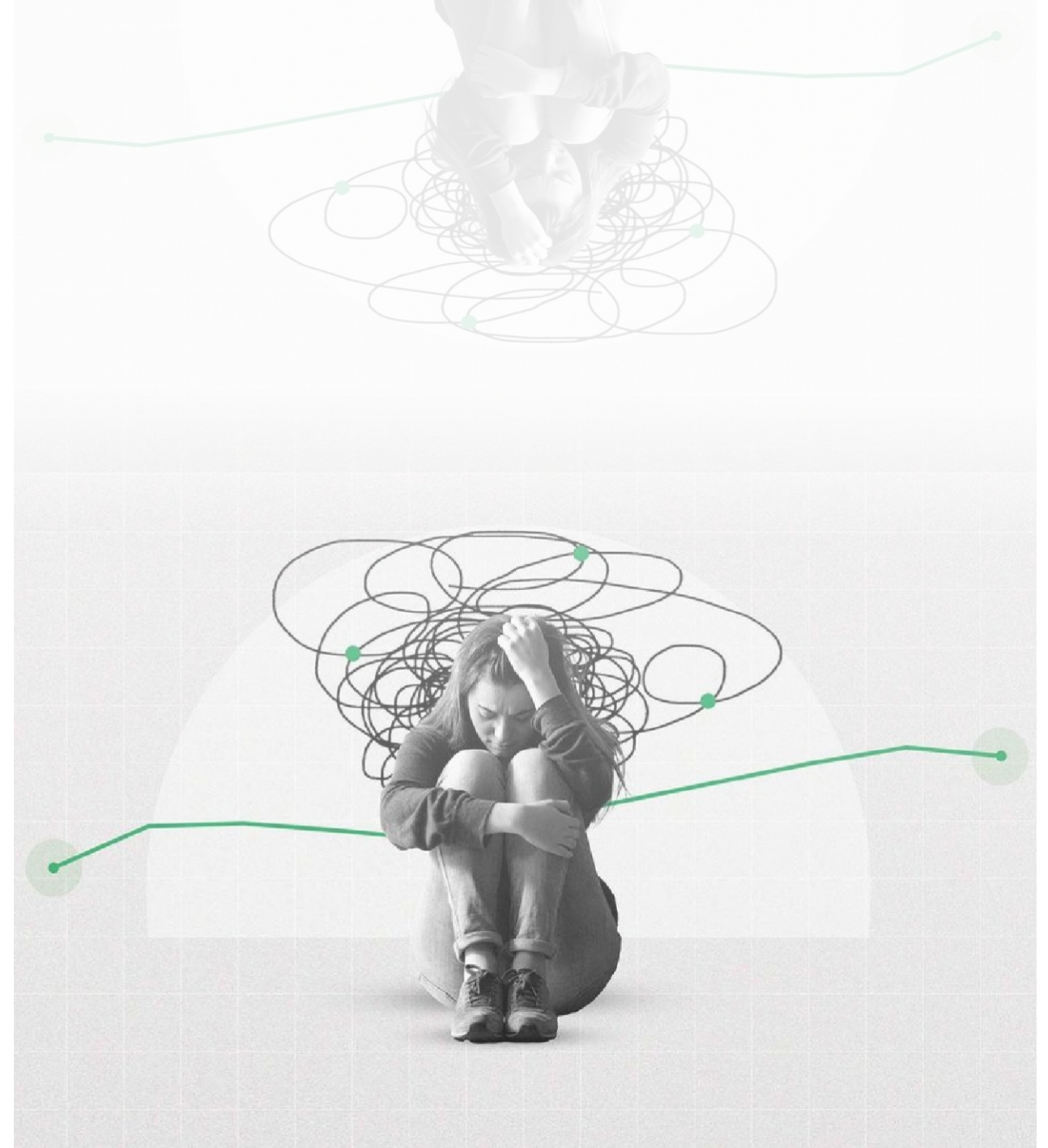
From criminological, psychological, and comparative legal perspectives, female criminality should not be viewed merely as a violation of legal norms. Rather, it serves as an important indicator of a society's moral, social, and institutional health.

The research confirms that women are not inherently predisposed to criminal behavior. In most cases, destructive conduct emerges from prolonged systemic victimization, chronic psychological stress, and social vulnerability. Therefore, strategies aimed at combating female criminality must be grounded in the principles of humanism, social justice, and rehabilitation.

Judicial and investigative practice should place greater emphasis on evaluating the "chain of suffering" that often precedes criminal behavior, while state policy should prioritize the development of effective mechanisms for the resocialization and reintegration of women who have served criminal sentences. Ultimately, protecting women means protecting families, and protecting families means safeguarding society as a whole.

References

1. Ўзбекистон Республикасининг "Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида"ги ЎРҚ-562-сон қонуни, 02.09.2019 йил. <https://lex.uz/docs/4494849>.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Обод ва хавфсиз маҳалла" тамойили асосида маҳаллаларда ижтимоий профилактика тизими самарадорлигини ошириш чоратадбирлари тўғрисида"ги 801-сонли қарори. 2024 йил 30 ноябрь. <https://lex.uz/ru/docs/7243832>.
3. Adler, F. (1975). Sisters in Crime: The Rise of the New Female Criminal. McGraw-Hill.
4. Simon, R.J. (1975). Women and Crime.
5. Антонян Ю.М. (1992). Преступность среди женщин. Москва: Лотос.
6. Lappi-Seppälä, T. (2007). Penal Policy in Scandinavia. Crime and Justice.
6. Christie, N. (1981). Limits to Pain. Martin Robertson.

ISSUES OF IMPROVING THE QUALITY OF NATIONAL CRIMINOLOGICAL RESEARCH ON THE BASIS OF MODERN SCIENTIFIC STANDARDS

Dr. GÁBOR KOVÁCS
Vice-Rector of the Faculty of Law
Enforcement of Ludovika University of Public Service,
Hungary (Police Academy), Major General

ALOKHONOV
Mukhammadmirzokhan Adhamkhan ogli
Researcher at the Research Institute of Criminology
of the Republic of Uzbekistan

Abstract. The article examines the theoretical, methodological, and practical issues of improving the quality of national criminological research in accordance with modern scientific standards. It substantiates the importance of clearly defining the research problem, developing a sound methodology, building a reliable empirical database, applying statistical and comparative analysis, using digital technologies, verifying research findings, and ensuring their practical implementation. The study proposes a comprehensive approach based on the sequence: “problem – methodology – empirical basis – analysis – forecasting – scientific conclusion – practical recommendation – implementation – effectiveness assessment.” It concludes that this approach will contribute to the development of criminological science, the improvement of crime prevention activities, and the promotion of evidence-based decision-making in law enforcement practice.

Keywords: national criminological research, research quality, criminological methodology, empirical analysis, crime research, criminological forecasting, evidence-based approach, digital criminology, crime prevention.

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ilmiy standartlarga muvofiq milliy kriminologik tadqiqotlar sifatini oshirish bilan bog'liq nazariy, metodologik va amaliy masalalar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda “muammo – metodologiya – empirik asos – tahlil – bashorat qilish – ilmiy xulosa – amaliy tavsiya – amalga oshirish – samaradorlikni baholash” ketma-ketligiga asoslangan kompleks yondashuv taklif etiladi.

Kalit so'zlar: milliy kriminologik tadqiqotlar, tadqiqot sifati, kriminologik metodologiya, empirik tahlil, jinoyatchilik tadqiqotlari, kriminologik prognozlash, dalillarga asoslangan yondashuv, raqamli kriminologiya, jinoyatchilikning oldini olish.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические и практические вопросы повышения качества национальных криминологических исследований в соответствии с современными научными стандартами. Предлагается комплексный подход, основанный на последовательности: «проблема – методология – эмпирическая основа – анализ – прогноз – научный вывод – практическая рекомендация – внедрение – оценка эффективности».

Ключевые слова: криминологические исследования, криминологическая методология, качество исследования, исследование преступности, криминологическое прогнозирование, доказательный подход, предупреждение преступности, правоохранительная деятельность, научные стандарты, эффективность профилактики.

Contemporary criminology is no longer limited to explaining crime solely through the statistics of committed offences, general indicators, or the dynamics of increase and decrease across regions. On the contrary, it requires crime to be studied as a **complex socio-legal phenomenon** shaped by causes, conditions, the social environment, individual behaviour, territorial criminogenic situations, economic pressure, digital risks, urbanization, migration, family and domestic conflicts, youth employment, information technologies, and the effectiveness of the prevention system.

In the context of Uzbekistan, criminology has been institutionally developing in recent years as an independent scientific and practical field. The need for scientifically grounded crime research, in-depth study of the causes and conditions of crime, assessment of territorial criminogenic situations, development of criminological forecasts and preparation of specific proposals for preventive practice has significantly increased [1; 2; 3]. However, within this process, issues such as evaluating the quality of research, organizing it on the basis of modern scientific standards, linking research outcomes with practice, and substantiating scientific conclusions with evidence still require special methodological attention.

Practical observations show that in some criminological studies, priority is given mainly to the general statistical description of crime, territorial comparison, or simple numerical analysis by crime type. Although such an approach has a certain informational value, it is not sufficient to reveal the **internal causal mechanisms of crime**, the interrelation of risk factors, the effectiveness of preventive measures, or future criminogenic trends. As a result, the proposals formulated at the end of some studies remain at the level of general recommendations, while it is not always clear on which data, which method, which empirical finding, or which forecast they are based.

From this point of view, in order to improve the quality of national criminological research, it is first necessary to define the concept of “**research quality**” on the basis of clear scientific criteria. The quality of criminological research should not be

determined only by the relevance of the topic or the theoretical richness of the text. Rather, it should be assessed by the clarity of the scientific problem, the soundness of the methodological design, the reliability of the empirical base, the validity of statistical analysis, the disclosure of causal relationships, the verification of results, the targeted nature of practical recommendations, and the possibility of their implementation in preventive practice [13; 14].

One of the most important issues in improving the quality of national criminological research is the transition from a descriptive approach to an **analytical and prognostic approach**. A descriptive approach shows the current state of crime, but it is not sufficient to identify its possible future trajectories. An analytical and prognostic approach, however, makes it possible to determine the probable trajectory of crime development by jointly assessing crime dynamics, criminogenic factors, territorial risk levels, the characteristics of social groups, and the impact of prevention measures.

The main scientific thesis advanced in this article is that, in order to improve the quality of national criminological research in Uzbekistan, it is necessary to form a **unified system of scientific and methodological standards**. These standards should ensure the following sequence in every criminological study: **scientific problem – methodology – empirical basis – analysis – causal explanation – forecast – scientific conclusion – practical recommendation – implementation – effectiveness assessment**. It is precisely this chain that elevates research from a simple informational or descriptive report to a criminological product with real scientific and practical value.

Thus, improving the quality of national criminological research is directly related not only to the internal development needs of criminological science, but also to the prevention of crime, the maintenance of public safety, the scientific substantiation of state bodies' activities, and the formation of a safe social environment [5]. Therefore, the establishment of a system of criminological research that is based on modern scientific standards, empirically robust, enriched

with digital analysis, and oriented toward practical effectiveness is a **pressing scientific and practical task**.

This article applies a **comprehensive methodological approach** to the analysis of issues related to improving the quality of national criminological research on the basis of modern scientific standards. The methodological premise of the study is that the quality of criminological research should not be assessed merely by the relevance of the topic or the abundance of statistical data, but rather by the proper formulation of the scientific problem, the justification of selected methods, the reliability of empirical data, the verifiability of results, and the possibility of their practical implementation.

First of all, the article employs the **method of systemic analysis**. This method made it possible to examine national criminological research not as an isolated academic text or report, but as a scientific and practical process consisting of interrelated stages. In addition, the method of scientific and methodological analysis was used. Through this method, the methodological structure of criminological research was examined, including the object and subject of the study, its aim, objectives, hypothesis, data sources, selected methods, and criteria for evaluating results. This approach demonstrates that high-quality criminological research must provide clear answers to the following questions: **what criminological phenomenon is being studied, which factors are being analysed, by which method conclusions are drawn, and which practical problem the results are intended to solve** [13; 14].

The article also applies the **method of criminological analysis** as one of its core research methods. This method serves to study crime not only through legal qualification or statistical indicators, but also in connection with its causes and conditions, as well as personal, social, economic, territorial, demographic, and psychological factors. Through criminological analysis, it is argued that the quality of research should be assessed not by merely recording an increase or decrease in crime, but by the extent to which the factors influencing these changes are identified,

their interrelations are revealed, and preventive measures are scientifically substantiated.

The **comparative analysis method** also plays an important role in the study. This method allows existing approaches in national criminological research to be compared with modern scientific standards, international criminological practice, and the requirements of evidence-based research. The comparative approach shows that contemporary criminological research should not be limited to theoretical narration or statistical description; it must also include empirical verification, causal analysis, forecasting, a system of indicators, and mechanisms for implementing results in practice.

The article further uses the **normative-legal analysis method**. This is because the quality of national criminological research is closely linked to the existing legal foundations governing crime control, offence prevention, public safety, criminological activity, and the organization of scientific research in the country. Through this method, the article analyses the need for the results of criminological research to serve not only as theoretical conclusions, but also as a basis for developing legal proposals, organizational measures, methodological recommendations, and practical mechanisms [1; 2; 3].

An **empirical approach** is identified as a separate methodological criterion in the study. The quality of criminological research is directly related to the extent to which it relies on real data. Therefore, criminological studies should make use of official statistics, criminal case materials, investigative and court documents, prevention reports, sociological surveys, expert interviews, data on territorial criminogenic situations, observations at the mahalla level, and digital databases. Research without an empirical foundation often remains at the level of general theoretical reasoning and has limited impact on practical decision-making [16; 17].

At the same time, the article considers **statistical analysis** as an essential tool for improving the quality of national criminological research. Statistical methods are important for analysing the state, dynamics, structure, territorial distribution, seasonality, recurrence of crime, and

the composition of offenders. However, the article also argues that statistical analysis alone is not sufficient. If statistical data are not enriched with criminological interpretation, they remain merely a numerical description. Therefore, according to modern standards, statistical analysis should be integrated with causal, territorial, sociological, and prognostic analysis.

The article also examines the **digital analysis approach** as a theoretical and methodological basis. In contemporary conditions, technologies such as **Big Data, Geographic Information Systems (GIS), Artificial Intelligence (AI), Natural Language Processing (NLP), data mining, and predictive analytics** are among the important tools for improving the quality of criminological research. They make it possible to process large volumes of crime-related data, identify hidden correlations, create territorial risk maps, automatically extract the causes of crime, and assess the effectiveness of preventive measures.

The need to use the **expert evaluation method** is also substantiated. In criminological research, it is not appropriate to rely solely on statistical or algorithmic conclusions. Since crime is a complex socio-legal phenomenon, research results should be evaluated by criminologists, law enforcement officers, prevention inspectors, investigative and judicial practitioners, psychologists, sociologists, and representatives of the mahalla system. This makes it possible to assess the practical relevance, real-life applicability, and contextual validity of the research findings.

The article also considers the **verification method**, that is, the approach of checking and reassessing scientific results, as an important methodological tool. According to modern scientific standards, the results of criminological research should not remain merely at the level of the author's conclusions. They should be compared with other data sources, expert opinions, territorial practice, statistical verification, or experimental and pilot results. Verification increases the reliability of research, reduces the subjectivity of conclusions, and provides a stronger basis for practical decision-making.

The assessment of **practical effectiveness** occupies a special place in the methodology of the

study. In order for criminological research to be considered high quality, it must have a tangible impact on practice. In other words, it is not enough to state at the end of a study that "conclusions were drawn" or "proposals were made". It should be clearly indicated what methodology, indicator, preventive algorithm, risk map, legal proposal, educational-methodological material, or management decision has been developed as a result of the research. On this basis, the article advances the need to develop criteria for assessing the practical effectiveness of criminological research [20; 21].

In general, the methods applied in this article serve to analyse the issue of improving the quality of national criminological research not as a matter of general theoretical reasoning, but on the basis of **specific scientific standards, methodological requirements, and criteria of practical effectiveness**. The integration of systemic, criminological, comparative, normative-legal, empirical, statistical, prognostic, digital, expert, and verification-based approaches makes it possible to develop a comprehensive scientific and practical model for improving the quality of criminological research in the context of Uzbekistan.

The findings show that improving the quality of national criminological research is not limited to raising the academic level of articles, reports, or dissertations. It is directly connected with the effectiveness of crime control policy, offence prevention, public safety, evidence-based decision-making by state bodies, and the practical impact of criminological science. Therefore, the quality of national criminological research should be assessed and developed in accordance with **modern scientific, methodological, and practical standards**.

1. The Need to Improve the Quality of National Criminological Research

The need to improve the quality of national criminological research is primarily determined by the changing nature of contemporary crime. Today, crime can no longer be fully explained through simple statistical indicators. It is increasingly shaped by territorial criminogenic conditions, socio-demographic characteristics of individuals, the digital environment, economic pressure, family

and domestic conflicts, youth employment, migration, urbanization, information technologies, and mechanisms of social control.

For this reason, criminological research should not merely record the number of offences. It must reveal the **causal mechanisms of crime**, identify the factors that most strongly contribute to criminal behaviour, determine risk groups and high-risk areas, forecast possible future trends, and substantiate practical preventive measures.

In the current context, national criminological research should meet the following quality requirements. First, studies must move from a superficial description of crime to a deeper causal analysis. Second, every study should rely on empirical data, clearly indicating the source, reliability, and method of analysis of such data. Third, the results of criminological research should produce a specific practical outcome, such as a preventive measure, a legal proposal, a methodological recommendation, risk indicators, or a management decision. Fourth, the quality of research should be evaluated not only by the academic level of the text, but also by its **capacity to influence practice**.

2. Methodological Problems Observed in National Criminological Research

The analysis reveals several methodological problems that may negatively affect the quality of national criminological research.

The first problem is the excessive reliance on descriptive statistics. In some studies, the state of crime is presented mainly through numbers, percentages, and the dynamics of increase or decrease. This approach is necessary, but it is not sufficient. Statistical indicators show what has happened in crime, but they do not fully explain why it happened, which factors influenced it, or what risks may emerge in the future.

The second problem is the insufficient formulation of scientific hypotheses and research questions. In high-quality criminological research, the author should clearly determine in advance what is to be proven, which scientific assumption is to be tested, and which practical or theoretical problem is to be solved. Otherwise, the study risks becoming a collection of general information rather than a structured scientific inquiry [13; 14].

The third problem is the weak disclosure of the empirical base. If a study does not clearly indicate where the data were obtained, what period they cover, how they were selected, how they were analysed, and what limitations they have, the scientific reliability of the findings decreases.

The fourth problem is conceptual ambiguity in distinguishing between causes and conditions of crime. In criminological studies, terms such as “cause”, “factor”, “condition”, “determinant”, and “risk indicator” are sometimes used interchangeably. This reduces the precision of scientific analysis. According to a more rigorous criminological approach, a cause should be understood as an internal or external impulse that directly contributes to crime, while a condition should be interpreted as the environment that enables or facilitates the commission of an offence.

The fifth problem is the weak mechanism for implementing research results in practice. Some studies provide recommendations at the end, but they do not specify which body should implement them, within what timeframe, through what mechanism, with what resources, and according to which evaluation criteria. As a result, a scientific recommendation may fail to become a practical decision.

3. Quality Criteria for Criminological Research Based on Modern Scientific Standards

Based on the findings of the study, the following key criteria may be proposed for assessing the quality of national criminological research.

The first criterion is the **clarity of the scientific problem**. The problem addressed in the study must be clear, relevant, and criminologically significant. For example, instead of a general statement such as “crime is increasing”, the research problem should be formulated more precisely: “Why is a specific type of crime increasing in a particular territory, and which preventive mechanism may be effective in reducing it?”

The second criterion is methodological validity. The methods used in the study should correspond to the topic, purpose, and empirical base. If statistical data are available, statistical analysis should be applied; if territorial risks are

studied, GIS mapping may be appropriate; if individual behaviour is analysed, sociological and psychological methods should be used; and if future trends are examined, forecasting methods should be applied.

The third criterion is empirical reliability. Criminological research must rely on real data. The source, scope, relevance, accuracy, comparability, and limitations of the data should be clearly indicated. The stronger the empirical foundation, the more reliable the scientific conclusion [16; 17].

The fourth criterion is the depth of causal analysis. The study should not only describe the external manifestations of crime, but also reveal its internal mechanisms. This means analysing the causes, conditions, factors, risk indicators, and their interrelations.

The fifth criterion is prognostic capacity. Modern criminological research should be able to identify future risks. It is not enough to analyse only the past. A study should identify the probable directions of crime development, high-risk territories, vulnerable groups, and points requiring preventive intervention.

The sixth criterion is practical effectiveness. At the end of the study, there should be a concrete product that can be applied in practice. This may be a methodological recommendation, a preventive algorithm, a legal proposal, risk indicators, a criminogenic map, a questionnaire, an assessment scale, or an organizational mechanism.

The seventh criterion is ethical and legal acceptability. When criminological research involves personal data, criminal case materials, and information about victims or offenders, strict compliance with confidentiality, legality, human rights, and research ethics is required [4].

4. Proposed Model for Improving the Quality of Criminological Research

Based on the research findings, the following comprehensive model can be proposed for improving the quality of national criminological research: **scientific problem** → **methodological design** → **empirical data** → **statistical and causal analysis** → **criminological forecast** → **scientific conclusion** → **practical recommendation** → **implementation** → **effectiveness assessment**.

This model consistently links all stages of criminological research.

At the first stage, the research problem is clearly defined. The problem should not be general; it should be measurable, verifiable, and analytically meaningful.

At the second stage, the methodological design is developed. This includes the object and subject of the study, its aim, objectives, hypothesis, data sources, and methods of analysis.

At the third stage, empirical data are collected. These may include official statistics, court and investigative materials, prevention reports, sociological surveys, expert interviews, territorial observations, and digital databases.

At the fourth stage, statistical and causal analysis is carried out. At this stage, the state, dynamics, territorial features, key factors, and interrelations of crime are identified.

At the fifth stage, a criminological forecast is developed. This stage determines the possible direction of crime development, the territories where risks may increase, and the factors requiring preventive intervention.

At the sixth stage, a scientific conclusion is formulated. The conclusion should not be a general opinion; it must be based on empirical data, methodological analysis, and causal explanation.

At the seventh stage, practical recommendations are prepared. Such recommendations should have a specific addressee, a responsible implementing body, a clear execution mechanism, and measurable result indicators.

At the eighth stage, the research results are implemented in practice. This may take the form of a draft legal act, methodological manual, prevention plan, training module, or management decision.

At the ninth stage, effectiveness is assessed. This means evaluating what practical change the research result produced, how it affected crime indicators, prevention effectiveness, or management decisions.

5. Introducing a “Quality Indicator Matrix” for National Criminological Research

From a practical perspective, it is advisable to introduce a “**quality indicator matrix**” for improving the quality of national criminological

research. This matrix would make it possible to assess each study both at the planning stage and after completion.

The matrix may include the following main blocks:

1. **Scientific problem block** – assesses the clarity, relevance, novelty, and practical significance of the research problem.

2. **Methodology block** – examines the research design, suitability of methods, and the presence of hypotheses and research questions.

3. **Empirical base block** , evaluates the source, scope, reliability, periodicity, and analytical usability of the data.

4. **Analysis block** – assesses the level of statistical, causal, comparative, territorial, and prognostic analysis.

5. **Results block** – evaluates the presence of scientific conclusions, proposals, methodological products, risk indicators, or practical mechanisms.

6. **Implementation block** – identifies which area of practice the research results will be applied to, through which subject, and in what manner.

7. **Effectiveness block** – defines the real impact of the research results, evaluation indicators, and mechanisms for repeated monitoring.

Such a matrix makes it possible to evaluate criminological research not merely as a written academic work, but as a **scientific product capable of generating practical results**.

6. Expected Scientific and Practical Outcomes

The proposed approach can improve the quality of national criminological research in several directions.

First, research will move from a general descriptive level to a more precise methodological and empirically grounded analytical level.

Second, in identifying the causes and conditions of crime, an evidence-based approach will be strengthened instead of relying on subjective assumptions.

Third, the possibility of implementing criminological research results in practice will increase.

Fourth, a culture of scientifically grounded decision-making will develop in crime control and offence prevention.

Fifth, the digital transformation of criminological science in Uzbekistan will accelerate.

Sixth, national criminological research will move closer to international scientific standards, thereby increasing its academic credibility.

Overall, the results show that improving the quality of national criminological research on the basis of modern scientific standards requires the formation of an integrated system consisting of a clear methodological model, quality criteria, an empirical base, digital analytical tools, and mechanisms for practical implementation. Such an approach will not only enhance the scientific potential of criminology in Uzbekistan, but also move crime control practice toward a more **evidence-based, predictive, and results-oriented management model** [20; 21].

Improving the quality of national criminological research on the basis of modern scientific standards is one of the most important methodological issues in contemporary criminology. This issue cannot be resolved merely by increasing the number of academic papers or expanding statistical databases. The central task is to enhance the **real scientific value, practical relevance, and institutional impact** of criminological research on the system of crime control and offence prevention.

In modern academic literature, two broad approaches can be observed regarding the quality of criminological research. According to the first approach, research quality is determined by its scientific novelty, theoretical validity, and methodological rigour. The second approach gives priority to practical effectiveness, arguing that the value of research should be assessed by its real impact on reducing crime, improving prevention practice, or supporting managerial decision-making. In our view, these two approaches should not be treated as mutually exclusive. **A modern criminological study can be considered high quality only when it is both scientifically grounded and practically useful** [13; 14].

Although many criminological studies currently conducted in Uzbekistan address relevant topics, in some cases their methodological structure and criteria for evaluating results remain insufficiently developed. For example, studies may

contain a large amount of statistical data on crime, yet the causal interpretation of these data, their connection with risk factors, or their implications for future trends are not always fully disclosed. As a result, research may have informational value, but it does not always become an analytical product capable of supporting practical decision-making.

This situation requires a reconsideration of how research quality is understood. In contemporary criminology, the main purpose of research is not simply to collect information about crime, but to **explain, forecast, and prevent crime**. In other words, criminological research should not stop at the question “What happened?” It should also answer the following questions: “Why did it happen?”, “Which risk factors contributed to it?”, “What may happen in the future?”, and “What should be done to prevent it?”

One of the key issues in this discussion is the role of empirical data in criminological research. Some scholars argue that criminology, as a theoretical discipline, should rely primarily on conceptual and theoretical analysis. Other researchers emphasize that modern criminology cannot develop without empirical evidence. In our view, the second approach is particularly important in the current context. The complex nature of contemporary crime can no longer be adequately studied only through theoretical reasoning. It requires real statistical data, sociological surveys, territorial observations, expert assessments, and digital information [16; 17].

At the same time, the mere availability of empirical data is not the only indicator of research quality. In some cases, large volumes of data are collected, but their analysis remains superficial. Modern scientific standards focus not only on the quantity of data, but also on the quality of their scientific processing and the validity of the conclusions drawn from them. Therefore, an important feature of high-quality criminological research is not the simple description of data, but their **analysis, systematization, interpretation, and transformation into scientifically grounded conclusions**.

Another important issue is the insufficient development of the forecasting component in criminological research. In Uzbekistan, many

studies focus on analysing the current state of crime. However, relatively fewer studies examine the possible future directions of crime, emerging risk factors, and the prospective effectiveness of preventive interventions. Yet one of the core functions of modern criminology is to provide a scientific basis for prevention through criminological forecasting.

The development of digital technologies and artificial intelligence is creating new requirements for the quality of criminological research. In the past, researchers had to process large amounts of statistical information manually. Today, **Big Data, GIS, AI and other digital tools** make it possible to analyse large datasets within a much shorter period of time. At the same time, these technologies raise new methodological questions. How should the reliability of conclusions generated by artificial intelligence be assessed? How may algorithmic errors affect criminological findings? How should the balance between personal data protection and the needs of scientific research be maintained? These questions are shaping new directions in contemporary criminological methodology [4; 6].

The model proposed in this article – **scientific problem – methodology – empirical basis – analysis – forecast – scientific conclusion – practical recommendation – implementation – effectiveness assessment** – is aimed precisely at addressing these methodological challenges. Its advantage lies in the fact that it allows criminological research to be viewed not only as an academic text, but also as a system capable of producing managerial decisions, preventive mechanisms, or legal and policy proposals.

In our view, it would be appropriate in the near future to develop a unified national standard for assessing the quality of criminological research in Uzbekistan. Such a standard should establish clear criteria for evaluating methodological quality, empirical reliability, scientific novelty, practical effectiveness, forecasting capacity, and the level of implementation. This would not only improve the quality of academic work, but also strengthen the integration of criminological research with public administration and the system of offence prevention [1; 3].

The issue of evaluating the effectiveness of criminological research also deserves special attention. In current practice, scientific work is often assessed by the number of published articles, monographs, or reports. In reality, however, the true value of criminological research should be measured by its impact on crime control practice. For example, whether a new preventive mechanism has been introduced, whether a legal act has been improved, whether risk indicators have been developed, or whether a new model for reducing crime has been proposed – these are the factors that demonstrate the real effectiveness of criminological research [20; 21].

Thus, the analysis and discussion presented in this article show that improving the quality of national criminological research is one of the central methodological challenges of modern criminology. Addressing this challenge requires the scientific standardization of research, the strengthening of the empirical base, the development of forecasting approaches, the introduction of digital technologies, the assessment of practical effectiveness, and the formation of unified quality criteria. Only under these conditions can national criminological research move beyond being a theoretical tool for studying crime and become an **effective scientific instrument for crime prevention, management, and evidence-based policy-making**.

The analysis conducted in this article shows that improving the quality of national criminological research on the basis of modern scientific standards is a key methodological task for the next stage of criminological science in Uzbekistan. The complex, rapidly changing and multi-factor nature of contemporary crime requires a much deeper scientific approach than a simple statistical description or general theoretical reasoning. Therefore, modern criminological research should be formed as a **comprehensive scientific and practical product** that integrates a clearly formulated research problem, a sound methodology, a reliable empirical base, causal analysis, forecasting, practical recommendations and implementation mechanisms.

As argued in the article, the quality of criminological research cannot be measured only

by the volume of the text, the number of references or the availability of statistical data. Its real value should be assessed by the clarity of the research problem, the appropriateness of selected methods, the reliability of empirical evidence, the depth of causal analysis, the ability to forecast future criminogenic trends, and the development of concrete recommendations that can be implemented in practice. Thus, national criminological research must move from a predominantly descriptive stage to an **analytical, predictive and practice-oriented stage**.

Based on the findings of the study, the following scientific and practical recommendations are proposed.

First, a National Standard for the Quality of Criminological Research should be developed in Uzbekistan. This standard should define mandatory requirements for formulating the scientific problem, research questions, hypothesis, methodological design, empirical base, analytical methods, verification of results and implementation mechanisms. Such a standard would improve the comparability, reliability and practical relevance of criminological studies [1; 3].

Second, a “Criminological Research Passport” should be introduced for every major criminological study. Before launching a study, the passport should clearly indicate the research problem, aim, objectives, hypothesis, data sources, selected methods, expected scientific result, practical output and implementation mechanism. This would prevent research from becoming a general descriptive report and would ensure methodological discipline from the very beginning.

Third, an “Empirical Data Quality Protocol” should be made a mandatory element of criminological research. Each study should disclose where the data were obtained, what period they cover, how they were selected, what limitations they have, and how they were analysed. Official statistics, criminal case materials, prevention reports, sociological surveys, expert interviews, territorial observations and digital databases should be used in an integrated manner. **Research that is not based on reliable empirical evidence cannot produce strong criminological conclusions** [16; 17].

Fourth, the culture of causal analysis should be strengthened in national criminological research. It is not sufficient to state that crime has increased or decreased. Research should identify the social, economic, psychological, territorial, family-related, demographic and institutional factors behind these changes. This requires a clear distinction between causes, conditions, factors, determinants and risk indicators. Only such an approach can produce targeted and evidence-based preventive recommendations.

Fifth, criminological forecasting should be developed as a mandatory methodological component of research. Modern criminological studies should not be limited to analysing past or current crime trends. They should identify likely future developments, high-risk territories, vulnerable groups and points requiring preventive intervention. This would allow crime prevention practice to move from a reactive model to a **proactive and risk-oriented model**.

Sixth, every criminological study should end with a concrete practical product. The final result of a study should not be limited to general conclusions. It should produce at least one clearly applicable product, such as a methodological recommendation, a prevention algorithm, risk indicators, a legal proposal, a criminogenic map, a questionnaire, an assessment scale, a training module or a management decision. The practical impact of research should become one of the main indicators of its quality [20; 21].

Seventh, a “Quality Indicator Matrix” should be developed for assessing criminological research. This matrix should evaluate each study according to several criteria: clarity of the scientific problem, methodological rigour, reliability of the empirical base, depth of statistical and causal analysis, forecasting capacity, practical effectiveness, ethical and legal acceptability, and implementation mechanism. Such a matrix would help identify the strengths and weaknesses of each study before, during and after its completion.

Eighth, a national “What Works in Crime Prevention” platform should be created. This platform could collect, evaluate and systematize the results of criminological studies and preventive practices. It should answer the following practical

questions: which preventive measure works, in which territory it works, under what conditions it works, which institution should implement it, and how its effectiveness should be measured. This would strengthen **evidence-based crime prevention** in Uzbekistan.

Ninth, digital technologies should be systematically integrated into criminological research. Big Data, GIS, artificial intelligence, natural language processing, data mining and predictive analytics can significantly improve the processing of large crime-related datasets, the creation of risk maps, the identification of hidden correlations and the justification of preventive decisions. However, these technologies should not replace the researcher's scientific reasoning; they should serve as tools that strengthen analytical capacity [6].

Tenth, verification and post-implementation monitoring should become compulsory. The results of criminological research should be re-evaluated through other data sources, expert assessment, territorial practice, pilot testing or statistical verification. In addition, after recommendations are implemented, their real effect should be measured. This would reduce subjectivity, increase reliability and create a stronger evidence base for practical decision-making.

Eleventh, ethical and legal safeguards must be strengthened in criminological research. When research involves personal data, criminal case materials, information about victims, offenders or vulnerable groups, strict compliance with confidentiality, legality, human rights and research ethics is required. Digital criminological research, in particular, should include mechanisms for anonymization, data protection, prevention of discrimination and responsible use of algorithmic tools [4].

Twelfth, interdisciplinary research teams should be formed. Modern crime cannot be fully explained only through criminal law or classical criminology. Therefore, criminological research should involve criminologists, lawyers, sociologists, psychologists, data analysts, GIS specialists, cyber security experts, economists and practitioners. Such cooperation would improve both the scientific depth and practical applicability of research findings.

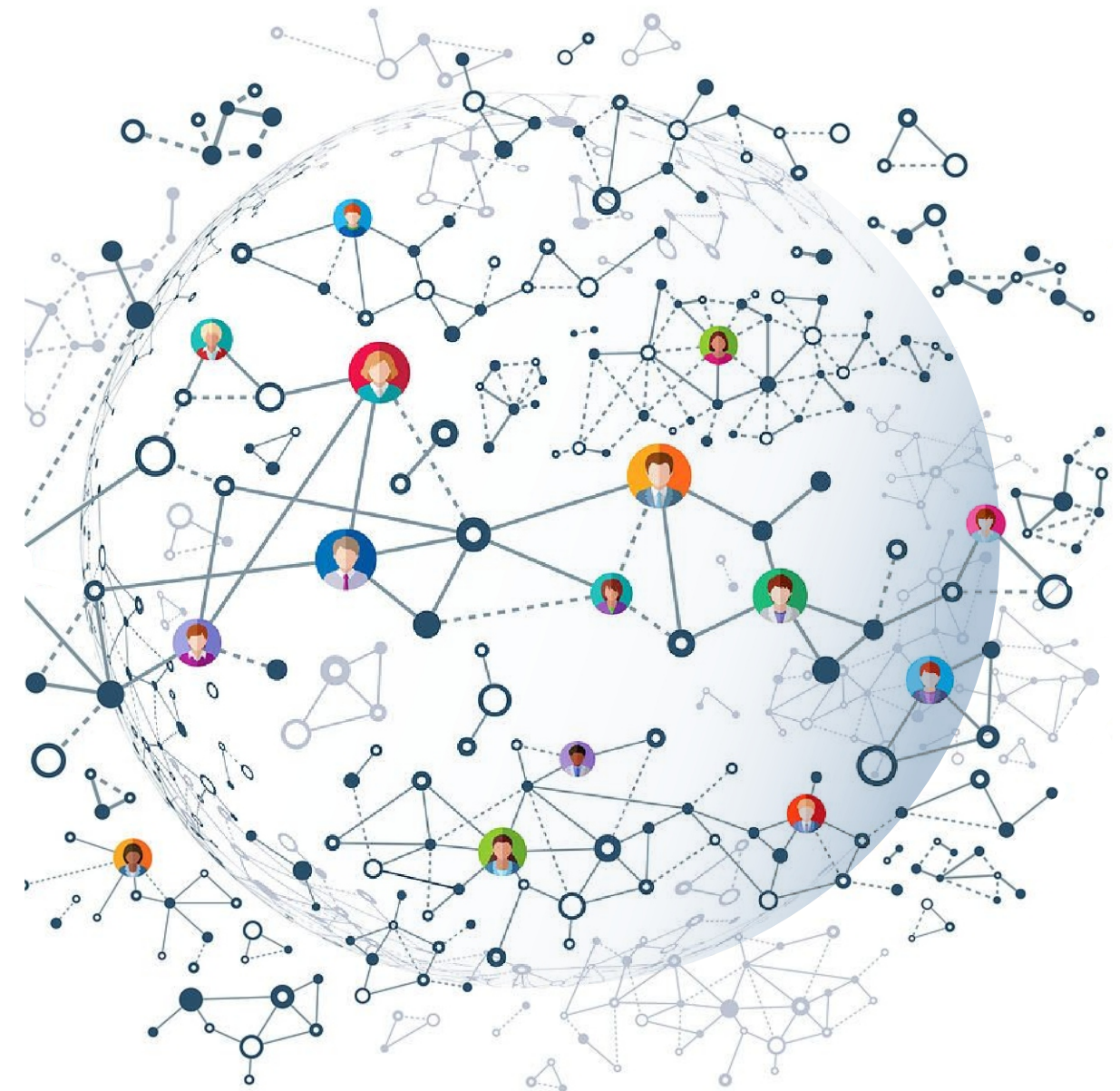
In general, improving the quality of national criminological research on the basis of modern scientific standards is an essential condition for strengthening the academic authority of criminological science in Uzbekistan, substantiating crime control practice with evidence, and organizing offence prevention more effectively. For this purpose, criminological research should have a clear problem, a robust methodology, a reliable empirical base, deep analysis, forecasting capacity, practical recommendations and a system for evaluating effectiveness.

Thus, the model proposed in this article – **scientific problem – methodology – empirical basis – analysis – forecast – scientific conclusion – practical recommendation – implementation – effectiveness assessment** – may serve as a conceptual framework for improving the quality of national criminological research. The implementation of this model in scientific and practical activity would transform criminological research from a descriptive academic product into a **real scientific instrument for understanding crime, assessing future risks and supporting preventive decision-making**.

References

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasini ilmiy tadqiq qilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni. 2024-yil 15-yanvar, PF-10-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/-6755597> (murojaat sanasi: 08.06.2026).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. 2024-yil 15-yanvar, PQ-22-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/-6755253> (murojaat sanasi: 08.06.2026).
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Kriminologik faoliyatni ilmiy ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. 2024-yil 24-iyul, 445-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/-7034904> (murojaat sanasi: 08.06.2026).
4. O'zbekiston Respublikasining "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonuni. 2019-yil 2-iyul, O'RQ-547-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/-4396419> (murojaat sanasi: 08.06.2026).
5. O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonuni. 2014-yil 14-may, O'RQ-371-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/-2387357> (murojaat sanasi: 08.06.2026).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. 2024-yil 14-oktabr, PQ-358-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz/docs/-7158604> (murojaat sanasi: 08.06.2026).
7. Kriminologiya: darslik / mas'ul muharrir: Q.R. Abdurasulova. – Toshkent: TDYU, 2021. – 400 b.
8. Abdurasulova Q.R. Kriminologiya. Umumiy qism: o'quv qo'llanma. – Toshkent: TDYU, 2020. – 252 b.
9. Криминология: учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – 5-е изд., перераб. и доп. – Москва: Норма; ИНФРА-М, 2015. – 800 с.
10. Криминология: учебник / под ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Норма, 2010.
11. Клейменов М.П. Криминология: учебник. – Москва: Норма; ИНФРА-М, 2018. – 448 с.
12. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: в 2 т. Т. 1. Общая часть. – Москва: Юрайт, 2011.
13. Babbie E. The Practice of Social Research. – 15th ed. – Boston: Cengage Learning, 2021. – 592 p.
14. Creswell J.W., Creswell J.D. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. – 5th ed. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2018. – 304 p.
15. Bryman A. Social Research Methods. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 824 p.
16. Maxfield M.G., Babbie E.R. Research Methods for Criminal Justice and Criminology. – 8th ed. – Boston: Cengage Learning, 2018. – 496 p.
17. Bachman R., Schutt R.K. The Practice of Research in Criminology and Criminal Justice. – 7th ed. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2020. – 616 p.
18. Sampson R.J. Great American City: Chicago and the Enduring Neighborhood Effect. – Chicago: University of Chicago Press, 2012. – 552 p.
19. Weisburd D., Bruinsma G. Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice. – New York: Springer, 2014.

20. Sherman L.W. Evidence-Based Policing. – Washington, D.C.: Police Foundation, 1998. – 15 p.
21. Sherman L.W., Farrington D.P., Welsh B.C., MacKenzie D.L. Evidence-Based Crime Prevention. – London; New York: Routledge, 2002. – 440 p.
22. Welsh B.C., Farrington D.P. The Oxford Handbook of Crime Prevention. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 560 p.
23. Farrington D.P. Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending. – New Brunswick: Transaction Publishers, 2005. – 279 p.
24. Clarke R.V. Situational Crime Prevention: Successful Case Studies. – 2nd ed. – New York: Harrow and Heston, 1997. – 357 p.
25. Ratcliffe J.H. Intelligence-Led Policing. – 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2016. – 234 p.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ

ТАЗЕТДИНОВ
Руслан Рабинович

Исследовательский институт криминологии
Республики Узбекистан,
доктор философии по психологическим наукам (PhD), доцент,

АГАФОНОВ
Михаил Вячеславович

Всероссийский научно-исследовательский институт
МВД Российской Федерации

Аннотация. В статье рассматриваются международно-правовые и национальные подходы к противодействию киберпреступности. Анализируются Конвенция ООН против киберпреступности 2024 года, законодательство зарубежных государств и проблемы международного сотрудничества. Выявлены недостатки правового регулирования и предложены меры по совершенствованию уголовного законодательства, развитию цифровой криминалистики и обмену электронными доказательствами.

Ключевые слова: киберпреступность, кибермошенничество, международное сотрудничество, Конвенция ООН против киберпреступности, уголовное законодательство, цифровые доказательства, кибербезопасность, трансграничные расследования, цифровая криминалистика, национальная безопасность.

Annotatsiya. Ushbu maqola kiberjinoyatchilikka qarshi kurashning xalqaro-huquqiy va milliy yondashuvlarini o'rganadi. Unda 2024-yilgi BMTning Kiberjinoyatchilikka qarshi konventsiyasi, xorijiy davlatlar qonunchiligi va xalqaro hamkorlik bilan bog'liq masalalar tahlil qilinadi. Unda huquqiy tartibga solishdagi kamchiliklar aniqlanadi va jinoyat qonunchiligini takomillashtirish, raqamli sud ekspertizasini rivojlantirish va elektron dalillar almashish bo'yicha choralar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: kiberjinoyatchilik, kiberfiribgarlik, xalqaro hamkorlik, BMTning Kiberjinoyatchilikka qarshi konventsiyasi, jinoyat huquqi, raqamli dalillar, kiberxavfsizlik, transchegaraviy tergovlar, raqamli sud ekspertisasi, milliy xavfsizlik.

Abstract. The article examines international legal and national approaches to combating cybercrime. It analyzes the 2024 UN Convention against Cybercrime, foreign legislation, and problems of international cooperation. Regulatory shortcomings are identified, and measures are proposed to improve criminal legislation, develop digital forensics, and enhance the exchange of electronic evidence.

Keywords: cybercrime, cyber fraud, international cooperation, UN Convention against Cybercrime, criminal legislation, digital evidence, cybersecurity, cross-border investigations, digital forensics, national security.

Анализ современных тенденций новых видов преступлений характерных для зарубежных стран, свидетельствует, об активном росте количества преступлений, совершенных в киберпространстве. Кроме того, «классические» виды преступлений постепенно переплетаются с киберпространством. В этой связи, можно отметить, что кибермошенничество относится к лидирующей форме совершения преступного деяния.

Данный факт подтверждается разработкой по инициативе России и принятием в декабре 2024 года Генеральной Ассамблеей Организации Объединённых Наций Конвенции ООН против киберпреступности (United Nations Convention against Cybercrime; Strengthening International Cooperation for Combating Certain Crimes Committed by Means of ICT Systems and for the Sharing of Evidence in Electronic Form of Serious Crimes) – первого глобального договора в данной сфере, ставшего результатом многолетних переговоров государств-членов ООН.

Конвенция была открыта для подписания в октябре 2025 года на церемонии высокого уровня в Ханое (Вьетнам). На этой церемонии документ подписали более 65 государств и Европейский Союз, в том числе Узбекистан и Российская Федерация.

Она останется открытой для подписания до конца 2026 года, после чего вступит в силу через 90 дней после того, как его ратифицируют не менее сорока государств.

Также, при проведении анализа стратегий национальной безопасности зарубежных стран, усматривается единая тенденция приоритетности и уделения особого внимания проблемам кибертерроризма, кибератак и преступлений, связанных с киберпространством. Соответственно, данные преступления выделены как несущие прямую угрозу национальной безопасности.

В частности, Стратегия национальной безопасности США определяет, что «к одной значимой задаче обеспечения национальной безопасности относится обеспечение повышения

устойчивости к кибератакам, что создает основу для снижения совершения киберпреступлений и стабилизации экономической безопасности США» [6]. Стратегия национальной безопасности ФРГ также определяет «необходимость совершенствования государственной политики в сфере противодействия киберпреступлениям» [7]. Стратегия безопасности Франции предопределяет «необходимость проведения комплекса мероприятий и действий, направленных на защиту от киберугроз» [8]. Концепция глобальной безопасности Китайской Народной Республики, принятая в 2023 г., также указывает на приоритетность «обеспечения защиты от киберпреступлений, как основного вектора развития национальной безопасности» [1].

Таким образом, концепции национальной безопасности зарубежных стран отражают векторы развития государственной политики в сфере противодействия киберпреступлений и кибератак.

Кроме того необходимо отметить, например, Уголовный кодекс ФРГ определяет, что «киберпреступность относится к преступлениям, посягающим на имущественные правоотношения субъектов» [10]. В подтверждение сказанного укажем, что статья 263а УК ФРГ определяет меры уголовной ответственности за совершение компьютерного мошенничества, – лишение свободы сроком до пяти лет либо применение к виновному штрафных санкций. К другому составу киберпреступлений, предусмотренных статьей 303b УК ФРГ, относится компьютерный саботаж. Статья 202а УК ФРГ предусматривает установление уголовной ответственности за противоправное разведывание сведений, совершенное путем сбора и передачи таких сведений с использованием электронных средств.

Таким образом, в Уголовном кодексе ФРГ систематизированы составы киберпреступлений, к числу которых относятся противоправный перехват и завладение информацией; компьютерное мошенничество; компьютерный саботаж. К основной проблеме законодательного регулирования уголовной ответственности следует отнести малозначительность наказания, т.е. применение к виновному лицу лишения

свободы, максимальный срок которого составляет 5 лет, либо штрафных санкций, величина которых определяется судом с учетом тяжести преступления.

Уголовный кодекс Франции также предусматривает привлечение к уголовной ответственности за совершение киберпреступлений. Так, ст. 226–16 Кодекса формирует состав – «противоправное осуществление либо организацию автоматизированной обработки именной информации» [11].

Статья 226-18 УК Франции предусматривает установление самостоятельного состава киберпреступления:

□ противоправный сбор данных, для которого характерны признаки – обман, самоуправство, применение запрещенного национальным законодательством способа;

□ противозаконная обработка именной информации физического лица при условии получения несогласия лица на обработку такой информации.

Статья 226–19 УК Франции предусматривает, что к киберпреступлениям относится противоправный ввод либо хранение именной информации без предварительного получения согласия лица.

Основной проблемой правового регулирования ответственности за киберпреступления в УК Франции является отсутствие закрепления самостоятельных составов преступлений, посягающих на частную собственность физических лиц (например, кибермошенничества).

Уголовный кодекс Швейцарии детализирует составы киберпреступлений. Так, ст. 131.1 Кодекса определяет ответственность за «противоправное получение электронных данных, в отношении которых применено требование об усиленной защите; ст. 144 Кодекса – ответственность за совершение действий, направленных на реализацию вредоносных программ в целях противоправного использования, изменения или удаления электронных данных; ст. 147 Кодекса – противоправное вмешательство в электронные данные, совершенное в целях завладения и последующей передачи финансовых активов, либо сокрытия информации о таких действиях» [12].

Основными международным правовым актом, регулирующим вопросы борьбы с киберпреступлениями, является Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. Конвенция определяет требование, согласно которому «государства-участники наделяются полномочиями по заключению как двухсторонних и многосторонних договоров, соглашений в сфере международного сотрудничества по борьбе с преступностью» [2]. Однако, данная Концепция не раскрывает ориентиры международного сотрудничества в сфере противодействия и борьбы с киберпреступностью.

Европейская конвенция о киберпреступлениях [3] детализирует принципы, механизмы и инструменты формирования международного сотрудничества в сфере противодействия и борьбы с исследуемой группой преступлений. Однако, следует указать, что Конвенция не применяется в Российской Федерации, что сдерживает процесс противодействия и борьбы с киберпреступлениями.

Соглашением о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступлениями в сфере информационных технологий определяются «векторы формирования и развития международного сотрудничества между странами СНГ и Россией» [5].

Согласно ст. 2 Соглашения, основной целью сотрудничества является создание условий по выявлению, пресечению, раскрытию и предупреждению исследуемой группы преступлений посредством совместного принятия организационно-правовых мер. Основной составляющей, влияющей на оформление международного сотрудничества, как указано в ч. 3 ст. 2 Соглашения, является сближение национального законодательства, регулирующего правоотношения в сфере борьбы с киберпреступлениями.

Таким образом, Соглашением определены основные формы международного сотрудничества, что создает законную основу для повышения эффективности деятельности органов по выявлению, пресечению, раскрытию и предупреждению киберпреступлений.

Особое место в Соглашении уделяется правовому регулированию правоотношений в сфере исполнения запросов об оказании содействия и использованию информации, полученной в рамках такого запроса.

Таллинское руководство по международному праву, применимому в случае кибервойны определяет «приоритетный принцип международного сотрудничества – формирование нормативной определенности» [9]. Отличительной особенностью Руководства является систематизация киберинцидентов и киберопераций.

Учитывая вышеизложенное, предлагается рассмотреть вопрос о внедрении научных и практических предложений и рекомендации по совершенствованию противодействия киберпреступности:

1. Расширение участия государств в Конвенции ООН против киберпреступности (2024/2025). Учитывая, что Конвенция является первым глобальным и универсальным документом, формирующим единую нормативную основу расследования преступлений, совершаемых с использованием ИКТ, рекомендуется:

▲ разработать модельные двусторонние и многосторонние соглашения, основанные на механизмах Конвенции, что позволит расширить сотрудничество со странами, не присоединившимися к документу;

▲ создать специализированную рабочую группу по имплементации Конвенции в национальное законодательство, в том числе по совершенствованию процедур получения электронных доказательств.

2. Гармонизация национального законодательства в соответствии с международными нормами. Опыт стран ЕС, США, Франции, Германии, Швейцарии показывает необходимость:

▲ сближения правовых определений состава преступлений в сфере ИКТ;

▲ унификации терминологии (например, «компьютерный саботаж», «несанкционированный доступ», «противоправное получение данных»);

▲ формализации процедур трансграничного доступа к данным при соблюдении

стандартов защиты персональных данных и прав человека.

3. Совершенствование уголовного законодательства:

▲ формирование системы самостоятельных составов киберпреступлений, ввести отдельные составы преступлений, связанные со всеми этапами кибератаки: получение доступа, модификация данных, создание вредоносного ПО, использование электронных средств для хищений;

▲ систематизировать преступления по степени общественной опасности (от преступлений против информации до преступлений против собственности и финансовой стабильности);

▲ пересмотреть санкции: установить дифференцированные сроки лишения свободы, учитывающие масштаб ущерба, трансграничность и степень автоматизации преступной схемы.

4. Развитие цифровой криминалистики. Рекомендуется стандартизировать процедуры фиксации, передачи и хранения цифровых доказательств;

▲ внедрить сертифицированное программное обеспечение для их анализа;

▲ разработать методические рекомендации по расследованию преступлений, совершаемых с использованием искусственного интеллекта, deepfake-технологий и автоматизированных систем.

5. Совершенствование системы международного обмена данными:

▲ создание цифровых шлюзов для обмена электронными доказательствами.

На основе положений Конвенции ООН предлагается: создать единый межгосударственный канал защищенного обмена данными (аналог e-EVIDENCE);

▲ внедрить электронную систему отслеживания запросов о правовой помощи;

▲ обеспечить многоуровневую защиту от утечек данных при трансграничной передаче.

Использованные источники

1. Концепция глобальной безопасности Китайской Народной Республики: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rg.ru/2023/03/21/davajte-zhit-druzhno.html/>.
2. Конвенция против транснациональной организованной преступности (принята в г. Нью-Йорке 15.11.2000 Резолюцией 55/25 на 62-ом пленарном заседании 55-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН) (с изм. от 15.11.2000) // Собрание законодательства РФ. 2004. № 40. Ст. 3882.
3. Конвенция о преступности в сфере компьютерной информации (ETS № 185) (Заключена в г. Будапеште 23.11.2001) (с изм. от 28.01.2003): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://base.garant.ru/4089723/>.
4. Сабырбаева, А. Б. Актуальность укрепления международного сотрудничества в борьбе с киберпреступлениями / А. Б. Сабырбаева // Уголовное судопроизводство России и зарубежных государств: проблемы и перспективы развития: материалы международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 02 декабря 2022 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2022. – С. 317–323.
5. Соглашение о сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступлениями в сфере информационных технологий (Заключено в г. Душанбе 28.09.2018) // Собрание законодательства РФ. 2022. № 33. Ст. 5883.
6. Стратегия национальной безопасности США от 12.10.2022: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://rdc.grfc.ru/2022/10/usa_national_security_strategy/.
7. Стратегия национальной безопасности Федеральной Республики Германии: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.cde97a10-6598fb4f-8081bb75-74722d776562/https/www.economist.com/europe/2023/06/15/germanys-new-national-security-strategy-is-strong-on-goals-less-so-on-means/.
8. Стратегия безопасности Франции: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/16284049/>.
9. Таллинское руководство по международному праву, применимому в случае кибервойны: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://csef.ru/media/articles/3990/3990.pdf/>.
10. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://constitutions.ru/?p=24969/>.
11. Уголовный кодекс Франции: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://constitutions.ru/?p=25017/>.
12. Уголовный кодекс Швейцарии: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://search.rsl.ru/ru/record/01000960358/>.

JINOYATLARNING SABAB VA SHAROITLARINI ANIQLASHDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING KRIMINOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyatlarning sabab va shart-sharoitlarini aniqlash hamda ularning barvaqt oldini olishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning kriminologik asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotda zamonaviy kriminologik nazariyalar nuqtai nazaridan jinoyatchilikka ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, AQSH, Buyuk Britaniya, Xitoy, Germaniya va Singapurda qo'llanilayotgan sun'iy intellekt tizimlarining samaradorligi, huquqiy va axloqiy jihatlari tahlil qilingan. O'zbekistonda jinoyatchilikni prognoz qilish va profilaktika qilish sohasiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning institutsional, huquqiy va texnologik asoslari asoslantirilib, milliy "Criminology AI" platformasini ishlab chiqish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, kriminologiya, prediktiv politsiya, jinoyat sabablari, avtomatik o'qitish, neyron tarmoq, jinoyat xaritasi, algoritmik xolislik, profilaktika, COMPAS, Pred Pol, Hunch Lab, Shot Spotter, xorijiy tajriba, huquqiy tartibga solish.

Аннотация. Данная статья рассматривает криминологические основы использования технологий искусственного интеллекта для выявления причин и условий преступлений и обеспечения их ранней профилактики. В исследовании подчеркивается потенциал анализа факторов, влияющих на преступность, с точки зрения современных криминологических теорий. Анализируется эффективность, правовые последствия и этические аспекты систем искусственного интеллекта, применяемых в США, Великобритании, Китае, Германии и Сингапуре. Обосновываются институциональные, правовые и технологические основы внедрения технологий искусственного интеллекта в прогнозирование и предотвращение преступлений в Узбекистане и предлагаются рекомендации по развитию национальной платформы «Criminology AI».

Ключевые слова: искусственный интеллект, криминология, предиктивная полиция, причины преступности, машинное обучение, нейронная сеть, карта преступности, алгоритмическая беспристрастность, профилактика, COMPAS, PredPol, HunchLab, ShotSpotter, зарубежный опыт, правовое регулирование.

Abstract. This article examines the criminological foundations of the use of artificial intelligence technologies in identifying the causes and conditions of crimes and ensuring their early prevention. The study highlights the potential for analyzing factors influencing criminality from the perspective of contemporary criminological theories. Furthermore, it analyzes the effectiveness, legal implications, and ethical aspects of artificial intelligence systems employed in the United States, the United Kingdom, China, Germany, and Singapore. The article substantiates the institutional, legal, and technological foundations for the implementation of artificial intelligence technologies in crime prediction and prevention in Uzbekistan and proposes recommendations for the development of the national "Criminology AI" platform.

Keywords: artificial intelligence, criminology, predictive policing, causes of crime, machine learning, neural network, crime mapping, algorithmic fairness, crime prevention, COMPAS, PredPol, HunchLab, ShotSpotter, foreign experience, legal regulation.

Zamonaviy kriminologiya fani texnologik inqilob ta'siri ostida jadal o'zgarishlar jarayonini boshdan kechirmoqda. Sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining rivojlanishi jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida mutlaqo yangi imkoniyatlarni yaratdi. Bugungi kunda dunyoning ko'plab davlatlari huquqni muhofaza qiluvchi organlari faoliyatida jinoyat sodir etilganidan keyin chora ko'rishga asoslangan an'anaviy yondashuvdan xavflarni oldindan baholash va profilaktik choralarni amalga oshirishga asoslangan yondashuvga o'tmoqda. Ushbu o'zgarishlarning yuzaga kelishi va rivojlanishida sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal taraqqiyoti muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Kriminologik tadqiqotlar natijalari jinoyatlar muayyan sabab va shart-sharoitlar ta'sirida sodir etilishini ko'rsatadi. An'anaviy kriminologiya bu sabablarni sotsiologik, psixologik va iqtisodiy nuqtayi nazardan o'rganib kelgan. Ammo hozirgi kunda katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) – ijtimoiy tarmoqlar, iqtisodiy ko'rsatkichlar, demografik o'zgarishlar, meteorologik ma'lumotlar insonning tahliliy qobiliyatidan ancha oshib ketdi. Aynan shu bo'shliqni bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari to'ldirmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, jinoyatlarning sabab va shart-sharoitlarini aniqlashda sun'iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur texnologiyalar katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish, jinoyatchilikka ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi yashirin bog'liqliklarni aniqlash hamda kriminogen xavflarni oldindan baholash imkonini beradi.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

birinchidan, globalashuv, raqamlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida jinoyatchilikning yangi shakl va usullari paydo bo'lib, ularga qarshi kurashishning an'anaviy mexanizmlari har doim ham yetarli samara bermayotganligi huquqni muhofaza qilish faoliyatiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zaruratini kuchaytirmoqda;

ikkinchidan, O'zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurashish, jamoat xavfsizligini ta'minlash va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish davlat

siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda;

uchinchidan, sun'iy intellekt texnologiyalarini huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatiga integratsiya qilish bo'yicha xalqaro amaliyot jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, mazkur texnologiyalarning kriminologik imkoniyatlari, ulardan foydalanishning huquqiy asoslari va amaliy mexanizmlari milliy huquqshunoslik fanida yetarlicha tadqiq etilmagan;

to'rtinchidan, sun'iy intellektdan foydalanish orqali jinoyatchilikni prognozlash, kriminogen xavflarni aniqlash va profilaktik chora-tadbirlarni manzilli tashkil etish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganish hamda ularni milliy amaliyotga moslashtirish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi;

beshinchidan, rivojlangan davlatlarning ushbu sohadagi ilg'or tajribalarini tahlil qilish, uning ijobiy jihatlarini milliy huquqiy tizim va ijtimoiy sharoitlarga moslashtirgan holda tatbiq etish zarurati mazkur ishning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Shu bois, jinoyatchilikning oldini olish faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning nazariy-huquqiy va kriminologik asoslarini tadqiq etish hamda ushbu sohadagi xorijiy tajribani milliy amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini o'rganish bugungi kun talabi hisoblanadi.

Kriminologiyada jinoyatchilikning kelib chiqish sabablari va unga ta'sir etuvchi sharoitlarni o'rganish ko'p jihatdan *determinal yondashuvga* asoslanadi. Ushbu yondashuv jinoyatni tasodifiy hodisa sifatida emas, balki turli xil biologik, ijtimoiy, iqtisodiy va vaziyatga oid omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy-huquqiy hodisa sifatida talqin qiladi.

Klassik kriminologiyada Ch.Lombrozo, E.Ferri va R.Garofalo kabi olimlar jinoyatchilikni, asosan, jinoyatchining biologik xususiyatlari hamda ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda tahlil qilganlar. XX asrga kelib jinoyatchilikning sabablarini tushuntirishda ijtimoiy va psixologik omillarga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Xususan, R.Mertonning *anomiya nazariyasida* jamiyat tomonidan belgilangan maqsadlar hamda ularga erishish

imkoniyatlari o'rtasidagi nomutanosiblik jinoyatchilikning muhim sabablaridan biri sifatida baholanadi. E.Sazerlendning *differentzial assotsiatsiya nazariyasiga* ko'ra, jinoiy xulq-atvor shaxsning boshqalar bilan o'zaro munosabatlari va ijtimoiylashuv jarayonida o'rganiladi. T. Xirshining *ijtimoiy bog'liqlik nazariyasida* esa shaxsning oila, ta'lim muassasasi va jamiyat bilan ijtimoiy aloqalarining zaiflashishi hamda ijtimoiy nazoratning susayishi jinoyat sodir etish ehtimolini oshiruvchi omil sifatida talqin qilinadi.

Zamonaviy kriminologiyada ekologik kriminologiya hamda *ratsional tanlov nazariyasi* doirasida jinoyatchilikka ta'sir etuvchi hududiy, vaqt va vaziyat omillariga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, jinoyat muayyan makonda va muayyan vaqtda mavjud bo'lgan sharoitlar, imkoniyatlar hamda nazorat darajasining xususiyatlari ta'sirida sodir etiladi. Bunda shaxs jinoyat sodir etish bilan bog'liq ehtimoliy foyda va salbiy oqibatlarni baholagan holda qaror qabul qiladi (Gottfredson & Hirschi, 1990; Clarke, 1995 1,2).

Situatsion kriminologiyada qo'llaniladigan *“uchburchak modeli”* (Crime Triangle) jinoyatni jinoyatchi, jabrlanuvchi (yoki nishon) va jinoyat sodir etiladigan muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik natijasi sifatida talqin etadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, mazkur uch komponentning bir vaqtda va bir joyda uyg'unlashuvi jinoyat sodir bo'lishining asosiy sharti hisoblanadi.

Koen va Felson tomonidan ishlab chiqilgan *“Kundalik faoliyat nazariyasi”* (Routine Activity Theory [3]) jinoyatning sodir bo'lishini muayyan sharoitlar mavjudligi bilan bog'laydi. Mazkur nazariyaga ko'ra, jinoyat yuzaga kelishi uchun uchta asosiy omilning bir vaqtda mavjud bo'lishi talab etiladi: jinoyat sodir etish niyatiga ega shaxs, jinoyat obyektiga aylanishi mumkin bo'lgan himoyasiz nishon hamda samarali nazorat yoki qo'riqlashning yetarli emasligi. Ushbu omillarning bir vaqtning o'zida mavjud bo'lishi jinoyat sodir etilishi uchun qulay sharoit yaratadi va uning yuzaga kelish ehtimolini oshiradi.

Ushbu nazariyalar tahlili jinoyatchilikning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash imkonini beradi. Zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlanishi sharoitida mazkur omillarni tahlil qilishda

sun'iy intellekt texnologiyalarining ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Sun'iy intellekt insonning aqliy faoliyatiga xos bo'lgan o'rganish, tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish, muammolarga yechim topish hamda tabiiy tilni anglash kabi jarayonlarni kompyuter tizimlari orqali amalga oshirish va modellash-tirishga qaratilgan texnologiyalar majmuasini anglatadi (Russell & Norvig, 2020 [4]).

Kriminologiya sohasida quyidagi sun'iy intellekt texnologiyalari jinoyatchilikni tahlil qilish, prognozlash va uning oldini olish jarayonlarida keng qo'llanilmoqda.

Avtomatik o'rganish (Machine Learning – avtomatik o'rganish texnologiyalari) texnologiyalari katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash orqali jinoyatchilikka ta'sir etuvchi yashirin qonuniyatlar va bog'liqliklarni aniqlash imkonini beradi. Xususan, Random Forest, Gradiyent Boosting va Support Vector Machine kabi algoritmlar jinoyat sodir etilish ehtimolini baholash, kriminogen xavf darajasini aniqlash hamda ehtimoliy xavfli hududlarni prognoz qilishda samarali qo'llanilmoqda.

Chuqur o'rganish (Deep Learning) texnologiyalari neyron tarmoqlar asosida tasvirlar, audioyozuvlar va matnlar kabi murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Mazkur texnologiya videokuzatuv tizimlarida shaxsni tanib olish, identifikatsiya qilish va jamoat xavfsizligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan shubhali harakatlarni avtomatik ravishda aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing – NLP) texnologiyalari ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar, murojaatlar, tezkor ma'lumotlar va tergov hujjatlarini avtomatik tahlil qilish hamda ularning mazmunini semantik jihatdan qayta ishlash imkonini beradi. Shu orqali jinoyatchilikka oid ma'lumotlarni tezkor aniqlash va tahlil qilish samaradorligi oshadi. IBM Watson va Google BERT kabi modellar mazkur yo'nalishda keng qo'llaniladi.

Grafik tahlil (Graph Analytics) usullari jinoyatchilikka oid ma'lumotlarni tarmoq shaklida o'rganishga asoslanadi. Ushbu yondashuv shaxslar o'rtasidagi aloqalarni, uyushgan jinoiy guruhlar tuzilmasini, moliyaviy operatsiyalar va boshqa

o'zaro bog'liqliklarni aniqlash imkonini beradi. Natijada jinoiy faoliyat mexanizmlarini chuqurroq anglash va ularni vizual shaklda namoyish etish imkoniyati yaratiladi.

Grafik tahlil usullari yordamida jinoyatchilikka oid murakkab aloqalar va o'zaro bog'liqliklar tizimli ravishda aniqlanib, ularni tushunish va tahlil qilish osonlashadi. Xususan, Palantir Technologies va Analyst's Notebook kabi axborot-tahlil tizimlari jinoiy tarmoqlar, ularning ishtirokchilari o'rtasidagi aloqalar hamda jinoiy faoliyat mexanizmlarini tezkor va samarali aniqlash imkonini beradi.

Bugungi kunda qator rivojlangan davlatlarda sun'iy intellekt asosidagi tizimlar jinoyatchilikka oid katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, kriminogen xavflarni oldindan aniqlash, jinoyat sodir etilishi ehtimoli yuqori bo'lgan hudud va vaqtlarni prognoz qilish hamda takroran jinoyat sodir etish xavfini baholash maqsadida qo'llanilmoqda.

AQSH huquqni muhofaza qilish sohasida sun'iy intellekt asosidagi jinoyatchilikni prognozlash texnologiyalarini joriy etish bo'yicha yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Xususan, 2012-yilda Los-Anjeles shahrida ishga tushirilgan Pred Pol tizimi jinoyatchilikka oid tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish orqali muayyan hududlarda jinoyat sodir etilishi ehtimolini oldindan baholash imkonini beradi. Tizim algoritmlari asosan jinoyat turi, uning sodir etilgan joyi va vaqti haqidagi ma'lumotlarni tahlil qiladi (Mohler et al., 2011) [5].

Mazkur tahlillar natijasida huquqni muhofaza qiluvchi organlar kuch va vositalarini kriminogen xavfi yuqori bo'lgan hududlarga maqsadli ravishda yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Los-Anjeles politsiyasi ma'lumotlariga ko'ra, ushbu tizim joriy etilganidan so'ng ayrim turdagi mulkiy jinoyatlar soni sezilarli darajada qisqargan va ularning kamayishi taxminan 13 foizni tashkil etgan.

AQSHda qo'llanilayotgan Hunch Lab tizimi jinoyatchilikni prognozlashda kompleks tahlil usullaridan foydalanishi bilan ajralib turadi. Mazkur tizim jinoyatchilikka oid tarixiy ma'lumotlar bilan bir qatorda, ob-havo sharoiti, dam olish va bayram kunlari, mahalliy tadbirlar hamda aholining iqtisodiy faolligiga ta'sir ko'rsatuvchi ayrim omillarni ham hisobga oladi (Saunders et al., 2016)[6].

Bunday yondashuv jinoyatchilikka ta'sir etuvchi turli omillarni kompleks baholash va

kriminogen xavf yuqori bo'lgan hudud hamda vaqtlarni aniqroq prognoz qilish imkonini beradi. Filadelfiya shahrida o'tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ushbu tizimdan foydalanish patrul xizmatlari faoliyati samaradorligini taxminan 7,5 foizga oshirishga xizmat qilgan.

AQSHda sud qarorlarini qabul qilish jarayonida qo'llaniladigan COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) tizimi shaxsning takroran jinoyat sodir etish ehtimolini baholashga mo'ljallangan. Mazkur tizim baholash jarayonida shaxsga oid ko'plab omillarni tahlil qilib, uning kelgusida huquqbuzarlik sodir etish xavfi darajasini aniqlaydi.

AQSHda jamoat xavfsizligini ta'minlash maqsadida Shot Spotter tizimidan ham keng foydalanilmoqda. Mazkur tizim hududga o'rnatilgan akustik sensorlar tarmog'i orqali o'q otilishi bilan bog'liq tovushlarni avtomatik ravishda aniqlab, voqea sodir bo'lgan joy haqidagi ma'lumotni qisqa vaqt ichida huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yetkazadi. Bu esa politsiya xodimlarining hodisa joyiga tezkor yetib borishi va zarur choralarni ko'rishiga xizmat qiladi.

2020-yil ma'lumotlariga ko'ra, ushbu texnologiya AQSHning 110 dan ortiq shaharlarida joriy etilgan. Chikago shahrida o'tkazilgan mustaqil tadqiqot natijalari tizimning o'q otish holatlarini aniqlashda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatgan bo'lib, uning aniqlik darajasi taxminan 89 foizni tashkil etgan (MacDonald & Braga, 2019) [7].

Buyuk Britaniya sun'iy intellekt asosidagi jinoyatchilikni tahlil qilish va xavflarni baholash texnologiyalarini joriy etish bo'yicha Yevropadagi yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Xususan, Kent politsiyasi tomonidan 2013-yilda joriy etilgan HART (Harm Assessment Risk Tool) tizimi avtomatik o'qitish texnologiyalariga asoslangan bo'lib, shaxslarning huquqbuzarlik sodir etish ehtimolini baholash orqali ularni turli xavf darajalari bo'yicha tasniflash imkonini beradi (Urwin, 2016) [8].

Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarini huquqni qo'llash amaliyotiga tatbiq etish huquqiy va axloqiy masalalarni ham kun tartibiga olib chiqmoqda. Xususan, 2020-yilda Angliya va Uels Apellyatsiya sudi ayrim algoritmik qaror qabul qilish tizimlaridan foydalanish jarayonini huquq va erkinliklarni himoya qilish nuqtayi nazaridan

baholab, ularni qo'llashda qonunchilik talablariga qat'iy rioya etish zarurligini ta'kidladi. Bu holat sun'iy intellekt texnologiyalarini huquqni muhofaza qilish sohasiga joriy etishda mustahkam huquqiy asoslar va samarali nazorat mexanizmlarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Buyuk Britaniyada sun'iy intellekt asosidagi biometrik texnologiyalar ham huquqni muhofaza qilish amaliyotida qo'llanilmoqda. Xususan, London shahri politsiyasi (Metropolitan Police) tomonidan foydalanilayotgan jonli yuzni tanib olish texnologiyasi (Live Facial Recognition – LFR) ommaviy joylarda qidiruvda bo'lgan shaxslarni aniqlash maqsadida sinov tartibida joriy etilgan. Dastlabki baholash natijalari mazkur texnologiyaning aniqligi va ishonchliliigi bo'yicha qator savollarni keltirib chiqargan bo'lsa, keyingi yillarda algoritmlarni takomillashtirish orqali uning samaradorligi sezilarli darajada oshirildi. Bu sun'iy intellekt tizimlarining texnik imkoniyatlari vaqt o'tishi bilan takomillashib borishini ko'rsatadi. Keyinchalik texnologiya sezilarli takomillashdi va 2022-yilgi sinovlarda aniqlik 87% ga yetdi.

Shuningdek, Durham Constabulary tomonidan ishlab chiqilgan xavflarni baholash modeli shaxsning avvalgi huquqbuzarliklari, ijtimoiy xususiyatlari va hududiy omillar haqidagi ma'lumotlarni birlashtirgan holda uning takroran huquqbuzarlik sodir etish ehtimolini baholashga xizmat qiladi.

Xitoy Xalq Respublikasi sun'iy intellekt asosida jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikni nazorat qilish bo'yicha dunyoda eng keng qamrovli tizimlardan birini shakllantirgan davlat sifatida qayd etiladi. Xususan, "Skynet" (Tian Wang – "Osmon to'ri") loyihasi yirik miqyosdagi videokuzatuv infratuzilmasi va neyron tarmoqlarga asoslangan yuzni tanib olish algoritmlarini yagona tizimga integratsiya qilgan holda amalga oshirilgan.

Mazkur tizim mamlakat bo'ylab jamoat joylarida o'rnatilgan keng ko'lamli kuzatuv vositalari orqali real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish imkonini beradi. Ayrim xalqaro manbalarda uning texnik imkoniyatlari, jumladan yuzni tanib olishdagi aniqlik darajasi juda yuqori ekanligi qayd etilgan bo'lsada, bu kabi ko'rsatkichlar turli sharoitlar va baholash metodo-

logiyalariga bog'liq ekanligi ham ta'kidlanadi (Zeng, 2018) [9].

Germaniyada jinoyatchilikni prognozlashga qaratilgan «Precobs» (Pre-Crime Observation System) tizimi Baden-Vyurtemberg va Shimoliy Reyn-Vestfaliya federal yerlarida 2015-yildan boshlab amaliyotga joriy etilgan. Mazkur tizim ORS Software kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u Italiya politsiyasining statistik-modellashtirishga asoslangan yondashuvlariga tayanadi. Unga ko'ra, muayyan hududda uy-joyda bosqinchilik sodir etilgan bo'lsa, ushbu hodisa atrofidagi hududlarda ham jinoyat sodir etilish ehtimoli ortadi degan nazariyaga tayanadi (Singelstein, 2018) [10].

Tizimning samaradorligi yuzasidan o'tkazilgan mustaqil baholash natijalariga ko'ra, prognoz qilingan 12 ta hududning 9 tasida haqiqatan ham jinoyat holatlari qayd etilgan. Bu esa mazkur modelning ayrim turdagi mulkiy jinoyatlarni prognoz qilishda muayyan darajada amaliy samaraga ega ekanligini ko'rsatadi.

Singapur "Smart Nation" strategiyasi doirasida sun'iy intellekt asosida jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikni prognoz qilish bo'yicha eng integratsiyalashgan tizimlardan birini shakllantirgan davlatlar qatoriga kiradi. Xususan, "Virtual Singapore" platformasi shaharning uch o'lchovli raqamli modeli (digital twin)ni yaratib, turli sensorlar va videokuzatuv tizimlaridan kelib tushadigan ma'lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi (Ho, 2018) [11].

Singapur politsiyasi ma'lumotlariga ko'ra, mazkur tizimning amaliyotga joriy etilishi natijasida shaxsiy mulkka qarshi sodir etiladigan jinoyatlar 15 foizga, ko'cha-jamoat joylarida sodir etiladigan jinoyatlar esa 22 foizga kamaygan. Bu holat raqamli infratuzilma va sun'iy intellekt texnologiyalarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi samaradorligini ko'rsatadi.

Shuningdek, 2021-yilda Singapurda qabul qilingan "Artificial Intelligence Governance Framework" hujjati davlat boshqaruv tizimlarida qo'llanilayotgan sun'iy intellekt algoritmlarining shaffofligi, xolisligi va javobgarligini ta'minlashga qaratilgan asosiy tamoyil va mexanizmlarni belgilab berdi. Ushbu hujjat xalqaro miqyosda sun'iy intellektni boshqarish bo'yicha eng puxta va

ilg'or huquqiy-me'yoriy asoslardan biri sifatida e'tirof etilmoqda (PDPC, 2020) [12].

Yuqorida tahlil qilingan xalqaro tajribalar sun'iy intellekt texnologiyalarining jinoyatchilikka qarshi kurashish, uni prognoz qilish va profilaktika choralari takomillashtirishda strategik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. AQSH, Buyuk Britaniya, Xitoy, Germaniya va Singapur kabi davlatlar amaliyotida sun'iy intellekt asosidagi tizimlar jamoat xavfsizligini ta'minlashda yuqori samara berib, huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini yangi bosqichga olib chiqqan.

Ushbu ilg'or xalqaro tajribalar O'zbekiston sharoitida ham sun'iy intellekt texnologiyalarini jinoyatchilikka qarshi kurashish va profilaktika tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish zaruratini asoslab beradi. Milliy huquqiy baza, axborot infratuzilmasi va kadrlar salohiyatini rivojlantirish orqali jinoyatchilikni barvaqt aniqlash va unga samarali qarshi kurashishning zamonaviy, intellektual modelini shakllantirish imkoniyati mavjud.

O'zbekistonda so'nggi yillarda davlat boshqaruvi va jamoat xavfsizligi tizimlarini raqamlashtirish jarayoni jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Xususan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi mamlakat iqtisodiyoti, ijtimoiy sohalar va davlat boshqaruvi tizimini bosqichma-bosqich raqamlashtirishning huquqiy va institutsional asosini yaratib berdi. Ushbu strategiya doirasida elektron davlat xizmatlarini kengaytirish, axborot tizimlarini integratsiya qilish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda axborot xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, mamlakatda davlat organlari o'rtasida yagona ma'lumotlar bazalarini shakllantirish va katta hajmdagi axborotlarni tahlil qilish imkonini beruvchi markazlashgan ma'lumotlar markazlari (data center) infratuzilmasi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu esa kelgusida sun'iy intellekt texnologiyalarini jinoyatchilikka qarshi kurashish, xavflarni baholash va tezkor qaror qabul qilish jarayonlariga integratsiya qilish uchun muhim texnologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Jamoat xavfsizligini ta'minlash yo'nalishida esa Ichki ishlar vazirligi tizimida "Xavfsiz shahar" (Safe City) konsepsiyasi izchil amalga oshirilmoqda. Ushbu tizim doirasida yirik shaharlar va

tumanlarda videokuzatuv kameralari, yo'l harakatini avtomatik nazorat qilish vositalari, intellektual tahlil platformalari hamda tezkor vaziyatlar markazlari integratsiya qilinmoqda. Tizimning asosiy maqsadi – jinoyatlarning oldini olish, huquqbuzarliklarni erta aniqlash va favqulodda vaziyatlarga tezkor javob qaytarish samaradorligini oshirishdan iborat.

Umuman olganda, mazkur islohotlar O'zbekistonda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni huquqni muhofaza qilish hamda jamoat xavfsizligi sohalariga bosqichma-bosqich joriy etish uchun zarur institutsional va texnologik poydevor yaratilayotganini ko'rsatadi.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti tomonidan "Sodir etilgan jinoyatlarning sabab va sharoitlarini tahlil qilish asosida jinoyatlarning barvaqt oldini olishga qaratilgan milliy "Criminology AI" – sun'iy intellekt texnologiyasini ishlab chiqish" nomli ilmiy-amaliy tadqiqot loyihasi amalga oshirilmoqda.

Mazkur loyiha jinoyatlarning sodir bo'lishiga olib keluvchi sabab va sharoitlarni tizimli tahlil qilish asosida ularning barvaqt oldini olishga xizmat qiluvchi "Criminology AI" nomli sun'iy intellekt texnologiyasini ishlab chiqishga qaratilgan. Loyiha doirasida jinoyatlar statistikasi, kriminogen omillar, ijtimoiy-iqtisodiy va psixologik muhitning ta'siri o'rganilib, katta hajmdagi ma'lumotlar tahlili asosida bashoratlovchi sun'iy intellekt algoritmlari yaratiladi.

Ushbu algoritmlar asosida jinoyat sodir bo'lish ehtimolini aniqlovchi, xavfli shaxslar va hududlarni belgilovchi, profilaktika choralari bo'yicha takliflar beruvchi AI-platforma ishlab chiqiladi. Bu mazkur yo'nalishda yurtimizda innovatsion yondashuvlarni amaliyotga joriy etish bo'yicha aniq va samarali amaliy harakatlar boshlanganligini ko'rsatadi.

Loyihani muvaffaqiyatli joriy etish uchun jinoyatchilikka oid barcha ma'lumotlarni (jinoyat turi, hudud, vaqt, ijtimoiy-iqtisodiy omillar) birlashtiruvchi yagona integratsiyalashgan kriminologik ma'lumotlar platformasini shakllantirish, davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashinuvini to'liq raqamlashtirish va standartlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt dan foydalanishni huquqiy jihatdan tartibga soluvchi maxsus normativ-huquqiy baza va

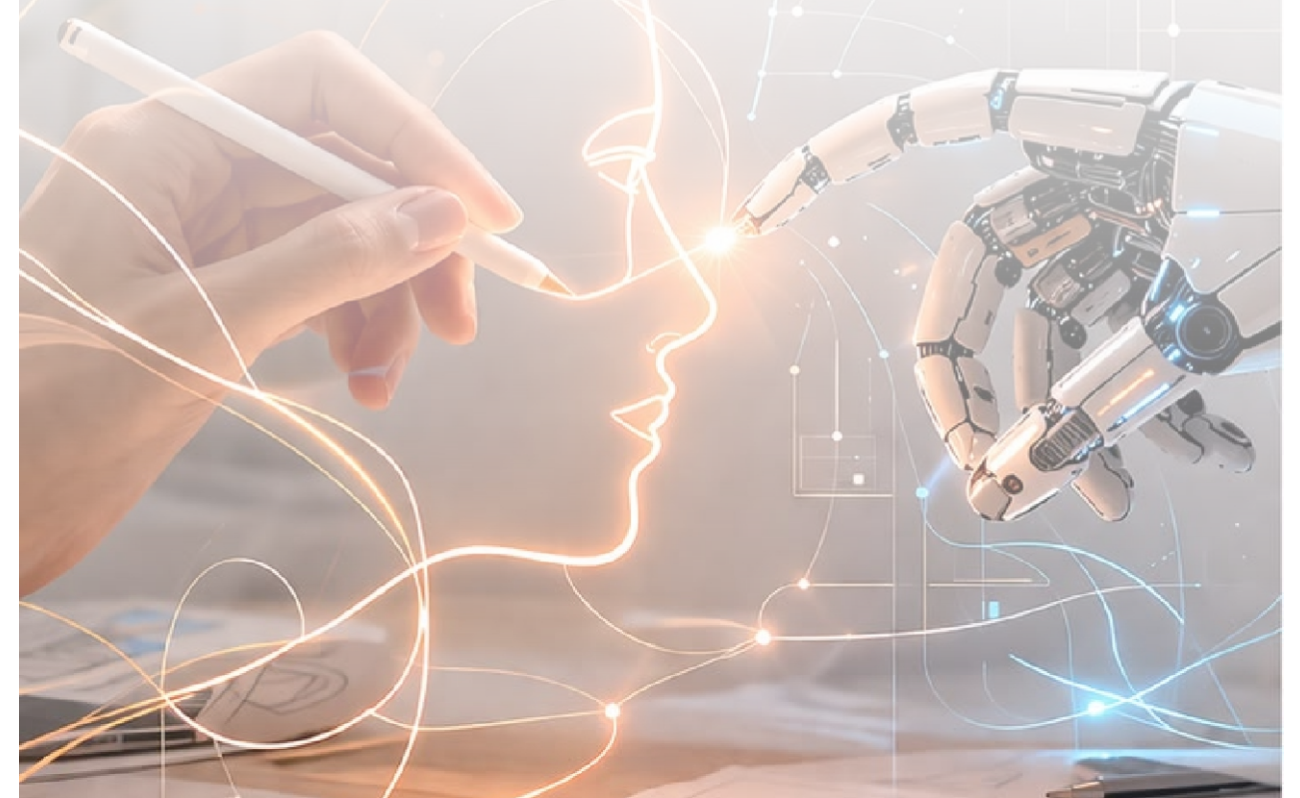
algoritmik qarorlarning shaffofligi hamda adolatligini ta'minlovchi etik standartlarni ishlab chiqish zarur.

Yuqoridagi tahlillardan xulosa qilsak sun'iy intellekt texnologiyalari kriminologik amaliyotda inqilobiy o'zgarishlarni ta'minlashi mumkin. O'zbekistonda

kiston uchun eng optimal yo'l xorijiy tajribalardan foydalanib, lekin milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, bosqichma-bosqich va huquqiy jihatdan asoslangan tarzda sun'iy intellekt texnologiyalarini kriminologik amaliyotga joriy etishdir.

Foydalanilgan manbalar

1. Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). A General Theory of Crime. Stanford University Press.
2. Clarke, R. V. (1995). Situational Crime Prevention. In M. Tonry & D. Farrington (Eds.), Building a Safer Society (pp. 91–150). University of Chicago Press.
3. Cohen, L. E., & Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. American Sociological Review, 44(4), 588–608.
4. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Prentice Hall.
5. Mohler, G. O., Short, M. B., Brantingham, P. J., Schoenberg, F. P., & Tita, G. E. (2011). Self-Exciting Point Process Modeling of Crime. Journal of the American Statistical Association, 106(493), 100–108.
6. Saunders, J., Hunt, P., & Hollywood, J. S. (2016). Predictions Put into Practice: A Quasi-Experimental Evaluation of Chicago's Predictive Policing Pilot. Journal of Experimental Criminology, 12(3), 347–371.
7. MacDonald, J., & Braga, A. A. (2019). Did Post-Floyd Changes in Policing Reduce Crime? Evidence from New York City Using a Synthetic Control Method. Journal of Quantitative Criminology, 35(1), 91–122.
8. Urwin, S. (2016). The Use of Predictive Risk Tools in the Criminal Justice System of England and Wales. Howard Journal of Crime and Justice, 55(4), 466–484.
9. Zeng, J. (2018). Artificial Intelligence and China's Authoritarian Governance. International Affairs, 96(6), 1441–1459.
10. Singelstein, T. (2018). Predictive Policing: Algorithmic Crime Prevention and the Transformation of Police Work. Criminology & Criminal Justice, 18(5), 550–565.
11. Ho, A. T. (2018). Smart City Governance, AI, and Democratic Accountability in Singapore. Asian Journal of Public Affairs, 10(2), 1–12.
12. PDPC (Personal Data Protection Commission Singapore). (2020). A Proposed Model Artificial Intelligence Governance Framework (2nd Ed.). Singapore: PDPC.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PREKURSORLAR USTIDAN DAVLAT NAZORATI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

KUTBITDINOV
G'iyosiddin Xusnidinovich

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Narkotiklar va o'qotar qurollarni nazorat
qilish agentligi mas'ul xodimi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Maqola sintetik narkotiklarni tayyorlashda foydalaniladigan prekursorlar ustidan nazoratni kuchaytirish masalalariga bag'ishlangan. Muallif bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida prekursorlar muomalasi ustidan nazorat sohasida saqlanib qolayotgan muammolarga to'xtalib, xorijiy davlatlar qonunchiligi qiyosiy tahlili asosida prekursorlar muomalasi ustidan qat'iy davlat nazoratini o'rnatish, ular bilan bog'liq barcha jarayonlarni real vaqt rejimida nazorat qilib borish, shuningdek, prekursorlar noqonuniy muomalasi uchun javobgarlik choralari belgilash yo'nalishida takliflar ishlab chiqqan.

Kalit so'zlar: prekursorlar, sintetik narkotiklar, psixotrop moddalar, g'ayriqonuniy narkolaboratoriya, noqonuniy muomala, oldini olish, davlat nazorati, elektron nazorat, davlat komissiyasi, javobgarlik

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам усиления контроля над прекурсорами, используемыми при изготовлении синтетических наркотиков. Автор останавливается на проблемах, сохраняющихся сегодня в сфере контроля за оборотом прекурсоров в Республике Узбекистан, и на основе сравнительного анализа законодательства зарубежных стран разрабатывает предложения по установлению строгого государственного контроля за оборотом прекурсоров, мониторингу всех связанных с ними процессов в режиме реального времени, а также определению мер ответственности за их незаконный оборот.

Ключевые слова: прекурсоры, синтетические наркотики, психотропные вещества, незаконная нарколаборатория, незаконный оборот, предотвращение, государственный контроль, электронный контроль, государственная комиссия, ответственность.

Abstract. This article is devoted to the issues of strengthening control over precursors used in the manufacture of synthetic drugs. The author examines current challenges in the sphere of precursor trafficking control in the Republic of Uzbekistan. Based on a comparative analysis of foreign legislation, the author develops proposals for establishing strict state control over the circulation of precursors, monitoring all related processes in real-time, and defining liability measures for their illicit trafficking.

Keywords: precursors, synthetic drugs, psychotropic substances, illicit drug laboratory, illicit trafficking, prevention, state control, electronic control, state commission, liability.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt jadallik bilan rivojlanayotgan hozirgi kunimizda giyohvandlik vositalarining noqonuniy aylanmasi shakllari ham o'zgarib bormoqda. Aholi, ayniqsa, yoshlarimiz orasida iste'mol qilinishi oson hamda yashirishga qulay bo'lgan turli shakllardagi sintetik moddalarning tarqalishi kengayib borayotganligi har birimizni hushyorlikka undashi bilan birga, ushbu illatga

qarshi yanada qat'iyat bilan birgalikda kurashish har qachongidan ham zarurligini kun tartibiga olib chiqmoqda.

"Bugun aholi, ayniqsa, yoshlar orasida yangi sintetik narkotiklar, psixotrop va kuchli ta'sir qiluvchi moddalar keng tarqalayotgani ham barchamizni chuqur tashvishga solishi tabiiy. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma'lumotiga ko'ra, dunyoda 300 milliondan ortiq odam giyoh-

vandlik moddalari ta'siriga tushib qolgan. Har yili 600 mingga yaqin inson ushbu illat qurboniga aylanmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida bunday xavf-xatar barcha davlatlar qatorida O'zbekistonni ham chetlab o'tayotgani yo'q [1].

Respublikamizda so'nggi yillarda narkotiklarning noqonuniy aylanmasi bilan bog'liq jinoyatlarni aniqlash ko'rsatkichi 2,5 barobar oshdi, musodara qilingan giyohvandlik vositalari 2 barobar, yo'q qilingan sintetik narkotiklar 7 barobar ko'paydi. 2025-yilda huquq-tartibot idoralari tomonidan 15 mingdan ziyod narkojinoyat fosh etildi, qariyb 3,5 tonna giyohvandlik vositalari, jumladan 120 kg sintetik narkotiklar yo'q qilindi, 14 ta yashirin narkolaboratoriya faoliyatiga chek qo'yildi [2].

Mavjud ma'lumotlar tahlili respublikamizda sintetik narkotiklarni g'ayriqonuniy narkolaboratoriyalarda prekursorlardan foydalangan holda ishlab chiqarilayotganligini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi qonunining 3-moddasida "prekursorlar" tushunchasiga prekursorlar ro'yxatiga kiritilgan va O'zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan, giyohvandlik vositalarini, ularning analoglarini va psixotrop moddalarni tayyorlash uchun foydalaniladigan moddalar deb ta'rif berilgan [3].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 12-noyabrdagi "Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, undan olib chiqish va tranzit tarzida o'tkazish tartibini, shuningdek ularning muomalada bo'lishi yuzasidan nazoratni takomillashtirish to'g'risida"gi 330-son qarorining 7-ilovasi bilan O'zbekiston Respublikasida muomalada bo'lishi cheklangan prekursorlar ro'yxati (IV ro'yxat) tasdiqlangan bo'lib, unga 29 ta prekursor kiritilgan [4].

Huquqni qo'llash amaliyoti tahlili respublikada prekursorlar muomalasi ustidan qat'iy davlat nazoratini ta'minlashga to'sqinlik qilayotgan qator tizimli muammolar saqlanib qolayotganligi ko'rsatmoqda. Jumladan, prekursorlar ro'yxatini zamon talablari asosida soddalashtirilgan tartibda tezkorlik bilan yangilab borish (to'ldirish) amaliyoti joriy etilmagan. Masalan, yangi sintetik narkotik ishlab chiqarishda ishlatish mumkin bo'lgan ayrim

kimyoviy moddalar (bromketon, serouglevod, fenilatseton va boshqalar) prekursorlarning amaldagi ro'yxatida mavjud emas. Ushbu ro'yxatni yangi turdagi va nomdagi prekursorlar bilan to'ldirish uchun Hukumatning ushbu ro'yxat tasdiqlangan qaroriga tegishli o'zgartirishlar kiritishni nazarda tutuvchi normativ-huquqiy hujjat loyihasini ishlab chiqish zarur. Hammamizga ma'lumki, normativ-huquqiy hujjat loyihasi ishlab chiqilishidan to qabul qilinishigacha bo'lgan muddat ko'p vaqtni talab qiladi.

Jahonda 800 ga yaqin prekursor mavjudligini inobatga oladigan bo'lsak, ushbu ro'yxatni soddalashtirilgan tartibda to'ldirish imkoniyatini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Bundan tashqari, prekursorlarning ishlab chiqarilishidan (chetdan kirib kelishi yoki tranzit o'tishi ham) boshlab realizatsiya qilinishigacha (boshqa mahsulot ishlab chiqarishda foydalanish, sotish, saqlash, berish va boshq.) bo'lgan barcha jarayonlarni elektron nazorat qilish tizimi mavjud emas.

Fikrimizcha, respublikaga kirib kelayotgan yoki o'zimizda ishlab chiqariladigan, sanoat maqsadlarida foydalaniladigan barcha prekursorlar bilan bog'liq jarayonlarni real vaqt rejimida elektron nazorat qilish ularning sintetik narkotiklarni ishlab chiqarishda foydalanish uchun "qora bozor"ga chiqib ketishining oldini olishdagi eng samarali usul hisoblanadi.

Shuningdek, milliy qonunchiligimizda prekursorlarning qonunga xilof muomalasi uchun biror-bir javobgarlik belgilanmaganligi ularning noqonuniy aylanmasi bilan bog'liq qilmishni sodir etgan shaxslarning javobgarlikka tortilmay qolishiga va o'z harakatlarini davom ettirishlariga sabab bo'lmoqda.

Xorijiy davlatlar qonunchiligini qiyosiy tahlil qilganimizda, Rossiya Federatsiyasi (Jinoyat kodeksi 228.3 va 228.4-moddalar), Belarus (Jinoyat kodeksi 328 va 330-moddalar), Ukraina (Jinoyat kodeksi 311 va 320-moddalar), Moldova (Jinoyat kodeksi 217-2-moddasi), Ozarbayjon (Jinoyat kodeksi 234-moddasi), Tojikiston (Jinoyat kodeksi 202(1) va 206(1)-moddalar), Turkmaniston (Jinoyat kodeksi 327, 328 va 333-moddalar) va Qirg'iziston (Jinoyat kodeksi 284 va 289-moddalar) kabi davlatlarda prekursorlarning noqonuniy muomalasi uchun javobgarlik belgilanganligini ko'rishimiz mumkin [6].

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, respublikamizda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar noqonuniy muomalasining oldini olish maqsadida prekursorlar muomalasini qat'iy tartibga solish va nazorat qilish samaradorligini ta'minlashga qaratilgan quyidagi amalga oshirishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

Birinchidan, prekursorlar muomalasi bilan bog'liq faoliyatni tartibga solish va uzluksiz nazoratini ta'minlashga qaratilgan alohida nizom loyihasini ishlab chiqish va uni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tegishli qarori bilan tasdiqlash hamda unda quyidagi mexanizmlarni aniq belgilash lozim:

– ushbu yoʻnalishda davlat uzluksiz nazoratini taʼminlash choralari, Narkotiklar va oʻqotar qurollarni nazorat qilish agentligi, Sogʻliqni saqlash vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi, Bojxona qoʻmitasi va boshqa vakolatli davlat organlarining aniq vazifalari;

– prekursorlarni respublika hududiga olib kirish (olib chiqish) va tranzit o'tkazish, ishlab chiqarish, tayyorlash, saqlash, tashish, yo'q qilish va realizatsiya qilish (berish) tartiblari;

- prekursorlar muomalasi bilan tegishli litsenziya asosida shug'ullanuvchi subyektlarning faoliyatini monitoring qilish tartibi va ularning hisobdorligi.

Ikkinchidan, Giyohvandlik vositalarini nazorat qilish bo'yicha davlat komissiyasi qarori asosida prekursorlar ro'yxatini soddalashtirilgan tartibda tasdiqlash, to'ldirish, unga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish amaliyotini yo'lga qo'yish.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-mayda qabul qilgan "O'zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo'yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta'sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bilan Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar ustidan nazorat qilish bo'yicha Davlat komissiyasi tarkibi tasdiqlangan [5].

Ushbu taklifimiz bo'yicha prekursorlar ro'yxatini soddalashtirilgan tartibda tasdiqlash, to'ldirish, unga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha mazkur Davlat komissiyasining qarori loyihasi ishlab chiqiladi, komissiya tarkibidagi

vazirlik va idoralar rahbarlari bilan kelishilgandan so'ng komissiya raisi – Bosh vazir tomonidan tasdiqlanadi.

Shuni alohida qayd etish joizki, avvalgi maqolalarimizda O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi qonunini yangi tahrirda qabul qilish taklifini bergan edik. Ishlab chiqiladigan loyihada ushbu yo'nalishdagi mas'ul davlat organlari va tashkilotlar bilan birgalikda Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar ustidan nazorat qilish bo'yicha Davlat komissiyasining vazifalarini qonun darajasida belgilashni maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, prekursorlarning noqonuniy muomalasi uchun ma'muriy va jinoiy javobgarlik belgilash.

Bunda, prekursorlarning noqonuniy muomala bilan bog'liq qilmishlar uchun javobgarlikni belgilashga qaratilgan "O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqish lozim. Jumladan:

a) ma'muriy javobgarlik belgilash:

- prekursorlarni o'tkazish maqsadini ko'z-lamay oz miqdorda noqonuniy tayyorlash, olish, saqlash, tashish yoki jo'natish;

- prekursorlarni ishlab chiqarish yoki ulardan foydalanish qoidalarini buzish;

b) jinoiy javobgarlik belgilash:

- prekursorlarni oʻtkazish maqsadini koʻzlab noqonuniy ishlab chiqarish, tayyorlash, qayta ishlash, olish, saqlash, shuningdek, ularni noqonuniy oʻtkazish;

- prekursorlarni o'tkazish maqsadini ko'z-lamay noqonuniy tayyorlash, olish, saqlash va boshqa harakatlar;

- prekursorlarni ishlab chiqarish yoki foydalanish qoidalarini buzish;

- prekursorlarni kontrabanda qilish.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi takliflarimizning amaliyotga tatbiq qilinishi prekursorlar muomalasi ustidan qat'iy va uzluksiz davlat nazorati o'rnatilishiga, sintetik narkotiklar ishlab chiqarish faoliyatiga barham berishga, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar noqonuniy muomalasining oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Jamoat salomatligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida transmilliy narkotahdidlarga qarshi kurashish" mavzusidagi xalqaro forum ishtirokchilariga Murojaati, 2019-yil 19-aprel // <https://president.uz/uz/lists/view/9118>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Narkotiklar va o'qotar qurollarni nazorat qilish agentligining statistik ma'lumotlari.
3. O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustdagi "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi 813-I-son qonuni. <https://lex.uz/ru/docs/86044>.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 12-noyabrdagi "Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, undan olib chiqish va tranzit tarzida o'tkazish tartibini, shuningdek ularning muomalada bo'lishi yuzasidan nazoratni takomillashtirish to'g'risida"gi 330-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/2815342#2815435>.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 6-maydagi "O'zbekiston Respublikasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo'yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta'sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-73-son farmoni. <https://lex.uz/docs/6912475>
6. Xorijiy davlatlar Jinoyat kodekslari:
 - https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/,
 - https://prg.kz/document/?doc_id=30414984&pos=410;107
 - https://prg.kz/document/?doc_id=30418109&pos=427;107
 - https://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=327;-59
 - https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=348;-39
 - https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=257;-59
 - https://prg.kz/document/?doc_id=31295286&pos=376;107
 - <https://cbd.minjust.gov.kg/3-38/edition/2087/ru>

MUROJAATLAR BILAN ISHLASH ORQALI HUQUQBUZARLIKLAR VA JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHISH: HUQUQIY MEXANIZMLAR VA SAMARADORLIK

MURZAJANOV
Shavkatbek Gafurovich
O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodimi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy va yuridik shaxslar murojaatlari bilan ishlashning huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishga ta'siri baholanadi. Murojaatlar tizimi jinoyatlarni barvaqt aniqlash va korrupsiya xavflarini pasaytirish uchun muhim mexanizm sifatida ko'rib chiqiladi. Davlat organlari faoliyatida murojaatlardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilib, huquqiy ta'sir choralarini takomillashtirish borasida takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: murojaat, jinoyatchilikka qarshi kurash, profilaktika, davlat organlari, huquqiy ta'sir, qonun ustuvorligi, jamoat xavfsizligi.

Аннотация. В настоящей статье исследуется характер влияния системы обработки обращений граждан и юридических лиц на общую эффективность предупреждения преступности и противодействия правонарушениям. Рассматриваемый институт обращений позиционируется как ключевой превентивный инструмент, способствующий раннему обнаружению деликтных факторов и минимизации коррупционных рисков в государственном секторе. На основе мониторинга сведений, извлекаемых из поступающих заявлений, авторами сформулированы научно обоснованные предложения, направленные на модернизацию механизмов правового воздействия и совершенствование деятельности органов государственной власти в сфере обеспечения законности.

Ключевые слова: заявления граждан, противодействие преступности, деликтологическая превенция, публично-властные институты, меры правового воздействия, верховенство права, общественная безопасность.

Abstract. This paper evaluates the conceptual impact of processing public and institutional inquiries on the overall efficacy of crime prevention and law enforcement strategies. The petition system is examined as a pivotal proactive mechanism designed for the early detection of underlying criminal anomalies and the mitigation of systemic corruption risks within public administration. By analyzing empirical insights derived from citizen grievances, the study outlines strategic recommendations aimed at optimizing current legal response mechanisms and upgrading the counter-crime frameworks deployed by state authorities.

Keywords: public petitions, counter-crime initiatives, delinquency prevention, state agencies, legal response metrics, rule of law, public safety.

Davlat organlarining jismoniy va yuridik shaxslar murojaatlari bilan ishlash faoliyati faqatgina ma'muriy usullardan iborat emas, balki ijtimoiy adolatni ta'minlashning muhim vositasi hamdir. Bugungi islohotlar davrida aynan murojaatlar davlat organlariga haqiqiy vaziyatni va real muammolarni ko'rsatuvchi "ko'zgu" vazifasini o'taydi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak" [1], degan prinsip murojaatlar bilan ishlash tizimini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda murojaatlar tizimi faqatgina shikoyatlar to'plami emas, balki jinoyatchilikni jilovlashning eng samarali ijtimoiy mexanizmiga aylandi.

Huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishda davlat organlarining murojaatlar bilan ishlashi huquqiy ta'sirni ta'minlovchi boshqa ilmlarning o'zaro kesishuvi hisoblanadi. Bu sohada o'zbek olimlari tomonidan bir qator izlanishlar olib borilgan.

Masalan, I. Ismailov huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid tadqiqotlarida jinoyat sodir etilishiga yo'l qo'ygandan ko'ra, uning erta aniqlash va barvaqt oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqish masalalariga alohida e'tibor qaratadi.

Olim jinoyatchilikka qarshi kurashishda faqat huquqiy choralarga emas, balki ijtimoiy va maishiy muammolarni hal etishga urg'u beradi. U jinoyatlarni har bir mahalla, oila va shaxs kesimida o'rganish va bartaraf etishni muhim deb hisoblaydi.

Darhaqiqat, "mahallabay" va "oiladay" ishlash usullari jinoyatchilik xavfini barvaqt aniqlashning samarali mexanizmi hisoblanadi [2]. Chunki ijtimoiy-maishiy muammolar hal qilinmasa, jinoyatchilikni faqat jazo choralari bilan kamaytirish kutilgan natijani bermaydi.

Hamkorlik mexanizmlarida huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshiruvchi subyektlar (ichki ishlar organlari, davlat idoralari va jamoatchilik tashkilotlari) o'rtasidagi aloqalarni takomillashtirish hamda ularning tashkiliy-huquqiy asoslarini rivojlantirish kerak bo'ladi.

"Xavfsiz mahalla" tamoyili doirasida ijtimoiy muhitda huquqbuzarlikning har qanday ko'rinishiga qarshi jamoatchilikda qat'iy immunitet va murosasizlik kayfiyatini qaror toptirish lozim. Hududlarning kriminogen barqarorligidan kelib chiqib, shartli ravishda "qizil", "sariq" va "yashil" toifalarga tasniflash hamda manzilli profilaktika tizimini tashkil etish ilmiy-amaliy jihatdan yuqori samara beradi.

Professor I. Ismoilovning fikricha, "huquqbuzarliklar profilaktikasi – bu faqat davlat organlarining vazifasi emas, balki keng jamoatchilik va fuqarolar o'rtasidagi faol hamkorlikning natijasidir" [2].

Olim jinoyatchilikka qarshi kurashishda murojaatlar tizimining rolini yuqori baholaydi. Bu jarayon huquqbuzarliklar profilaktikasida birgalikda kurashishning muhim qismi ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, jinoyatchilikka qarshi kurashish va profilaktika tizimi faqat davlatning vazifasi

bo'lmasligi kerak. Uning samaradorligi fuqarolar bilan o'rnatilgan oshkora va doimiy aloqalarga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq.

Nazarimizda, I. Ismailov taqdim etgan profilaktikaga tizimli yondashuv va B. Axmedovning murojaatlarni davlat boshqaruvi indikatori sifatida baholash borasidagi fikrlari jinoyatchilikni jilovlashning "ijtimoiy nazorat – barvaqt profilaktika" mexanizmining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi. Profilaktika jinoyatchilik determinantlariga tizimli ta'sir ko'rsatadi [3].

Ushbu solishtiruvning asosiy mantig'i shundaki, agar profilaktika tizimli bo'lsa (murojaatlar bu tizimga ma'lumot yetkazadi), u holda murojaatlar tizimi profilaktika jarayonida muhim rol o'ynaydi.

B. Axmedov ta'kidlaganidek, murojaatlar davlat boshqaruvidagi xato va kamchiliklarni aniqlash uchun signal hisoblanadi. Murojaatlarni to'g'ri tahlil qilish orqali jamiyatda nazorat uchun yangi imkoniyatlar yaratilishi va jinoyatlarning sodir bo'lishidan avval (barvaqt) ixtiyoriy oldi olish mumkin bo'ladi [4].

B.R. Axmedovning fikricha, davlat organlarining xalqqa xizmat qilishi va murojaatlarni sifatli ko'rib chiqishi boshqaruvdagi xavflarni kamaytiradi. I. Ismailov nazariyasiga asoslanganda esa, bu jarayon jinoyat sodir bo'lishiga imkon beruvchi shart-sharoitlar (determinantlar) to'laqonli yo'qolishiga xizmat qiladi.

Shuning uchun murojaatlar bilan ishlash faqatgina ma'muriy vazifa sifatida qabul qilinmay, balki jamiyatning kriminologik xavfsizligini ta'minlovchi samarali vosita hisoblanadi. B. R. Axmedovning fikriga ko'ra, agar davlat idoralari murojaatlarni diqqat bilan tahlil qilsa va muammolarga yechim topsa (xalqqa xizmat qilsa), odamlar o'rtasida norozilik sezilarli darajada kamayadi va boshqaruvda tartib o'rnatishga erishiladi. Bu esa tizimning to'g'ri ishlayotganini anglatadi.

Jinoyatlarga qarshi kurashishda kichik muammolar (masalan, qo'shnilar orasidagi nizolar) murojaat qilingan vaqtida hal etiladigan bo'lsa, bu nizolar keyinchalik jinoyatlarga aylanmasligiga yordam beradi. Bu holat, huquqbuzarliklarni profilaktika qilishdagi muhim mexanizm sifatida, o'z vaqtida jinoyatning ildizini bartaraf etishi mumkin.

Demak, davlat organlarining murojaatlar bilan ishlash tizimi jamiyat va davlat o'rtasidagi

determinantlarni aniqlashda muhim indikator hisoblanadi. Fuqarolarning murojaatlari orqali ijtimoiy nazoratning amalga oshirilishi tizimdagi deviant xulq-atvorni erta aniqlash imkonini beradi. Davlat organlarining huquqiy ta'sir choralari esa barvaqt profilaktikaning samaradorligini ta'minlaydi. Natijada, deliktual holatlar sodir bo'lgunga qadar ularning kelib chiqish sabab va sharoitlarini imkon darajasida bartaraf etishning samarali mexanizmi tashkil etiladi.

Davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerakligi tamoyili Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan bo'lib, bugungi kunda "mahallabay" ishlash tizimining asosini tashkil etmoqda [5]. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida mahallani jinoyatchilikdan xoli hududga aylantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bunda aholi murojaatlari faqat muammolarni hal qilishda emas, balki hududlarda huquqbuzarliklarini barvaqt aniqlash va profilaktika qilishda samarali axborot manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Davlatimiz rahbari "profilaktika ishlari aniq statistik ma'lumotlar, jinoyatchilikni chuqur tahlil qilish va har bir hududning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqarish lozim", deb ta'kidlagan edi [6]. Ushbu ko'rsatma ichki ishlar organlari faoliyatida, tizimdagi mavjud muammolarni aniqlash va kelajak vazifalarini belgilashda dasturilamal bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, "profilaktika kuni" (har payshanba) tadbirlari rasmiyatchilik uchun emas, balki aniq statistik tahlil va hududning kriminogen vaziyatiga muvofiq tavsiflanishi zarurligi birinchi marta qat'iy belgilangan.

Yurtboshimiz tomonidan belgilangan vazifalar profilaktika tizimini jinoyatga javob berish bosqichidan jinoyatlarni barvaqt prognoz qilish va oldini olish bosqichiga o'tkazishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Mahallani sog'lomlashtirish jarayonida murojaatlar institutining funksional ahamiyati ikki karra diqqatga sazovor. Bir tomondan, murojaatlar oqimi lokal hududdagi yashirin muammolar xaritasini shakllantiruvchi element hisoblanadi. Infratuzilmaviy va maishiy yetishmovchiliklardan kelib chiqadigan e'tirozlar jamiyatda kriminogen vaziyatni murakkablashtiradi. Bunday holat, o'z navbatida, maishiy munosabatlarning keskinlashuviga olib keladi va shaxslarga qarshi agressiv jinoyat-

larning paydo bo'lishi uchun kriminal determinantlarni shakllantiradi.

I. Ismailov ta'kidlaganidek, jinoyatning sabab va sharoitlarini aniqlash uni jilovlashning asosiy omilidir. Murojaatlarni to'g'ri tahlil qilish, ularning kelib chiqish sabablarini o'rganish va o'z vaqtida choralar ko'rish orqali jinoyatlarning oldini olish mumkin. Buning uchun murojaatlarga juda katta e'tibor berish va mas'uliyat bilan yondashish talab qilinadi.

Tizimning ikkinchi muhim jihati, zamonaviy profilaktika modelining yaratilganligidir. Bunda "mahalla yettiligi" konsepsiyasi doirasida murojaatlarning sifat va miqdor ko'rsatkichlaridan kriminologik prognozlash vositasi sifatida foydalanish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Masalan, muayyan oiladagi vaziyat bo'yicha murojaatlarning takrorlanishi kriminogen vaziyatning murakkablashganini anglatuvchi birlamchi signal sifatida xizmat qiladi. Bunday sharoitda davlat va jamiyat institutlarining vazifasi jinoiy qilmishni kutish emas, balki viktimizatsiya jarayonining oldini olishga qaratilgan kompleks tadbirlarni faollashtirishdan iboratdir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, lokal darajada murojaatlarning sistematik va maqsadli hal etilishi hududning kriminogenlik indeksini 15-20 foizga pasaytirish imkonini beradi. Ushbu jarayonning ijtimoiy-psixologik jihati shundaki, davlat tuzilmalari ijtimoiy so'rovlarga tezkor va adolatli munosabat bildirganda, bu aholining huquqiy ongini yuksaltirishga yordam beradi. Aholida qonun ustuvorligiga bo'lgan ishonchni kuchaytirib, jinoiy xulq-atvorni yuzaga keltiruvchi destruktiv omillarni susaytiradi.

Qisqa qilib aytganda, murojaatlar tizimi jinoyatchilikni jilovlashning majburiy bo'lmagan, lekin eng insonparvar va samarali usuli hisoblanadi. "Mahallabay" ishlash, murojaatlarning tub ildiziga yetib borish — mahallada xavfsiz muhitni ta'minlashning asosini tashkil qiladi.

Hududiy ichki ishlar organlarining boshqa boshqaruv organlari, masalan, hokimiyat va mahalla bilan hamkorligining huquqiy asoslari mazkur organlarning yagona maqsadga xizmat qilishini ta'minlaydi. Huquqbuzarliklarni bartaraf etishga faqatgina ichki ishlar organlari mas'ul emas, balki barcha davlat organlarining hamkorligi asosida

amalga oshirilishi kerak. Bu o'ta muhim bo'lib, jinoyatchilik muammosi bilan kurashishda turli idoralar o'rtasidagi o'zaro aloqaning ahamiyatini anglatadi.

Har bir faoliyatda ijtimoiy-iqtisodiy elementlarni hisobga olish jinoyatchilikka qarshi kurashishda muhim ahamiyat kasb etadi. Murojaatlarni to'g'ri va tizimli ko'rib chiqish jinoyatlarning oldini olishda muhim mexanizm bo'lib, fuqarolarning ijtimoiy muammolari haqida kerakli axborotni olishda asqatadi.

Fuqarolarning murojaatlari davlat organlari va jamiyat o'rtasidagi aloqaning samarali vositasini tashkil qilgani bois, ular ijtimoiy xatarlarni aniqlashda muhim vazifani bajaradi. Shuningdek, murojaatlarning tahlili muammolarni o'z vaqtida aniqlash va ushbu muammolarga tezkor chora ko'rish imkonini yaratadi [7]. Fuqarolar tomonidan kelayotgan ariza, shikoyat va takliflar yuzasidan olingan ma'lumotlar jinoyatchilik va huquqbuzarliklarni tizimli ravishda aniqlashda va ularni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

X.T. Azizov ta'kidlaganidek, murojaatlarga befarqlik jamiyatda huquqiy nigilizmning kuchayishiga va fuqarolarning profilaktika tizimidagi roli susayishiga sabab bo'ladi. [8] Shu ma'noda, agar davlat organlari murojaatlarga tezkor va adolatli munosabat bildirs, bu fuqarolarda qonunga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga, ularni huquqbuzarliklar haqida faol xabar berishga undaydi. Aksincha, murojaatlarga befarq munosabat yoki formal yondashuv jinoyatchilikning oshishiga, jamoatchilik ishonchining susayishiga olib kelishi mumkin [9].

Murojaatlarni ko'rib chiqish jarayonida davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan tekshiruvlar ham jinoyatchilikka qarshi kurashishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki har bir murojaat bo'yicha o'tkazilgan tekshiruv natijasida huquqbuzarliklarning sabablari va shart-sharoitlari aniqlanib, bunga muvofiq chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Bu esa profilaktika samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, murojaatlarni tahlil qilish orqali muayyan hudud yoki sohada jinoyatchilik turlarini aniqlash imkoniyati paydo bo'ladi. Bu ma'lumotlar asosida davlat organlari maqsadli profilaktika choralari belgilab, resurslarni

samarali taqsimlashlari mumkin. Masalan, agar ma'lum bir hududda maishiy zo'ravonlik hodisalari ko'paygan bo'lsa, ushbu yo'nalishda tegishli chora-tadbirlar kuchaytiriladi.

Rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasi ham shunday ko'rsatadiki, fuqarolar murojaatlari bilan samarali ishlash jinoyatchilikka qarshi kurashishda muhim omil hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda elektron murojaatlar tizimi, ishonch telefoni va onlayn platformalar orqali aholidan kelayotgan ma'lumotlar doimiy tahlil qilinib, jinoyatchilikka qarshi kurashish strategiyasini shakllantirishda faol qo'llaniladi.

Shu bois, murojaatlarga jinoyatchilikka qarshi kurashishda jinoyatlar haqidagi axborot manbalarini, profilaktika mexanizmlarini, jamoatchilik nazoratini hamda davlat organlarining faoliyati samaradorligini baholashda muhim vosita sifatida qaraladi. Davlat organlarining murojaatlar bilan ishlash tizimini takomillashtirishi jinoyatchilikni kamaytirish va huquqiy tartibotni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

B.B. Dadajonov o'z tadqiqotlarida, murojaatlar tizimi profilaktika sohasida to'rtta asosiy funksiyani bajarishini ta'kidlaydi. *Birinchi*dan, u tayyorlanayotgan jinoyatlar haqida xabar beruvchi indikator vazifasini o'taydi. *Ikkinchi*dan, ijtimoiy va maishiy muammolar (ishsizlik, nizolar) orqali jinoyat sabablarini aniqlash imkonini beradi. *Uchinchi*dan, doimiy tazyiq ostidagi xotin-qizlar uchun potensial qurbonlarni aniqlash hamda ularni himoya qilishda xizmat qiladi. To'rtinchidan, mas'ul organlar xodimlarining kamchiliklarini aniqlab, tizimda ichki tuzatishlarni amalga oshirish imkonini yaratadi.

Rossiyalik olim A.I. Dolgovaning tadqiqotlarida jinoyatchilikning "tizimli determinatsiyasi" singari muhim jihatlar ham e'tiborga olinishi zarurligi ta'kidlanadi. Ushbu yondashuv jinoyatchilikni aniqlash va bartaraf etishdagi samaradorlikni oshirish uchun muhimdir [10].

Yuqorida keltirilgan mutaxassislarining fikrlari va olib borilgan o'rganishlardan kelib chiqib, mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasi sifatini oshirish uchun quyidagi tashkiliy-huquqiy yangiliklar va tadbirlarni amalga oshirish bu yo'nalishda samarali bo'lishi mumkin:

*birinchi*si, O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari

to'g'risida"gi qonuniga yangi modda, ya'ni "Murojaatlarning kriminologik monitoringi va preventiv ta'siri" moddasi kiritish davlat organlariga mavjud murojaatlarni tahlil qilib, ijtimoiy nizolarni aniqlash jarayonida ularni kuzatishi imkonini beradi;

ikkinchisi, raqamli texnologiyalardan foydalanib, "Murojaatlarning kriminogen xaritasi" tizimini joriy etish, bu avtomatlashtirilgan tahlillar olib borish, murojaatlarning yig'ilishi va markazlashgan joylarni aniqlash imkonini beradi;

uchinchisi, Kriminologik skrining tizimini joriy etish. Murojaatlar bazasini sun'iy intellekt orqali tahlil qilish, har bir mahallaning xavflilik darajasini aniqlash va fuqarolarni ogohlantirish sistemasini yo'lga qo'yish;

to'rtinchisi, qayta aloqa profilaktikasini, ya'ni murojaat qilgan shaxslar bilan aloqa o'rnatgan holda, muammolari yechilgani haqida xabar berish mexanizmlarini joriy etish;

beshinchidan, jinoyatchilikni prognoz qilish metodikasini yaratish, ya'ni IIO xodimlari uchun murojaatlar mazmuniga asoslangan metodika ishlab chiqish, bu jinoyatchilikning barvaqt oldini olishda samaradorlikni ta'minlaydi;

oltinchidan, davlat organlari o'rtasida integratsiya kuchaytirish. Davlat idoralari va tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro integratsiyani kuchaytirish va

boshqaruv samaradorligini oshirishda tizimlashtirilgan (jadval ko'rinishidagi) ma'lumotlar almashinuvi markaziy o'rin tutadi. Axborot tizimlarini muvofiqlashtirish orqali idoralararo kommunikatsiyani yangi bosqichga olib chiqish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biridir.

Xulosa o'rinda ta'kidlash lozimki, fuqarolarning murojaatlari instituti shunchaki ijtimoiy muloqot vositasi emas, balki kriminogen vaziyatni barvaqt prognoz qilish va profilaktika tizimini maqbullashtirishning eng samarali huquqiy mexanizmidir. Tadqiqot jarayonida murojaatlar tahlili orqali jinoyatchilikka qarshi kurashishning institutsional va protsessual asoslari tizimli o'rganildi. Aniqlanishicha, davlat organlariga kelib tushayotgan ariza va shikoyatlarni raqamli texnologiyalar hamda jadvashtirilgan ma'lumotlar bazasi (Big Data) yordamida qayta ishlash idoralararo hamkorlik samaradorligini tubdan oshiradi. Bu esa yashirin (latent) huquqbuzarliklarni aniqlash, xotinqizlarga nisbatan tazyiqlarning oldini olish va ijtimoiy-maishiy nizolarni barvaqt bartaraf etish imkonini beradi. Bir so'z bilan aytganda, sohaga oid qonunchilik bazasini takomillashtirish va murojaatlar bilan ishlashda tizimli monitoringni yo'lga qo'yish mamlakatda huquq-tartibotni ta'minlash va kriminologik xavfsizlikni mustahkamlashning ustuvor omili bo'lib xizmat qiladi.

KORRUPSIYAVIY JINOYAT SODIR ETGAN ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMI SHAXSINING KRIMINOLOGIK TAVSIFI

DAVRANOV
Xusniddin Baxranovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodim-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada Korruptsiyaviy jinoyat sodir etgan ichki ishlar organlari xodimi shaxsining kriminologik jihatlarini kompleks tarzda tahlil qilingan. Xususan, korruptsiyaviy xulq-atvorning ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, institutsional, ma'naviy-axloqiy hamda tashkiliy-boshqaruv omillari ochib berilgan. Ichki ishlar organlari xodimlarning huquqiy madaniyati va kasbiy deformatsiyasi bilan bog'liq muammolarning korruptsiyaga ta'siri ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, xorijiy va milliy olimlarning jinoyatchi shaxsining kriminologik haqidagi nazariy qarashlari tahlil qilinib, ular asosida mualliflik yondashuvlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ichki ishlar organlari, xodimlar, jinoyatchi shaxs, kriminologik tavsif, korruptsiya, mansab vakolatini suiiste'mol qilish, poraxo'rlik, huquqiy madaniyat, kriminologik omillar, korruptsiyani oldini olish.

Аннотация. В статье анализируются криминологические особенности личности сотрудника органов внутренних дел, совершившего коррупционное преступление. Рассматриваются социально-экономические, правовые, институциональные и нравственно-психологические факторы коррупционного поведения, а также влияние правовой культуры и профессиональной деформации на его формирование. На основе анализа научных подходов зарубежных и отечественных исследователей представлены авторские взгляды на криминологическую характеристику коррупционного преступника из числа сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: органы внутренних дел, коррупция, личность преступника, коррупционное поведение, факторы коррупции, злоупотребление служебным положением, взяточничество, правовая культура, профессиональная деформация, предупреждение коррупции.

Abstract. This article comprehensively analyzes the criminological aspects of the criminal personality of an employee of the internal affairs bodies who committed a corruption crime. In particular, the socio-economic, legal, institutional, spiritual-moral and organizational-managerial factors of corrupt behavior are revealed. The impact of problems related to the legal culture and professional deformation of employees of the internal affairs bodies on corruption is scientifically substantiated. Also, the theoretical views of foreign and national scientists on the criminological personality of the criminal are analyzed, and the author's approaches are outlined on their basis.

Keywords: internal affairs bodies, employees, criminal, criminological description, corruption, corruption factors, abuse of official authority, bribery, legal culture, criminological factors, prevention of corruption.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida "Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi.

Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'uldirlar" [1; 2-b.], deb belgilangan. Bu mansabdor shaxslar zimmasiga mas'uliyat yuklaydi, albatta.

Korruptsiya hodisasi, avvalo, inson shaxsi bilan bog'liq. Korruptsiyaviy jinoyat sodir etgan shaxs – o'z mansab vakolatlaridan shaxsiy manfaatlar yo'lida foydalangan, qonun va ma'naviy mezonlarga zid ravishda harakat qilgan shaxs. Uning ushbu noqonuniy harakati orqali nafaqat davlat va jamiyat manfaatlariga putur yetadi, balki

Foydalanilgan manbalar

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash — yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. // "Xalq so'zi" gazetasi, 2016-yil 8-dekabr. №242-y. (6677)
2. Ismailov I., Tursunov A.S. Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishda davlat organlari va jamoatchilik tuzilmalarining hamkorligi. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2017.
3. Ismailov I. Huquqbuzarliklar profilaktikasi: Darslik. — T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. — 320 b.
4. Axmedov B.R. Davlat boshqaruvida murojaatlar bilan ishlashning huquqiy asoslarini takomillashtirish: Yurid. fan. bo'yicha falsafa d-ri (PhD) ... dis. avtoref. — Toshkent: TDYUU, 2020.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. — T.: "O'zbekiston", 2022.
6. Mirziyoyev Sh.M. "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir". 1-jild. — Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
7. Dadajonov, B. B. Ichki ishlar organlarida fuqarolarning murojaatlari bilan ishlash faoliyatini boshqarishni takomillashtirish: Yurid. fan. nomz. ... dis. avtoref. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2011. — 26 b.
8. Azizov X.T. Huquqbuzarliklar profilaktikasida ijtimoiy sheriklik. — Toshkent: Akademiya, 2021. — 118-120-b.
9. Ismoilov I., Fazilov I.Yu. Kriminologiya: Darslik. — Toshkent: IIV Akademiyasi, 2021. — 410-415-b.
10. Долгова А.И. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. проф. А.И. Долговой. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва: Норма: Инфра-М, 2019. — С. 284–288.

fuqarolarning davlat organlariga nisbatan ishonchi ham yo'qoladi.

Ichki ishlar organlari xodimlar davlat xizmatidagi shaxslardir. Bu tizimda xizmat olib borayotgan ayrim xodimlarning o'z xizmat vakolatlarini suiiste'mol qilib, uni shaxsiy boylik orttirish vositasiga aylantirayotgani jiddiy xavotir uyg'otadi. Korruptsiyaviy jinoyat sodir etgan mansabdor shaxslar, odatda, o'z jinoyatlarini yashirish, javobgarlikdan qochish va o'z manfaatlarini himoya qilish uchun jamiyatdagi sust nazorat va tizimli zaifliklardan foydalanadilar.

Ma'lumki, jinoyatchi shaxsi kriminologiyaning markaziy obyekti. Jinoyatchi shaxsining o'ziga xos jihatlari bilmay turib, uning individual jinoiy xatti-harakatlarining sabablarini tushunish qiyin. Bu esa, jinoyatchilik va uning alohida turlari sodir etilishi sabablarini aniqlash imkonini bermaydi.

Fikrimizcha, korruptsiyaviy jinoyat sodir etgan ichki ishlar organlari xodimi shaxsining mohiyatini to'liq anglab yetish uchun mazkur muammoni o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi ikki muhim yo'nalish – umumnazariy asoslar va amaliy jihatlar nuqtai nazaridan kompleks tarzda o'rganish zarur. Jinoyatchi shaxsini umumnazariy jihatdan o'rganish bu muammo bo'yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirishga imkon beradi. Bu esa, o'z navbatida, huquqni muhofaza qiluvchi organlarga g'ayriqonuniy xatti-harakatlarga moyil shaxslarni aniqlash, o'rganish, ularga ta'sir o'tkazish va noqonuniy xatti-harakatlarining oldini olish uchun tegishli choralar ko'rish imkonini beradi.

Kriminologiyaga oid adabiyotlarda jinoyatchi shaxsi deganda, jinoyat qonunini aybli ravishda buzayotgan shaxsni tavsiflovchi hamda boshqa shaxsiy sharoitlar va holatlar bilan hamohang tarzda, uning jinoiy xulqiga ta'sir etadigan ijtimoiy shartlangan xususiyatlar, belgilar, aloqalar va munosabatlar yig'indisi tushuniladi [2; 63-b.].

Kriminologiya nazariyasida jinoyatchi shaxsi yetarlicha chuqur o'rganilgan, bu haqda ko'plab fundamental tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, ushbu ko'p qirrali muammoning ayrim jihatlari bo'yicha bahs-munozarali fikrlar hali ham uchraydi. Eng avvalo, bu jinoyatchi shaxsining o'ziga ta'rif berishga taalluqlidir. Kriminolog olimlarning ishlari tahlili shuni ko'rsatadiki, jinoyatchi shaxsi hozirgi kungacha turlicha talqin qilinmoqda.

So'nggi yillarda kriminologiyada "jinoyatchi shaxsi" tushunchasidan emas, balki "kriminogen shaxs" tushunchasidan foydalanish maqsadga muvofiq, degan fikrlar paydo bo'ldi [3; 102-b.].

Bizning fikrimizcha, "jinoyatchi shaxsi" tushunchasi, shubhasiz, mavjud bo'lish huquqiga ega. Kriminologiya fani rivojlanishi tarixida jinoyat sodir etgan shaxsning xususiyatlarini bunday aniq va lo'nda ifodalaydigan boshqa tushuncha mavjud emas. Bizningcha, jinoyatchi shaxsiga doimo ikki jihatdan: individual va guruhviy yoki umumlashtirilgan darajada qarash lozim.

Birinchi daraja o'ziga xos bo'lgan salbiy xususiyat va sifatlar, qarashlar, ijtimoiy manfaatlarga munosabat va o'z niyatini amalga oshirish uchun ijtimoiy xavfli yo'lni tanlash yoki salbiy natijaning oldini olishda zarur faollikni namoyon etmaslik oqibatida jinoyat sodir etgan aniq shaxsni qamrab oladi.

Ikkinchi daraja esa jinoiy xulq-atvorni belgilaydigan o'ziga xos salbiy xususiyat va fazilatlarga ega bo'lgan barcha jinoyat sodir etgan shaxslar yig'indisini o'z ichiga oladi.

Jinoyatchi ichki ishlar organi xodimi shaxsini amaliy jihatdan o'rganish esa uning muayyan holatlardagi xatti-harakatlarini, jinoyat sodir etishga olib kelgan real omillarni, ijtimoiy muhit bilan bog'liq munosabatlarini tahlil qilishni nazarda tutadi. Amaliy tahlil orqali jinoyatchi xodim shaxsning yoshi, jinsi, ta'lim darajasi, ish faoliyati, ijtimoiy muhiti, ruhiy holati kabi omillar asosida individual psixologik va ijtimoiy portreti shakllantiriladi.

Bundan tashqari, amaliy jihatda jinoyatchi shaxs bilan bevosita ish olib borish, ya'ni so'roq qilish, kuzatish, ekspert xulosalari orqali uning shaxsiy xususiyatlarini baholash, jinoyatga tayyorgarlik jarayonini aniqlash va uning kelajakda sodir etishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlarini oldindan bashorat qilish imkonini beradi.

Amaliyotni o'rganish shuni ko'rsatmoqdaki, jinoyat sodir qilgan shaxslar aksariyat ko'pchiligining huquqiy ongi buzilganligi bilan tavsiflanadi. Ammo bu ular qonunlarni bilmaydi, degani emas, ko'pgina jinoyatchi xodimlar darajada huquqiy bilimiga ega, lekin huquqqa, qonun normalariga rioya qilib faoliyat ko'rsatish ehtiyoji shakllanmagan. Umuman, jinoyatchilarga ma'naviy tusdagi buzilish va xatolar xosdir.

Bu ma'naviy buzilish va xatolar ozgina darajadan to butun bir kompleks g'ayriijtimoiy qarashlar va xatti-harakatlarni shakllantirishi mumkin. Bunday g'ayriijtimoiy yo'nalish va xususiyatlar asosan jinoyatchi-retsivistlarga, qasdan jinoyat sodir qiladiganlarga xos bo'lib, ularning hayotiy ehtiyojini qondirish va vazifalarni bajarishda jinoiy jazolanadigan vositani, yo'lni tanlashni belgilab beradi [4].

Jinoyatchi shaxsining tuzilishiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, u biofizilogik, ijtimoiy-demografik, ruhiy, ma'naviy maqomi, jinoiy-huquqiy va kriminologik belgilardan iborat. Shaxsning biofizilogik belgilari – uning irsiyati, sog'lig'ining darajasi, jismoniy tuzilishi va ruhiyatining tabiiy sifatleri va boshqalar.

Ijtimoiy-demografik belgilar esa shaxsning jinsi, yoshi, ma'lumoti, ijtimoiy kelib chiqishi va maqomi, shug'ullanayotgan ishi, millati va kasbi, oilaviy ahvoli, moddiy jihatdan ta'minlanganlik darajasi, shahar yoki qishloq aholisiga mansubligi va hokazolarni o'z ichiga oladi [5].

B.V. Voljenkin jinoyatchi shaxsining belgilarini uch bosqichli tasnifda taqdim etgan. Uning yondashuvida jamiyat a'zosi sifatidagi umumiylikdan tortib, jinoyatchi sifatida uning shaxsiy, individual xususiyatlarigacha bosqichma-bosqich chuqurlashib boradi. Bu model jinoyatchi shaxsini jamiyatdagi boshqa fuqarolardan ajratish va shu bilan birga, uning jinoiy xatti-harakatlarining sabablarini aniqlash uchun qulay nazariy asos yaratadi.

N.T. Vedernikova ikki asosiy yo'nalish – individual va ijtimoiy belgilariga e'tibor qaratgan. Bu yondashuv jinoyatchi shaxsining nafaqat shaxsiy hayoti, balki u yashab turgan ijtimoiy muhit bilan bog'liq omillar ham jinoiy xatti-harakatlarga ta'sir qilganini ko'rsatishda samarali bo'lishi mumkin. Bu fikrga qisman qo'shilish mumkin, chunki jinoyatchi shaxsga uning yashab turgan muhiti va atrofidagi shaxslarning xulq-atvori va shu kabi holatlarning ta'siri muhim ahamiyat kasb etadi [6].

Yu.D. Bluvshhteynning tasnifi esa keng qamrovli bo'lib, jinoyatchi shaxsini turli sohalar kesimida tahlil qilish imkonini beradi. U demografik, ijtimoiy, huquqiy, psixologik va biologik omillarni ajratib ko'rsatib, jinoyatchi shaxsiga ko'p qirrali yondashuvni ta'minlaydi. Bunday tahlil jinoyat psixologiyasi va kriminologiyada foydalanish uchun juda muhim manba bo'lishi mumkin.

Yana bir muhim jihat – jinoyatchi shaxsining qonunga itoatkor fuqaro shaxsidan nimasi bilan farq qilishini anglash. Bizning fikrimizcha, Ularni bir-biridan obyektiv ajratib turadigan yagona belgi – sodir etilgan jinoyat fakti bo'lib, u shaxsning ijtimoiy xavfliligini belgilaydi.

Aynan sodir etilgan jinoyat qonunbuzarning ongiga singib ketgan g'ayriijtimoiy qarashlar va e'tiqodlar natijasidir. Sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishsiz shaxs jinoyat qonuni uchun ahamiyat kasb etmaydi. Jinoyatning og'irligi, sodir etilgan jinoiy jazolanadigan qilmishlar soni uning boshqa jinoiy-huquqiy tavsiflari bilan bir qatorda, jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini va shunga mos ravishda, eng muhimi, jinoyatchining o'zini tavsiflaydi.

Jinoyatchi shaxsini o'rganish amaliy ahamiyatga ham ega. Jinoyatchining faoliyat turi, u sodir etayotgan jinoyatga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ko'pgina jinoyatchilar o'zlarining kasbiy vazifalarini amalga oshirish sohasida jinoiy niyatlarini amalga oshiradilar, masalan, o'zlari ishlayotgan ishlab chiqarish sohasida talon-torajlik, o'g'rilik qilishadi yoki o'z kasbiy bilimlari, ko'nikmalari, xizmat vakolatlaridan, egallab turgan lavozimining obro'e'tiboridan jinoiy maqsadlarda foydalangan holda jinoyat sodir etadilar.

Jinoyatchilarning shaxsiy xususiyatlarini o'rganish, ularning jinoiy xatti-harakatlariga sabab bo'luvchi omillarni aniqlash va shakllanish davrida bartaraf etish bugungi kunda ko'plab olimlar tomonidan jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyotiga istiqbolli yondashuvlar sifatida qaralmoqda.

Jinoyat sodir etgan mansabdor shaxslarning shaxsini o'rganish nafaqat ular to'g'risidagi kriminologik bilimlarni to'ldirish, balki huquqni muhofaza qiluvchi organlarni ushbu bilimlar bilan qurollantirish, ular asosida bunday jinoyatlar sodir etilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida ogohlantirish choralari amalga oshirish uchun zarur.

Ko'rib chiqilayotgan jinoyat sodir etgan shaxslarning muhim ijtimoiy-demografik xususiyatlaridan biri – ularning ta'lim darajasi. Umuman olganda, qonunbuzarlar orasida past ta'lim darajasiga ega shaxslar ko'pchilikni tashkil etadi. Statistika va alohida tadqiqotlarda qayd etilganidek, mahkum etilgan xodimlar orasida ham ularning ulushi yuqori.

Jinoyatchi shaxsining axloqiy-ruhiy sifatleri, nazarimizda, ularni o'rganishda muhim omil hisob-

lanadi, chunki bu jinoiy xulq-atvorning sabablarini tushunish va g'ayriijtimoiy yo'nalganlik darajasini baholash imkonini beradi.

Kriminologik adabiyotlarda qayd etilishicha, jinoyatchi shaxsining ruhiy xususiyatlari boshqa shaxslarnikidan farq qiladi. Ko'pchilik jinoyatchilarga tajovuzkorlik, g'ayriijtimoiy xulq, turli darajadagi ruhiy og'ishlar (aqli rasolik darajasida) xos.

Jinoyatchilarni tiplarga ajratishda kriminologlar turli asoslarga, ya'ni ijtimoiy xavflilik va kriminogen "zararlanish" darajasiga, jinoiy mayl, psixologik mo'ljal mazmuni va motivatsion mezonlarga va turli vaziyatlarda jinoiy xulq-atvorning barqarorlik darajasiga ko'ra amalga oshirganlar [7; 105-b].

Hozirgi zamon psixologiya fani inson faoliyatiga turtki beruvchi asosiy omil motiv hisoblanishini qayd etadi. Qilmishning nima uchun sodir etilganligi aynan uning motivlarida aks etadi. Motivda ehtiyojlar o'zining aniq ifodasini topadi. Ehtiyojlar ularni qondirishga xizmat qiluvchi obyektlar doirasining o'zgarishi va kengayishi bilan birga o'zgaradi va boyib boradi. Motiv – shaxsning alohida sifatleri va mo'ljallari bilan bog'liq bo'lgan, lekin, ayni vaqtda, uning ijtimoiy psixologik jihatlarini ham o'z ichiga oladigan subyektiv hodisa [8; 34-b.].

Jinoyat sodir etgan xodimlarning aksariyati o'z xizmat mavqeyidan ko'pincha nafaqat qarindoshlariga, balki bunday iltimos bilan murojaat qilgan do'stlari, tanishlari va notanish fuqarolarga, hatto qonunga zid bo'lsa ham, yordam ko'rsatish (*odatda, manfaatdorlik asosida*) uchun foydalanganliklarini ta'kidlaydilar, ya'ni ular o'z xizmat mavqeyidan g'arazli maqsadlarda foydalanganlar.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida mahkum xodimlarning qadriyat yo'nalishlarini o'rganish natijalari ularning moddiy ehtiyojlari va intilishlari ustunlik qilishini ko'rsatdi. So'rovda ishtirok etganlarning aksariyati o'z hayotlarining maqsadi yuqori moddiy farovonlikka erishish ekanligini ta'kidladilar. Bu yuqori maosh olish, uy va avtomobil sotib olishga intilishda namoyon bo'lmoqda. Ularning fikricha, bu maqsadlarga faqat jinoyat qonunini buzish orqali erishish mumkin.

Jinoyatchi shaxsini o'rganish asnosida, mansab vakolatini suiiste'mol qiluvchi shaxslar o'zlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ko'ra, aksariyat hollarda, qonunga itoatkor fuqarolardan farq qilmaydi, degan xulosaga kelish mumkin.

Ma'lumki, "mansabdorlik jinoyatlari" tushunchasi jinoyat huquqi nazariyasida bu jinoyatlar belgilarining birgalikda ifodalanishi bilan ta'riflanadi. Mazkur belgilar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 205-moddasi 1-qismida berilgan bo'lib, unda hokimiyatni yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish, ya'ni davlat organi, davlat ishtirokidagi tashkilot yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi mansabdor shaxsining o'z mansab vakolatlaridan qasddan foydalanishi fuqarolarning huquqlariga yoki qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga yoxud davlat yoki jamoat manfaatlariga ko'p miqdorda zarar yoxud jiddiy ziyon yetkazilishiga sabab bo'lish, deb ta'riflangan.

Mansabdorlik jinoyatlariga berilgan bu ta'rif o'ziga xos aniq va atroflicha bo'lib, o'zida bu jinoyatlarning barcha asosiy belgilarini mujassamlashtiradi. Va bu belgilar bilan boshqa o'xshash huquqbuzarliklardan farqlash imkoniyatlarini yaratadi. Bu ta'rif mansabdorlik jinoyatlari haqidagi qonunlarni tahlil qilish, jinoyatlarning nazariy jihatdan o'rganib chiqish va sud amaliyoti xulosalarining umumlashtirish natijalari hisoblanadi. Lekin mansabdorlik jinoyatlariga berilgan bu ta'rifni aniqlashtirish va qo'shimchalar kiritish mumkinligini inkor etmaydi [9].

Shu bilan birga, fikrimizcha, ichki ishlar organlari tizimidagi mansabdorlik jinoyatlari deganda, mansabdor shaxs o'zining xizmat vakolatlari yoki xizmat vazifasidan foydalanib, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga, yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulkiga, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligiga jiddiy zarar yetkazadigan qilmishlar tushuniladi.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda, korrupsiya bilan bog'liq mansabdorlik jinoyati sodir etgan xodimlarni quyidagi asosiy toifalariga ajratish mumkin:

Faol korrupsioner – bu tipdagi shaxs salbiy yo'nalishga ega bo'lib, u huquqiy nigilizm va barqaror jamiyatga zid qarashlar bilan ajralib turadi. Bunday shaxs uchun poraxo'rlikka ichki intilish xosdir. U poraxo'rlikka olib keladigan sun'iy vaziyatlarni yaratishda faol ishtirok etadi.

Poraxo'rlikning asosiy sababi, birinchi navbatda, boylik orttirish, manfaatparastlik hisoblanadi, biroq ayrim hollarda bu jinoyat boshqalar ustidan o'z ustunligini, kuch-qudrati va ahamiyatini ko'rsa-

tish istagidan kelib chiqishi ham mumkin. Odatda, bunday toifadagi shaxslar boshidanoq poraxo'rlik bilan shug'ullanish niyatida tegishli lavozimlarni egallashga intiladilar.

Odatiy korrupsioner – bu tip beqaror axloqiy-psixologik qarashlarga ega bo'lib, huquqiy ong va huquqiy madaniyatning past darajasi bilan tavsiflanadi. Biroq, birinchi tipdan farqli o'laroq, u sun'iy ravishda poraxo'rlikni keltirib chiqaruvchi vaziyatlarni yaratmaydi, balki bu ishni mazkur muassasa yoki jamoada o'rnatib qolgan odat va xulq-atvor "qoidalari" tufayli amalga oshiradi. Jinoyatni sodir etishning asosiy sababi g'arazgo'ylikdir.

Konformist tip – bu tipdagilarning ham axloqiy-psixologik qarashlari beqaror, biroq odatiy tipdan farqli o'laroq, korrupsiyaviy jinoyatlarni sodir etishning asosiy sabablari qo'rqoqlik va konformistik motivlardir. Bu motivlar hamkasblar bilan munosabatlarni buzishni istamaslik, oqimga qarshi suzmaslik, ularning tanqididan qo'rqish va shu kabi holatlarda namoyon bo'ladi.

O'zgaruvchan poraxo'r (beqaror tip) – jamiyatga qarshi qarashlarga ega emas, biroq shaxsning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari beqaror, ijtimoiy me'yorlarga munosabati asosan yengil-yelpi bo'lib, ma'lum sharoitlar yuzaga kelganda poraxo'rlik harakatini sodir etishga olib kelishi mumkin. Jinoyatlarni sodir etishda g'arazli sabablar ustunlik qiladi.

Mavzu yuzasidan "*Fuqarolarning o'zi pora berishni mansabdor shaxslarga taklif etishiga nima sabab bo'lyapti deb o'ylaysiz*", degan savol bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning 48,8% ishini tezroq bitirishga

bo'lgan ehtiyoj, 31,9% tanish-bilish, qarindosh-urug'chilik munosabatlari, 18,2% muammoni hal etishga vakolatli shaxsning bosimi yoki hal etishga sun'iy to'sqinlik yaratishi, 15,3% o'rtada "ishonchli" shaxsning kafil bo'lishi deb belgilaganlar.

Xulosa o'rinda ta'kidlash joizki, korrupsiyaviy jinoyatlarni sodir etgan ichki ishlar organlari xodimining shaxsi murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, u o'z ichiga individual, ijtimoiy-demografik, biofizilogik, psixologik va ma'naviy xususiyatlarni qamrab oladi. Jinoyatchi shaxsini umumnazariy jihatdan o'rganish huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun g'ayriqonuniy xatti-harakatlarga moyil shaxslarni aniqlash va ularni jinoiy faoliyatdan tiyib turishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jinoyatchi shaxsining ruhiy-ma'naviy xususiyatlari, xususan, ma'naviy tubanlashuvi va ijtimoiy xavfli qarashlari uning jinoyatga moyilligini belgilaydi. Ushbu sohada, ayniqsa, salbiy odatlar yoki ichkilikbozlik kabi intizomiy muammolar korrupsiyaviy xatti-harakatlarning sabablari sifatida ko'rsatilgan.

Bizning fikrimizcha, jinoyatchi shaxsining xulq-atvori va ijtimoiy mavqeyini chuqur o'rganish korrupsiyaga qarshi kurashda profilaktik choratadbirlarni samarali tashkil etishga ko'maklashadi. Bunda xodimlarning yoshi, ma'lumoti, ish staji, ma'naviy-axloqiy holati kabi omillarni hisobga olish zarur. Bundan tashqari, jinoyatchining shaxsini o'rganish nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarga bunday xatti-harakatlarning oldini olish imkoniyatini beradi, balki korrupsiyaga qarshi samarali kurash strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-moddasi. – T., 2023.
2. Абдурасулова Қ.Р. Криминология: Дарслик. – Тошкент: ТДЮИ, 2008. – Б. 63
3. Бурлаков В.Н. Криминогенная личность и индивидуальное предупреждение преступлений: Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1998. – С.102
4. Убайдуллаев Ж. Жинойтчи шахсинг тузилиши. 2024. <https://nor.uz/?p=18107>
5. Ниёзова С. Жинойтчи шахс. Xushnudbek.uz. 2024 <http://old.xushnudbek.uz/zhinoyatchi-shahsi/>
6. Блувштейн Ю.Д.. Теоретические вопросы статистического изучения личности преступника: по материалам уголовных дел о грабежах и разбойных нападениях: Дис. ... кан. юрид. наук. – М., 1967. https://new-disser.ru/product_info.php?products_id=1320535
7. O'razaliyev M.Q. Jinoyatchilik bilan aloqador bo'lgan ijtimoiy salbiy hodisalarning sabablari va ularning oldini olish: Monografiya. – T., 2023. – B.105.
8. Zokirova U. Jinoyatning subyektiv tomoni. – T.: TDYUU, 2013. – B. 34.
9. Axrorov B.J. Hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish jinoyati uchun jinoiy javobgarlik. – T., 2005. <https://staff.tiame.uz/storage/users/416/books/.nRnhIrcsR.pdf>

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI KRIMINOLOGIYANI RIVOJLANTIRISH: "CRIMINOLOGY AI" TEXNOLOGIYASI MISOLIDA MILLIY MODEL

RIXSIMOV

Komron Abrorovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
ilmiy xodim tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qiluvchi organlari faoliyatida raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt (SI) qo'llash orqali jinoyatchilikning oldini olishning zamonaviy mexanizmlari tahlil qilingan. Muallif tomonidan jinoyatlarni bashorat va tahlil qilishga mo'ljallangan "Criminology AI" tizimining milliy modeli konsepsiyasi ishlab chiqilgan hamda uni amaliyotga joriy etishning huquqiy, texnik va etik jihatlarini asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli kriminologiya, sun'iy intellekt, Criminology AI, jinoyatchilik profilaktikasi, kriminologik prognoz, kiberjinoyatchilik, raqamli xavf, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, milliy model.

Аннотация. В данной статье анализируются современные механизмы предупреждения преступности посредством применения цифровых технологий, в частности искусственного интеллекта (ИИ), в деятельности правоохранительных органов Республики Узбекистан. Автором разработана концепция национальной модели системы «Criminology AI», предназначенной для прогнозирования и анализа преступлений, а также обоснованы правовые, технические и этические аспекты её внедрения в практику.

Ключевые слова: цифровая криминология, искусственный интеллект, Criminology AI, профилактика преступности, криминологический прогноз, киберпреступность, цифровой риск, правоохранительные органы, национальная модель.

Abstract. This article analyzes modern mechanisms for crime prevention through the application of digital technologies, particularly artificial intelligence (AI), in the activities of law enforcement agencies of the Republic of Uzbekistan. The author has developed the concept of a national model for the "Criminology AI" system, designed for crime forecasting and analysis, and has substantiated the legal, technical, and ethical aspects of its practical implementation.

Keywords: digital criminology, artificial intelligence, Criminology AI, crime prevention, criminological forecasting, cybercrime, digital risk, law enforcement agencies, national model.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi, boshqa hodisalar kabi, jinoyatchilikning ham transformatsiyalashuviga olib kelmoqda. Bu esa huquqni muhofaza qiluvchi organlardan unga qarshi kurashishda an'anaviy usullaridan voz kechib, innovatsion va proaktiv yondashuvlarga o'tishni taqozo etmoqda. Ana shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda ham davlat boshqaruvi, sud-huquq tizimi, raqamli xizmatlar va sun'iy intellekt sohasini

rivojlantirish bo'yicha institutsional asoslar shakllanmoqda.

Jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida sun'iy intellekt, robototexnika va boshqa raqamli texnologiyalarni ta'lim, boshqaruv va iqtisodiyot sohalariga joriy etish vazifalari belgilangan [1]. 2024-yil 14-oktyabrda qabul qilingan Prezident qarori bilan Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi tasdiqlangan bo'lib, unda AI asosidagi

dasturiy mahsulotlar ulushini oshirish, texnik infratuzilmani kengaytirish va kadrlar salohiyatini kuchaytirish vazifalari belgilangan [2].

Ushbu vazifalar ijrosini ta'minlash esa O'zbekistonda raqamli kriminologiyani mustaqil ilmiy-amaliy yo'nalish sifatida rivojlantirish zaruratini kun tartibiga qo'ymoqda. Chunki jinoyatchilikni faqat sodir etilganidan keyin fosh etish emas, balki uning kelib chiqish omillarini oldindan aniqlash, xavfli hududlar va guruhlarini belgilash, profilaktik resurslarni maqsadli taqsimlash ham zarur. Bu vazifani "Criminology AI" deb nomlanuvchi milliy sun'iy intellekt platformasi orqali amalga oshirish mumkin.

Raqamli kriminologiya – raqamli muhitda, raqamli vositalar yordamida yoki ular orqali sodir etilgan huquqbuzarliklarni nazariy hamda empirik jihatdan tahlil qilish bilan shug'ullanuvchi fan. U an'anaviy kriminologiyaning metod va prinsiplarini raqamli makonga moslashtiradi, yangi turdagi jinoyatchilikni yorituvchi g'oyalar va tushunchalarni taqdim etadi.

Raqamli kriminologiyaning markazida jinoyatchi faoliyatining raqamli instrumentlari, qurbonlar va jamiyatga ta'siri mexanizmlari yotadi [3].

Fikrimizcha, Raqamli kriminologiya – jinoyatchilikning sabab va sharoitlarini o'rganish, jinoyatchi shaxsini tahlil qilish va jinoyatning oldini olish choralarni ishlab chiqishda raqamli izlar, algoritmlar va katta ma'lumotlardan (Big Data) foydalanuvchi fan tarmog'i.

Jahon tajribasida (AQSHdagi PredPol, Buyuk Britaniyadagi HART tizimlari) sun'iy intellekt asosida ishlaydigan dasturlar jinoyat o'choqlarini oldindan aniqlashda yaxshi samara berayotganligi isbotlagan.

Ushbu tizimlar asosida ehtimollikni hisoblashning matematik modellari yotadi. Jinoyat sodir etilish ehtimolini baholashda, ko'pincha mashinaviy o'rganish algoritmlari va Bayes teoremasiga asoslangan quyidagi matematik modeldan foydalaniladi:

$$P(C|X) = \frac{P(X|C)P(C)}{P(X)}$$

Bu yerda:

$P(C|X)$ – ma'lum bir ijtimoiy-maishiy omillar (X) mavjud bo'lganda jinoyat (C) sodir etilish ehtimoli;

$P(C)$ – muayyan hududda jinoyat sodir etilishining umumiy ehtimoli;

$P(X|C)$ – jinoyat sodir etilgan holatlarda ushbu omillarning (X) kuzatilish ehtimoli;

$P(X)$ – tahlil qilinayotgan omillarning umumiy uchrash ehtimoli.

Bayes teoremasi (yoki Bayes formulasi), ehtimollar nazariyasining asosiy teoremlaridan biri bo'lib, *biror voqea sodir bo'lganligi ma'lum bo'lganda, u bilan bog'liq boshqa bir voqeaning sodir bo'lish ehtimolini (shartli ehtimolni) hisoblash imkonini beradi*. Bu teorema yangi ma'lumotlar yoki dalillar paydo bo'lishi bilan mavjud taxminlar va ishonch ehtimolini yangilash (aniqlashtirish) uchun xizmat qiladi [4].

An'anaviy kriminologiya ko'proq jinoyatchilikning sabablari, shaxs, muhit va profilaktika choralari nazariy-empirik asosda tahlil qilsa, raqamli kriminologiya ushbu tahlilni real vaqt rejimidagi ma'lumotlar, avtomatik monitoring va ehtimoliy xavf modellari bilan boyitadi.

Oddiy qilib aytganda, klassik kriminologiya "nima uchun jinoyat sodir etildi?" degan savolga javob izlasa, raqamli kriminologiya "qayerda, qachon, qanday sharoitda va kimga nisbatan jinoyat sodir etilishi ehtimoli yuqori?" degan savolga ham javob beradi.

Bunday yondashuvning amaliy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

birinchidan, jinoyatchilik dinamikasini hududlar, vaqt, shaxslar toifasi va jinoyat turlari kesimida aniq tahlil qilish imkonini beradi;

ikkinchidan, profilaktika inspektorlari, tergov organlari, prokuratura va sudlar uchun ma'lumotga asoslangan qaror qabul qilish muhitini yaratadi;

uchinchidan, latent jinoyatchilik, ya'ni ro'y-xatga olinmagan yoki yashirin qolgan jinoyatlarni aniqlashda yordam beradi;

to'rtinchidan, kiberjinoyatchilik va sun'iy intellekt yordamida sodir etiladigan jinoyatlarni aniqlashda an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroqdir.

"Criminology AI" – bu jinoyatchilikka oid ma'lumotlarni avtomatik yig'ish, tahlil qilish, xavflarni baholash, prognozlash va profilaktik tavsiyalar

ishlab chiqishga mo'ljallangan milliy sun'iy intellekt platformasi. Ushbu texnologiyaning asosiy vazifasi jinoyatchilikka qarshi kurashni reaktiv modeldan profilaktik-prognozli modelga o'tkazishdan iborat, ya'ni huquqni muhofaza organlar jinoyat sodir etilgandan keyin harakat qilish bilan cheklanmay, kriminogen xavflarni oldindan ko'radi va ularga nisbatan tezkor, huquqiy va maqsadli choralar belgilaydi.

“Criminology AI” quyidagi ma'lumot manbalari bilan ishlashi mumkin:

- ichki ishlar organlarining jinoyatlar va huquqbuzarliklar bo'yicha statistik ma'lumotlari;
- prokuratura va sud organlarining jinoyat ishlari, ayblov, hukm va reabilitatsiyaga oid ma'lumotlari;
- mahalla, ta'lim, bandlik, migratsiya va ijtimoiy himoya tizimlaridagi umimlashtirilgan ma'lumotlar;
- kiberjinoyatchilikka oid IP-manzillar, domenlar, fishing saytlar, zararli dasturlar va kriptovalyuta tranzaksiyalari bo'yicha tahliliy ma'lumotlar;
- viktimologik ma'lumotlar – jabrlanuvchilar profili, takroriy jabrlanish holatlari, ijtimoiy zaif guruhlar;
- gyeoaxborot ma'lumotlari – jinoyatlar qaysi hudud, vaqt va sharoitda ko'proq sodir etilayotganini ko'rsatuvchi xaritalar.

Bu yerda muhim masala shundan iboratki, “Criminology AI” shaxslarni avtomatik aybdor deb topuvchi yoki jazo tayinlovchi tizim bo'lmasligi kerak, u faqat yordamchi vosita bo'lishi lozim. Qarorni inson – tergovchi, prokuror, sudya yoki vakolatli mansabdor shaxs qabul qiladi.

Ekspertiz Frans tomonidan chop etilgan “Artificial Intelligence and Organised Crime”da ham AI tizimlari inson qarorini almashtirmasligi, balki huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yo'naltiruvchi, yordamchi vosita bo'lishi kerakligi ta'kidlangan [5].

O'zbekistonda jinoyatchilik profilaktikasi sohasida “mahallabay” ishlash, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, yoshlar, xotin-qizlar, migrantlar va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar bilan individual ishlash tizimi mavjud. Bu tizimni sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va kriminologik prognozlash bilan bog'lash uning samaradorligini keskin oshirishi mumkin.

Milliy model quyidagi sabablarga ko'ra zarur:
birinchidan, jinoyatchilikning hududiy tabiati turlicha. Toshkent shahrida kiberfiribgarlik, onlayn

savdo bilan bog'liq jinoyatlar ko'proq uchrasa, ayrim hududlarda maishiy zo'ravonlik, ishsizlik, migratsiya yoki mol-mulk nizolari bilan bog'liq huquqbuzarliklar ustuvor bo'lishi mumkin;

ikkinchidan, profilaktika resurslari cheklangan. Shuning uchun kuch va vositalarni umumiy emas, xavf darajasi yuqori bo'lgan hudud va guruhlariga yo'naltirish zarur;

uchinchidan, raqamli jinoyatchilik tezkor, transchegaraviy va yashirin xususiyatga ega. Bunday jinoyatlarni qo'lda tahlil qilish ortiqcha vaqt talab etadi.

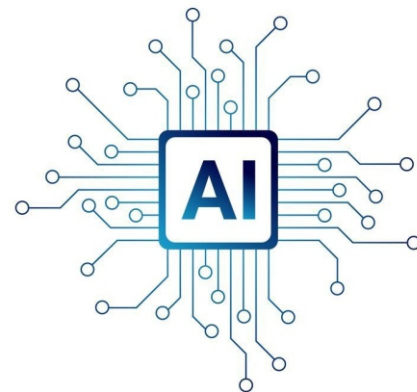
O'zbekistonda raqamli kriminologiyani rivojlantirish bugungi jinoyatchilik tendensiyalari, sun'iy intellekt texnologiyalarining tez taraqqiy etishi va huquqni muhofaza qilish tizimida ma'lumotga asoslangan boshqaruvga o'tish zarurati bilan bevosita bog'liq.

“Criminology AI” texnologiyasi milliy model sifatida jinoyatchilikni tahlil qilish, prognozlash, profilaktika qilish va kriminogen xavflarni erta aniqlashda muhim vosita bo'lishi mumkin.

Biroq ushbu texnologiyani joriy etishda texnik samaradorlik bilan huquqiy kafolatlar o'rtasida muvozanat saqlanishi shart. Sun'iy intellekt huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun yordamchi tahliliy vosita bo'lishi, insonning huquq va erkinliklarini cheklovchi mustaqil qaror qabul qiluvchi mexanizmga aylanmasligi kerak.

Shu sababli, O'zbekiston uchun eng maqbul yo'l sun'iy intellekt, kriminologiya, huquqiy nazorat, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi va inson huquqlarini uyg'unlashtirgan milliy raqamli kriminologiya modelini bosqichma-bosqich shakllantirishdir.

Ana shunda “Criminology AI” nafaqat jinoyatchilikka qarshi kurash vositasi, balki huquqiy davlat, raqamli xavfsizlik va ilmiy asoslangan profilaktikaning yangi institutiga aylanadi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6079-son farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi “Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PQ-358-son qarori.
3. Matqobilov N.Sh. Academic research in modern scienceinternational scientific-online conference // Konfrensiya to'plami. – 16–19-b.
4. Теорема Байеса. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
5. Экспертиз Франс. “Artificial Intelligence and Organised Crime”. – 2024 й. – 8-б

VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIKLARI PROFILAKTIKASINING INSTITUTSIONAL-HUQUQIY MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH STRATEGIYALARI

ISAYEV

Elyor Ergashevich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistonda voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari profilaktikasi tizimining institutsional-huquqiy asoslarini kompleks tadqiq etishga bag'ishlangan. Tadqiqot jarayonida sohaga oid umumiy va maxsus qonunchilik bazasi, shuningdek, tizimga "keys-menejment" va "mahalla kesimida barvaqt oldini olish" kabi zamonaviy yondashuvlarni joriy etish masalalari ilmiy tahlil qilinadi. Muallif tomonidan amaldagi profilaktika mexanizmlarining samaradorlik indikatorlari va idoralararo hamkorlikning protsessual algoritmlari bilan bog'liq bo'lgan tizimli muammolar aniqlangan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari, milliy model, huquqbuzarliklar profilaktikasi, yakka va umumiy profilaktika, idoralararo hamkorlik, institutsional mexanizmlar, mahalla, jamoat xavfsizligi.

Аннотация. Статья посвящена комплексному исследованию институционально-правовых основ системы профилактики правонарушений несовершеннолетних в Узбекистане. В процессе исследования проводится научный анализ вопросов внедрения в систему современных подходов как «кейс-менеджмент» и «раннее предупреждение в разрезе махалли». Автором выявлены системные проблемы, связанные с индикаторами эффективности действующих механизмов профилактики и процессуальными алгоритмами межведомственного взаимодействия.

Ключевые слова: правонарушения несовершеннолетних; национальная модель, профилактика правонарушений, индивидуальная и общая профилактика, межведомственное взаимодействие, институциональные механизмы, махалля, общественная безопасность.

Abstract. This article is devoted to a comprehensive study of the institutional and legal foundations of the juvenile delinquency prevention system in Uzbekistan. The research provides a scientific analysis of the issues regarding the implementation of modern approaches into the system, such as "case management" and "early prevention at the mahalla level". The author identifies systemic problems related to the performance indicators of existing prevention mechanisms and procedural algorithms for inter-agency cooperation.

Keywords: juvenile delinquency, national model, crime prevention, individual and general prevention, inter-agency cooperation, institutional mechanisms, mahalla, public safety.

O'zbekiston aholisining qariyb 60 foizini yoshlar tashkil etishi voyaga yetmaganlar o'rtasidagi huquqbuzarliklar profilaktikasini davlat xavfsizligining strategik yo'nalishi sifatida belgilaydi. Inson qadrini ulug'lashga qaratilgan islohotlar doirasida jazolovchi mexanizmlardan ijtimoiy-reabilitatsiya va pedagogik ta'sir choralariga o'tish huquqiy tizimning ustuvor vazifasiga aylandi.

So'nggi yillarda "Xavfsiz mahalla" tamoyili asosida inspektor-psixologlar va yoshlar yetakchilari kabi yangi institutsional tuzilmalar joriy etilgan bo'lsa-da, biroq sohada bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Umumiy va yakka profilaktika choralari o'rtasidagi mutanosiblikning yo'qligi, xalqaro standartlarning to'liq implementatsiya qilinmagani hamda idoralararo hamkorlikning aniq protsessual algoritmlari mavjud emasligi

profilaktika samaradorligini cheklamoqda. Shu bois, voyaga yetmaganlar bilan ishlashda "keys-menejment" va "barvaqt oldini olish" kabi zamonaviy usullarni huquqiy jihatdan mustahkamlash, profilaktika faoliyatini dalillarga asoslangan (*evidence-based*) modelga o'tkazish bugungi kunning talabi hisoblanadi.

Shu o'rinda, bugungi kunda voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklar profilaktikasining samarali milliy modelini yaratish uchun, avvalo, uning nazariy poydevorini tahlil qilish lozim. Yuridik fanda "profilaktika" tushunchasi va uning turlari bo'yicha turlicha ilmiy yondashuvlar mavjud. Xususan, kriminologiya fani asoschilaridan biri G.A. Avanesov o'zining fundamental tadqiqotlarida profilaktikani ijtimoiy boshqaruvning ajralmas qismi sifatida baholab, shunday yozadi: "Jinoyatchilikning oldini olish – bu jinoyatchilikning sabablarini va unga imkon beruvchi sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etishga, shuningdek, jinoyat sodir etishga moyil bo'lgan shaxslarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimidir" [1]. Olim profilaktikani ikki yirik turga, ya'ni umumiy va yakka (individual) turlarga ajratadi. *Umumiy* profilaktika jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va huquqiy muhitni sog'lomlashtirishga qaratilgan bo'lsa, *yakka* profilaktika konkret shaxsning g'ayriijtimoiy xulq-atvorini korreksiya qilishni nazarda tutadi.

Yuridik fanlar doktori, professor I. Ismailov O'zbekiston sharoitida profilaktika tizimini tadqiq qilar ekan, uning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Olimning fikricha, "bizning mintaqamizda profilaktika faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi emas, balki oila, mahalla va ta'lim muassasalarining hamkorligiga asoslangan ijtimoiy hodisadir" [2].

Professor Q.R. Abdurasulova esa voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining latent (yashirin) xususiyati yuqori ekanligini ta'kidlab, yakka tartibdagi profilaktikada erta aniqlash (rannyaya profilaktika) mexanizmlarining oqsayotganiga alohida e'tibor qaratadi [3].

Yuqorida keltirilgan olimlarning ushbu nazariy qarashlariga qo'shilgan holda, bizningcha, bugungi kunda milliy qonunchilikda *umumiy* va *yakka* profilaktika o'rtasidagi chegaralarning noaniqligi kuzatilmoqda. Ko'pincha umumiy profilaktika

(*ma'ruzalar, yig'ilishlar*) yakka tartibdagi ishning o'rnini egallab olmoqda, bu esa "xavf guruhi"dagi o'smirlarning e'tibordan chetda qolishiga sabab bo'lmoqda.

Xalqaro huquqiy standartlar tahlili shuni ko'rsatadiki, BMTning "Voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha boshqaruv tamoyillari" (Ar-Riyod tamoyillari, 1990) va "Voyaga yetmaganlarga nisbatan odil sudlovni amalga oshirishga doir minimal standart qoidalari" (Pekin qoidalari, 1985) milliy qonunchilik uchun andoza bo'lishi kerak. Ar-Riyod tamoyillarida profilaktikaning "ijobiy" (positive prevention) bo'lishi, ya'ni bolalarni jazolash emas, balki ularning ijtimoiylashuviga ko'maklashish zarurligi yoritiladi [4]. O'zbekiston qonunchiligini ushbu hujjatlar bilan qiyosiy tahlil qilganimizda, milliy qonunchilikda hali-hanuz "*status huquqbuzarliklari*" (faqat bolalar uchun taqiqlangan harakatlar, masalan, darsdan qochish) uchun ma'muriy-majburlov choralarining keng qo'llanilishi xalqaro tavsiyalarga to'liq mos kelmasligini ko'rsatmoqda.

Bugungi kunda amalda bo'lgan Milliy qonunchilik bazasi ma'lumotlariga nazar tashlasak, 2025-yil yakuniga kelib mamlakatimizda *qonunlar, Oliy Majlis hujjatlari, Prezident farmon va qarorlari, Hukumat qarorlari, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning ochiq me'yoriy hujjatlari, shuningdek mahalliy davlat hokimiyati organlari qarorlaridan* iborat normativ-huquqiy hujjatlarning umumiy soni 49 300 ga yaqinni tashkil etgan. Mazkur normativlarning umumiy tarkibida aynan voyaga yetmaganlar masalasi bilan bevosita bog'liq hujjatlar sonining ulushi esa 98 tani tashkil etib, yuqori qayd etilgan ko'rsatkichning taxminan 0,2%ni tashkil etmoqda.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarning mazmunini tizimli va kompleks tahlil qilish orqali mamlakatda *umumiy* hamda *yakka* profilaktikaga oid huquqiy tartibga solish mexanizmlarida mavjud kamchiliklar va huquqiy bo'shliqlarni aniqlash, normalarning o'zaro uyg'unligi hamda ularning amalda qo'llash samaradorligini baholash imkoni vujudga keladi. Shu bilan birga, huquqni qo'llash amaliyotida yuzaga kelayotgan muammoli holatlarni ilmiy-huquqiy jihatdan ochib berish amaldagi tartibga solishning mazmunan va funksional

jihtadan yetarli darajada samarali ekanligini asosli tahlil qilishga xizmat qiladi. Ushbu tahlil natijalariga tayangan holda huquqiy mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilgan, huquqiy bo'shliqlarni bartaraf etish, qonunchilik normalarining izchilligi va aniqligini ta'minlash, shuningdek, huquqni qo'llash hamda institutsional amaliyotni modernizatsiya qilishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

Xususan, Yangi O'zbekiston sharoitida voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining oldini olish siyosati huquq-tartibot va jamoat xavfsizligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishi sifatida shakllanib, uning huquqiy asoslari bir nechta "yadro" normativ aktlar hamda ularni rivojlantiruvchi ko'p sonli qonunosti hujjatlari orqali ta'minlanmoqda. Mazkur tizimning konstitutsion-huquqiy ruhi, avvalo, umumiy, maxsus, yakka va viktimologik profilaktikaning bir butun institutsional mexanizm sifatida mustahkamlanganligida namoyon bo'ladi. Bu borada "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonun profilaktika faoliyatining tamoyillari, subyektlari, chora-tadbirlari va hamkorlik mexanizmlarini belgilab, umumiy va yakka profilaktikaning normativ konstruksiyasini tashkil etadi [5]. Shu bilan birga, "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi qonun voyaga yetmaganlar bilan ishlashning maxsus huquqiy rejimi, tarbiyaga oid ta'sir vositalari, profilaktik hisob, ijtimoiy-huquqiy yordam hamda reabilitatsiya yo'nalishlarini kompleks tartibga solishi bilan ushbu sohada bazaviy manba maqomini saqlab qolmoqda [6].

So'nggi yillar, ayniqsa, 2024–2025-yillarda qabul qilingan qator normativ-huquqiy hujjatlar profilaktika tizimini "jinoyatlarni mahalla kesimida barvaqt oldini olish" konsepsiyasiga yaqinlashtirib, amaliyotni natija indikatorlari, raqamlashtirish va muhitni xavfsizlashtirish (CPTED) mexanizmlari bilan boyitdi. Xususan, 2025-yilda mahallalarda xavfsiz muhitni yaratish va jinoyatlarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini oshirishga qaratilgan Prezident qarori profilaktik faoliyatni maqsadli rejalashtirish va boshqarishning yangi bosqichini belgiladi [7].

Bunga qo'shimcha ravishda "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim qarorlariga

mahallalarda jinoyatchilikning barvaqt oldini olish tizimi natijadorligini yanada oshirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori mahalla tizimida profilaktik faoliyatni institutsional qayta tashkil etish, "mahalla yetiligi"ning o'zaro muvofiqlashgan ishlash mexanizmi, ijtimoiy profilaktika obyektlarini aniqlashning alohida metodikasi, elektron planshet orqali biometrik identifikatsiya hamda "namunali xavfsiz ko'cha/uy" loyihalarida CPTED vositalarini joriy etish kabi instrumentlarni normalashtirdi [8].

Shuningdek, 2025-yilda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga kiritilgan o'zgartirishlar voyaga yetmaganlar profilaktikasida organlar rolini qayta belgilab, Milliy gvardiya tizimida bolalar bilan ishlash bo'linmalari, inspektor-psixolog institutlari va profilaktik ta'sirning yangi tashkiliy formalarini kuchaytirish uchun huquqiy shart-sharoit yaratdi [9]. Umumiy profilaktikaning huquqiy-ma'rifiy asoslari esa davlat ta'lim muassasalarida yuridik ta'limning uzluksiz tizimini joriy etish, voyaga yetmagan yoshlarning huquqiy madaniyati va savodxonligini oshirish bo'yicha Vazirlar Mahkamasi qarorida yanada aniqlashtirildi [10].

Amaldagi milliy qonunchilik tahlili shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining umumiy va yakka profilaktikasi sohasida muayyan institutsional hamda me'yoriy baza shakllangan bo'lsa-da, mazkur tizimning samaradorligini cheklayotgan *konseptual-atamaviy huquqiy bo'shliq* saqlanib qolmoqda. Jumladan, "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunda profilaktika faoliyatining umumiy prinsiplari, subyektlari va chora-tadbirlari belgilab berilgan bo'lib, u umumiy va yakka profilaktikaning normativ asosini tashkil etadi [5]. Ushbu qonunning 3–7-moddalarida profilaktikaning maqsadi, tamoyillari va subyektlari qayd etilgan, biroq voyaga yetmaganlar profilaktikasiga xos bo'lgan asosiy tushunchalar – "erta profilaktika", "xavf guruhi", "individual profilaktika rejasi", "keys-menejment" – qonun matnida tizimli va aniq ta'riflanmagan.

Mazkur holat maxsus qonun – "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi qonunda yakka tartibdagi profilaktika instituti nisbatan batafsil tartibga solingan bo'lsa-da, uning umumiy qonun

bilan atamaviy va mazmunan to'liq uyg'unlashmagan yanada yaqqol namoyon bo'ladi [6]. Masalan, maxsus qonunda "yakka tartibdagi profilaktika ishi" tushunchasi amaliyotga yo'naltirilgan holda qo'llanilsa-da, u umumiy qonundagi "yakka profilaktika" atamasi bilan bir xil mazmunda normativ definitsiya qilinmagan. Shuningdek, maxsus qonunda "xavf guruhi"ga kiruvchi bolalarni aniqlash mezonlari, erta profilaktikaning huquqiy mazmuni va individual rejalashtirishning majburiyligi qonun darajasida konseptual tarzda ochib berilmagan.

Natijada, huquqni qo'llash amaliyotida quyidagi salbiy holatlar kuzatiladi:

yakka profilaktika ko'p holatlarda faqat profilaktik hisobga qo'yish va suhbat o'tkazish bilan cheklanadi;

xavf omillarini (oilaviy muhit, ta'limdagi uzilishlar, psixologik holat, ijtimoiy muhit) kompleks baholash va ularni bartaraf etishga qaratilgan individual choralarni tizimli qo'llanilmaydi;

reabilitatsiya va qayta ijtimoiylashuv natijalarini o'lchash va baholash mezonlari mavjud emas;

profilaktika choralarining manzilliligi va ta'sirchanligi pasayadi, turli hududlarda bir xil holatlarga nisbatan turlicha yondashuv shakllanadi.

Bu esa profilaktika faoliyatining formal-ma'muriy xarakterga ega bo'lib qolishiga, ijtimoiy samaradorligini pasaytirishga olib keladi. Ilmiy nuqtayi nazardan, mazkur holat profilaktik siyosatning "chora-tadbirlar yig'indisi" sifatida emas, balki yaxlit ijtimoiy-huquqiy institut sifatida shakllanmaganini ko'rsatadi.

Yuqorida bayon etilgan ilmiy-nazariy tahlillar va amaliyotni kompleks baholash natijalaridan kelib chiqqan holda, "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining "Asosiy tushunchalar" deb nomlangan 3-moddasiga quyidagi tushunchalarni kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Jumladan:

1. erta profilaktika – huquqbuzarlik sodir etish xavfi mavjud bo'lgan voyaga yetmaganlarni huquqbuzarlikka olib keluvchi ijtimoiy, psixologik va oilaviy omillar ta'siriga tushib qolishidan oldin aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui;

2. xavf guruhi – ijtimoiy muhit, oilaviy holat, ta'limdagi muammolar, psixologik omillar yoki oldingi g'ayriijtimoiy xulq-atvor belgilarining

mavjudligi tufayli huquqbuzarlik sodir etish ehtimoli yuqori bo'lgan voyaga yetmaganlar toifasi;

3. individual profilaktika rejasi – voyaga yetmaganga nisbatan yakka tartibdagi profilaktika doirasida ishlab chiqiladigan, mas'ul subyektlar, chora-tadbirlar, muddatlar va kutilgan natijalarni qamrab oluvchi hujjat;

4. keys-menejment – voyaga yetmagan bilan bog'liq profilaktika ishlarini idoralararo hamkorlik asosida rejalashtirish, muvofiqlashtirish, monitoring qilish va baholashni nazarda tutuvchi kompleks boshqaruv usuli.

Ikkinchidan, milliy qonunchilik tahlili shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining umumiy va yakka profilaktikasini amalga oshirishda idoralararo hamkorlik prinsip sifatida e'tirof etilgan bo'lsa-da, uning amaliy protsessual algoritmlari qonun darajasida aniq belgilanmagan.

Xususan, "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida davlat organlari, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligi nazarda tutilgan [5]. Ushbu Qonunning 7-moddasi profilaktika subyektlari tizimini belgilab, 9–10-moddalarda idoralararo komissiyalar faoliyati haqida umumiy qoidalarni qayd etiladi. Biroq ushbu normalar tashkiliy-deklarativ tusga ega bo'lib, voyaga yetmaganlar bilan ishlashda qo'llanilishi lozim bo'lgan keys-menejment, yetakchi subyekt (koordinator), axborot almashinuvi muddatlari, mas'uliyat taqsimoti kabi muhim protsessual masalalarni qamrab olmaydi.

Shuningdek, "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi maxsus qonunda ham yakka tartibdagi profilaktika ishi nazarda tutilgan bo'lsa-da, u asosan ichki ishlar organlari vakolatlar doirasida bayon etilgan bo'lib, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, mahalla, bolalar masalalari bo'yicha komissiyalar o'rtasidagi keys darajasidagi hamkorlik mexanizmi qonun darajasida ochib berilmagan [6]. Natijada, qonunlarda "hamkorlik qilish", "axborot almashish" kabi umumiy ifodalar mavjud bo'lib, ularning qanday tartibda, qaysi muddatlarda, kimning rahbarligida amalga oshirilishi ochiq qolgan.

Bu huquqiy bo'shliq amaliyotda quyidagi salbiy holatlarga olib kelmoqda:

– bir bola yoki bir oila bilan bir vaqtning o'zida bir nechta idoralar (IIO, ta'lim, ijtimoiy xizmat, mahalla) parallel ish olib boradi;

– profilaktik hisoblar, tavsiyalar va rejalar o'zaro muvofiqlashtirilmaydi, ma'lumotlar takrorlanadi;

– qaysi organ yetakchi subyekt ekani va yakuniy qaror uchun kim javobgarligi noaniq bo'ladi;

– profilaktika natijadorligi uchun shaxsiy va institutsional mas'uliyat tarqoqlashadi.

Ayniqsa, mahalla kesimida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish siyosati kuchayib borayotgan sharoitda (Prezident qarorlari bilan belgilangan vazifalar doirasida) mazkur protsessual bo'shliq profilaktika faoliyatini manzilli va tizimli tashkil etishga jiddiy to'sqinlik qiladi [11].

Yuqorida bayon etilgan ilmiy-nazariy tahlillar va amaliyotni kompleks baholash natijalaridan kelib chiqqan holda, “Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga qo'shimcha yangi 14¹-moddani kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

“14¹-modda. Voyaga yetmaganlar bilan ishlashda idoralararo keys-menejment va hamkorlikning protsessual tartibi

1. Voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining oldini olishda yakka tartibdagi profilaktika ishlari idoralararo keys-menejment asosida amalga oshiriladi.

2. Idoralararo keys-menejment: xavf guruhiga kiruvchi voyaga yetmaganni aniqlash; barcha manfaatdor subyektlar ishtirokida keysni baholash; individual profilaktika rejasini ishlab chiqish; rejaning ijrosini monitoring qilish va natijalarni baholash bosqichlarini o'z ichiga oladi.

3. Yakka profilaktika ishida **ichki ishlar organlari yetakchi subyekt (keys-koordinator)** hisoblanadi va: idoralararo hamkorlikni muvofiqlashtiradi; axborot almashinuvini tashkil etadi; individual profilaktika rejasining ijrosi uchun javobgar bo'ladi.

4. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, mahalla, bolalar masalalari bo'yicha komissiyalar va boshqa subyektlar: belgilangan muddatlarda zarur axborotni taqdim etishi; individual profilaktika rejasini doirasida o'z vakolatlari bo'yicha choralar

ko'rishi; amalga oshirilgan ishlar yuzasidan keys-koordinatorga hisobot berishi shart.

5. Idoralararo axborot almashinuvi: bolaning huquqlari va shaxsiy ma'lumotlari muhofazasi ta'minlangan holda; belgilangan muddatlarda; faqat profilaktika maqsadlari uchun amalga oshiriladi.

6. Idoralararo keys-menejmentni amalga oshirish tartibi, axborot almashinuvi shakllari, muddatlari va hisobot mexanizmlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi”.

Uchinchidan, yakka profilaktika jarayonida bolaning protsessual kafolatlarini ta'minlash masalasi namoyon bo'ladi. “Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida”gi qonunda yakka tartibdagi profilaktika ishini olib borish asoslari va muddatlari ko'rsatilgan bo'lsa-da, bolani eshitish tartibi, individual profilaktika rejasini bilan tanishish huquqi, ma'lumotlarni saqlash va yo'q qilish qoidalar, psixolog yoki pedagog ishtirokining minimal standartlari aniq protsessual paket sifatida mustahkamlanmagan [11]. Bu esa bola huquqlarining himoya darajasi hududlar kesimida turlicha bo'lishiga va huquqni qo'llash amaliyotida bahsli holatlar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

To'rtinchidan, milliy qonunchilik tahlili shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining umumiy va yakka profilaktikasi sohasida jamoatchilik nazorati va hisobdorlik institutlari prinsipal jihatdan e'tirof etilgan bo'lsa-da, ularning amaliy mexanizmlari, baholash mezonlari hamda natijalarni ochiq e'lon qilish tartibi qonun darajasida to'liq va aniq shakllantirilmagan.

Avvalo, “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida”gi qonunda profilaktika faoliyatining asosiy prinsiplari qatorida ochiqlik, jamoatchilik bilan hamkorlik va fuqarolar ishtirokini ta'minlash tamoyillari belgilangan [5]. Xususan, Qonunning 4-moddasida huquqbuzarliklar profilaktikasi davlat organlari, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro hamkorligi asosida amalga oshirilishi qayd etilgan, shuningdek, 7-moddasi profilaktika subyektlari tarkibiga fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda nodavlat notijorat tashkilotlarini kiritadi [5].

Biroq mazkur normalar deklarativ xarakterda bo'lib, jamoatchilik nazoratining aniq shakllari,

profilaktika faoliyati samaradorligini baholash indikatorlari, ochiq hisobot mazmuni va uni aholiga taqdim etish tartibi qonun darajasida belgilab qo'yilmagan. Qonun matnida profilaktika subyektlari “ish olib boradi”, “hamkorlik qiladi” degan umumiy ifoda bilan cheklanib, qay tarzda hisobot beradi, qaysi ko'rsatkichlar asosida baholanadi degan masalalar ochiq qolgan.

Mazkur huquqiy noaniqlik “Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida”gi maxsus qonunda ham kuzatiladi. Ushbu Qonunda mahalla, ta'lim muassasalari, komissiyalar va jamoat tashkilotlarining voyaga yetmaganlar bilan ishlashdagi ishtiroki nazarda tutilgan bo'lsa-da, profilaktika tadbirlarining natijadorligini baholash, jamoatchilikka hisobot berish, profilaktik ishning ijtimoiy ta'sirini ochiq ko'rsatishga doir normalar mavjud emas [6]. Natijada, profilaktika faoliyatining mazmuni ko'p holatlarda “tadbir o'tkazildi/rejd o'tkazildi” kabi formal hisobot bilan cheklanib qoladi.

Ushbu bo'shliqni to'ldirish yo'lida davlat boshqaruvi tizimida ochiqlik va hisobdorlikni kuchaytirishga qaratilgan muhim institutsional qadam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 14-iyunda qabul qilgan “Davlat organlari va tashkilotlari faoliyatining ochiqlik darajasini oshirish va baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmonini ko'rsatish mumkin. Mazkur Farmon bilan davlat organlari va tashkilotlari faoliyatining ochiqlik darajasini baholash tizimi joriy etildi, ochiq ma'lumotlar, jamoatchilik bilan muloqot va hisobdorlik standartlari belgilab berildi [12]. Biroq ushbu Farmon umumiy boshqaruv sohasiga qaratilgan bo'lib, unda voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari profilaktikasi bo'yicha maxsus indikatorlar, baholash mezonlari yoki hisobot formalari mustaqil tarzda nazarda tutilmagan.

Natijada, huquqni qo'llash amaliyotida quyidagi salbiy holatlar yuzaga kelmoqda:

– profilaktika faoliyati natijadorligini baholash bir xil mezonlar asosida amalga oshirilmaydi;

– mahalla, ta'lim muassasalari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati bo'yicha ochiq va taqqoslanuvchi hisobotlar mavjud emas;

– jamoatchilik va OAV uchun profilaktika ishlarining haqiqiy ta'siri (qayta huquqbuzarlikning kamayishi, maktab davomati yaxshilanishi, xavf

guruhining qisqarishi) haqida dalillarga asoslangan axborot yetarli emas;

– jamoatchilik nazorati ko'pincha formal tus olib, qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri cheklangan bo'ladi.

Bu holatlar profilaktika siyosatida “faoliyat bor, natija aniq emas” degan institutsional muammoni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, voyaga yetmaganlar profilaktikasi kabi ijtimoiy jihatdan o'ta muhim sohada natijadorlikni o'lchash va uni jamoatchilikka ochiq taqdim etish mexanizmining yo'qligi davlat organlari faoliyatiga nisbatan ishonchni pasaytiradi hamda profilaktikaning dalillarga asoslangan (evidence-based) modeliga o'tishni cheklaydi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur huquqiy bo'shliqni bartaraf etish uchun “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida”gi qonunda jamoatchilik nazorati va hisobdorlikka oid normalarni aniqlashtirish va protsessuallashtirish zarur. Xususan, profilaktika subyektlari uchun:

– yagona baholash indikatorlari (qayta huquqbuzarlik darajasi, xavf guruhining dinamikasi, ta'lim davomati, ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari);

– ochiq yillik hisobot taqdim etish majburiyati;

– mahalla kesimida profilaktika natijalarini jamoatchilik muhokamasiga qo'yish tartibi qonun darajasida mustahkamlanishi lozim.

Bunday yondashuv, bir tomondan, Prezidentning yuqorida keltirilgan Farmoni bilan belgilangan ochiqlik va hisobdorlik siyosatiga mazmunan mos kelsa, ikkinchi tomondan, voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarini profilaktika qilish sohasida qaror qabul qilishni dalillarga asoslangan tarzda yo'lga qo'yish imkonini beradi. Shu tariqa, jamoatchilik nazorati instituti formal deklaratsiyadan amaliy va samarali mexanizmga aylanadi.

Yuqorida bayon etilgan ilmiy-nazariy tahlillar va amaliyotni kompleks baholash natijalaridan kelib chiqqan holda, O'zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida”gi qonuniga 20¹, 20², 20³ va 20⁴-moddalarni qo'shimcha yangi moddalar sifatida kiritishni maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

“20¹-modda. Huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini baholash indikatorlari

1. Huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligi yagona indikatorlar tizimi asosida baholanadi.

2. Indikatorlar tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- huquqbuzarliklar va takroriy huquqbuzarliklardinamikasi;
- xavf guruhidagi shaxslar (shu jumladan voyaga yetmaganlar) bilan yakka tartibdagi ish natijalari;
- profilaktika tadbirlarining qamrovi va ijtimoiy ta'sir ko'rsatkichlari;
- profilaktika subyektlari o'rtasida axborot almashinuvi va hamkorlik samaradorligi;
- jamoatchilik murojaatlari va ular ko'rib chiqilishining natijaviyligi.

3. Indikatorlar tizimi, hisoblash uslubiyoti, ma'lumot manbalari va davriyligi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi".

"20²-modda. Profilaktika sohasida ochiq hisobot va hisobdorlik

1. Huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organlar va muassasalar, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlari **har yili** profilaktika natijalari bo'yicha **ochiq hisobot**e'lon qiladi.

2. Ochiq hisobotda kamida quyidagilar aks ettiriladi:

- 20¹-moddada nazarda tutilgan indikatorlar bo'yicha natijalar;
- profilaktika tadbirlarining asosiy yo'nalishlari va qamrovi;
- qayta huquqbuzarlik xavfini kamaytirishga qaratilgan choralar;
- jamoatchilik nazorati natijalariga ko'ra ko'rilgan chora-tadbirlar;
- keyingi davr uchun "muammo–chora–natija indikatorlari" formatidagi reja.

3. Ochiq hisobotlar tegishli organlarning rasmiy veb-saytlarida va boshqa ochiq axborot kanallarida e'lon qilinishi shart".

"20³-modda. Profilaktika bo'yicha jamoatchilik muhokamasi, eshituvi va monitoringi

1. Profilaktika sohasida jamoatchilik nazorati "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonunda belgilangan shakllar (jamoatchilik muhokamasi, jamoatchilik eshituvi, jamoatchilik monitoringi, so'rovlar va boshqalar) asosida amalga oshiriladi.

2. Mahalliy davlat hokimiyati organlari va huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga

oshiruvchi organlar:

- yillik ochiq hisobot yuzasidan **jamoatchilik eshituvini** tashkil etishi;
- jamoatchilik monitoringi natijalari bo'yicha **yozma munosabat** bildirishi;
- jamoatchilik nazorati natijalarini inobatga olgan holda profilaktika choralarini qayta ko'rib chiqishi shart.

3. Jamoatchilik eshituvi va muhokamasini o'tkazish tartibi, ishtirokchilar doirasi va natijalarni rasmiylashtirish talablari Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi".

"20⁴-modda. Ochiq ma'lumotlar va dalillarga asoslangan profilaktika

1. Profilaktika sohasida qaror qabul qilish **dalillarga asoslangan** (evidence-based) yonda-shuv asosida amalga oshiriladi.

2. Vakolatli organlar profilaktika natijalarini baholash uchun zarur bo'lgan statistik va tahliliy ma'lumotlarni, shaxsiy ma'lumotlar va bola huquqlari kafolatlari saqlangan holda, **ochiq ma'lumotlar** sifatida taqdim etib boradi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, yuqorida bayon etilgan huquqiy bo'shliqlar tahlili voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarini umumiy va yakka profilaktika qilish sohasida qonunchilikni takomillashtirish, avvalo, atamalar uyg'unligini ta'minlash, idoralararo hamkorlikni protsessuallashtirish, yakka profilaktikada bolaning huquqiy kafolatlarini mustahkamlash, jamoatchilik nazorati va dalillarga asoslangan baholash mexanizmlarini qonun darajasida belgilash, shuningdek mahalla kesimida barvaqt oldini olish standartlarini joriy etishni talab qiladi. Mazkur choralar milliy qonunchilikni xalqaro standartlar, xususan BMTning Er-Riyod yo'riq-nomalari va Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya talablari bilan uyg'unlashtirishga ham xizmat qiladi [13].

Foydalanilgan manbalar

1. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – С. 185–187.
2. Ismailov I. Jinoyatchilikning oldini olish muammolari: Nazariya va amaliyot. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2018. – 64-b.
3. Abdurasulova Q.R. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi: muammo va yechimlar. – T.: Adolat, 2015. – 45-b.
4. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы): Приняты резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года.
5. O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi O'RQ-371-son qonuni, 2014 // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz>
6. O'zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi O'RQ-263-son qonuni, 2010 // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2025-yilda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-1-son qarori, 2025.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim qarorlariga mahallalarda jinoyatchilikning barvaqt oldini olish tizimi natijadorligini yanada oshirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi, PQ-253-son qarori, 2025.
9. O'zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartirishlar kiritish haqida"gi O'RQ-1024-son qonuni, 2025.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Davlat ta'lim muassasalarida yuridik ta'limning uzluksiz tizimini joriy etish hamda voyaga yetmagan yoshlarning huquqiy madaniyati va savodxonligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 532-son qarori, 2024
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mahallalarda jinoyatchilikning barvaqt oldini olish tizimi natijadorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-253-son qarori, 2025 // lex.uz
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat organlari va tashkilotlari faoliyatining ochiqlik darajasini oshirish va baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-154-son farmoni, 2022 // lex.uz
13. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). GA Res. 45/112, 14 December 1990 // Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989.

JAMOAT TARTIBINI MUHOFAZA QILISHDA MILLIY GVARDIYA KABI TUZILMALARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI: XORIJIY TAJRIBA

MAXMUDOV
Jasur Xamidovich
O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Milliy gvardiya kabi harbiylashtirilgan tuzilmalarning jamoat tartibini saqlashdagi ishtiroki va bu jarayonda yuzaga kelayotgan jinoyat-protsessual muammolar tahlil qilinadi. Fransiya va Italiya tajribasi asosida "sud politsiyasi" institutini joriy etish, kuch ishlatishning huquqiy chegaralarini BMT standartlariga moslashtirish hamda sohada parlament nazoratini kuchaytirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Milliy gvardiya, jamoat tartibi, sud politsiyasi, protsessual maqom, dalillar maqbulligi, kuch ishlatish, inson huquqlari, parlament nazorati.

Аннотация. В статье анализируется участие военизированных структур, таких как Национальная гвардия, в охране общественного порядка и возникающие при этом уголовно-процессуальные проблемы. На основе опыта Франции и Италии выдвинуты научно обоснованные предложения по внедрению института «судебной полиции», приведению правовых границ применения силы в соответствии со стандартами ООН и усилению парламентского контроля в данной сфере.

Ключевые слова: Национальная гвардия, общественный порядок, судебная полиция, процессуальный статус, допустимость доказательств, применение силы, права человека, парламентский контроль.

Abstract. This article analyzes the involvement of paramilitary structures, such as the National Guard, in maintaining public order and the resulting criminal procedural issues. Drawing on the experiences of France and Italy, it presents science-based proposals for establishing the "judicial police" institution, aligning legal frameworks for the use of force with UN standards, and strengthening parliamentary oversight in this field.

Keywords: National Guard, public order, judicial police, procedural status, admissibility of evidence, use of force, human rights, parliamentary oversight.

S o'nggi yillarda Yangi O'zbekistonda davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida, xususan, xavfsizlik sektori va sud-huquq tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Inson qadri uchun" tamoyili hamda "Davlat – inson uchun" konseptual g'oyasi huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jumladan, Milliy gvardiya faoliyatini butunlay yangicha demokratik va insonparvarlik mezonlari asosida qayta ko'rib chiqishni taqozo

etmoqda [1]. Yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquq va erkinliklarining oliy qadriyat sifatida qat'iy mustahkamlanishi, jamoat tartibini saqlash va xavfsizlikni ta'minlash jarayonida davlatning majburlov apparatlari faoliyatini qat'iy qonuniylik, shaffoflik va protsessual kafolatlar doirasiga kiritishni talab qiladi. Ushbu jarayonlar davlatning majburlov va jazolash funksiyalaridan voz kechib, jamiyatga xizmat ko'rsatish va himoya qilish funksiyalariga o'tishini anglatadi.

Jamoat tartibini himoya qilish davlatning ichki xavfsizligini ta'minlashning fundamental va eng murakkab asosi hisoblanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi, terrorizmga qarshi kurashish va jinoyatchilikni jilovlashda davlatning asosiy va qudratli bo'g'inlaridan biriga aylandi. Biroq, harbiylashtirilgan (paramilitary) tuzilmalarning fuqarolik jamiyati sharoitida jamoat tartibini saqlashdagi bevosita ishtiroki sud amaliyoti va jinoyat-protsessual qonunchiligini modernizatsiya qilish bilan bog'liq bir qator o'ta murakkab, ziddiyatli va kechiktirib bo'lmaydigan huquqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Bu muammolar, eng avvalo, Milliy gvardiya xizmatchilari tomonidan jismoniy kuch, maxsus vositalar va o'qotar qurol ishlatishning jinoyat-protsessual va ma'muriy-huquqiy asoslarini aniqlashtirish, ular tomonidan to'plangan dalillarning maqbulligi va sud protsessida erkin baholanishi, shuningdek, harbiylashtirilgan tuzilma ustidan fuqarolik, parlament va sud nazoratini o'rnatish masalalarida namoyon bo'lmoqda.

Globalashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan asrda ommaviy tadbirlar, tinch namoyishlar yoki kutilmagan ijtimoiy keskinliklarni boshqarish faqatgina jismoniy kuchga emas, balki yuksak huquqiy madaniyatga, jamiyat psixologiyasini tushunishga va eng muhimi, har bir sodir etilgan harakat uchun qonun oldida hisobdor bo'lish tamoyiliga asoslanishi shart. Shu nuqtai nazardan, Milliy gvardiyaning vakolatlarini amalga oshirish usullari va sud instansiyalarida ushbu tuzilma xodimlari tomonidan rasmiylashtirilgan hujjatlarning yuridik tabiati chuqur ilmiy tahlilni talab qiladi. Ushbu tadqiqot doirasida Milliy gvardiyaning jamoat tartibini saqlashdagi ishtirokini huquqiy jihatdan tartibga soluvchi milliy qonunchilikni xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari (*Fransiyaning Milliy Jandarmeriyasi, Italiyaning Karabinyerlari, Germaniya va Kipr modellari*) hamda Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (YEXHT) va Yevropa Kengashi kabi nufuzli xalqaro tashkilotlarning universal normalari asosida tahlil qilish maqsad qilingan.

Jamoat tartibini saqlashda harbiylashtirilgan tuzilmalar, ya'ni "*Paramilitary policing*" modelaridan foydalanish konsepsiyasi jahon krimino-

logiyasi, sotsiologiyasi va politsiyashunoslik (*policing studies*) fanida o'nlab yillar davomida eng ko'p bahs-munozaralarga, turli xil ilmiy maktablarning shakllanishiga va qarama-qarshi fikrlarga sabab bo'layotgan markaziy yo'nalishlardan biridir. Xorijiy olimlar, yirik tadqiqot markazlari va universitetlarning ilmiy laboratoriyalari bu borada turli xil ilmiy-nazariy qarashlarni ilgari surishgan, ularning aksariyati politsiyaning harbiylashuvi (*police militarisation*) inson huquqlari tizimiga, sudlarning mustaqilligiga va jamiyatning davlatga bo'lgan ishonchiga qanday ta'sir ko'rsatishining fundamental tahlilini o'z ichiga oladi.

Buyuk britaniyalik professor Tony Jefferson o'zining "*The Case against Paramilitary Policing*" (*Harbiylashtirilgan politsiyaga qarshi dalillar*) nomli fundamental tadqiqotida ta'kidlashicha, huquq-tartibot organlarining harbiylashuvi va jamoat tartibini saqlashda sof harbiy taktikalardan foydalanish fuqarolar va demokratik davlat o'rtasidagi nozik ijtimoiy shartnomaga (social contract) jiddiy putur yetkazadi [2]. Olimning fikricha, harbiylashtirilgan politsiyaning eng katta tizimli va gnoseologik muammosi shundaki, uning arxitekturasida "*dushmanni izlab topish va yo'q qilish*" (*military combat*) harbiy paradigmasi asosida qurilgan. Vaholanki, kundalik jamoat tartibini saqlash, namoyishlarni boshqarish va fuqarolar bilan muloqot qilish "*jamoatchilik bilan hamkorlik, tinchlikni saqlash va fuqarolarga ijtimoiy xizmat ko'rsatish*" (*civilian service*) paradigmasiga asoslanishi shart. Ushbu ikki qarama-qarshi paradigmaning to'qnashuvi oqibatida jamiyatda qo'rquv va begonalashuv hissi paydo bo'ladi.

Bundan tashqari, "*Stewatch*" xalqaro nohukumat tashkiloti va "*Omega Research Foundation*" (*Omega tadqiqot fondi*) kabi nufuzli xalqaro tadqiqot markazi tomonidan olib borilgan so'nggi ilmiy izlanishlarda Yevropada va umuman jahonda jamoat tartibini saqlash jarayonida harbiylashtirilgan kuchlarning nomutanosib qo'llanilishi (*hyper-militarised policing*) va harbiy anjomlardan noto'g'ri foydalanilishi keskin tanqid ostiga olinadi [3]. Xususan, Stewatch ijrochi direktori Chris Jones va Yevropa huquqiy yordam markazi tadqiqotchisi Tasnima Uddin o'zlarining qo'shma ma'ruzalarida qayd etishlaricha, maxsus qurollar, og'ir zirhli texnikalar va harbiy ekipirovkalar bilan

ta'minlangan harbiy tuzilmalarning tinch namoyishlar, talabalar yig'ilishlari yoki ekologik harakatlarda ishtirok etishi kuch ishlatishning avtomatik ravishda nomutanosiblashuviga, proaktiv agresiyaga va jamiyatning marginallashtirilgan qatlamlari huquqlarining poymol etilishiga olib keladi [4]. Olimlar bunday taktikalar marginal jamoalarni tizimli ravishda nishonga olish (*systematic targeting*) va namoyishlarni zonalarga bo'lib tashlash (*protest zoning*) kabi demokratiyaga zid amaliyotlarni kuchaytirishini ta'kidlaydilar. Ushbu holat sud amaliyotida juda og'ir oqibatlarini keltirib chiqaradi, zero noqonuniy yoki ortiqcha kuch ishlatish natijasida olingan har qanday dalil, ko'rsatma yoki amalga oshirilgan ommaviy hibslar sud instansiyalari tomonidan "zaharli daraxtning mevasi" (*fruit of the poisonous tree*) doktrinasiga asosida nomaqbul (*inadmissible*) deb topilishiga va ommaviy protsessual kollapslarga sabab bo'ladi.

Shuningdek, Jonathan Jackson, Ben Bradford va Tom R. Tyler kabi olimlarning "Protsessual adolat va institutsional legitimlik" (*Procedural Justice & Institutional Legitimacy*) nazariyasi bu boradagi zamonaviy qarashlarning o'zagini tashkil etadi [5]. Ushbu nazariyaga ko'ra, fuqarolarning qonunlarga ixtiyoriy ravishda bo'ysunishi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan konstruktiv hamkorlik qilishi ushbu organlarning qanchalik qattiqqo'lligiga yoki qanday turdagi qurollarga ega ekanligiga emas, balki ularning harakatlari jamiyat tomonidan qanchalik adolatli, xolis va qonuniy (*procedurally just*) deb qabul qilinishiga bevosita bog'liq.

Tal Jonathan-Zamir, Badi Hasisi va Yoram Margalioth o'zlarining hamkorlikdagi tadqiqotlarida Isroil milliy politsiyasining ommaviy tadbirlarni boshqarish faoliyatini empirik tarzda tahlil qilishgan [6]. Tadqiqot natijalari shuni ilmiy asoslab berdiki, yuqori darajadagi harbiylashtirilgan taktikalarning qo'llanilishi (*High-Policing Tactics*) fuqarolarda davlatga va uning institutlariga nisbatan kuchli dushmanlik kayfiyatini uyg'otadi, ijtimoiy poliarizatsiyani kuchaytiradi va eng yomoni, sudlov tizimiga nisbatan umumiy ishonchsizlikni (*distrust in judiciary*) shakllantiradi.

Xuddi shu yo'nalishda tadqiqot olib borgan David Bayley o'zining qiyosiy tahlillari jamlangan "Patterns of Policing: A Comparative International Analysis" (*Politsiya faoliyatining modellari: Xalqaro*

qiyosiy tahlil) nomli ilmiy ishida Yevropa politsiya tizimlarini o'rganib, politsiya tuzilmalarida markazlashuv va qo'mondonlik tizimlarining rolini ikkita asosiy o'lchamda: qo'mondonlikning markazlashuvi (*centralisation of command*) va qo'mondonliklar soni (*number of commands*) orqali tahlil qiladi [7]. David Bayley ta'kidlashicha, harbiy maqomga ega bo'lgan politsiya kuchlari (masalan, Jandarmeriya tipidagi kuchlar) davlat uchun favqulodda vaziyatlarda, terrorizmga qarshi kurashish va qishloq hududlarini nazorat qilishda beqiyos ahamiyatga ega bo'lsa-da, kundalik jamoat tartibini saqlashda ularning faoliyati ustidan o'ta kuchli fuqarolik va prokuror nazorati o'rnatilishi shart [8]. Aks holda, harbiy iyerarxiya va buyruqqa so'zsiz bo'ysunish madaniyati "soddalashtirilgan kuch ishlatish"ga va oxir-oqibat inson huquqlarining qo'pol ravishda buzilishiga yo'l ochib beradi. Xuddi shu pozitsiyani R. W. K. Lau, P. B. Kraska va S. Herzog kabi kriminolog olimlar ham to'liq qo'llab-quvvatlab, XXI asrda demokratik davlatlarda politsiya tizimlarining nazoratsiz harbiylashuvi qonun ustuvorligining (*erosion of the rule of law*) eroziyasi va sud tizimining obro'sizlanishiga olib kelishi muqarrarligidan ogohlantiradilar [9].

Jamoat tartibini saqlashga jalb etiladigan tuzilmalar ichidagi ruhiy holat va boshqaruv tizimi tahliliga bag'ishlangan AQSH Federal qidiruv byurosining (FBI) maxsus tadqiqotlari va byulletenlarida (*LEB Perspective*) ta'kidlanishicha, huquqni muhofaza qiluvchi organlardagi sof harbiylashtirilgan iyerarxik tuzilma va buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv (*paramilitary structure*) ko'pincha xodimlarning mustaqil qaror qabul qilish, vaziyatga individual baho berish va muammolarga ijodiy yondashish qobiliyatini keskin cheklab qo'yadi [10]. Tadqiqotchilarning fikricha, bunday tizimda xodimlar shaxsiy tashabbus ko'rsatishdan ko'ra, buyruqni ko'r-ko'rona bajarishni ustun qo'yadilar. Bu esa murakkab, o'zgaruvchan va standart jamoat tartibsizliklari sharoitida xodimlarning vaziyatni noto'g'ri baholashiga, eskalatsiyani pasaytirish (*de-escalation*) o'rniga kuch ishlatishni tanlashiga va natijada keyinchalik sudda asoslab berilishi mutlaqo mumkin bo'lmagan harakatlarni sodir etishiga sabab bo'ladi. Tadqiqotchilar S. M. Hill va R. R. Beger o'zlarining "A Paramilitary Policing Juggernaut" nomli ishlarida ta'kid-

laganlaridek, demokratik jamiyatlarda politsiya funksiyasini bajaruvchi harbiylashtirilgan tuzilmalar yuksak huquqiy madaniyatga ega bo'lishi, qonunchilikning nozik jihatlarini tushunishi va har bir qadami uchun mustaqil sud oldida yakka tartibda javob bera olishini to'liq anglashi kerak [11].

Xulosa qilib aytganda, xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlari shuni tasdiqlaydiki, Milliy gvardiya kabi tuzilmalarning jamoat tartibini saqlashdagi faoliyati o'ta nozik va murakkab mexanizm bo'lib, u faqatgina kuchli sud va protsessual nazorat mavjud bo'lgandagina jamiyat uchun manfaat keltirishi mumkin.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining vakolatlarini, maqomi va sud tizimidagi o'rnini takomillashtirishda Yevropa qit'asi (*xususan, Roman-german kontinental huquq oilasiga mansub davlatlar*)ning harbiy maqomga ega bo'lgan politsiya tuzilmalari – Jandarmeriya (*Gendarmerie*) modellarini chuqur o'rganish va ulardan andaza olish g'oyat muhim ilmiy-amaliy va strategik ahamiyat kasb etadi. Global miqyosda jamoat tartibini saqlash va jinoyat protsessida sudlovga ko'maklashishning eng muvaffaqiyatli, tarixan sinovdan o'tgan va huquqiy jihatdan mukammal ishlangan ko'rinishlari Fransiya Milliy Jandarmeriyasi va Italiya Karabinrlari korpusi misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Mazkur tuzilmalar nafaqat o'z davlatlarida, balki butun Yevropa Ittifoqi doirasida jamoat xavfsizligini ta'minlashning etaloni bo'lib xizmat qilmoqda va "Yevropa Jandarmeriya Kuchlari"ning (*European Gendarmerie Force – EGF*) tayanch ustunlari hisoblanadi [12]. Yevropa Jandarmeriyasi kuchlari o'z tarkibiga Fransiya, Italiya, Ispaniya (*Civil Guard*), Portugaliya (*National Republican Guard*) va Niderlandiya (*Royal Marechaussee*) kabi davlatlarning harbiylashtirilgan politsiyalarini birlashtiradi va ularning asosiy maqsadi inqirozli vaziyatlarda qonun ustuvorligi va xalqaro standartlarga mos ravishda jamoat tartibini saqlashdan iboratdir.

Bundan tashqari, Fransiya Milliy Jandarmeriyasi (*Gendarmerie Nationale*) tajribasi va "Sud politsiyasi" (*Police Judiciaire*) institutining tadrijiy evolyutsiyasiga ham to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Fransiyada huquqni muhofaza qilish tizimi tarixan va institutsional jihatdan ikkita yirik ustunga

bo'lingan: yirik shaharlar va urbanizatsiyalashgan hududlarda faoliyat yurituvchi sof fuqaroviy Milliy politsiya (*Police Nationale*) va asosan qishloq joylari, kichik shaharlar, magistral yo'llar, shuningdek, favqulodda vaziyatlar va harbiy holatlarda jamoat tartibini saqlovchi harbiy maqomdagi Milliy Jandarmeriya (*Gendarmerie Nationale*) [13]. Ikkala tuzilma ham huquqiy vakolatlari, tergov qilish maqomi va davlat oldidagi mas'uliyati jihatidan mutlaqo tengdir. Jandarmeriyaning faoliyati va sud tizimi bilan munosabatlarini o'rganishda eng muhim konseptual jihat – Ma'muriy politsiya (*Police administrative*) va Sud politsiyasi (*Police judiciaire*) o'rtasidagi qat'iy, chegaralangan funksional va yuridik farqlash. Bu farqlash ildizlari Buyuk Fransuz inqilobi davriga borib taqaladi va 1795-yilgi Jinoyat va jazo kodeksidan (*Code of Offences and Penalties*) boshlab o'z tasdig'ini topgan va bugungi kungacha Yevropa protsessual huquqining markaziy elementlaridan biri bo'lib qolmoqda [14].

Fransiya huquqiy tizimida Jandarmeriyaning mazkur ikki funksiyasi quyidagicha amalga oshiriladi:

Ma'muriy funktsiya (*Police administrative*). Jandarmeriya kundalik rejimda jamoat tartibini saqlash, jinoyatlarning oldini olish, patrullik qilish va profilaktika ishlarini olib boradi. Ushbu profilaktik va ma'muriy faoliyat jarayonida jandamlar Ichki ishlar vazirligiga (*Ministère de l'Intérieur*) hamda o'zlarining harbiy rahbariyati – Qurolli Kuchlar vazirligiga (*Ministère des Armées*) bo'ysunadi [15]. Ma'muriy politsiyaning asosiy maqsadi jinoyatga yo'l qo'ymaslik va jamiyatda tinchlikni ta'minlashdir.

Sud politsiyasi funksiyasi (*Police judiciaire*). Agar jinoyat sodir etilsa yoki tartibsizlik davomida qonunbuzarlik yuz bersa, jandamlarning maqomi darhol va avtomatik ravishda "sud politsiyasi" maqomiga o'tadi. Ushbu funktsiya Jorj Klemanso (*Georges Clemenceau*) tomonidan 1907-yilda professionallashtirilgan bo'lib, sud tizimiga bevosita yordam berish uchun maxsus yaratilgan tizimdir [16]. Fransiya Jinoyat-protsessual kodeksining 14-moddasiga asosan, sud politsiyasining asosiy vazifasi jinoyatlarni tergov qilish, ashyoviy dalillarni to'plash, guvohlarni so'roq qilish va aybdorlarni aniqlab, sudga topshirishdan iborat. Bu tizimdagi eng inqilobiy va demokratik protsessual kafolat shundaki, jandamlar sud politsiyasi

vazifasini bajarayotgan vaqtda o'zlarining harbiy qo'mondonligi yoki Ichki ishlar vaziriga emas, balki bevosita Respublika prokuroriga (Procureur de la République) va Tergov sudyasiga (*Juge d'instruction*) bo'ysunadilar [17].

Sud politsiyasi funksiyasining bunday arxitekturasini shuni ko'rsatadiki, harbiylashtirilgan tuzilmaga jinoyat ishlarini qo'zg'atish, tergovga qadar tekshiruv o'tkazish va tergov qilish vakolati berilganida, protsessual mustaqillik va xolislikni ta'minlash uchun ular ijro etuvchi hokimiyatdan to'liq uzilib, to'g'ridan-to'g'ri adliya va sud hokimiyati nazoratiga o'tishi shart [18]. J. Hodgson va boshqa olimlarning qiyosiy tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, bu tajriba sud protsessida to'plangan dalillarning maqbulligini va ishonchligini eng yuqori darajada ta'minlaydi, ijro hokimiyatining yoki harbiy generalarning sudlov ishlariga va tergovga aralashuvining oldini oladi hamda inson huquqlarini sud orqali himoya qilishning samarali mexanizmini yaratadi [19].

Shuningdek, Italiya Karabinierlari (Arma dei Carabinieri) modeli va sudlov bilan qat'iy integratsiyasini ilmiy tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Xususan, Italiya Karabinierlari tizimi Yevropa qit'asidagi eng qadimiy va eng nufuzli harbiy-politsiya tuzilmalaridan biri bo'lib, u 1814-yilda Pyemont va Sardiniya qirolligida Qirol Vittorio Emanuele I tomonidan aynan Fransiya Jandarmeriyasi andazasida tashkil etilgan [20]. Bugungi kunda Karabinierlar Italiya Qurolli Kuchlarining to'rtinchi tarmog'i (mustaqil qo'shin turi) hisoblanadi va o'z ichiga 110 000 dan ortiq xizmatchini qamrab olgan. Karabinierlar tizimi o'zining yuksak intizomi, shafqatsiz mafiya guruhlariga qarshi muvaffaqiyatli kurashi va favqulodda vaziyatlardagi tezkorligi bilan dunyodagi eng samarali tizimlardan biri sifatida e'tirof etiladi [21]. Ular nafaqat fuqarolik jamiyatida politsiya funksiyalarini bajaradilar, balki xorijdagi tinchlikparvar missiyalarda va harbiy politsiya sifatida ham faoliyat yuritadilar [22].

Italiya modelining ilmiy-akademik tahlili shuni ko'rsatadiki, Karabinierlarning faoliyati institutsional jihatdan murakkab bo'lgan "Ikkitalik mas'uliyat" (Dual remit) tamoyiliga asoslanadi [23].

• *Harbiy vazifalar va harbiy maqom* bo'yicha ular mutlaqo Mudofaa vazirligiga bo'ysunadi va harbiy tartib-intizom qoidalariga rioya qiladi [24].

• *Jamoat tartibi va jamoat xavfsizligini ta'minlash* faoliyati bo'yicha esa ular Ichki ishlar vazirligiga (Ministero dell'Interno) funksional jihatdan bo'ysunadi va Davlat politsiyasi (Polizia di Stato) bilan yaqindan hamkorlik qiladi [25]. Italiya amaliyotida ommaviy tartibsizliklar va yirik jamoat tartibini saqlash operatsiyalarida Davlat politsiyasi rahbarlik qiladi, Karabinierlar esa bu jarayonda ularga taktik jihatdan bo'ysunadi [26].

• *Jinoyatlarni ochish, tergov qilish va sudlovga ko'maklashish* (*Judiciary Police*) doirasida ular Italiya jinoyat-protsessual kodeksi talablariga muvofiq faqatgina vakolatli Sud-huquq organiga (Prokuratura va Sud apparatiga) hisobdordir [27].

Italiya sud amaliyotidagi eng ilg'or tajriba shundaki, har bir okrug prokuraturasi huzurida doimiy ravishda faoliyat yurituvchi maxsus Sud politsiyasi bo'linmalari (Judicial Police units) mavjud bo'lib, ushbu bo'linmalar tarkibiga Karabinierlar, Davlat politsiyasi va Moliya gvardiyasi (Guardia di Finanza) ofitserlari kiritiladi [28]. Prokuror bu bo'linmalarga bevosita, to'g'ridan-to'g'ri rahbarlik qiladi. Olimlarning ta'kidlashicha, bunday tizim harbiy kuchlarning yoki ijro hokimiyatining o'z-boshimchalik bilan harakat qilishining oldini oladi, jamoat tartibini buzish bilan bog'liq holatlarda to'plangan dalillar, videoyozuvlar va guvohlarning ko'rsatmalari sudda mutlaq qonuniy kuchga ega bo'lishini kafolatlaydi. Shuningdek, Karabinierlarning ofitserlari, tergovchilari (Marescialli) yuqori darajadagi huquqiy ta'limga ega bo'lishi, qonunchilikni chuqur bilishi va protsessual hujjatlarni mukammal tuza olishi ularning sud amaliyotidagi rolini va sudning ularga bo'lgan ishonchini benihoya oshiradi [29]. *Germaniya* va *Kipr* davlatlarida ham sud politsiyasi tuzilmalari o'ziga xos ravishda ishlab chiqilgan bo'lib, ularning markazida mustaqil tergov va prokuror nazorati yotadi [30].

Rivojlangan davlatlarning ushbu tarixiy va ijobiy tajribasi shuni yaqqol ko'rsatadiki, harbiylashtirilgan tuzilmaning jamoat tartibini saqlashdagi samaradorligi uning jismoniy kuchida yoki qurollanishida emas, balki jinoyat-protsessual tizimiga va demokratik institutlarga qay darajada to'g'ri integratsiya qilinganligidadir. Bu integratsiya DCAF (*Jeneva Qurolli kuchlar ustidan demokratik nazorat markazi*) ko'rsatmalariga muvofiq, harbiylashtirilgan kuchlar ustidan demokratik boshqaruv

(*good governance of security sector*), shaffoflik, inson huquqlariga hurmat va qat'iy javobgarlik tizimini yaratishni kechiktirib bo'lmaz ehtiyoj sifatida talab qiladi [31]. Agar bunday nazorat va integratsiya bo'lmasa, gvardiya kuchlari tomonidan jamoat tartibini o'rnatishga qaratilgan eng ezgu harakatlar ham sudlarda noqonuniy deb topilishi xavfi saqlanib qolaveradi.

Jamoat tartibini saqlash jarayonida inson huquqlarini ta'minlash, kuch ishlatishning chegaralarini belgilash va sud amaliyotining adolatligi

kafolatlari ko'plab xalqaro konvensiyalar va hujjatlarda mustahkamlangan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (YEXHT) va Yevropa Kengashining normalari O'zbekiston kabi global hamjamiyatning teng huquqli a'zolari uchun, shu jumladan Milliy gvardiya kabi harbiylashtirilgan tuzilmalar faoliyati uchun universal va majburiy standartlarni belgilab beradi. Mazkur xalqaro normalarning ilmiy tahlili milliy qonunchilikni modernizatsiya qilish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida»gi PF-158-son farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y., 06/23/158/0694-son.
2. The Effect of Paramilitary Protest Policing on Protestors' Trust in the Police: The Case of the "Occupy Israel" Movement | Law & Society Review | Cambridge Core // <https://www.cambridge.org>
3. Report endorsements: Paramilitary policing against the people - Institute of Race Relations // <https://irr.org.uk/article/report-endorsements-paramilitary-policing-against-the-people/>
4. Уша манда // <https://irr.org.uk/article/report-endorsements-paramilitary-policing-against-the-people/>
5. The Effect of Paramilitary Protest Policing on Protestors' Trust in the Police: The Case of the "Occupy Israel" Movement | Law & Society Review | Cambridge Core // <https://www.cambridge.org/>
6. Jonathan-Zamir, T., Hasasi, B., & Margalioth, Y. Is it the What or the How? The Roles of High-Policing and Procedural Justice in Predicting Public Hostility towards the Police and Distrust in the Judiciary. Journal of Quantitative Criminology, 32(2), 293–320. <https://doi.org/10.1007/s10940-015-9264-3>
7. A typology of nineteenth-century police – Open Edition Journals // <https://journals.openedition.org/chs/934>
8. THE POLICE AND POLITICAL DEVELOPMENT - PSI424 // <https://psi424.cankaya.edu.tr>
9. The miscellany of militaristic policing: a literature review - Diva-Portal.org // <https://www.diva-portal.org>
10. Perspective: Evaluating the Paramilitary Structure and Morale | FBI – LEB // <https://leb.fbi.gov>
11. The miscellany of militaristic policing: a literature review - Diva-Portal.org // <https://www.diva-portal.org>
12. The new European Gendarmerie Force - Real Instituto Elcano // <https://www.realins-titutoelcano.org>
13. What are the differences between gendarmes, police, and judicial police...? – Reddit // <https://www.reddit.com>
14. Judicial police (France) – Wikipedia // https://en.wikipedia.org/wiki/Judicial_police
15. LEGAL AND JUSTICE SYSTEM FRANCE // <https://www.justice.gouv.fr>
16. Judicial police (France) – Wikipedia // <https://en.wikipedia.org>
17. LEGAL AND JUSTICE SYSTEM FRANCE // <https://www.justice.gouv.fr>
18. The Institution of the Judicial Police in the Modern Rule of Law: Examples from continental Europe and prospects for Cyprus // <https://cyprusreview.org>
19. French Criminal Justice: A Comparative Account of the Investigation and Prosecution of Crime in France – ResearchGate // <https://www.researchgate.net>
20. Carabinieri – Wikipedia // <https://en.wikipedia.org/wiki/Carabinieri>
21. PREFACE – DCAF // <https://www.dcaf.ch>
22. Carabinieri – Wikipedia // <https://en.wikipedia.org/wiki/Carabinieri>
23. PREFACE – DCAF // <https://www.dcaf.ch>
24. Carabinieri – Wikipedia // <https://en.wikipedia.org/wiki/Carabinieri>
25. Уша манда: <https://en.wikipedia.org/wiki/Carabinieri>
26. What is the difference in function of Carabinieri and regular police? : r/italy – Reddit // <https://www.reddit.com>
27. Italian Carabinieri – FIEP | International Association of Gendarmeries and Police Forces with Military Statues // <https://www.fiep.org>
28. The Institution of the Judicial Police in the Modern Rule of Law: Examples from continental Europe and prospects for Cyprus // <https://cyprusreview.org>
29. EUROGENDFOR: The Origins | CoESPU - Center of Excellence for Stability Police Units // <https://www.coespu.org/index.php/articles/eurogendfor-origins>
30. THE POLICE AND POLITICAL DEVELOPMENT - PSI424 // <https://psi424.cankaya.edu.tr>
31. GENDARMERIES AND CONSTABULARY- TYPE POLICE - DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance // <https://www.dcaf.ch>

HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATIDA MAXSUS XIZMAT VAZIFALARINI BAJARISH LAYOQATINI HUQUQIY TA'MINLASH: XORIJIY STRATEGIYALAR VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

MUHAMADOV
Ulug'bek Umedjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Huquq-tartibot va mudofaa tizimi xodimlarining jismoniy shayligi milliy barqarorlikning strategik ustunidir. BMT va NATO kabi xalqaro tuzilmalar tajribasi shuni tasdiqlaydiki, shaxsiy tarkibning jismoniy va psixologik chidamliligi ijtimoiy xavfsizlikni kafolatlovchi fundamental omil hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda ekstremal vaziyatlarda xizmat samaradorligini maksimal oshirish maqsadida, rivojlangan davlatlarning funksional tayyorgarlik modellarini milliy ta'lim va amaliyot tizimiga transformatsiya qilish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy tayyorgarlik, huquq-tartibot organlari, harbiy xizmatchilar, xalqaro tajriba, NATO, BMT, funksional chidamlilik, xavfsizlik siyosati.

Аннотация. Физическая готовность сотрудников правоохранительных органов и оборонных структур является стратегическим столпом национальной стабильности. Опыт международных организаций, таких как ООН и НАТО, подтверждает, что физическая и психологическая устойчивость личного состава выступает фундаментальным фактором обеспечения общественной безопасности. В данном исследовании обоснована необходимость трансформации моделей функциональной подготовки развитых стран в национальную систему образования и практики с целью максимизации эффективности службы в экстремальных условиях.

Ключевые слова: физическая подготовка, правоохранительные органы, военнослужащие, международный опыт, НАТО, ООН, функциональная выносливость, политика безопасности.

Abstract. An analysis of the global security architecture demonstrates that the physical readiness of law enforcement and defense personnel is a strategic pillar of national stability. The experience of international organizations such as the UN and NATO confirms that the physical and psychological resilience of personnel serves as a fundamental factor in guaranteeing public safety. This study justifies the necessity of transforming the functional training models of developed nations into the national education and practice systems to maximize operational efficiency in extreme conditions.

Keywords: Physical training, law enforcement agencies, military personnel, international experience, NATO, UN, functional resilience, security policy.

Zamonaviy globallashuv va xavfsizlik tahdidlarining transformatsiyasi sharoitida huquq-tartibot organlari va harbiy xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligi tizimi milliy xavfsizlik arxitekturasining strategik komponenti sifatida namoyon bo'lmoqda. Xalqaro amaliyotning ko'rsatishicha, shaxsiy tarkibning funksional imkoniyatlarini rivojlantirish nafaqat jismoniy sifat-

larni shakllantirish, balki davlat xavfsizlik siyosatining universal va barqaror yo'nalishi sifatida talqin etilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibi Antoniu Guterrishning global xavfsizlikka bag'ishlangan ma'ruzalarida ta'kidlanishicha, xizmatchilarning jismoniy va ma'naviy-ruhiy barqarorligi jamoat tartibini saqlash va tinchlik o'rnatish

amaliyotlarining fundamental kafolati hisoblanadi. Xususan, BMT doirasida jismoniy tayyorgarlikning yagona xalqaro standartlarini ishlab chiqish va ularni milliy xavfsizlik tizimlariga institutsional darajada integratsiya qilish masalasi global xavfsizlik siyosatining ustuvor vazifasi sifatida belgilangan [1].

Shimoliy Atlantika Alyansi (NATO) tomonidan qo'llanilayotgan jismoniy tayyorgarlik modellari o'zining yuqori samaradorligi va ilmiy asoslanganligi bilan ajralib turadi. Tashkilot Bosh kotibi Yens Stoltenberg 2022-yilgi sammit doirasida jismoniy chidamlilik va funksional tayyorgarlik harbiy quvvatning barqarorligini ta'minlovchi eng muhim omil ekanligini qayd etadi. NATO standartlariga muvofiq, tayyorgarlik jarayoni quyidagi uchta asosiy yo'nalishni qamrab oladi:

1. *Operatsion harakatchanlik* – ekstremal va yuqori dinamik muhitda taktik vazifalarni samarali bajarish qobiliyati.

2. *Psixofiziologik reziliyents* – yuqori jismoniy yuklamalar sharoitida stressga qarshi barqarorlikni saqlash.

3. *Texnologik monitoring* – innovatsion texnologiyalar yordamida xizmatchilarning funksional salohiyatini real vaqt rejimida baholash va korrektsiya qilish tizimi [2].

Yevropa Ittifoqining xavfsizlik va mudofaa siyosati doirasida esa xizmatchilar uchun yagona jismoniy tayyorgarlik mezonlarini joriy etish zarurati Yevropa Kengashi qarorlarida alohida ifoda etilgan. Mazkur modelda jismoniy tayyorgarlik nafaqat sog'lom turmush tarzini ta'minlash, balki aholi bilan samarali muloqot olib borish va huquq-tartibot organlariga nisbatan ishonch muhitini mustahkamlash vositasi sifatida ham talqin qilinadi [3].

AQSH amaliyotida "Functional Fitness" dasturlari markaziy o'rin tutadi. Sobiq Prezident Barak Obama milliy xavfsizlik strategiyasi to'g'risidagi nutqlaridan birida xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligini davlat xavfsizligining asosiy ustunlaridan biri sifatida qayd etgan. AQSH amaliyotida xizmatchilar muntazam ravishda kompleks testlardan o'tkaziladi va baholash jarayonlari innovatsion texnologiyalar asosida amalga oshiriladi [4].

Sharq mamlakatlari tajribasida esa milliy va ma'naviy omillar ustuvor. Xitoyda milliy sport turlari politsiya va harbiy xizmatchilar mashg'ulot das-

turlariga integratsiya qilingan bo'lsa, Yaponiyada jismoniy chidamlilik ma'naviy intizom bilan uyg'un holda tarbiyalanishi talab etiladi. Bosh vazir Shinzo Abe bu masalani mamlakat xavfsizligini ta'minlashning uzviy qismi sifatida ta'riflagan [5].

Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar tajribasida huquqni muhofaza qiluvchi organlar va harbiy tuzilmalar xodimlarining xizmatga layoqatlilik salohiyatini oshirish maqsadida jismoniy tayyorgarlik tizimini tashkil etishning turli samarali modellari shakllantirilgani va ular amaliy jihatdan keng qo'llanilmoqda.

AQSH modeli. AQSHda huquq-tartibot organlari va harbiy xizmatchilarning jismoniy tayyorgarlik tizimi klassik sport normativlari bilan cheklanib qolmay, balki xizmatda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan real va ekstremal sharoitlarga mos holda tashkil etilgan. Xususan, FBR akademiyasida hamda politsiya tayyorlov markazlarida "Functional Fitness" dasturlari asosida mashg'ulotlar yo'lga qo'yilgan bo'lib, ular xizmatchining chidamliligi, harakatchanligi va psixologik barqarorligini birgalikda rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu dasturlar orqali xizmatchilarning kundalik sog'lom turmush tarzi va xizmatga yaroqlilik holati uyg'unlikda ta'minlanishi mumkin [6].

Shuningdek, AQSH amaliyotida jismoniy tayyorgarlikni baholashning ilmiy jihatdan asoslangan test tizimlari mavjud. Masalan, Physical Fitness Test (PFT) orqali xizmatchilarning yugurish, turli to'siqlarni yengib o'tish, uzoq masofaga chidamlilik va stress holatida harakat qilish qobiliyati aniqlanadi. Bunday testlar doimiy ravishda o'tkazilib, xodimlarning jismoniy holati innovatsion simulyatorlar va raqamli monitoring vositalari yordamida xolis baholanadi [7].

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, AQSH modelida xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligi sog'lom turmush tarzi bilan uyg'un holda rivojlantiriladi. Xizmatchilar uchun taomlanish dasturlari (Nutrition Programs), stressni boshqarish kurslari (Stress Management) va psixologik barqarorlik mashg'ulotlari (Mental Resilience Training) keng joriy etilgan. Ushbu yo'nalishlar jismoniy tayyorgarlikning faqat sport mashg'ulotlari bilan emas, balki shaxsiy turmush tarzi va kasbiy faoliyat bilan uzviy uyg'unligini ta'minlaydi [8].

Davlat siyosati nuqtai nazaridan qaranganda, AQSHda jismoniy tayyorgarlik milliy xavfsizlik strategiyasining uzviy qismi sifatida baholanadi. Masalan, Barak Obama o'z ma'ruzalarida politsiya va harbiy xizmatchilarning jismoniy va psixologik chidamliligi davlat xavfsizligini ta'minlashning ustuvor ustunlaridan biri ekanligini alohida ta'kidlagan. Bu holat jismoniy tayyorgarlik tizimiga strategik ahamiyat berilganini ko'rsatadi [9].

Germaniya modeli. Germaniya huquq-tartibot organlari va harbiy tuzilmalarida jismoniy tayyorgarlik tizimi qat'iy me'yoriy baza va amaliy mashg'ulotlarga asoslangan bo'lib, uning markazida xizmatchilarning ekstremal sharoitlarda harakatchanligi, stressga chidamliligi va jamoaviy intizomi turadi. Xizmatchilar muntazam ravishda simulyativ mashg'ulotlarda ishtirok etishadi, ularda yong'in, portlash yoki terroristik hujum kabi favqulodda vaziyatlar sun'iy sharoitda yaratilib, xodimlarning to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyati ham baholanadi. Bu holat Germaniya modelini faqat jismoniy mashqlar emas, balki psixologik chidamlilik va ekstremal vaziyatlarda kasbiy harakatchanlikni uyg'unlashtirgan tizim sifatida namoyon qiladi [10].

Shuningdek, Germaniyada ichki ishlar organlari va Bundesver qo'shinlari uchun yagona jismoniy tayyorgarlik standartlari ishlab chiqilgan bo'lib, ular *“Polizeidienstliche Standards”* hamda harbiy nizomlarda mustahkamlangan. Ushbu me'yorlar xizmatchidan yugurish, kuch, harakatchanlik, to'siqlarni yengib o'tish va suzish kabi ko'rsatkichlarni doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi. Bunda asosiy e'tibor xizmatchining uzoq vaqt davomida ruhiy va jismoniy barqarorlikni saqlashiga qaratilgan [11].

Germaniya tajribasida jismoniy tayyorgarlikning psixologik tayyorgarlik bilan uyg'unligi alohida ahamiyat kasb etadi. Mashg'ulotlarda zamonaviy simulyatorlar va raqamli texnologiyalardan keng foydalaniladi, bu esa xizmatchilarning aniq vaziyatlarga tayyorgarligini kuchaytiradi. Ilmiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, stress-bardoshlik va psixologik barqarorlik xizmat samaradorligini belgilaydigan hal qiluvchi omillardan hisoblanadi [12].

Shu bilan birga, Germaniya politsiya akademiyalari va harbiy qismlarida xizmatchilar uchun

sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish muhim vazifa sifatida belgilangan. Mashg'ulotlar xizmat paytidan tashqari vaqtda ham muntazam davom ettiriladi, sport to'garaklari orqali chidamlilik va harakatchanlik doimiy ravishda saqlanib qolinadi. Bu holat xizmatchining xizmatga doimiy ravishda tayyor holatda bo'lishini ta'minlaydi [13].

Xulosa qilib aytganda, Germaniya modeli jismoniy tayyorgarlik tizimini tashkil etishda qat'iy me'yoriy baza, ekstremal sharoitlarda simulyativ mashg'ulotlar, psixologik chidamlilikni shakllantirish va sog'lom turmush tarzini ta'minlash kabi yo'nalishlarga tayanadi. Bu holat xodimlarning xizmatga layoqatlilik salohiyatini oshirish bilan birga, ularning davlat xavfsizligi va jamoat tartibini ta'minlashda samarali ishtirokini kafolatlaydi.

Yaponiya modeli. Yaponiya huquq-tartibot organlari xodimlari va harbiy xizmatchilarining jismoniy tayyorgarlik tizimi faqatgina jismoniy ko'rsatkichlarni oshirishga emas, balki ma'naviy intizom va axloqiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgani bilan ajralib turadi. Bu tizimda milliy an'anaviy sport turlari – aykido, kendo va dzyudo kabi yo'nalishlar xizmatchilar tayyorgarligi dasturlariga integratsiya qilingan bo'lib, ular orqali xodimlar kuch, chidamlilik va harakatchanlikka ega bo'lish bilan bir qatorda, ichki intizom, mas'uliyat va burch hissini ham mustahkamlaydilar [14].

Shu bilan birga, Yaponiya politsiya akademiyalarida va Mudofaa kuchlarida amalga oshiriladigan mashg'ulotlarda jismoniy tayyorgarlik doimo psixologik tayyorgarlik bilan uyg'un tarzda olib boriladi. Xizmatchilar mashg'ulot jarayonida nafaqat jismonan, balki ruhan ham baholanadi, ularning stressga chidamliligi, qaror qabul qilish qobiliyati va jamoaviy hamjihatligi tekshiriladi. Ilmiy nuqtai nazardan, bu holat xizmatchining favqulodda vaziyatlarda barqaror bo'lishini va aholi bilan samarali muloqot qila olishini ta'minlaydi [15].

Yaponiya tajribasining yana bir muhim jihati shundaki, jismoniy tayyorgarlik nafaqat xizmat majburiyati, balki hayot falsafasi sifatida qaraladi. Mashg'ulotlar xizmatchilar turmush tarzining ajralmas qismiga aylantirilgan, natijada ularda sog'lom hayot tarzi va kasbiy intizom uyg'unlashadi. Ilmiy jihatdan bu holat xizmatchining uzoq muddatli kasbiy samaradorligini ta'minlaydi va uning shaxsiy barqarorligini kuchaytiradi [16].

Xulosa qilib aytganda, Yaponiya modeli jismoniy tayyorgarlik tizimini tashkil etishda an'anaviy sport turlari, ma'naviy intizom, psixologik chidamlilik va sog'lom turmush falsafasini uyg'unlashtirgan holda amalga oshiriladi. Bu model xizmatchilarning jismoniy va ma'naviy jihatdan tayyorligini ta'minlab, mamlakat xavfsizligi va jamoat tartibini saqlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Yaponiya modeli jismoniy tayyorgarlik tizimini tashkil etishda **an'anaviy sport turlari, ma'naviy-axloqiy intizom, psixologik chidamlilik va sog'lom turmush tarzini** uyg'unlashtirgan holda amalga oshiriladi. Bu holat xizmatchilarning jismoniy va ma'naviy jihatdan tayyor bo'lishini ta'minlab, mamlakat xavfsizligi va jamoat tartibini ta'minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

Rossiya modeli. Rossiya Federatsiyasida huquq-tartibot organlari xodimlari va harbiy xizmatchilarining jismoniy tayyorgarlik tizimi davlat xavfsizligi hamda jamoat tartibini ta'minlashning muhim omili sifatida qaraladi. Bu tizim qat'iy normativ-huquqiy bazaga asoslanib, xizmatchilarning jismoniy chidamliligi, harakatchanligi va ekstremal sharoitlarda kasbiy samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan. Masalan, Rossiya Federatsiyasi Ichki ishlar vazirligi va Rosgvardiya tizimida har bir xizmatchi yil davomida belgilangan normativ testlardan o'tishi shart bo'lib, ular orqali jismoniy va funksional tayyorgarlik darajasi baholanadi [17].

Rossiya modelining muhim jihati shundaki, jismoniy tayyorgarlik sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash vositasi emas, balki xizmatga shaylik va kasbiy samaradorlik mezon sifatida talqin qilinadi. Xizmatchilar muntazam ravishda simulyativ mashg'ulotlarda ishtirok etib, terrorism, ommaviy tartibsizlik va favqulodda holatlarda harakat qilish ko'nikmalarini takomillashtiradilar. Bu orqali ularning stressga chidamliligi va tezkor qaror qabul qilish qobiliyati shakllanadi [18].

Shuningdek, Rossiyada jismoniy tayyorgarlik jarayoniga innovatsion texnologiyalar ham keng jalb etilmoqda. Xizmatchilarning fiziologik holati tibbiy monitoring vositalari va zamonaviy trenajyorlar orqali nazorat qilinadi. Ichki ishlar akademiyalari va harbiy universitetlarda jismoniy tayyorgarlik bo'yicha ilmiy tadqiqotlar yo'lga qo'yilgan bo'lib,

ular xizmatchilarning funksional salohiyatini baholash va samaradorlikni oshirishga qaratilgan [19].

Rossiya modelida jismoniy tayyorgarlik ma'naviy va g'oyaviy tarbiya bilan uyg'un holda tashkil etiladi. Mashg'ulotlar jarayonida xizmatchilarda davlatga sadoqat, vatanparvarlik va jamoaviy hamjihatlik hissi mustahkamlanadi. Ilmiy nuqtai nazardan, bu holat xizmatchining jismoniy tayyorgarligi bilan ma'naviy barqarorligi o'rtasida uyg'unlikka erishishga xizmat qiladi, natijada xizmat samaradorligi va davlat xavfsizligi yuqori darajada ta'minlanadi [20].

Xulosa qilib aytganda, Rossiya modeli jismoniy tayyorgarlik tizimini tashkil etishda qat'iy normativ baza, kompleks testlar, simulyativ mashg'ulotlar, innovatsion texnologiyalar va ma'naviy-g'oyaviy tarbiyani uyg'unlashtirgan holda amalga oshiriladi. Bu model xizmatchilarning jismoniy va ma'naviy tayyorgarligini ta'minlash orqali ularning davlat xavfsizligi va jamoat tartibini saqlashdagi kasbiy samaradorligini oshiradi.

Maqolaning boshida ko'rib o'tganimiz **NATO modelida** xizmatchilar muntazam ravishda standartlashtirilgan testlardan o'tkaziladi. Ushbu testlar yugurish, kuch mashqlari, ekstremal sharoitlarda harakatchanlik va stressga chidamlilik mezonlarini qamrab oladi. Testlarning yagona tartibda o'tkazilishi NATOga a'zo davlatlar armiyalari va politsiya tizimlari uchun umumiy tayyorgarlik darajasini belgilaydi va alohida xizmatchilar imkoniyatlarini xolis baholash imkonini beradi [21].

Shu bilan birga, NATO tajribasida zamonaviy simulyatorlar, raqamli monitoring texnologiyalari va maxsus psixologik tayyorgarlik dasturlari jismoniy tayyorgarlik tizimiga integratsiya qilingan. Masalan, **Stress Inoculation Training** dasturlari xizmatchilarning ruhiy chidamliligini kuchaytiradi va jamoaviy hamjihatlik sharoitida samarali harakat qilish qobiliyatini oshiradi [22].

Ilmiy nuqtai nazardan, NATO modeli jismoniy tayyorgarlikni faqat individual darajada emas, balki jamoaviy samaradorlik mezon sifatida ham baholaydi. Mashg'ulotlar jarayonida xizmatchilarning o'zaro hamkorligi, ekstremal vaziyatlarda bir-birini qo'llab-quvvatlashi va jamoaviy intizomga amal qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holat umumiy mudofaa va xavfsizlik tizimi barqarorligini ta'minlaydi [23].

NATO modeli jismoniy tayyorgarlik tizimini tashkil etishda **yagona standartlar, innovatsion texnologiyalar, psixologik chidamlilik dasturlari va jamoaviy hamjihatlik** tamoyillariga asoslanadi. Ushbu model xizmatchilarning shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirish bilan birga, umumiy mudofaa tizimi samaradorligini ta'minlovchi ilmiy asoslangan yondashuv hisoblanadi.

Yuqorida bayon etilgan xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ichki ishlar organlari xizmatchilari jismoniy tayyorgarligini tashkil etish va baholashda aniq huquqiy me'yorlar, innovatsion baholash usullari hamda rag'batlantirish tizimini huquqiy jihatdan mustahkamlash xizmat samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Masalan, AQSH Federal qidiruv byurosi (FBI) akademiyasida joriy etilgan **“Functional Fitness”** dasturida xizmatchilarning chidamliligi, stressga barqarorligi va kasbiy vazifalarni bajarishga tayyorligini baholash mezonlari normativ jihatdan tartibga solingan [24]. Yaponiya Milliy politsiya agentligi esa jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarini ma'naviy intizom bilan uyg'unlashtirishni huquqiy asos sifatida belgilaydi [25]. Shu bilan birga, Xitoy Ichki ishlar universiteti amaliyotida milliy sport turlari elementlarini huquq-tartibot organlari tayyorgarlik dasturlariga integratsiya qilish orqali huquqiy va ma'naviy omillar uyg'unligi ta'minlanadi [26].

NATO va Rossiya tajribalarida esa xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligini baholash jarayoni qonunchilikda alohida tartib bilan belgilanib, innovatsion simulyatorlar, elektron platformalardan foydalanish huquqiy asosga ega. Xususan, NATOning **Training and Education Command** hisobotlarida xizmatchilarning tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniq hisoblash uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qonun bilan ta'minlanganligi qayd etilgan [27]. Rossiya Federatsiyasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan qabul qilingan buyruqqa ko'ra, xizmatchi jismoniy tayyorgarlikda yuqori natijalarga erishgan taqdirda, uni *“navbatdan tashqari maxsus unvonlar”* bilan taqdirlash huquqiy norma sifatida mustahkamlangan [28].

Mazkur ilmiy tahlillardan kelib chiqib, bugungi kunda milliy qonunchilik bazasini xalqaro huquqiy standartlar bilan uyg'unlashtirish davr talabi ekanligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, O'zbekiston

Respublikasining *“Ichki ishlar organlari to'g'risida”*-gi qonunida xizmatchilarning jismoniy tayyorgarligi umumiy vazifa sifatida belgilangan bo'lsa-da, aniq standartlar va baholash mexanizmlari to'liq ochib berilmagan. Shu nuqtai nazardan, ilmiy tahlildan kelib chiqib, qonunning quyidagi moddalariga qo'shimchalar kiritish maqsadga muvofiq:

birinchidan, “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 16-moddasi (*Ichki ishlar organlari majburiyatlari*)ga qo'shimcha – taklif etilayotgan normani qonunchilikka kiritish – xizmatchining jismoniy tayyorgarligini faqat umumiy sport ko'rsatkichlari asosida emas, balki funksional testlar va psixologik barqarorlik mezonlari asosida baholash imkonini yaratadi. AQSH tajribasida, xususan, U.S. Department of Justice tomonidan ishlab chiqilgan *Law Enforcement Fitness Standards* dasturi politsiya xodimlarining xizmatga layoqatlilikini obyektiv baholashda kompleks fizik va psixofiziologik testlardan foydalanishni nazarda tutadi [29]. Bu tizim xizmat samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi;

ikkinchidan, “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 32-moddasi (*Ichki ishlar organi xodimini xizmatdan bo'sh-atish*)ga qo'shimcha – Yaponiya modeli asosida jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarini ma'naviy-axloqiy tarbiya dasturlari bilan uyg'unlashtirish, ichki ishlar xodimlarining xizmatga yaroqlilik darajasini faqat jismoniy jihatdan emas, balki ma'naviy jihatdan ham mustahkamlaydi. Japanese National Police Agencyning *“Police Service System”* dasturida xizmatchilar uchun jismoniy mashg'ulotlar hamda ma'naviy intizom uyg'unligi huquq-tartibot tizimining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash omili sifatida belgilangan [30]. Shuning uchun mazkur qo'shimcha milliy qonunchilikda xodimlarni tarbiyalashning zamonaviy modelini yaratishga xizmat qiladi;

uchinchidan, “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 26-moddasi (*Ichki ishlar organlaridagi xizmatga qabul qilish*)ga qo'shimcha – zamonaviy sharoitda xodimlarning tayyorgarligini innovatsion texnologiyalar asosida baholash – zarur talab hisoblanadi. NATO tajribasida qo'llaniladigan *Simulation Training Systems* hamda Rossiya IIV akademiyasida yo'lga qo'yilgan elektron platforma orqali

jismoniy testlar xodimlarning xizmatga tayyorgarlik darajasini tezkor va xolis baholash imkonini yaratadi [31]. Shu bois ushbu normani milliy qonunchilikka kiritish O'zbekiston ichki ishlar organlarining raqamli islohotlar bilan uyg'unligini ta'minlaydi;

to'rtinchidan, “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi **qonunining 29-moddasi** (*Ichki ishlar organlari xodimlarining maxsus unvonlari*)ga **qo'shimcha** – ko'p yillik tajribaga ega va jismoniy tayyorgarlikda yuqori ko'rsatkichlarga erishgan xizmatchilarni navbatdan tashqari maxsus unvonlar bilan taqdirlash masalasi Rossiya IIVning amaldagi buyruqlari orqali samarali amalga oshirilmoqda. Bu uslub xodimlarning shaxsiy motivatsiyasini oshirib, ichki tizimda adolatli baholash va rag'batlantirish muhitini yaratadi. Milliy qonunchilikka bunday qo'shimchani kiritish xizmatchilarning uzoq muddatli xizmatda fidoyilik va kasbiy samaradorlikka intilishini kuchaytiradi.

Mazkur takliflarning qonunchilikka integratsiya qilinishi nafaqat ichki ishlar organlari xodimlarining jismoniy tayyorgarligini samarali tashkil etishga, balki butun tizim samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tahlil asosida kutiladigan natijalar:

birinchidan, jismoniy tayyorgarlikka oid aniq standartlar va funksional mezonlarni qonun darajasida belgilash xizmatchilarning xizmatga yaroqlilik darajasini *obyektiv baholash imkoniyatini* yaratadi. Bu esa subyektivlik holatlarini kamaytiradi, xizmatchilarning xizmatga doimiy tayyor holatda bo'lishini ta'minlaydi va ularning shaxsiy javobgarligini oshiradi;

ikkinchidan, NATO va Rossiya tajribasi asosida joriy etiladigan *innovatsion texnologiyalar*

orqali jismoniy tayyorgarlikni baholash tizimi xodimlarning funksional imkoniyatlari va stressga chidamliligini aniq o'lchashga xizmat qiladi. Bu orqali xodimlarning professional tayyorgarlik darajasi yuqori standartlarga moslashadi hamda ularning xizmat samaradorligi ortib boradi;

uchinchidan, Yaponiya va Xitoy amaliyotidan kelib chiqib, jismoniy mashg'ulotlarni ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan uyg'un holda tashkil etish xodimlarning nafaqat jismonan, balki ma'nan barqaror bo'lishini ta'minlaydi. Natijada, ichki ishlar organlarida xizmat intizomi va kasbiy etika darajasi yuksaladi;

to'rtinchidan, Rossiya amaliyotiga xos tarzda ko'p yillik tajribaga ega xizmatchilarni navbatdan tashqari unvonlar va rag'batlantirish vositalari bilan taqdirlash tizimi xizmatchilarning mehnatini qadrlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, kadrlar o'rtasida *rag'batlanish motivatsiyasini kuchaytiradi*, xizmatda uzoq muddat qolish va tajribani avloddan-avlodga o'tkazish imkoniyatini oshiradi;

beshinchidan, taklif etilgan qo'shimchalar milliy qonunchilikning xalqaro standartlar bilan uyg'unligini ta'minlab, ichki ishlar organlarining *xalqaro nufuzini oshirish*, hamkorlik salohiyatini kengaytirish va huquqni muhofaza qilish sohasidagi zamonaviy talablarga moslashuvchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, takliflarni qonun normalariga integratsiya qilish natijasida ichki ishlar organlari tizimida *samaradorlik, intizom, innovatsionlik va xalqaro standartlarga moslik* ta'minlanadi. Bu esa jamoat xavfsizligini mustahkamlashda strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan manbalar

1. United Nations Secretary-General António Guterres. Remarks on Peace and Security Challenges. UN Official Statements, 2021.
2. NATO Secretary General Jens Stoltenberg. Speech at the 2022 NATO Summit. NATO Official Website, 2022.
3. European Council. Conclusions on Security and Defence Policy. Official Journal of the European Union, 2020.
4. Obama, B. Remarks on the National Security Strategy. The White House Archives, 2016.
5. Shinzo Abe. Speech on Security and Discipline in Japan. – Tokyo, 2017.
6. FBI Academy. Physical Fitness Test Manual. Quantico, Virginia, 2020.
7. U.S. Department of Justice. Law Enforcement Training Standards. – Washington DC, 2019.
8. National Strength and Conditioning Association (NSCA). Functional Fitness for Law Enforcement. – Colorado Springs, 2018.

9. Barack Obama. National Security Strategy Remarks. Washington DC, 2015.
10. Bundesministerium des Innern. Polizeidienstliche Standards in Deutschland. – Berlin, 2019.
11. Bundeswehr. Training and Fitness Regulations for Military Personnel. – Berlin, 2020.
12. Klaus Weinbauer. Stressresistenz und Polizei: Wissenschaftliche Analysen. – Berlin, 2017.
13. Deutsche Hochschule der Polizei. Ausbildungskonzepte für Polizeibeamte. – Münster, 2018.
14. Shinzo Abe. Speech on Security and Discipline in Japan. – Tokyo, 2017.
15. Japan National Police Academy. Training Standards for Police Officers. – Tokyo, 2020.
16. Tanaka, H. Cultural Aspects of Police Training in Japan. Kyoto University Press, 2018.
17. МВД РФ. Нормативные требования по физической подготовке сотрудников органов внутренних дел. – Москва, 2018.
18. Росгвардия. Порядок проведения ежегодных нормативных испытаний по физической подготовке. – Москва, 2019.
19. Военный университет МО РФ. Программы физической подготовки военнослужащих в экстремальных условиях. – Москва, 2020.
20. Иванов С.А. Патриотическое воспитание и физическая культура в системе силовых структур России. – Москва, 2017.
21. NATO Allied Command Operations. Physical Fitness Testing Standards for Allied Forces. – Brussels, 2020.
22. NATO Training Mission. Resilience and Stress Inoculation Programs. – Mons, 2019.
23. European Security Journal. Collective Fitness and Security in NATO Structures. – London, 2021.
24. FBI Academy Fitness Program, Washington D.C., 2019.
25. Japan National Police Agency, “Discipline and Physical Preparedness Framework,” – Tokyo, 2020.
26. China Public Security University Training Manual. – Beijing, 2018.
27. NATO Training and Education Command Report. – Brussels, 2021.
28. Russian MVD Order No. 340 “On Special Ranks and Incentives”. – Moscow, 2017.
29. U.S. Department of Justice. Law Enforcement Fitness Standards. – Washington, 2020.
30. Japanese National Police Agency. Police Service System. – Tokyo, 2019.
31. NATO. Operational Training and Simulation Systems. – Brussels, 2021. // Электрон тестлаш платформаси ҳақида методик қўлланма. – М.: Россия ИИБ Академияси, 2020.

NARKOJINOYATLARGA QARSHI KURASHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI

AYNIDINOV
Sardor Ikrom o'g'li

*Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti xodimi,
Toshkent davlat universiteti magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon miqyosida global muammoga aylangan narkojinoyatlarga qarshi kurashish va giyohvandlikning oldini olish borasidagi xalqaro huquqiy asoslar hamda xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari o'rganilgan. Tadqiqot doirasida AQSH va Kanadaning sohaga oid profilaktika va ilmiy yondashuvlari, Portugaliyaning insonparvarlikka asoslangan dekriminallashtirish modeli hamda Fransiyaning uyushgan narkobiznesga qarshi jazo muqarrarligini ta'minlash borasidagi qonunchilik islohotlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: narkojinoyat, giyohvandlik, Portugaliya modeli, AQSH, Fransiya, Kanada tajribasi, regressiv model, liberal model, barqaror model, huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik, latentlik, jazoni og'irlashtiruvchi holatlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается международно-правовая база и передовой опыт зарубежных стран в борьбе с преступлениями, связанными с наркотиками, и предотвращении наркомании, которые стали глобальной проблемой во всем мире. В исследовании анализируются превентивные и научные подходы США и Канады к этой области, гуманитарная модель декриминализации Португалии и законодательные реформы Франции, направленные на обеспечение неизбежности наказания за организованный наркотрафик.

Ключевые слова: наркопреступления, наркомания, португальская модель, опыт США, Франции, Канады, регрессивная модель, либеральная модель, устойчивая модель, сотрудничество с правоохранительными органами, латентность, отягчающие обстоятельства.

Abstract. This article analyzes the international legal frameworks and advanced experiences of foreign countries in combating drug-related crimes and preventing drug addiction, which has become a global challenge. Within the framework of the study, the preventive and scientific approaches of the United States and Canada, the humane decriminalization model of Portugal, and the legislative reforms of France aimed at ensuring the inevitability of punishment for organized drug trafficking are comparatively examined.

Keywords: drug crimes, drug addiction, Portuguese model, experience of the USA, France, Canada, regressive model, liberal model, stable model, cooperation with law enforcement, latency, aggravating circumstances.

Dunyoda narkojinoyatlariga qarshi kurashish, jamiyatda giyohvandlikka qarshi immunitetni shakllantirish orqali inson salomatligini ta'minlashga obyektiv zarurat sifatida qaraladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2025-yilgi hisobotiga ko'ra, 15–64 yosh oralig'ida bo'lgan har 17 kishidan bittasi oxirgi 12 oy davomida hech bo'lmaganda bir marotaba giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni

iste'mol qilgan. Shuningdek, so'nggi 10 yilda dunyoda giyohvandlik vositalarini iste'mol qiluvchilar soni 22 foizga ortib, 316 mln. nafarga yetgan. Bu raqamlar giyohvandlik vositalarining yangi turlarini tadqiq etish, ularning “Darknet” va boshqa ijtimoiy tarmoqlar orqali noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish tizimini va normativ-huquqiy bazani takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Global miqyosda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish faoliyati bir nechta xalqaro, ya'ni BMTning quyidagi hujjatlarga tayanadi:

1) 1961-yilgi Giyohvandlik vositalari to'g'risidagi yagona konvensiya. Mazkur hujjat a'zo davlatlarga giyohvandlik moddalarining tibbiy va ilmiy maqsadlardan tashqari har qanday muomalasini cheklash va jinoiylashtirish majburiyatini yuklaydi;

2) 1971-yilgi Psixotrop moddalar to'g'risidagi konvensiya. Sintetik preparatlar va psixotrop moddalarni xalqaro nazoratga olish tartibini belgilaydi;

3) 1988-yilgi Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish to'g'risidagi konvensiya. Prekursorlar (giyohvandlik vositalarini tayyorlash uchun ishlatiladigan kimyoviy moddalar) nazorati, jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurash va kontrabanda tushunchasini jinoiy-huquqiy jihatdan mustahkamlaydi.

Giyohvandlik vositalarini nazorat qilish to'g'risidagi xalqaro aktlar giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar, ularning analoglari va prekursorlarning qonuniy ishlab chiqarilishi, tayyorlanishi hamda ularning savdosini tartibga solishni ko'zda tutadi. Konvensiyalar, shuningdek, nazorat ostidagi moddalarning tibbiy va ilmiy maqsadlar uchun mavjudligi masalasiga ham daxldor bo'lib, a'zo davlatlar zimmasiga nazorat ostidagi moddalardan tibbiy bo'lmagan maqsadlarda foydalanishning oldini olish uchun qonunlar va strategiyalar qabul qilish, giyohvandlik vositalarining noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish hamda giyohvandlik moddalarini iste'mol qiluvchi shaxslarni barvaqt aniqlash, davolash, qayta tarbiyalash va ijtimoiy reabilitatsiya qilish choralari ko'rish majburiyatini yuklashini ta'kidlash o'rinli.

Shu o'rinda, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish sohasida rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribalarini tahlil qilish maqsadga muvofiq. Fikrimizcha, giyohvandlik vositalarining noqonuniy muomalasiga qarshi kurash faoliyati shartli ravishda uchta, ya'ni repressiv, liberal va barqaror modellarga bo'linadi. Quyida ayrim davlatlar misolida ushbu modellarning amaliy natijalarini ko'rib chiqamiz.

AQSH va Kanada tajribasi. Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurashishda maktabga asoslangan profilaktika dasturlari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunonchi, AQSHning 2002-yilda qabul qilgan "Xavfsiz va giyohvandlik moddalarisiz maktablar va jamoalar to'g'risida"gi qonunida barcha maktablarda xavfsiz, intizomli va giyohvandlik moddalaridan xoli o'quv muhitini yaratishni rag'batlantirish borasidagi sa'y-harakatlar aks etgan. Mazkur qonun doirasida ishlab chiqilgan grant dasturlardan biri – "Life Skills Training" (Hayotiy ko'nikmalarga o'rgatish) dasturi hisoblanadi.

Giyohvandlik vositalari iste'mol qilinishining oldini olishga qaratilgan "Life Skills Training" dasturi, asosan, giyohvandlik vositalarini iste'mol qilishga olib keladigan ijtimoiy-psixologik omillarga qaratilgan hamda shaxsiy va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga urg'u beradigan yangi profilaktika strategiyasidir [1, 577]. Uning bosh maqsadi – alkogol, tamaki va narkotik moddalarni iste'mol qilishning uzoq muddatli xavfini kamaytirishdan iborat. "Life Skills Training" dasturi giyohvandlik vositalarini iste'mol qilishga undovchi ijtimoiy ta'sirga faol qarshi turish, salbiy ta'sirga moyillikni kamaytirish, giyohvandlik vositalariga nisbatan immunitet va xabardorlikni oshirish hamda ularni iste'mol qilish motivatsiyasini pasaytirish uchun zarur bo'lgan bilim, munosabat va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan [5].

Bundan tashqari, 1973-yilda AQSH qonunchiligiga kiritilgan normalar tahlili shuni ko'rsatadiki, transmilliy narkotrafik guruhlarini fosh etishda jazolarning keskinligi (umrbod qamoq jazosi) bilan bir qatorda, jinoiy guruhning ichki zanjirini uzishga qaratilgan rag'batlantiruvchi normalardan ham keng foydalanilgan [6]. Xususan, narkotik moddalar manbasini ochiq, huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilgan shaxslarga jazoni keskin kamaytirish imkoniyatining berilishi hamda ma'lumot beruvchilarni moddiy rag'batlantirish institutining huquqiy mustahkamlanishi – latent narkojinoyatlarni barvaqt fosh etishda samarali kriminologik taktik vosita bo'lib xizmat qilgan.

Bugungi kunda mamlakatimizda giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish faoliyatida huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan yaqindan ham-

korlik qilgan shaxslarni rag'batlantirish choralari qonunchilikda yetarlicha aks etmagan. To'g'ri ayrim huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jumladan ichki ishlar organlarida muayyan turdagi jinoyatlar haqida tezkor ma'lumot bergan ishonchli shaxslarni rag'batlantirish tizimi mavjud. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 11-dekabrda qabul qilgan "Narkotiklarga qarshi kurashish fidoyisi" ko'krak nishonini ta'sis etish to'g'risida"gi 717-son qarori bilan "Narkotiklarga qarshi kurashish fidoyisi" ko'krak nishoni ta'sis etilgan. Biroq, faqatgina ma'naviy tusdagi bunday mukofotlar fuqarolarning yashirin xarakterga ega bo'lgan ushbu turdagi jinoyatlarni fosh etishdagi faolligini oshirish uchun yetarli emas, nazarimizda. Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholi salomatligi va millat genofondini giyohvandlik va narkojinoyatlardan samarali himoya qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2025-yil 3-noyabr farmonining 13-band "b" kichik xatboshisida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash, xususan, narkojinoyatlar haqida xabar bergan va ularni fosh etishga ko'maklashgan shaxslarni moddiy rag'batlantirishning aniq mexanizmlarini belgilovchi Hukumat qarorini qabul qilish lozim deb hisoblaymiz.

Kanada tajribasida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarga qaramlik muammosi huquqbuzarlik yoki jinoiy jazo obyekt sifatida emas, balki, eng avvalo, jamoat salomatligi inqirozi sifatida baholanadi. Ushbu ijtimoiy xavfga qarshi kurashishda davlat siyosati, ilm-fan va amaliyotni integratsiya qilish zarurati ustuvor hisoblanadi.

Xususan, 1988-yilda Kanada Parlamenti tomonidan "Kanada psixoaktiv moddalar iste'moli va giyohvandlik bo'yicha markazi to'g'risida"gi qonun (Canadian Centre on Substance Use and Addiction Act) qabul qilingan. Mazkur qonun asosida alkogol, narkotiklar va boshqa psixoaktiv moddalarni iste'mol qilish muammosini umummilliy miqyosda, tizimli va ilmiy asosda hal etish vazifasini bajaruvchi Kanada psixoaktiv moddalar iste'moli va giyohvandlik bo'yicha markazi (Canadian Centre on Substance Use and Addiction) tashkil etilgan. Ushbu markaz o'z faoliyatida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi kurashish bo'yicha davlat organlari, biznes hamjamiyati, kasaba uyush-

maları, professional tashkilotlar va nodavlat notijorat tashkilotlari bilan strategik hamkorlikni amalga oshiradi. Shuningdek, idoralararo axborot almashinuvi, zamonaviy ilmiy yangiliklarni amaliyotga joriy etish, hayotiy va samarali profilaktik strategiyalarni ishlab chiqish va xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish kabi muhim vazifalarni muvaffaqiyatli bajarib kelmoqda.

Kanadaning giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish faoliyatida ilmiy yondashuvga tayangan holda ixtisoslashtirilgan organni tashkil etishi xalqaro hamjamiyat tomonidan munosib e'tirof etilganligini ta'kidlash o'rinlidir. Haqiqatan ham mazkur illatga qarshi kurashishda faqatgina jazo choralari qo'llash bilan cheklanib qolmasdan, balki muammoning ijtimoiy-tibbiy va kriminologik jihatlarini ham chuqur tahlil etishimiz lozim bo'ladi.

Portugaliya tajribasi (liberal yondashuv). Portugaliyaning 2000-yil 29-noyabrdagi 30/2000-son qonuni giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni iste'mol qilishga nisbatan qo'llaniladigan huquqiy asoslarni, shuningdek, shifokor retseptsiz bunday moddalarni iste'mol qiluvchi shaxslarning sog'lig'ini saqlash va ijtimoiy himoya qilish tartibini belgilab bergan. Mazkur qonunning 2-moddasiga ko'ra, qonunda ko'rsatilgan jadvallarga kiritilgan o'simliklar, moddalar yoki preparatlarni shaxsiy iste'mol qilish maqsadida sotib olish va o'zida saqlash jinoiy javobgarlikni keltirib chiqarmaydi, balki ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi. Ushbu qonun normalari nuqtai nazaridan, yuqoridagi bandda ko'rsatilgan moddalarni shaxsiy iste'mol qilish uchun sotib olish va o'zida saqlash miqdori bir kishining o'rtacha 10 kunlik iste'moli uchun zarur bo'lgan miqdordan oshmasligi talab etiladi [7]. Portugaliya jinoyat qonunchiligi muqaddam jinoyat hisoblangan ayrim qilmishlar uchun jinoiy javobgarlikni bekor qilib, o'rniga tibbiy va ijtimoiy reabilitatsiya tadbirlarini amalga oshirgan holda ma'muriy ta'sir choralari qo'llashni nazarda tutadi.

Giyohvandlik vositalarining noqonuniy muomalasiga qarshi kurash borasidagi bunday yondashuvda ma'muriy jazo sanksiyalari asosan jarima va rasmiy ogohlantirish berish kabi choralar bilan ifodalangan. Shu bilan birga, Portugaliya qonunchiligi giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga qarshi

kurashishda faqatgina davolash va ma'muriy javobgarlik tizimi bilan cheklanib qolmaydi. BMTning 1988-yilda qabul qilgan Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiyasi asosida mamlakatda 1993-yil 22-yanvarda "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishi va iste'mol qilinishiga nisbatan qo'llaniladigan huquqiy rejimni tasdiqlash to'g'risida"gi qonun qabul qilingan. Ushbu qonunning 21-moddasida I dan III gacha bo'lgan jadvallarga kiritilgan o'simliklar, moddalar yoki vositalarni yetishtirsa, ishlab chiqarsa, tayyorlasa, qayta ishlasa, taklif qilsa, sotuvga qo'ysa, sotsa, tarqatsa, sotib olsa, boshqa shaxsga bersa yoki har qanday asosda qabul qilib olsa, shuningdek, import va eksport qilsa, tranzit o'tkazsa yoki qonunga xilof ravishda saqlasa, 4 yildan 12 yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan jazolanishi nazarda tutilgan [9; 240 b.].

Yana shuni ta'kidlash lozimki, Portugaliya jinoyat qonunchiligida giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy muomalasiga nisbatan jazo tayinlashda quyidagi holatlar jazoni og'irlashtiruvchi shartlar sifatida e'tirof etiladi:

narkotik moddalar yoki preparatlar voyaga yetmaganlarga yoxud ruhiy jihatdan zaif shaxslarga berilgan bo'lsa;

qilmish natijasida mazkur moddalar yoki preparatlar ko'p sonli shaxslar o'rtasida ommaviy tarqatilgan bo'lsa;

aybdor jinoyi qilmish oqibatida juda katta miqdorda moddiy daromad olgan bo'lsa yoki uni olishga qaratilgan harakatlarni amalga oshirgan bo'lsa;

aybdor ushbu turdagi jinoyatlarning oldini olish, fosh etish yoki ularga barham berish majburiyati yuklatilgan mansabdor shaxs bo'lsa;

aybdor shifokor, farmatsevt yoki sog'liqni saqlash tizimining xodimi, qamoqxona xizmati yoxud ijtimoiy moslashuv muassasalari xodimi, pochta, telegraf, telefon yoki telekommunikatsiya xodimi, o'qituvchi, pedagog-tarbiyachi yoki ta'lim muassasasi xodimi, shuningdek, ijtimoiy yordam ko'rsatish institutlari xodimi bo'lsa va ushbu qilmish bevosita o'z kasbiy faoliyatini bajarish jarayonida sodir etilgan bo'lsa;

aybdor xalqaro miqyosda boshqa turdagi

transmilliy uyushgan jinoyi faoliyatlarda ishtirok etgan bo'lsa;

aybdor ushbu jinoyatni sodir etish orqali boshqa g'ayriqonuniy harakatlarni sodir etishni maqsad qilgan yoki ishtirok etgan bo'lsa;

qilmish giyohvandlikka qaram shaxslarni davolash va rehabilitatsiya muassasalarida, qamoqxonalarda, harbiy qismlarda, ta'lim muassasalarida yoki o'quvchilar yoxud talabalar ta'lim, sport yoki ijtimoiy faoliyat bilan shug'ullanadigan boshqa joylarda yoxud ularga bevosita tutash hududlarda sodir etilgan bo'lsa;

aybdor voyaga yetmaganlar yoki ruhiy jihatdan zaif shaxslarning ko'magidan foydalangan holda qilmishni sodir etgan bo'lsa;

aybdor giyohvandlik vositalarining noqonuniy muomalasi (21-modda) hamda prekursorlar va kimyoviy xomashyolar muomalasi (22-modda) bilan bog'liq jinoyatlarni takroran sodir etishga mo'ljallangan jinoyi guruh a'zosi sifatida, ushbu guruhning kamida bir nafar boshqa a'zosi bilan o'zaro til biriktirib harakat qilgan bo'lsa;

narkotik moddalar yoki preparatlar qayta ishlov berish yoki ularni boshqa moddalar bilan aralash-tirish natijasida qasddan sifati buzilgan, o'zgartirilgan yoki qalbakilashtirilgan bo'lib, bu holat o'zgalar hayoti yoxud sog'lig'i uchun jiddiy xavfning ortishiga sabab bo'lgan bo'lsa [9; 241 b.].

Portugaliya Sog'liqni saqlash vazirligining Narkologik xulq-atvor va qaramlikka qarshi kurashish instituti tomonidan e'lon qilingan rasmiy hisobotlarga ko'ra, jinoyat sodir etgan vaqtida bevosita narkotik modda ta'siri ostida bo'lgan voyaga yetgan mahkumlar ulushi 2014-yilda 42 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib bu ko'rsatkich 31 foizgacha pasaygan [8; 4-b.]. Shuningdek, infeksiyon vositalari (shpris) orqali yuqadigan og'ir infeksiyon kasalliklar, jumladan OITS va virusli gepatitning qayd etilish holatlari keskin kamaydi. Dekriminalizatsiya siyosati amaliyotda zararni kamaytirish dasturlarini keng joriy etishga, tibbiy nazorat va tizimli profilaktika choralari kuchaytirishga zamin yaratdi, bu esa jamoat salomatligi ko'rsatkichlariga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Shu bilan birga, davolash va rehabilitatsiya xizmatlariga ixtiyoriy murojaat qilayotgan yoshlarning soni ortib bormoqda. Bu esa Portugaliya modelining insonparvarlik prinsiplariga asoslangan ham-

da kriminologik va ijtimoiy jihatdan samarali profilaktika siyosati ekanligini yaqqol namoyon etadi.

Fransiya tajribasi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvandlik vositalarini nazorat qilish bo'yicha xalqaro qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilning yanvaridan noyabrigacha bo'lgan davrda vakolatli organlar tomonidan jami 47 tonna kokain musodara qilingan bo'lib, bu ko'rsatkich 2023-yilda musodara qilingan narkotik miqdoridan ikki baravar ko'pdir. 2024-yilda 197 ming nafarga yaqin kishi narkotik moddalarning iste'moli uchun jarimaga tortilgan bo'lib, bu holat o'tgan yilning mos davriga nisbatdan 21 foizga ko'p demak [10; 37 b.].

Narkovaziyatning keskinlashuvi munosabati bilan Fransiya parlamenti 2025-yil 29-aprelda amaldagi qonunchilikka jiddiy o'zgartishlar kiritishni tasdiqladi. Mazkur islohotlar doirasida quyidagi strategik choralar nazarda tutilgan:

- uyushgan narkojinoyatchilik bo'yicha maxsus ixtisoslashgan Milliy prokuraturani tashkil etish;
- jinoyi guruhlar rahbarlarining (narkobaronlar) panjara ortidan turib o'z imperiyalarini boshqarishlariga yo'l qo'ymaslik uchun qamoqxonalarda alohida kuchaytirilgan izolyatsiya tartibini joriy etish;
- narkotik moddalardan orttirilgan jinoyi daromadlarni legallashtirish bilan shug'ullanuvchi tijorat korxonalari faoliyatini tugatish mexanizmlarini soddalashtirishga ruxsat berish;
- huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilgan shaxslarni huquqiy va moddiy rag'batlantirish choralari kuchaytirish.

Foydalanilgan manbalar

1. Moshki, M., Hassanzade, T., & Taymoori, P. (2014). Effect of Life Skills Training on Drug Abuse Preventive Behaviors among University Students. International Journal of Preventive Medicine, 5 (5).
2. BMTning 1961-yil 30-martdagi Giyohvandlik moddalari to'g'risidagi yagona konvensiya – URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1961_en.pdf.
3. BMTning 1971-yil 21-fevraldagi Psixotrop moddalar to'g'risidagi konvensiya. – URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1971_en.pdf.
4. BMTning 1988-yil 20-dekabrda Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiya. – URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf.
5. Life Skills Training (LST): A classroom-based universal prevention programme to reduce long-term risk of alcohol, tobacco and drugs in middle school. Xchange prevention registry.
6. A bill relating to narcotic drugs. 93rd United States Congress (1973-1974). – URL: <https://www.congress.gov/bills/93rd-congress/senate-bill/911?hl=narcotic+drug&s=3&r=7>.
7. Portugal. Lei n.º 30/2000.29.11.: –URL: <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/lei/30-2000-599720>.
8. Statistical Bulletin 2023: Illicit Substances / Institute on Addictive Behaviours and Dependencies (ICAD). – Lisbon: ICAD, 2024.
9. Portugal. (1993). Decreto-Lei n.º15/93, de 22 de janeiro. Aprova o regime jurídico aplicável ao tráfico e consumo de estupefacientes e substâncias psicotrópicas. –URL: <https://files.dre.pt/1s/1993/01/018a00/02340252>.
10. Доклад Международного комитета по контролю над наркотиками за 2025 год // ООН: Вена – 2026 год.

KRIMINOLOGIK FAOLIYAT

ILMIY-AMALIY JURNAL

№2 - 2026 (7)
ISSN 3060-5024

Original-maket O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
Tahririy-noshirlik markazida tayyorlandi.

Maqolalar har qanday usulda to'liq yoki qisman ko'chirilib bosilganida
«O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot institutining «Kriminologik faoliyat»
ilmiy-amaliy jurnali»dan olinganligi ko'rsatilishi shart.

Materiallarda keltirilgan fakt va raqamlar, ko'chirmalar, iqtisodiy statistik ma'lumotlar
rostligi va aniqligi uchun muallif javob beradi.

Muallif fikri tahririyat nuqtai nazaridan farq qilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozma taqriz qilinmaydi va qaytarilmaydi.

Tahririyat xatlar mualliflari bilan yozishmaydi.

Muharrirlar: B.A. Yarov, G.T. Muminova
Dizayn va sahifalovchi: G.T. Muminova
Texnik muharrir: A.R. Fayziyev

Bichimi 60x40 1/8. Bosma tabag'i 11,0. Adadi 50 nusxa
Bosishga ruxsat etildi 30.06.2026 yil. Buyurtma № 26/39

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
Tahririy-noshirlik markazida chop etildi

100187 Toshkent shahri, Mirzo Ulug'bek tumani, Buyuk ipak yo'li ko'chasi, 243
Tel.: +998 (71) 231-39-77 Website: kti.iiv.uz

©⁶z.KTI

© O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
TAHRIRIY-NOSHIRLIK MARKAZI

